

Runer før Columbus

Om Kensingtonsteinen og spørsmålet om
norrøn utforskning av Nord-Amerika

copyright
all rights reserved

Knut Rage, 2013

- Innhold -

Et hellig oppdrag s. 4

En merkelig merkestein s. 40

Spor i ord, spor i jord s. 125

Spor i indianerkulturen? s. 171

Kart før Columbus s. 208

Det forunderlige landet Norumbega s. 229

Andre runesteiner s. 263

Kilder s. 291

Et hellig oppdrag

I det Herrens år 1319 begynte det så smått å bli slutt på det vi gjerne tenker på som det gamle kongeriket Norge. Det hadde seg kort fortalt slik at da kong Håkon døde i mai dette året etterlot han seg bare ett ektefødt barn – datteren Ingeborg. Håkon hadde da styrt landet i tyve år. Ingeborg var allerede som ettåring, i 1302, blitt forlovet med en svensk hertug, Erik av Södermanland. Ti år senere sto bryllupet. Da hadde man riktignok opphevet forlovelsen en gang underveis, men det ble gjort godt igjen i 1311. Ingeborg var bare 10-11 år gammel da hun ble gift med hertugen. Fire år senere fødte hun sønnen *Magnus*. Han skulle komme til å bli konge over både Norge og Sverige.

Det gikk ikke helt enkelt for seg.

Som alltid og til alle tider handlet det om makt. Hertug Erik og broren hans lå i hard strid med den eldste broren, kong Birger, om makten i Sverige. Flere av de mektigste mennene i riket støttet de to brødrene, dessuten fant de også en alliert i den norske Håkon 5., som sannsynligvis regnet med at han kunne innkassere en utenrikspolitisk gevinst på dette. Men det gikk ikke bedre til enn at kong Birger ryddet de to brødrene av banen, dvs. han myrdet dem med kaldt blod – og vesle Magnus var med ett slag blitt farløs. Sant nok var det en brutal tid som var vitne til mange ugjerninger, men denne brutale handlingen utløste et åpent opprør i Sverige. Stormennene som hadde støttet Erik og broren var blitt redde for at kongen skulle bli mektig for dem, og dermed bestemte de seg for at angrep ville være det beste forsvar og fikk med seg mange nok

stormenn til å drive kongen fra tronen. Birger måtte i hui og hast flykte til utlandet om han ikke ønsket å bli et hode kortere.

Dermed var man plutselig uten konge.

Det fantes bare én naturlig kandidat til å ta over den svenske tronen, nemlig den vesle sønnen til hertug Erik, Magnus, som han hadde med sin norske kone Ingeborg, kong Håkons eneste ektefødte barn og dermed den nærmeste arvingen til den norske tronen.

På denne måten ble Magnus konge over Sverige, knapt fire år gammel. Seremoniene rundt tronskiftet må ha vært en selsom opplevelse for en fireåring, i en alder da ethvert barn har mer enn nok med å tenke på seg selv og å utforske omgivelsene. Moren hans hadde ennå ikke rukket å bli mer enn atten, nitten år gammel.

Tilfellet ville at bestefaren hans, Håkon 5., døde på disse tider. Ved jonsoktider 1319 var mye gjævt folk samlet i bispegården i Oslo. Fra Nidaros kom erkebiskop Eiliv, og de fleste landsdelene var likeledes representert med gjæve menn. Ivar Olavsson i Bergen kom naturligvis også reisende den lange veien – han hadde vært kongens kansler og prost ved Mariakirken. Den rette arvingen til den norske tronen var den samme vesle gutten som hadde vært den eneste rette arvingen til den svenske tronen – junker Magnus. Fra Sverige kom det en hel delegasjon med det målet for øyet å forhandle med nordmennene om hvordan de nå skulle innrette seg med en felles konge.

Etter tre dagers intense forhandlinger ble de enige om hvordan de skulle regulere forholdet mellom de to rikene – i det minste så lenge kong Magnus var umyndig. Det ble en nærmest salomonisk avgjørelse. Samrøret mellom de to nabolandene skulle avgrenses til det minimale, de to landene skulle ha hvert sitt riksråd som helt fritt kunne stå for styret i det enkelte riket. Kongen skulle oppholde seg like mye begge steder. Om et av landene ble angrepet av en ytre fiende eller havnet i andre alvorlige vansker skulle det få hjelp av det andre.

Slik sett så det ikke så ille ut. Men som kjent skulle Norge komme til å bli den store taperen i dette hopehavet.

Ikke lenge etter møtet i bispegården ble Magnus formelt innsatt som Sveriges konge, og noen uker senere, i august, kom han til Norge og ble hyllet som landets nye konge på Haugating, den gamle kongehyllingsplassen ved Tunsberg.

Norge var fremdeles et selvstendig rike – i det minste på papiret. Og slik begynte altså den lange rekken av felles konger og unioner som skulle føre frem mot det endelige tapet av selvstendighet i 1537, men *det* var det selvsagt ingen som skjenket en tanke i 1319. Riktignok hadde Håkon 5. vært bekymret for hvordan det skulle komme til å gå. Han skulle bare ha visst.

Magnus ble sittende som konge i mer enn fem og tredve år – til 1355 – og enda lenger i Sverige, helt til 1371. Moren Ingeborg spilte en dominerende rolle i begge de to rikenes formynderregjeringer de første årene, det viste seg nemlig snart at hun slett ikke var tapt bak en vogn, men tvert imot en myndig, handlekraftig og bent frem herskesyk kvinne. Det ble mye misnøye med dette, og allerede i 1322 ble styret i Sverige overtatt av riksrådet, det samme skjedde i Norge året etter da Erling Vidkunsson overtok styringen.

La nå alt dette være som det vil. Av interesse for oss er noen ord om kong Magnus som person og regent, og om foranledningen til at han i 1350-årene sendte en ekspedisjon for å se til de norrøne bygdene på Grønland.

I 1331 ble Magnus myndig. Da hadde han for lengst fått tilnavnet "Smek", man tisket og hvisket om den homoseksuelle legningen hans. Ettersom han for det meste holdt seg i Sverige og brydde seg lite om å besøke Norge ble det bestemt at den yngste sønnen hans, Håkon, skulle overta styret i Norge så snart han nådde myndig alder, i 1355. Inntil videre var det det norske riksrådet som styrte, og kong Magnus blandet seg lite opp i hva de gjorde. Han hadde mer enn nok å stri med på hjemmebane. Økonomien i Sverige var dårlig, folk hadde det vanskelig, og kongen prøvde å bøte på det ved å innskrenke adelens skattefrihet – noe som førte til kraftig motstand fra adelens side, som ventelig kan være. Den eldste sønnen hans, Erik – oppkalt etter sin bestefar – stilte seg i spissen for stormennene i landet og truet med opprør, og til slutt ble Magnus tvunget til å dele riket med ham. Men Erik døde i 1359 og oppnådde aldri den posisjonen han

drømte om, i stedet dukket det opp en ny aktør på banen – Albrecht av Mecklenburg – en søstersønn av Magnus – som faktisk klarte å karre til seg tronen i Sverige.

Magnus var med ett blitt en konge uten land. Det eneste han fikk beholde var noen skarve grenseområder mot Norge. Riktignok prøvde han å ta opp kampen mot Albrecht, men det gikk ikke bedre enn at han ble tatt til fange og fengslet i 1371. De siste leveårene styrte Magnus i Norge sammen med sønnen Håkon. Åtte og femti år gammel druknet han i Bømlafjorden i Sunnhordland, en desemberdag, under en reise til Bergen.

Av alt dette kan man gjerne få det inntrykket at Magnus var en tufs av en konge. Det var han imidlertid ikke – han var en særdeles aktiv og handlekraftig mann som satte seg store mål. Ikke minst var han oppsatt på å sikre sitt eget enevelde, kongen skulle bli den eneste og absolutte hersker i riket. Både i Norge og Sverige fikk man kjenne kongens egenrådige sinn. Han førte en politikk som skapte ”frykt og hat og motvilje”, som det heter i en historiebok.

Et helt folk blir borte

Det var altså denne mannen som i oktober 1354 skrev et befalingsbrev til Pål Knutsson fra Onarheim og beordret ham til å velge ut det mannskapet han selv ville og seile til Grønland for å se til de frafalne grønlenderne – ”for vi vil ikke at kristendommen skal gå til grunne i våre dager...”

På Grønland har forholdene vært atskillig mer fredelige enn i Norge. Årene har kommet og gått. Ennå husker man Eirik Raude og sønnen Leiv, ennå holder man gamle tradisjoner og minner i hevd, men det er lenge siden nå, selv om livet nærmest har stått stille i alle disse årene.

De to bygdene på Grønland, Vesterbygden og Austerbygden – den første lå langt nord for Austerbygden – var blitt værende en fristat i et par hundre år etter landnåmet. Folkene på Grønland hadde sine egne lover og sitt eget ting og klarte seg selv. I 1126 fikk de sin egen biskop. Først i 1261 ble de en del av det norske veldet og måtte betale skatt til kongen.

Men Norge er langt vekke.

Og Grønland befinner seg fjernt fra Norge.

Skatt eller ikke skatt, livet går videre som det alltid har gjort. Det ene århundret etter det andre har rullet forbi siden Eirik første gang gikk i land her, og årene fortsetter å rulle. Etter hvert har kildene få opplysninger å gi om folket her langt oppe i nord. Utover på 1300-tallet virker det som den faste skipsforbindelsen på mange måter blir brutt. Utbruddet av *pesta* kan ha hatt sitt å si, dessuten var ikke Norge noe sterkt land lenger. Alle førstehånds kilder fra Grønland er blitt borte, det eneste vi har å støtte oss til er islandske kilder som først og fremst omhandler ekstraordinære hendelser som berører deres eget land, kirken eller menn av høy byrd – hva de jevne grønlendinger foretar seg og hvordan de lever er av mindre interesse.

Men så har vi noen merkelige dokumenter som kan få oss til å spekulere. På 1600-tallet siterer den lærde biskop Gisle Oddson noen gamle annaler: ”Grønlands innbyggere falt frivillig fra den kristne tro og vendte seg til det amerikanske folk” (i oversettelse fra 1917, *Annalium in Islandia Farrargo and De mirabilibus Islandiae – Islandica 10, p. 2-84*). I ”*Det norske folks historie*” (5:1, s. 314-15) fremhever P.A. Munch det samme. Dette hadde seg i all korthet slik: I 1630 ble de såkalte Skálholt-annalene på Island ødelagt av brann, et helt arkiv med gamle, verdifulle dokumenter gikk opp i røyk. Biskop Gisle Oddson, som var sønn av den forrige biskopen og hadde vokst opp her, gikk i gang med å lage en synopse på latin av de viktigste dokumentene som han kunne huske innholdet av, og blant disse var altså denne omtalte rapporten. Oddson har datert rapporten til 1342. Det er herfra vendingen ”*ad Americae populos se converterunt*” stammer – Oddson brukte da det helt ”moderne” ordet Amerika for landmassen der vest. Betyr det rett og slett at eskimoene på Grønland ble så plagsomme at grønlendingene emigrerte vestover og sluttet seg til de norrøne samfunnene som allerede fantes der?

De islandske annaler vitner også om at Markland var et velkjent og mye brukt mål for sjøferder på denne tiden. Med andre ord kjenner man farvannene langs den nordamerikanske kysten meget godt. Når man tenker på hvor dyktige sjøfolk de norrøne menneskene var, og ikke minst når man i tillegg tar i

betraktning den nysgjerrigheten og oppdagertrangen de alltid har lagt for dagen – hvor langt må de ikke ha seilt og hvor mye land må de ikke ha utforsket siden Leiv Eirikssons og Torfinn Karlsevnes tid? Vi snakker nå om et tidsrom på et par hundre år.

Opplysningene om at de *frivillig* har falt fra den kristne tro og vendt seg til det amerikanske folk er både megetsigende og hemmelighetsfull.

Hva slags folk er det snakk om? Indianerne? Ordene sier mye om at det må ha vært en intim kontakt mellom grønlendingene og ”det amerikanske folk”. Og hvorfor skulle det ikke det? Det er lenge siden Torvald og Torfinn Karlsevne sprang rundt og slo skrælinger i hodet med øksene sine, de har hatt god tid til å bli bedre kjent med hverandre.

I 1350 ble kontakten med de innfødte åpenbart så ille at den stedfortredende biskopen på Grønland, nordmannen Ivar Bårdsson, reiste til Vesterbygden ens ærend for å drive vekk skrælingene. Det er lenge siden han var på disse kanter sist, tredve år.

Men da han kom frem dit ble han møtt av et nifst syn. Husene sto tomme, det var ikke et menneske å se. Bare noen husdyr som går og beiter for seg selv. Det er dørgende stille. Tun etter tun ligger øde og forlatt. Hvor har alle sammen blitt av? Dersom de hadde reist til andre steder på Grønland, til Austerbygden, så ville han nok ha visst om det. Kunne det være skrælingene som hadde drept dem? Nei, neppe – det finnes ikke spor etter kamp. Kan de rett og slett bare ha reist sin vei og etterlatt seg de dyrene de ikke fikk plass til i skipene...?

Ett er i alle fall sikkert – det står ikke bra til med kristendommen på Grønland, og Ivar Bårdsson bestemmer seg for å avlegge en rapport til kongen.

Et par hundre år senere er det ikke et eneste nordisk menneske tilbake på Grønland. Fra tiden omkring 1410, seksti år senere, hører vi for siste gang noe sikkert om samfunnet der oppe i nord, da overvintret et norsk skip i Austerbygden. Det blir fortalt om et bryllup i Hvalsøy kirke, det virker ikke som det er noe i veien.

Men det *er* det.

Like fullt er det ennå tegn til liv en stund til. Fra 1389 er det en sak som dreier seg om noen sjøfolk som "have seilet ulovlig og drevet Handel paa Grønland", som det heter i sammendraget i *Diplomatarium Norvegicum* – de unnskyldte seg imidlertid med at de "kun af Nød havde maattet søge derhen". Dette viser altså at man fremdeles på dette tidspunktet hadde noen å handle med. Også på kirkelig hold var det aktivitet. I 1492 ber biskop Mathias av Gardar om relikvier fra "Roma eller omegn" for å overføres til Grønland, mens det samme år heter seg fra Vatikanet at Gardar kirke blir fritatt for alle avgifter til kirken på grunn av landets og innbyggernes tilstand, som ikke er rare greiene – men det *er* altså folk der, eller er det ikke det...? (Det må understrekes at på 1400- og 1500-tallet var "biskop av Gardar" en honorær tittel for biskoper som aldri dro for å besøke sitt bispedømme vest for havet - et bispedømme der det ikke lenger var liv? Kilde: *Diplomatarium Norvegicum/Vatikanet, Christian Keller, Skeptikernytt 2-97*).

Etter dette hører vi ikke stort mer. Folk er rett og slett blitt borte. Sant nok har man funnet døde mennesker i den frosne jorden på kirkegården på Herjolfsnes med vel bevarte klær som viser at det må ha levd norrøne folk der så sent som frem til 1500-tallet. Da Hans Egede, Grønlands apostel, setter sin fot på grønlandsk jord et par hundre år senere er det ingen av norsk ætt der lenger. Hva er det som har fått hele dette livsdyktige samfunnet til å bli sporløst borte? Hvor ble de av?

Et helt folk er med ett slag borte, etter å ha levd i en stabil tilværelse i nærmere fem hundre år. Folketallet i de norrøne bygdene kan ha ligget på 3000-6000 mennesker.

Det er fremdeles en av historiens mange uløste gåter.

Teoriene har vært atskillige. Noen har pekt på en forverring i klimaet som en mulig årsak, ettersom de meteorologiske forholdene forverret seg ganske betraktelig på 1300-tallet. Men dersom været ble så ille at det ikke nyttet å leve der lenger, hvorfor bukket i så fall ikke eskimoene også under? Det er ingen grunn til å tro at de norrøne jegerne og fiskerne, hval- og selfangerne sto tilbake for eskimoene på noen måte. I tillegg hadde de norrøne grønlandingene en ressurs som eskimoene ikke hadde, nemlig kvegdriften. Det dårlige klimaet førte

til at kysten rundt Grønland ble islagt. Handelsskip måtte gjøre vendereis. På den annen side var den såkalte Lille Istiden langt fra så ille som enkelte gjerne vil ha det til, i det minste om vi skal tro Ivar Bårdson. Han opplyser nemlig at klimaet på Grønland på midten av 1300-tallet var varmere enn i både Island og Norge.

Den økonomiske situasjonen, da? Økonomien i Norge og Europa for øvrig kom inn i en krise på denne tiden, noe som førte til at etterspørselen etter varer fra Grønland minket. Men var *det* en tilstrekkelig grunn til å bryte opp fra gård og grunn, fra et land hvor man snart hadde bodd i flere hundre år? Så avhengig av byttehandel var de vel ikke at de ikke skulle klare seg godt med naturalhusholdning så lenge krisen sto på?

Eller kunne det skyldes sykdom? Svartedauen nådde aldri opp til Grønland, men det kan jo tenkes at en eller annen form for pest kan ha utryddet befolkningen, skjønt det lyder lite trolig. Ivar Bårdsson fant ikke et eneste menneske i Vesterbygden, hverken levende eller død – og heller ikke Hans Egede fant spor etter grønlendingene, selv om det først var mye senere at han kom dit.

Kan det tenkes at de hadde tatt så grovt for seg av ressursene at de rett og slett ble tvunget til å emigrere? Eller lå de stadig i voldelige konflikter med eskimoene som til slutt drev dem vekk? Eskimoene flyttet til Grønland i et stadig økende antall i denne tidsperioden og kan ha trengt bort grønlendingene. Kort sagt - gjennom de siste hundreårene er det lansert mange teorier om årsaken til avfolkingen av de norrøne bosetningene på Grønland, som sjørøveri, genetisk degenerering pga. isolasjon eller invasjon av sommerfugllarver, for å nevne noe.

I boken "*Ingen grenser*" lanserer Thor Heyerdahl og den svenske karteksperten Per Lillieström noen meget dristige teorier som fortjener å bli tatt med her. Heyerdahl og Lillieström mener at portugiserne drev med slavetokt på Grønland etter 1450, og at Portugal skal ha overtatt Grønland i henhold til Tordesillas-avtalen i 1494. Deretter skal nordboerne, stadig ifølge Heyerdahl og Lillieström, ha endt sine dager som slaver på sukkerplantasjene på Kanariøyene (s. 355-358). Denne teorien ble grundig tilbakevist av Helge Ingstad i en kronikk midt på 90-tallet. Sammen med professor Tom McGovern fra New York påpekte Christian Keller, professor ved *Senter for Vikingtid og Middelalderstudier*,

Universitetet i Oslo, i en kronikk i Dagbladet at de arkeologiske dateringene viser at koloniene på Grønland var utdødd lenge før 1494. Keller havnet da også i en skarp polemikk med Heyerdahl om disse og andre spørsmål i en artikkel i *Skeptikernytt* 1997 og senere.

Sommeren 1995 (23/6 og 27/6) slo Aftenposten opp med stor overskrift: "*Norrøne folk trolig bortført til Tenerife*". En sensasjonell løsning på en gammel gåte - portugisiske slavehandlere hadde seilt opp til Grønland vinterstid og bortført befolkningen, mente Per Lillieström. Dette skulle samtidig forklare de usedvanlig lyse beboerne på Tenerife. Lillieström var ikke alene om å mene at slaveraid var løsningen på "gåten Grønland" – han fikk ett hundre og én prosent støtte fra Thor Heyerdahl. Poenget var altså at den norrøne befolkningen på Grønland ble bortført av portugiserne og solgt som slaver etter 1492. Lillieström mente å kunne påvise at en stor del av dem endte opp som slaver på sukkerplantasjer på Tenerife. Han hevdet at pave Alexander VI la Grønland åpent for slavehandlere gjennom et brev fra 1492, der han erklærte at grønlendingene hadde frafalt den kristne tro. Thor Heyerdahl utdypet argumentene i et intervju i samme oppslag 27. juni. Teorien ble videreutviklet i boken "*Ingen grenser*", som kom ut noen år senere.

Inntil videre – hva kan man ta som noenlunde rimelig sikkert når det gjelder avfolkingen av Grønland? Det er nå temmelig klart at befolkningsnedgangen på Grønland startet tidlig, antakelig omkring 1300, sier Grønlandseksperter Christian Keller i en artikkel han skrev sammen med professorkollega og arkeolog Thomas McGovern, *City University of New York*. De norrøne grønlendingenes skjebne har vært gjenstand for forskning siden 1721. De siste tiår har forskning med nyere metoder, som C14-dateringer av arkeologisk materiale, nye analyser av skjeletter og klimahistoriske data fra Grønlands innlandsis gitt oss ny innsikt i de norrøne kolonistenes skjebne. Den maksimale befolkningen behøver ikke å ha vært større enn 3500, sier de to professorene videre. De siste, detaljerte klimakurvene fra boringene i innlandsisen på Grønland viser at klimaet ble dramatisk kaldere utover 1300-tallet. Omkring 1350 hadde Vesterbygden vært utsatt for flere kalde perioder. Kulden virket ødeleggende på befolkningens næringsgrunnlag, som man ut fra

utgravinger og registreringer vet besto av en blanding av februk og jakt. Undersøkelser av gårdsanlegg i Vesterbygden tyder på at avfolkingen av denne bygden på 8-900 mennesker skyldtes svikt i fôrhøsting og i beiteressurser på grunn av flere etterfølgende år med dårlige vekstsesonger. Dette må ha ført til nedslakting av husdyr. Sjøpattedyrene kan også ha endret oppholdssted som følge av endrede isforhold. Et økende antall C14-dateringer fra topplagene i møddinger og bolighus støtter de skriftlige kildene som angir at Vesterbygden ble lagt øde omkring 1350. Bygden var etter dette tom for norrøne folk.

Avslutningen av bosetningen i Austerbygden er vanskeligere å datere, fordi bygden er så stor. Foreløpig er det ingenting som tyder på at bygden var bosatt til lenger enn ca. 1450, men en rekke gårder lå øde allerede før dette tidspunkt. Pollenanalyser, som viser sammensetningen av vegetasjon gjennom tid, viser at landskapet i norrøn tid var preget av gress- og beiteplanter. Nordboerne skapte dette vegetasjonsbildet gjennom brenning og hogst av bjørk og vier. Ku og sau holdt landskapet fortsatt pent gjennom beiting. Midt på 1400-tallet ble beitemarkene invadert av vier og bjørk, og gresset forsvant. Dette må bety at det ikke lenger fantes beitende husdyr i området - en ganske god indikasjon på en ødefase. Det er tvilsomt om det var folk i live i Austerbygden så sent som etter 1492, men om det var noen, så var det svært få.

I utgangspunktet var det begynnelsen på den kuldeperioden som kalles "Den lille istid" omkring 1300-1325 som vanskeliggjorde livbergingen. Denne kuldeperioden var den kaldeste siden siste istid for 12 000 år siden. Vi kan se at antallet husdyr sank, og at folks kosthold i økende grad kom til å bestå av sjøpattedyr. Graden av kontakt med eskimoene som innvandret fra Canada i perioden ca. 1100-1400 er foreløpig lite kjent, men de fleste forskere som har arbeidet med problemet mistenker at eskimoene direkte eller indirekte kan ha medvirket til avfolkingen av de norrøne bygdene.

Flere steder er det også påvist jorderosjon på beitemarkene. Den norrøne befolkningen kan altså i noen grad ha bidratt til egen sårbarhet gjennom overbelastning av beiteressursene. (Redigert utdrag/sammendrag fra en artikkel i *Skeptikernytt* 2-97.)

Men kan enda en mulighet tenkes – nemlig at hele eller store deler av befolkningen emigrerte vestover, til Markland eller endog Vinland? Ja, hvorfor skulle de egentlig ikke det? Veien til det skogrike landet der vest var mye kortere enn til Norge, og dessuten var det godt om plassen – landet var uendelig stort, det var bare å ta for seg av jord og skog og rydde gårder. I Norge og på Island var det ikke slik. Der ville de komme som annenrangs mennesker, jorden var allerede opptatt. I vest lokket mulighetene.

Grønlandingene (og nordmenn med) reiste stadig vestover. Så sent som i 1347 kom det et skip fra Markland til Bergen.

En krigersk konge bekymrer seg

Kong Magnus drev også handel på Grønland. Han hadde sitt eget handelsskip, en knarr. Gikk dette skipet på Markland også? I 1346 kom knarren med en verdifull last fra Vest-Grønland. Meningen var at skipet skulle sendes tilbake relativt snart, men så kom det altså et skip til Bjørgvin i 1349, fullt av pestsmittede rotter, og den store manndauen var et faktum. På et blunk ble landet lagt mer eller mindre øde. I tillegg arrangerte kongen et omfattende korstog mot Russland.

Det var ikke det rette tidspunktet til å tenke på Grønlandsferder.

Naturligvis handlet kongen med Grønland av økonomiske årsaker. Men det var ikke *bare* det – her var også både politiske og militære motiver ute og gikk. Religiøse også, og det er dermed ikke sagt at de politiske, militære og økonomiske momentene var vikarierende motiver – dette var i en tid da man ikke var i den ringeste tvil om Guds eksistens. Kirken (og da snakker vi naturligvis om den romersk-katolske kirke med paven i spissen) hadde en innflytelse og en makt som det nesten er umulig å forestille seg i dagens storpolitiske landskap.

Kongen hadde nemlig hørt tale om at grønlandingene hadde begynt å falle fra den kristne tro. Og nå lå det ham meget sterkt på hjertet å bringe det grønlandske folket tilbake på den rette sti. Han så det som en viktig oppgave å sørge for at kristendommen ble opprettholdt langt der oppe i nord.

Hvor mye lå det egentlig i disse meldingene?

Det sytten mann sterke mannskapet på kongens knarr kunne melde om stygge tilstander i Vesterbygden. Mye av landet lå øde, folket hadde vendt seg fra den kristne tro og mange av dem hadde reist til landet i vest. For en konge som var både et økonomisk og religiøst overhode skulle slike nyheter gi all grunn til bekymring. Kristenretten var slik at man ikke måtte reise i hedningers land uten at formålet med ferden var kristning. Og når man attpåtil dro vekk og slo seg ned i land langt utenfor kongens kontroll – ja, da...

Kirken grep sterkt inn i dagliglivet, like mye på Grønland som i et hvilket som helst annet land. De mange påbudene må ha virket ekstra tyngende for folk som slet hardt i et polarland. Det var ingen mangel på helligdager, det gikk med mye tid til å reise til kirke og kirkebygningene skulle holdes i stand, dessuten skulle både prester og biskop ytes tjenester. Tilværelsen i det grønne landet var så hard at ekstra tidsspille kunne bety et være eller ikke være for mange familier. Når reinen kom trekkende, eller når hvalen dukket opp inne i fjorden, eller når selen stimet inn i skjærgarden og fikk vannet til å koke – hvem i all verden hadde tid og stunder til kirkegang? skriver Helge Ingstad i boken *Landet under leidarstjernen*. For den som slet tungt må de strenge fastetidene ha vært en påkjenning.

Så var det pavens strenge påbud om at ingen måtte gifte seg om de var nærmere i slekt enn det syvende leddet. Hvem kunne etterkomme et slikt krav i et samfunn med bare noen få tusen innbyggere? Kirkeloven forbød dem også å ha samkvem med hedninger. Men hendte det ikke rett som det var at en mann fant seg en eskimojente og tok henne til kone?

Betyr dette at grønlendingene til slutt ga blaffen i alt som hadde med kristentroen å gjøre? Mye vitner om at folket holdt fast på kristendommen, om enn på sin egen måte. Funn av kristne symboler og spor av kristne tradisjoner på kirkegårdene tyder på det. Men det er klart at et så isolert samfunn som det grønlandske, som befant seg så langt utenfor både kirkens og kongens direkte kontroll, gjerne gikk sine egne veier...

Kong Magnus hadde *en* ambisjon som overgikk alle andre – det var å tvinge russerne til å godta den romersk-katolske tro. Intet mindre. Han overtalte paven i Roma, Clement den sjette, til å støtte prosjektet, og pave Clement satte prester i Prøyssen, Polen og i Skandinavia i sving med å preke for et korstog mot Russland for å snu stemningen blant folk den rette veien. Oppmuntret av dette satte kongen i gang med å få bygget skip og ruste ut en hær. Det var under disse forholdene at han i 1348 fikk høre den sjokkerende meldingen om at hundrevis av hans undersåtter i det fjerne Grønland hadde sagt fra seg sin kristne tro.

Det var ikke mye han kunne gjøre med dette for øyeblikket. Tusenvis av hans menn var allerede på vei til Russland. Så dermed seilte han av gårde med hæren sin, inntok en viktig festning og tvang hundrevis av russere, under trusel om å få kappet av hodene dersom de ikke adlød, til å la seg døpe i den eneste sanne kristne tro og sverge evig troskap mot paven. Etter en tid dro han hjem igjen. Borte i Russland gjorde folk opprør og meiet ned mennene han hadde latt bli tilbake – tusenvis av dem.

Men tusenvis av døde menn var langt fra nok til å få ham til å gi opp felttoget. Tvert imot, kong Magnus aktet å gå løs på russerne med fornyet energi. Men samtidig mottok han foruroligende meldinger fra Norge – det hadde brutt ut en pest som gikk som en løpeild fra den ene landsdelen til den andre og truet med å utrydde hele befolkningen. Ingenting fungerte lenger, hele bygder lå øde, byene hadde stoppet opp. Mange mente at det var de siste tider.

Den fryktelige katastrofen gjorde sitt til at han måtte utsette korstoget mot Russland. Kong Magnus sendte en delegasjon til paven for å be om penger til krigen. Men han var så utålmodig etter å knuse russerne at han sendte ut en ny bølge av soldater uten å vente på pavens svar. Dette felttoget, i 1351, skulle vise seg å ende enda mer katastrofalt enn det første, og da han vendte tilbake året etterpå hadde han mistet enda flere menn og punget ut med en masse penger. Men gode nyheter ventet. Paven hadde lyttet med velvilje til den kongelige delegasjonens forespørsel og innvilget kongen halvparten av kirketienden som ble samlet inn i Norge og Sverige for de neste fire årene.

Ikke verst!

Dermed begynte kong Magnus å forberede seg på enda et felttog mot øst. Han ga seg ikke...

Det var pesten som reddet russerne. Da det begynte å komme meldinger om at pesten hadde nådd Russland fikk kong Magnus kalde føtter. Det ville være det rene selvmordet å rykke inn i landet der øst nå, om de hadde Gud aldri så mye på sin side. Bittert skuffet måtte kongen gi opp planene. I stedet vendte han sine tanker mot nord. Hadde han ikke hørt at folket der oppe hadde falt fra den kristne tro og blitt de verste hedninger? Forutsatt at han fikk pavens velsignelse bestemte kong Magnus seg for å dreie korstoget fra øst til vest.

Og i det Herrens år 1354 lot han skrive et brev.

En kongelig misjonsbefaling

Brevet er datert 3. november 1354 i Bjørgvin og lyder slik:

Magnus med guds naade Norgisz Suerigis oc Skone Konning Sender Alle mend som dette breff See eller høre guds hellsze oc sind, Wi ville Att i Wide Att i haffuer tagett alle de mend som i kaaren Ville fare aff Alle huad heller de ere neffnde eller ey neffnde, mine handgange mend eller Andre mendsz Suendt och Aff Andre mendtz der j faa till osz att førre der med Som Powell knudsz som høffuitzmand skall Vere paa kaaren, fuld befalling Att neffne de mend i kaaren som hannom tycker best thillfallden Vere, baade thill Mestermend og Suenne, Bede wi Att de Annamme denne Vor befaling rett god willie for Sagen, att Wi gjøre det i heder thill gud Och for Vor Siells och forelldre skyld Som Vdi grønland haffuer Christendom och Ophold thill denne dag oc Vill end ey lade nederfalle om Vore dage, Wider det i Sandingen, Att huilchen som denne Vor befaling bryder, skall faa Vor sande Wblyhed, oc der paa Suare os fuld breffue brodt. Giordt y Bergen Maendagen effter Simonis och Iudæ dag paa Siette Aar och XXX Wore Rigis herrer her Ormer Østernis wor drottsetter Vdi Norge Inseylende.

Originalen til brevet er gått tapt, dette er en kopi som er å finne i *Diplomatarium Norvegicum*, etter en avskrift fra det danske kongelige biblioteks håndskriftsamling. Hvor originalen er blitt av vet visst ingen, den er vel gått tapt i en brann som så mye annet, men denne gamle danske oversettelsen (eller avskriften) står gjengitt i ”*Danmarks historiske mindesmærker*” fra 1845. Her blir altså en mann ved navn Pål Knutsson utnevnt til høvedsmann på kongens knarr, han kan selv velge ut mannskapet, både ”mestermenn og svenner” enten de er kongens håndgangne menn eller kommer andre steder fra, og kongen ber dem alle vise en god vilje for den saken det gjelder, nemlig at man ”for vår sjels og foreldres skyld” ikke lar kristendommen forfalle på Grønland. Og den som bryter kongens befaling skal få sanne hans ublidhet. Det står svart på hvitt i dokumentet, skriblet sirlig ned med penn og blekk. Om det var aldri så mye en talemåte, så var det bare å adlyde uten å mukke, pakke sakene og dra.

Har Pål Knutsson, mannen som er utpekt som høvedsmann på knarren, møtt kongen personlig og diskutert ferden med ham? Det er slett ikke usannsynlig, særlig ikke hvis Pål Knutsson hadde vært en av de mennene som hadde seilt med kongens knarr tidligere. Kan han ha vært blant dem som vendte tilbake fra Markland i 1346? Eller – var oppdraget bare av rent administrativ art?

Det er ingen liten ekspedisjon kongen har planlagt. Svartedauen er et tilbakelagt stadium, og selv om landet ligger nede på ethvert tenkelig vis er det på tide å gjenoppta de faste rutinene, innbefattet handelsferder til Grønland. Men først måtte han få skikk på folk der oppe. Det skulle vise seg å bli omtrent like mislykket som det kostbare korstoget mot Russland. Grønlendingene var allerede tapt for alltid.

Hvem var Pål Knutsson? Gamle dokumenter forteller

Pål Knutsson er en temmelig obskur mann i norsk historie, selv om kongens befalingsbrev skulle tyde på at det er snakk om en mann med en viss posisjon. Han er kort sagt en mann vi vet lite og ingenting om. La oss likevel se

om det ikke er mulig å ringe ham inn. *Noen* spor finnes det, og de kan fortelle oss en hel del om vi bare bruker dem på riktig måte.

I *Diplomatarium Norvegicum* – en samling bestående av mer enn 20 000 dokumenter fra middelalderen som også er å finne på Internett i søkbar form – finnes det noen slike spor. Foruten befalingsbrevet fra kongen finnes navnet hans nevnt i fem dokumenter som til sammen kan hjelpe oss å danne et bilde av mannen.

Det yngste er datert 6. oktober 1342. Her vitner tre menn at Martein Sigurdsson solgte Pål Knutsson fire månedsmatsbol i Tveit i Bringedalsbygd i Kaldestad sokn, Sunnhordland, og fikk åtte forngilde merker i betaling.

Det neste dokumentet er datert tre år senere, 20. august 1345. Her blir Pål Knutsson omtalt som hertuginne Ingeborgs ombudsmann. Dokumentet dreier seg om at han gir Jon Prest på Gratle i Sogn fullmakt til å innstevne lagmannen Håkon Botolfsson for landskylden på Gratle.

Språkforskeren Eivind Vågslid, som personlig har lest og gransket flere tusen dokumenter fra middelalderen i den grad at han lærte seg å "ta" den enkelte skriveren på håndskriften, mener at det er Pål Knutsson selv som har skrevet dette brevet.

Saken på Gratle er ennå ikke ferdig. I et brev av 7. februar 1346, avsenderadresse Haug, kunngjør to menn at presten Jon i Gratle vil møte som lagmann på vegne av Pål Knutsson i saken mot Håkon Botolfsson angående to års landskyld for hertuginne Ingeborgs gård Gratle.

Så følger skjøtet på eiendommen Tveit i Onarheim sogn på øya Tysnes i Sunnhordland, datert 18. juli 1347. Prisen er tre merker brent sølv. Selger er Arne Trondsson.

I 1348 blir Pål Knutsson fremdeles omtalt som Gulatingslagmann. Her dreier det seg om et eiendomssalg.

Videre finnes det andre dokumenter, som bl.a. et dokument datert 14. juli 1346 i Bjørgvin, der Pål Knutsson bevitner at det er betalt leie av en korsbror ved Apostelkirken til en mann i Hardanger, noe som forteller oss at Pål Knutsson hadde sitt virke i selve Bjørgvin.

Skal vi oppsummere hva disse dokumentene forteller oss blir det omlag følgende:

- Pål Knutsson eide (del i) en gård i Kvinnherad som het Tveit.
- Han eide halvparten av gården Tveit på Onarheim på øya Tysnes.
- Han var hertuginne Ingeborgs ombudsmann.
- Han var lagmann på Gulating.
- I brevet fra kongen blir han uttrykkelig omtalt som Pål Knutsson *fra Onarheim*.
- Han må ha vært minst 18-20 år pluss-pluss før 1342.
- Han blir utpekt som leder (høvedsmann) for en meget viktig misjonsferd.
- Han får frie hender, hvilket betyr at han er en betrodd mann.

Tross alt er det ikke så rent få opplysninger vi har om ham likevel, når det kommer til å stykket! Mer enn nok til at vi kan begynne å danne oss et bilde av denne mannen.

La oss prøve å ringe ham enda litt mer inn.

I kongens misjonsbrev blir Pål Knutsson gitt tilleggsnavnet ”fra Onarheim”. Det er viktig å holde fast på det. Man ville neppe brukt et slikt navn dersom det ikke ga en opplysning av betydning.

Det store spørsmålet blir i så fall: *når* begynte Pål Knutsson å bli hetende *Pål Knutsson fra Onarheim*? Fra fødselen av, fra han var ung? Eller begynte han å bli hetende det fra han fikk skjøtet på eiendommen Tveit i Onarheim sokn, i 1347? I så fall hadde han bare hatt dette navnet noen få år da befallingsbrevet ble utstedt.

Uansett, Onarheim blir første stopp om vi skal prøve å finne ut noe om denne mannen. Og da må vi til Sunnhordland, landdistriktet sør for Bergen, til øya Tysnes 3-4 mil sør for byen. Her finner vi Onarheim på østsiden av øya. Det er en tynn, men langstrakt flat stripe som klorer seg fast til bratte fjellsider langs Hardangerfjorden, kilometer etter kilometer. Om lag midtveis finner vi gården som bærer navnet Tveit.

Betrakter man Tveit på Onarheim fra luften vil man se at det er en ganske stor flate som ligger lunt og idyllisk til ved Hardangerfjorden, med utsikt over til Kvinnherad (Rosendal) og med fjell og bakker på alle sider. For den som lar seg begeistre over et vakkert syn er gården helt perfekt. Tunene ligger lavt i terrenget, ikke mer enn 10 og 20 m.o.h. Men i vest stiger fjellet bratt opp i fem hundre meters høyde. Stranden går flatt ut i sjøen og ligger dypt inne i en vik med et nes omlag halvveis. Den gang da sjøen var den eneste landeveien må det ha vært en ypperlig plass slik sett, med gode båthavner. Navnet Tveit ble stavet "tuæit" da Pål Knutsson kjøpte jord her, og betyr "en utskilt part, et jordstykke som ligger for seg selv og er delt fra en annen gård" - i dette tilfellet gården Hovland, som ligger et stykke lenger mot øst.

Men om det er aldri så fint her, så var Tveit uten den typen "særskilte herlegdomar som i eldre tid gjorde folk velstående," skriver Ernst Berge Drange i gards- og ættesoga for Tysnes. "Garden var utan skog og særlege fiskeressursar. Kvaliteten på innmark - med åker og eng - låg truleg over gjennomsnittet. Men det dei kunne hausta og avla der, gav ikkje utteljing i pengar og sølv. Det gjekk inn i sjølvforsyningsstrevet. Gode fjellbeite sommarstid var elles viktige i så måte, og kunne jamvel gje overskot i form av slakt og smør no og då."

Dette gjelder for nyere tid, dvs. senere enn middelalderen, men forholdene var neppe så mye annerledes den gangen Pål Knutsson holdt til her. For kjøpet av halve gården betalte han to månedsmatbol skyld (dvs. mat tilstrekkelig for en mann i en måned), som i alle fall tilsvarte 1 laup smør etter den nye landskyldregningen - etter landskyldfallet i middelalderen. Dette sier oss moderne mennesker temmelig lite, men en laup var altså en gammel smørvekt, og dermed også mål for landskyld. Størrelsen kunne variere, men en laup var som regel tre bismerpund (vekt 15.43 kg, mål 16.2 liter). Prisen var tre merker brent sølv.

Altså ingen storgård, men heller ingen plass å forakte.

Det var heller ikke den eneste jorden Pål Knutsson eide. Noen mil lenger nord, i Bringedalsbygd ved Norheimsund, hadde han tre år tidligere kjøpt jord i en gård som heter Tveit - og her har han betalt hele fire månedsmatbol, med åtte forngilde merker i betaling. Tveit er ikke noe sjeldent navn, på øya Tysnes finnes

det tre gårder med dette navnet. Likevel er det jo litt pussig at han eide part i to gårder med samme navn, uten at vi trenger å spekulere mer på det.

Kanskje han til og med eide jord flere steder. Uansett er det gården Tveit på Onarheim navnet hans er knyttet til. Var han herfra - var dette det stedet der han var født og oppvokst? Man kan saktens spekulere på om han ikke heller var svensk, selv om det ikke er noe som direkte tyder på det. Antagelig var han nordmann, og like antagelig også sunnhordlending.

Øya Tysnes, der gården hans lå, var et aktet og sentralt sted på Pål Knutssons tid. Overalt hvor man setter sin fot på denne øya, som er hele 255 kvadratkilometer stor - omlag tre mil lang fra den ene enden til den andre - finner man minner fra fortiden, fra de aller tidligste tider da man hakket med redskaper laget av stein, frem gjennom bronsealder og vikingtid og middelalder - her er gjort en mengde rike funn i jorden fra alle tidsaldre. Ikke minst nettopp Onarheim har vært et sentrum gjennom flere hundreår. På Årbakkavollen noen kilometer fra Tveit finner man den dag i dag en samling underlige bautasteiner på en gressvokst slette der vinden suser stille i gresset, det er et gravfelt fra eldre jernalder, tror man. Men det som virkelig satte Tysnes "på kartet" på Pål Knutssons tid var det såkalte Onarheimsgildet – eller Olavsgildet. Rent fysisk sett holdt gildet hus lenger sør langs Onarheimsfjorden, i retning Stord - der man finner Onarheim kirke i dag. Det vil være komplett umulig å omtale Pål Knutsson og gården Tveit uten å omtale gildet - Pål Knutsson kan godt ha vært en av gildebrødrene. Gildet var viet Olav den hellige, og blir derfor like gjerne omtalt som Olavsgildet. Det var et stort gilde som omfattet hele det gamle Sunnhordland - ja, hele fylket. Onarheimsgildet sto meget høyt i folks bevissthet. Det må ha vært litt av et syn da det årlige gildet ble åpnet olsokdagen 28. juli og avsluttet "vesle olsokdag" 3. august. Fra nord og sør kom man til det vi må anta var en staselig hall, menn av høy byrd og ætt - ja, mange ble gravlagt her, således storfolk fra Voss. Disse sammenkomstene var en salig blanding av god mat og drikke og religiøse seremonier (slik den moderne julen er det for oss), men å være medlem av gildet, gildebror, innebar også en rekke forpliktelser om at medlemmene skulle hjelpe hverandre om noen trengte det. Allerede i

middelalderen ble Onarheimsgildets segl benyttet som fylkessegl. Den dag i dag er det i bruk, som fylkesvåpen for Hordaland - to korslagte økser på rød bunn med en gullkrone over (kronen er kongekronen til Olav den hellige).

Med alt dette i bakhodet kan vi kanskje spekulere litt videre. Pål Knutsson er både lagmann og ombudsmann, ærefulle verv som ikke blir hvem som helst til del.

Pål Knutsson blir tydelig regnet til tidens fremste menn og av den beste (adels)ætt. I 1347 kjøper han altså halvparten av gården Tveit av Arne Trondarsson for tre merker brent sølv. Arne kvitterer noen måneder senere for at betalingen er mottatt – *huern penning heillan ok halfuan*, ”hver penge hel og halv”. Overdragingen av eiendommen, det vi i dag kaller skjøting, gikk i de dager for seg på det viset at selgeren tok mold fra eiendommen og la i ”kjortelfliket” (dvs. skautet) til kjøperen.

Ser vi nærmere på dokumentet der Pål Knutsson blir omtalt som hertuginne Ingeborgs ombudsmann later det til at det er som øvrighetens representant for saker som har med *jordeie* å gjøre. Det samme gjelder hans funksjon som lagmann i Gulatinget. Han er kort sagt en kongelig befalingsmann, først og fremst i slike tvister. Dette ser vi for eksempel tydelig i de dokumentene som dreier seg om denne Håkon Bottolfsson som er stevnet for forfalt landskyld.

Hvor lenge hadde han dette embetet? Skal vi holde oss til de skriftlige kildene som går direkte på hans person er det ikke sikkert at det var så lenge – Johannes Heggland mener i ”Tysnes-soga” at Pål Knutsson innehadde dette vervet fra 1346 – 1348. Men for all del, han kan ha hatt slike og lignende verv i lengre perioder.

1800-talls historikeren Gustav Storm mente i 1888 at Pål Knutsson hørte til kongens hird. Heggland mener at dette blir et spørsmål om flere betydninger av det samme ordet. Hirdmenn, slik vi kjenner begrepet fra 1300-tallet, var det samme som kongens ”håndgangne menn”, de ledende han hadde rundt seg, eller som var satt til ombud av verdslig art. Skattemesteren i Bjørgvin ble kalt *fehirdsle*, og var vel en slags hirdmann. En hirdmann kunne også fungere som sysselmann i visse områder.

Det er ikke kjent hvem som var sysselmann i Sunnhordland i 1340-årene. Men ettersom Pål Knutsson var kongelig ombudsmann, dvs. en slags hirdmann, og senere lagmann i Gulatinget – og etter alt å dømme hadde sitt hovedsete på Onarheim – er det mangt og mye som taler for at han kan ha vært sysselmann for kong Magnus i dette distriktet, selv om det ikke finnes noe konkret bevis for det. Det var nettopp på denne tiden (1344) at talsmannen for bøndene i Sunnhordland brukte gildeseglet fra Onarheim som underskrift da han var med på å hylle den unge kongssønnen Håkon Magnusson i Båhus, da ”hele Norge” var samlet der. Heggland kommenterer at ”det fell lett å tenkja på at Pål Knutsson har vore den som nytta gildeseglet, endå om me ingen ting veit om dette.”

La nå dette være nettopp det det er – spekulasjoner.

Fullt så spekulativt er det kanskje ikke å anta at Pål Knutsson hadde en viss erfaring med sjølivet og lange sjøferder siden han ble utpekt til ekspedisjonens leder. Heggland nevner at kongens knarr hadde kommet tilbake fra en ferd til Markland i 1346, og det ligger i kortene at det var den samme båten de skulle seile til Grønland. Kan Pål Knutsson ha seilt med denne båten før – hadde han vært med båten til Markland? Det er spørsmål som får henge i luften. Det blir et spørsmål om hva vi skal legge i ordet ”høvedsmann”. Betyr det at Pål Knutsson var skipper, eller var han ekspedisjonens øverste administrative militære leder? Betegnelsen høvedsmann brukes i høymiddelalderen synonymt med høvding, dvs. stormann, leder. I løpet av senmiddelalderen skulle det bli vanlig å kalle kongens fremste menn i landet, de som satt med store len og festninger, for høvedsmann eller slotts-høvedsmann, og denne terminologien holdt seg også etter reformasjonen. Men høvedsmann eller høvest (også omtalt som den som er eller sitter atti), var også lederen for mannskapet på en båt under et sesongfiske, handelsferd eller militær ferd.

I alle fall får han frie hender til å plukke ut det mannskapet han selv ønsker, og det lønner seg lite å nekte. Vi må også gå ut fra at det var geistlige med på ferden.

Hvor gammel kan Pål Knutsson ha vært det året da knarren forlot Bjørgvin med kurs for Grønland for å drive vekk eskimoene og føre grønlenderne

tilbake til den smale sti? Hvis vi går ut fra at han i det minste var tyve år gammel da han kjøpte eiendommen Tveit i Kaldestad i 1342, da må han være ca. fem og tredve år gammel nå, sannsynligvis eldre.

Av en eller annen grunn tok det sin tid å utruste ekspedisjonen. Ikke før tidligst sommeren 1355 kan båten ha forlatt Bjørgvin. Men neppe nå heller, for det er notert at denne sommeren var så stormfull at ingen skip ankom eller forlot Island (i følge opplysning i *Islandske Annaler*) og dermed er det lite trolig at noen våget seg til Grønland. Men året etter kan de ha reist.

Dermed forsvinner Pål Knutsson ut av historien, fysisk sett. Det er ikke noe som tyder på at han er blant dem som vendte tilbake til Bjørgvin fra ekspedisjonen noen år senere, i 1363 eller 1364 – om han da i det hele tatt var med på ferden.

Kajakkene i St. Hallvard

Nådde ekspedisjonen frem til Grønland?

Utvilsomt, det må vi regne med.

Erkebiskop Olaus Magnus skrev mens han levde i eksil i Roma et stort verk som tar for seg historie og kultur på den skandinaviske halvøya (gjengitt i *”Grønlands Historiske Mindesmærker”*):

(På Grønland) finnes det en slags pirater som bruker båter laget av skinn... som de benytter til å angripe handelsskip på den måten at de prøver å senke dem ved å stikke hull i skroget i stedet for å angripe. I året 1505 så jeg personlig to av disse båtene over den vestre portalen i katedralen som er viet St. Hallvard, hvor de var hengt opp langs veggen for å stilles til skue. Det blir sagt at kong Håkon kapret dem da han med sin flåte passerte kysten av Grønland da de innfødte prøvde på å senke skipet hans i sjøen.

Olaus Magnus var på dette tidspunktet femten år gammel. Det var neppe kong Håkon selv som hadde ledet denne ekspedisjonen, ettersom de årene han

satt på tronen (1355-80) var så fulle av problemer på hjemmebane, først med den hanseatiske ligaen og deretter med Albrecht av Meklenburg, at han neppe ville få tid til noen Grønlandstur.

Kan det være Pål Knutssons ekspedisjon det siktes til? Den fant sted i kong Håkons tid, og ettersom det ikke var noen handelsferd, men snarere en militær ekspedisjon, kan det godt beskrives som ”kongens flåte”.

Men hvordan gikk det til at disse to kajakkene fikk en hedersplass i St. Hallvard-katedralen i Oslo? To kaprede kajaker er tross alt ingen stor bragd, i hvert fall ikke i den grad at de fortjener å bli stilt stolt til skue i en katedral. 1800-talls historikeren P.A. Munch hevdet at det var kong Håkon som hadde befalt at kajakkene skulle plaseres der, og han hadde gode grunner for å gjøre det. Det samme året som de overlevende fra Pål Knutssons ekspedisjon vendte tilbake mistet Magnus og Håkon sin kongemakt da de svenske stormennene valgte Albrecht av Meklenburg til konge – og dermed mistet Norge samtidig sin siste rest av suverenitet. Året etter ble Magnus tatt til fange av Albrecht og vansmektet bak fengelsmurene i seks år. Kong Håkon hadde store problemer med å reise den enorme løsesummen som ble forlangt for faren – mer enn en million dollar i dagens penger, skriver Hjalmar Rued Holand.

Dermed ble kajakkene stilt ut i katedralen for å minne folk om farens idealistiske forsøk på å frelse grønlendernes villfarne sjeler fra evig fortapelse. På den måten ville han prøve å styrke farens sak – å skaffe ham sympati, så vel som bidrag til løsesummen. Ja, Håkon lyktes åpenbart så godt med denne taktikken at da faren druknet i Bømlafjorden et par år senere, så ble han tilbedt som en nasjonal helgen.

Nikolas fra Lynne, en glemt oppdager

Mye tyder på at sjøfolk på 1400- og 1500-tallet hadde et meget inngående kjennskap til de gamle norrøne rutene i det nordlige Atlanterhavet. I begynnelsen av 1400-tallet søkte hvert år en engelsk fiskerflåte til Island, sannsynligvis mye av de samme sjøfolkene som hadde gått til Bergen tidligere. Og i Bergen møttes sjøfolk fra så mange land, det er rimelig å anta at man her, om ikke andre steder,

holdt tradisjonen om ruten til Grønland levende. I 1497 kom så John Cabots ekspedisjon, som førte til den egentlige gjenoppdagelsen av Nord-Amerika. Fra Cabots ferd mellom 1507 og 1509 har vi en meget interessant opplysning – her heter det at han seilte den *islandske ruten* på Kapp Labrador, som man den gangen brukte som navn om sørspissen av Grønland. Det virker med andre ord som om denne ruten var et fast begrep for sjøfolk.

Fra 1569 stammer som før nevnt et kart som er uhyre interessant for oss i denne forbindelse – det såkalte Mercator-kartet. For de nordlige områdenes vedkommende kan Mercator ha bygget på opplysninger om en ekspedisjon til Nordpolen (!) som en engelsk munk og astronom foretok i 1360 fra Austerbygden på Grønland.

Denne munken ble kalt Nikolas fra Lynne – en av verdens store, glemte oppdagere.

Kan han ha truffet ekspedisjonen som utgikk fra Bjørgvin, sannsynligvis i 1356-58, kanskje under ledelse av Pål Knutsson – og som vendte tilbake med noen få medlemmer i 1364? Kan Nikolas ha kjent til Vinland – og oppsto det en forbindelse mellom disse to mennene? Det er naturligvis spekulasjoner, men ikke minst i Hjalmar Rued Holands forsøk på å danne en sammenheng mellom Pål Knutssons Grønlands-ekspedisjon og funnet av Kensingtonsteinen spiller Nikolas fra Lynne en stor rolle.

En tapt bok kunne kanskje gitt svaret. Fra sine ferder skrev Nikolas en omfattende beretning, *Inventio Fortunata*, som dessverre har delt skjebne med så mange skrifter vi gjerne skulle hatt i dag – den eksisterer ikke lenger. Man kan i det minste gå ut fra at boken ble lest av tilstrekkelig mange til at en ganske stor krets av engelskmenn satt inne med nærmere opplysninger om Grønland og farvannene i nord (enkelte vil også ha det til at Christopher Columbus var en av hans ivrige lesere).

I dag finner man knapt nok Nikolas nevnt i noe leksikon, med unntak av noen få linjer her og der. Og likevel er han den første av en lang rekke av store engelske oppdagere, og hans bragder sto ikke tilbake for noe. Han oppdaget Hudsonbukta lenge før Henry Hudson kom dit (250 år senere), og han var den første som dannet seg et noenlunde bilde av den magnetiske polens lokalisering.

Dersom det er riktig at Mercators kart bygger på opplysninger fra ferden Nikolas foretok, viser det et inngående kjennskap til de nordlige områdene som er intet mindre enn forbløffende.

Det er mye ved Nikolas som forbløffer.

Nikolas hørte til minoritter-ordenen og fikk tilnavnet "Lynne" fordi han stammet fra King's Lynn i Norfolk. Det blir fortalt at han var en dyktig matematiker. Han skal ha oppfunnet et nautisk instrument som ble kalt "astrolab". Instrumentet gjorde ham i stand til å bedømme lengdegrader med temmelig stor nøyaktighet.

Nikolas utforsket altså områdene i nord på sin ferd, han skal ha oppholdt seg i isødet i to år.

Holand peker på at ekspedisjonen utgikk fra Bjørgvin og tenker høyt: *Kan Nikolas ha vært en av mennene som fulgte med knarren? Eller kan kongen ha sendt ut to ekspedisjoner samtidig?*

Nikolas skrev beretningen *Inventio Fortunata* fra ferden. Opplysninger herfra finner veien inn i:

- Mercator-kartet
- Den engelske geogafen og astronomen John Dee's (1527-1608) skrifter
- Frobisher's skrifter (1535-1594) – den første oppdageren som forsøkte å finne Nordvestpassasjen (Hudson's Bay ble ikke oppdaget før i 1610 av Henry Hudson)
- Richard Hakluyt's skrifter - (1552? - 1616) geograf som publiserte flere bøker om sine tidlige reiser

Dette er altså noen av de stasjonene beretningen fra Nikolas fra Lynnes store Nordpol-ekspedisjon er innom ned gjennom årene. Hakluyt slår fast at Nikolas gjorde en reise til "landene ved Nordpolen" omkring 1360. Disse opplysningene bygger han på Gerardus Mercator og John Dee, som imidlertid ikke nevner Nikolas ved navn og som på sin side har bygget på skriftene til

James Cnoyen fra Boise-le-Duc, en hollandsk oppdager av usikker datering. Dette skriftet eksisterer heller ikke lenger. Mercator sakset de utdragene han hadde bruk for til kartene sine og sendte dem til John Dee (disse utdragene er i dag oppbevart på *British Museum*). Av disse utdragene går det frem at Cnoyens kjennskap til Nikolas stammer fra beretningen til ”en prest med en astrolab”. Denne rapporten ble lagt frem for den norske kongen i 1364. I følge prestens beretning hadde en munk fra Oxford, som var en meget dyktig astronom, foretatt en reise i 1360 gjennom alle de nordligste regioner og hadde beskrevet alle de fantastiske stedene han hadde sett for kongen av England i en bok som ble kalt *Inventio Fortunata*.

Dessverre er denne rapporten gått tapt.

Presten som hadde astrolaben skal imidlertid ha fortalt til den norske kongen at denne minoritter-munken fra Oxford skulle ha skilt lag med resten av ekspedisjonen på Grønland, og at han reiste videre nordover alene. Var denne presten med astrolaben en av de overlevende fra ekspedisjonen som Pål Knutsson ledet? Kan han ha vært Ivar Bårdsson...?

Hvor sannsynlig er det at en engelskmann ville delta i en norsk-svensk ekspedisjon?

De geografiske kunnskapene i middelalderen var så sparsomme at det ikke var noen sjeldenhet at man hyret inn eksperter. I dette tilfellet er det også et poeng at Lynn i Norfolk var en av de viktigste havnene for handel med Norge (eller for den norske handelen med England). Det var et livlig samkvem mellom Lynn og Bjørgvin. Dessuten var Gisbrikt, biskopen i Bjørgvin på nettopp denne tiden, engelskmann. Husk også på at den romersk-katolske kirke i sitt vesen er universell. Norge var et gjennom-katolsk land – før reformasjonen har vi en fem hundre år lang historie som et katolsk land. Man skulle tro at Gisbrikt ville se med blide øyne på en misjonsferd av dette slaget. Det er slett ikke utenkelig at han kan ha snakket med lederen for ekspedisjonen og foreslått at han burde ta med seg en av hans landsmenn som virkelig forsto seg på navigering, mannen som hadde oppfunnet astrolaben – Nikolas fra Lynne.

I 1364 besøkte hollenderen Jacob Cnoyen Bjørgvin, og der snakket han med de overlevende fra gruppen som hadde fulgt Nikolas fra Lynne på hans store

ferd. Cnoyen skrev en grundig rapport fra dette møtet som to hundre år senere altså kom kartgeniet Mercator for øret. Han fikk lånt Cnoyens originale rapport, som han senere lånte vekk til sin venn John Dee, som var meget ivrig etter å se den. Mercator noterte opp det aller viktigste av innholdet i rapporten før han ga den fra seg (som nå finnes på *British Museum*).

Holand har prøvd å rekonstruere ferden som Nikolas foretok på denne måten:

Nikolas var blant de mennene som fulgte Pål Knutssons ekspedisjon til Grønland. Herfra skal de så senere ha satt kursen vestover, på leting etter de forsvunne grønlenderne, etter først å ha besøkt kolonien i Vinland for å se etter dem der. Den første geografiske lokaliseringen som blir nevnt av Nikolas er et punkt på Labradorkysten som ligger på 54°. Året han oppgir er 1360. Det kan bety at dette var utgangspunktet for leteaksjonen mot nord. 54° kan si det samme som Hamilton Inlet, det mest sannsynlige stedet der grønlenderne kunne ha slått seg ned for å rydde nye gårder. Her er det en enorm innsjø, Lake Melville, med overflod på det meste – dyrkbar mark, tømmer, jakt og fiske. For grønlendere på leting etter et nytt sted å bo må det ha vært et lokkende område. Ettersom det ville bli en tidkrevende prosess å inspisere et så stort område ser Holand for seg at de kan ha bygget seg et vinterkvarter her, noe som ville gi Nikolas mange muligheter til å bruke astrolaben.

Nordover fra Hamilton Inlet er Labradorkysten og Hudsonstredet et goldt og bistert land. Men om de nådde ned til Cape Wolstenholm ville de bli behagelig overrasket over å oppdage at kysten gjør en brå sving mot sør. Det bærer faktisk rett sørover for mer enn 900 nautiske mil. De må ha trodd at de var i ferd med å seile forbi en enorm øy som før eller siden ville lede dem til de menneskene de lette etter. Men da de nådde frem til de mudrete breddene av James Bay så de at kysten dreide vestover. Fremdeles med håp om å finne frem til folk har de dreid mot vest og seilt videre til de nådde Nelson River. Men her snudde kysten mot nord, rett inn i det arktiske isødet.

Sommeren 1361 var på hell, de gikk i land og bygget vinterkvarter.

Neste vår må medlemmene av ekspedisjonen ha tatt en viktig beslutning. De bestemte seg for at en videre leting etter grønlenderne ville være nytteløs. Dermed beslutter de seg for å vende tilbake til Vinland. Men det er to veier dit – den ene er å snu og dra tilbake den samme veien de hadde kommet, den andre er å ta seg frem over land på elver og innsjøer. Stemte tyve mann av totalt tredve for dette alternativet? Ettersom det ikke ville være klokt å brenne alle broer – for ikke å si skip - fant de det best å beholde de to båtene. Ti mann ble satt igjen for å passe på båtene, med instruks om å vente i ett år før de tok fatt på hjemreisen.

En av disse mennene var kanskje Nikolas fra Lynne.

Og tanken er videre: Da de tyve mennene som hadde gått inn i landet ikke vendte tilbake seilte Nikolas til Grønland i 1363. To av mennene hadde dødd i løpet av ventetiden, så dermed var de åtte gjenlevende innbefattet ham selv. På vei forbi Grønlandskysten ble de angrepet av eskimoer, men de ble selv drept og kajakkene ble tatt i krigsbytte.

På Grønland ventet presten Ivar Bårdsson. Han hadde fristet en hard tilværelse på Grønland i fjorten år, uten kontakt med omverdenen. Nå var han ivrig etter å reise til Norge for å berette at biskopen på Grønland hadde dødd for mange år siden, i 1349.

Det var altså etter ankomsten til Bjørgvin at Ivar Bårdsson fortalte sin historie til Jacob Cnoyen.

Cnoyen beretter:

Anno domini 1364 kom åtte av disse personene til Norge og fremsto for kongen. Blant dem var to prester. En av dem hadde en astrolab (-). Disse åtte tilhørte alle det opprinnelige følget som hadde reist gjennom de nordlige regioner.

Noe senere i beretningen forteller han mer detaljert:

Presten som hadde astrolaben fortalte den norske kongen at en minorittermunk fra Oxford som var en dyktig astronom hadde kommet til øyene i

nord i 1360. Han skilte lag med de andre som hadde kommet dit... og skrev om alle de bemerkelsesverdige tingene han hadde opplevd her i en bok som han ga til kongen og som på latin ble kalt Inventio Fortunatae. Denne boken begynner ved det siste klima, det vil si fra lengdegrad 54 og går til polen.

Disse skriftene befinner seg i *British Museum*. Det later til at Nikolas har gitt astrolaben sin til Ivar Bårdsson. Dette sa i det minste Nikolas selv – han fortalte nemlig Cnoyen at han hadde gitt astrolaben til sine syv skipskamerater som i sin tur ga den videre til Ivar. Vi vet at Ivar kom til Bjørgvin i 1363 eller 1364, av den enkle grunn at han ble utnevnt til kannik i Apostelkirken, den viktigste av byens fjorten kirker. Ettersom utnevnelsen ble offisielt stadfestet 25. juni 1364 har han sannsynligvis kommet til byen høsten før, ettersom isen vanligvis hindret anløp til Grønland frem til 1. august.

Så langt Hjalmar Rued Holand. Det må understrekes på det kraftigste og vel så det at mye av dette er rene spekulasjoner. Men det er nettopp spekulasjoner som i mange tilfeller har fått hjulene til å trille og snurre. Kanskje det tross alt er noe i alt dette. Holand opererer med inngående geografiske og historiske kunnskaper – og han evnet noe som har vært få historikere forunt, han hadde nemlig evnen til å undre seg og fabulere uten å skjele til hva andre måtte mene. Det er ikke minst uhyre interessant å merke seg at Thor Heyerdahl drar frem de omtalte begivenheter og fullt ut går god for Holands teorier (i boken ”*Ingen grenser*”). I likhet med Holand var Thor Heyerdahl en mann som kunne – og likte – å tenke høyt.

La oss til slutt i denne omgangen holde oss til Holand en stund til og prøve å tenke oss hvilken rute ekspedisjonen fulgte og hvordan det til slutt gikk med den. Holands tanker om Nikolas’ og de syv skipskameratenes tilbakekomst til Norge har vi allerede hørt om, men hva med dem som bega seg inn i ødemarken – til fots?

Holands teori

Holands utgangspunkt er Kensingtonsteinen. Hans store prosjekt var å knytte Pål Knutssons ekspedisjon til denne steinen, som ikke bare vitenskapsmenn, men også det alminnelig interesserte publikum allerede relativt tidlig fant fullstendig latterlig – ”et klønet bedrageri” (Magnusson). Med den vidstrakte norrøne utforskningen av det nordamerikanske kontinentet som må ha utspunnet seg i middelalderen kunne jo dessuten nær sagt hvem som helst ha etterlatt seg en slik stein. Innskriften kunne jo også – om steinen er ekte - ha blitt til et sted ved kysten, og deretter kunne steinen blitt funnet og ført rundt som en kultgjenstand av indianerne. Men Holand ville ha det til at det var nettopp de samme mennene som utgjorde følget som forlot Bjørgvin ca. 1356 som også risset inn runetegnene i steinen, nettopp *her*, i innlandet av Minnesota. Dette blir nærmest som å skrive fasiten først og sette opp et tilforlatelig regnestykke etterpå.

Holands teorier har vært mye diskutert, og skriftene hans blir fortsatt lest – av mange med stor iver. Ingen har satt et så ettertrykkelig stempel på debatten rundt Kensingtonsteinen som nettopp ham. Det skulle da for så vidt også bare mangle, i og med at det var Holand som ”oppdaget” steinen og i alle år senere var steinens fremste advokat. Vi skal komme nærmere inn på Holands rolle rundt funnet av steinen i neste kapitel.

I boken *”A pre-Columbian crusade to America”* gjør han et forsøk på å rekonstruere ruten til den eller de to båtene som forlot Bjørgvin for 650 år siden eller så.

Som sagt spekulerte Holand på om ikke Nikolas fra Lynne var en av ekspedisjonsdeltakerne. Ferden virker påkostet, og vi kan uten videre anta at det fulgte geistlige med på reisen, prester eller munkere (det var da gjerne to sider av samme sak) – dette var jo en ”misjonsferd”. Det var også like mye en militær ekspedisjon, med det formålet for øyet å drive eskimoene vekk fra Grønland. Heyerdahl peker således på at når Pål Knutsson innehar tittelen ”hovedsmann” i kongens befalingsbrev, så var dette en tittel som ble brukt om en som var herre

over et fylke eller en militær avdeling – i dette tilfellet dreide det seg om det sistnevnte, altså en ”kommandant”.

Ettersom Holand prøvde å knytte denne ekspedisjonen til Kensingtonsteinen er det også her vi må ta vårt utgangspunkt – nemlig langt inne på det amerikanske fastlandet, nærmere bestemt den vestre delen av Minnesota. Hvordan i all verden kunne det ha seg at en gruppe nordmenn og svensker havnet her en gang i middelalderen? De norrøne menneskene var da først og fremst sjøfolk? Og *hvorfor* var de her?

Svaret på dette, sier Holand, er å finne i misjonsbrevet som ble utstedt av kong Magnus i 1354, der det heter: ”Vi gjøre dette i Hæder til Gud oc for vor Sjels oc Forældres Skyld, som udi Grønland haver Kristendom oc Ophald til denne Dag oc vil ei lade den nederfalde om vore Dage.”

Den offisielle grunnen for ferden var å redde de fortapte grønlendernes villarne sjeler. Kirkens posisjon i Vesterbygden var truet. Ja, mer enn det – det ble sagt at menneskene som bodde der hadde forlatt den kristne tro og reist for å bo sammen med hedningene i Vinland. Følgelig forlangte kongen at de skulle hentes tilbake og ledes inn på den smale sti.

Dette er ikke bare svada. Norge var et erkekatolsk land. Og selv om man kunne finne på mye rart i Guds navn, så var det til syvende og sist aldri den ringeste tvil om Guds eksistens.

Ettersom det kunne ta lang tid å finne de frafalne Vesterbygdingene ville første steg være å opprette et hovedkvarter i en god havn som kunne brukes til base for den videre letingen etter de fortapte grønlendingene. Holand mener at dette hovedkvarteret lå i Vinland, som var velkjent for de fleste Grønlandsfarere.

Som tidligere nevnt antar Holand at ekspedisjonen ikke kom seg av gårde fra Norge før i august 1356. Videre antar han at følget først seilte til Austerbygden for å høre om man hadde noe nytt å fortelle om folkene som var blitt borte fra Vesterbygden, og dessuten for å bunkre ferskvann og få fersk mat om bord. Deretter gikk turen naturligvis videre til Vesterbygden for å se om folk der hadde vendt tilbake til hjemmene sine. Det ville nå være så sent på høsten at det var uklokt å fortsette til Vinland det året.

Holand mener at følgets vinterkvarter i Vinland kan ha ligget på Rhode Island. Her bygget man en befestet base, eller med andre ord en god, gammeldags festning. Holand trekker i tvil om man virkelig brukte kongens knarr på ferden. Det ville være et altfor tungt skip å manøvrere når man seilte langs kystene nord og vest for Grønland på leting etter de forsvunne grønlenderne. Uansett trengte man lettere og mindre båter for å gå inn i trange vikar hvor det også kunne være grunt. Holand peker på at innskriften på Kensingtonsteinen antyder at det var snakk om to båter, fordi det står at ti menn så etter skipene. Med tredve menn i to lette skip ville det være mulig å lete langs hele kysten fra Rhode Island til nordenden av Nova Scotia i løpet av 1358. Året etter kunne de ha tatt for seg øyene i nord og kanskje også kysten av Newfoundland – og i 1360 kanskje St. Lawrence-bassenget og deler av Labrador-kysten, kanskje så langt opp som til Hamilton Inlet. Langs hele denne kysten kan det ha bodd folk.

Men nord for Hamilton Inlet blir landet goldt og treløst, så deres forventninger om å finne emigrantene må ha blitt mindre. Det var imidlertid én mulighet som kan ha ansporet dem til å fortsette. De visste selvsagt ingenting om Amerikas geografi, men de kan ha gått ut fra at det var en enorm øy som Grønland. De visste at østkysten av Grønland var totalt ubeboelig, mens vestkysten var atskillig bedre. Det kan ha fått dem til å anta at det samme var tilfellet her.

Dermed fortsatte de.

Og da de omsider nådde enden av Ungava-halvøya og nådde frem til Hudsonbukta virket situasjonen faktisk mye mer positiv, for her går kysten rett sørover for mer enn ni hundre sjømil. Fulle av håp speidet de etter grønne enger som på Grønland. Men østkysten av Hudsonbukta er et land nærmest blottet for liv, full av høye, spisse og nakne fjell. Det begynte å bli sent på året igjen, og de trengte å finne et sted hvor de kunne ankre opp og gå i land for vinteren. I så fall ville de lete etter et sted hvor det vokste skog, slik at de hadde tømmer til husbygging og nok ved til brensel. Et slikt sted ville de ikke finne før de nådde munningen av Nelson River, muligens høsten 1361.

Det må nå ha begynt å stå klart for dem at en videre leting etter de emigrerte grønlendingene ville være håpløs. De hadde vært ute og seilt langs ugjestmilde kyster i flere år uten å se snurten av bosetning noe sted. Dermed var det ikke annet å gjøre enn å vende hjem igjen med uforettet ærend. Det var gått tyve år siden befolkningen var blitt borte fra Vesterbygden, og etter å ha foretatt en grundig leteaksjon kunne de ikke annet enn å konkludere med at enhver videre leting ville være nytteløs. Det gjensto bare å seile tilbake til Vinland før de endelig satte kursen hjem til Norge, på den andre siden av Atlanterhavet. Og nå meldte spørsmålet seg – hvilken vei skulle de ta? Skulle de seile tilbake den samme veien de hadde kommet, tusenvis av sjømil forbi nakne, tomme fjell, eller skulle de prøve å finne en snarvei over land ved hjelp av elvene?

Om de prøvde å finne en vei på landjorden ville det absolutt være det raskeste. De hadde seilt rundt to sider av et øylignende land og halvparten av den tredje siden, så de må selv ha visst at en rute over landjorden ville være det enkleste. I tillegg til det kan det jo også meget godt hende at de rett og slett hadde lyst til å trenge inn i landet for å utforske det nærmere. Var det en øde villmark som ventet dem, eller ville de finne fantastiske riker med underlige ting de aldri før hadde sett? Disse mennene var ingen hvem som helst, de var eventyrere som i tillegg til en sterk oppdagertrang også var ute i kongens ærend – hvilke fjær i hatten måtte det ikke være for dem alle sammen om de erobret nytt land for kongen? Uansett hvilken motivasjon de hadde, så skilte følget lag sent på våren eller tidlig om sommeren 1362. Men de var ikke dummere enn at de tok sine forholdsregler. Derfor lot de en tredjedel av gruppen – ti mann – bli tilbake for å passe på båtene, i tilfelle de ble nødt til å snu og reise sjøveien til Vinland likevel.

Og dermed forsvinner de tyve mennene inn i den veldige ødemarken.

Uker senere har de kommet dypt inn i det nåværende Minnesota. Her støter de på indianere som dreper flere av mennene, så de er ”røde av blod”. Det er nesten som det står en håpløs fortvilelse av innskriften i steinen. En mengde kamerater er blitt slaktet ned, nå går det kanskje samme veien med de andre også.

Så langt Holand.

Og her stopper alle spor, som det heter. Skjønt, det finnes naturligvis dem som har gitt seg til å spekulere på om de norrøne mennene rett og slett slo seg ned blant indianerne. Det blir fortalt om medlemmene av mandan-folket at mange blant dem hadde lys hud og blå øyne allerede i pre-columbiansk tid, ettersom de første hvite oppdagerne på 1600-tallet forteller om dette, noe man har tolket som et tegn på at hvite menn må ha avlet barn med de langt mørkere indianerkvinnene – og at disse mennene har vært norrøne. Kan det ha forekommet en slik kontakt mellom indianer og hvit i middelalderen?

Dette er en ferd som først og fremst har funnet sted i Holands hode, bare la det være helt klart. Det finnes ikke fnugg av konkrete bevis for at det virkelig kan ha foregått på denne måten. Kensingtonsteinen – *hvis* den er ekte – kan like gjerne fortelle om et helt annet følge enn dette. Men det må være lov å spørre.

Det må også være helt legalt å ta denne teorien med en klype salt. En av dem som tok dette med mer enn én klype salt var historikeren Erik Wahlgren. Holand er sin verste kritiker, mener Wahlgren, som spør, oppgitt hoderistende: hvor sannsynlig er det at en gjeng tilhørende en kongelig ekspedisjon begir seg inn i det ukjente uten noen forutgående rekognosering, som noen andre idioter? Etter Wahlgrens oppfatning er Holands teorier ikke bare helt ute på viddene, men de er også fulle av selvmotsigelser om man leser skriftene hans nøye, der det ene ”beviset” ofte gjendriver det neste.

Wahlgren har utvilsomt et poeng. Hvor sannsynlig – og praktisk mulig – ville det være at en gruppe på tyve norrøne menn kan ha trasket tusenvis av kilometer gjennom ufremkommelige fjellområder? For å svare på det peker Holand på Lewis og Clark-ekspedisjonen 1840-1846. Et følge på 45 mann la ut med lettbåter oppover Missouri River og tilbakela en distanse på 1600 miles, eller ett tusen kilometer, fra midten av mai til utpå høsten, da de overvintret i en indianerlandsby i Nord-Dakota. I april året etter fortsatte de ferden gjennom fjellene og nådde frem til Stillehavet i november. Det året tilbakela de en distanse på 2650 miles, eller 4240 kilometer, for det meste mens de seilte og rodde mot strømmen. Holand trekker denne ekspedisjonen frem som et eksempel

på at det slett ikke ville være umulig for Pål Knutsson og hans menn å tilbakelegge en like anstrengende strekning. Han viser også til beretninger om ferder med båt langs Nelson River som viser at man kan tilbakelegge store strekninger på relativt kort tid.

Selv om Holand prøver å imøtegå Wahlgren er det i grunnen ikke så mye han har å stille opp med. Det er ganske riktig som Wahlgren påpeker at for det første er det stedet der de skal gitt seg til å vente med båtene et av de farligste farvannene i verden. For det annet er elven selv sperret av ismasser til midten av juli, og den perioden da båter kan fortsette fra York Factory til innlandet er begrenset til tre måneder. Det er snakk om ville fossestryk som faller syv hundre fot fra innsjøen til bukta, med en sterk strøm som hele tiden snor seg forbi en rekke holmer og skjær som er egnet til å forvirre den som våger seg den veien. En slik ferd er så farlig at selv ikke de innfødte ville våget å begi seg ut på den, og det finnes heller ingen beretninger om slike ferder, enda mange handelsmenn og oppdagere senere tok seg frem fra York Factory til innlandet, da fant de andre og tryggere veier, selv om det ville ta lenger tid.

En annen sak er den relativt korte tiden de skal ha brukt på den forholdsvis lange ferden. Om vi skal holde oss til innskriften på Kensingtonsteinen, som altså Holand gjør, så heter det her at de reisende har etterlatt seg båtene sine en fjorten dagers reise fra stedet der de laget innskriften i steinen. Kunne de ha vandret så langt på fjorten dager...? Man skulle tro at det ville ta uker og måneder å slepe lettbåtene over land de stedene der det ikke var mulig å ferdes langs elver eller krysse innsjøer. Men Holand holder på sitt. Han viser til at dersom de har valgt de korteste land-distansene ville en ferd fra Hudsonbukta og til Nelson River, over Lake Winnipeg og nedover langs Red River gjøre det fullt mulig å nå frem til Kensington på fjorten dager. Dette mener Holand å ha bevist ut fra lignende ferder.

Tyve dristige menn – i dypet av en villmark ingen hadde noe som helst kjennskap til fra før.

En dagsreise nord for stedet der de risset budskapet sitt inn i en stein ankret de opp i en sjø med to skjær i.

En dag var de ute og fisket.

Da de kom tilbake fant de ti menn, myrdet og badet i sitt eget blod.

Ville den samme skjebnen ramme dem?

Hvor var disse villmennene – lusket de rundt i skogene rundt innsjøen og holdt øye med dem, nå, i dette øyeblikk? Skrekkslagne gir de seg til å hugge en stein til minne om den fryktelige hendelsen.

Maria, Guds mor – måtte hun frelse deres sjeler!

En merkelig merkestein

Kensingtonsteinen, verdens mest omdiskuterte runestein.

Mye er blitt sagt om Kensingtonsteinen. Og mye vil fortsatt bli sagt. Om det noensinne vil stå et avgjørende slag om denne mystiske steinen, så har det ikke stått ennå. Stort sett – og i så godt som alle oppslagsverker – er runetegnene

på steinen blitt avfeid som et falsum, en gedigen bløff utført av skandinavere som gjerne ville ha det til at det var ”vikinger” som oppdaget Amerika, med andre ord at det lå etniske motiver bak svindelen.

Men andre forskere er langt fra like sikre. Flere autoriteter på sine respektive områder har i de senere årene gått god for steinens ekthet. En av dem er Thor Heyerdahl, en annen er språkforskeren Richard Nielsen. I 2001 ble steinen omhyggelig undersøkt av en epigrafiker som konkluderte med at runetegnene måtte være hugget inn før 1898, det året da steinen angivelig skal ha blitt funnet. Den samme konklusjonen har geologen Scott Wolter kommet frem til, som gjennom elektroniske undersøkelser utført i 2002 mener å kunne slå fast at steinen m/ innskrift kan/må ha ligget i jorden i flere hundre år før den ble funnet. Kort sagt – diskusjonen bølger fortsatt høyt rundt Kensingtonsteinen, som i dag finnes oppbevart i sitt eget vesle museum i Alexandria, Minnesota. Utenfor den lave museumsbygningen troner en enorm vikingfigur – ”Big Ole” – utført i en heller vulgær amerikansk stil. Selve steinen er liten, men har en enorm tiltrekningskraft – årlig kommer tusenvis av mennesker hit, ikke bare nordboere, men folk fra hele verden.

Om Kensingtonsteinen er en bløff, så er den i alle fall så godt gjort at bare det i seg selv gjør det turen verd å komme hit.

En særdeles kontroversiell stein

Det var altså i året 1898 at denne underlige steinen dukket opp på scenen. En farmer ved navn Olof Ohman (navnet var opprinnelig Öhman, men i Amerika ble tødlene over O'en raskt vekke) påsto at han hadde funnet steinen under en trerot. Steinen ble stilt til skue hjemme på gårdstunet og ble snart det store samtaleemnet i traktene. Folk kom milevis fra for å beundre den. Først trodde man at inskripsjonen på steinen var gresk, men senere ble innskriften undersøkt av eksperter, blant annet av arkeologiprofessor Oluf Rygh i Kristiania, som i 1899 konkluderte med at det hele var en forfalskning skrevet av en svenskamerikaner”som er blevet ganske amerikanisert”.

Olof Ohman avbildet med runesteinen.

Dermed var Olof Ohman blitt stemplet som en forfalsker (et stempel som sitter på ham den dag i dag). Noen år senere dukket imidlertid historikeren Hjalmar Rued Holand opp på banen. Han befant seg i distriktet for å sanke stoff til en bok om de skandinaviske settlementenes historie, og hadde fått et tips om denne steinen som var å finne i bruk som dørhelle på Ohmans farm. Holand oversatte innskriften på nytt, denne gangen med årstallet "1362" som utgangspunkt, dvs. at det her ikke var snakk om "vikingspråk", men middelaldersk norrønt. Dermed begynte et omfattende forskningsarbeid som skulle holde Holand rikelig beskjeftiget i de neste 55 årene. *Minnesota Historical*

Society foretok en grundig undersøkelse av steinen, og i 1913 erklærte man enstemmig at steinen var ekte. Senere ble erklæringen trukket tilbake, og i dag er steinen et "ikke-tema" for MHS. Ikke desto mindre ble steinen stilt ut i *Smithsonian Institution* i 1948, der direktøren sa at dette måtte være "til dags dato det viktigste arkeologiske funnet i Nord-Amerika".

Senere kom man også *der* på helt andre tanker...

I 1932 publiserte Holand boken "*The Kensington Stone: A study in pre-Columbian American history*" som nok en gang satte fart i debatten. Holand koplet nå steinen sammen med Pål Knutsson og det kongelige befalingsbrevet fra 1354 om å foreta en misjonsferd til Grønland.

Etter hvert møtte teoriene hans atskillig motbør, og det varte da heller ikke lenge før Kensingtonsteinen en gang for alle var blitt stemplet som en simpel forfalskning og Holand var blitt avfeid som en fantast og en person som ingen seriøse historikere ville ha noen som helst befatning med. Først i de aller seneste år har man begynt å ta Holands teorier alvorlig igjen. Her hjemme vakte boken "*Ingen grenser*" skrevet av Per Lillieström og Thor Heyerdahl en god del oppmerksomhet i så måte, for i avsnittet om Kensingtonsteinen får Hjalmar Rued Holand all den oppreisning han kunne ha ønsket seg, men aldri fikk den tiden han levde.

Og slik raser fortsatt diskusjonen.

Det er viktig å holde tungen bent i munnen når det gjelder denne debatten, for her er det ikke bare Kensingtonsteinen i seg selv det dreier seg om, men spørsmålet om norrøn utforskning av Nord-Amerika overhodet – slik sett blir forskningen rundt Kensingtonsteinen bare til *en* brikke i en større helhet. Det er så lett å hekte seg fast i blindspor og bagateller at man lett mister perspektivet på helheten. Problemet er i grunnen ikke steinen, later det til, men at den støter an mot et historisk verdensbilde som for lengst er opplest og vedtatt og åpenbart ikke kan endres.

Innskriften

Vi skal senere komme tilbake til innskriften og diskusjonen rundt denne, men la oss ta med oversettelsen av runene med det samme. Slik har de blitt tolket (av Hjalmar Rued Holand):

(wi er) 8 : goter : ok : 22 : norrmen : po : (en) opdagelsefard : fro : winland :
 of : west : wi : hade : læger : wed : 2 : skjær : en : dags : rise : norr : fro : deno
 : sten : wi : war (ute) : ok : fiske : en : dagh : æptir : we : kom : hem : fan
 (wi) : 10 : man : rode : af : blod : og : ded : AVM : fræelse (os) : av : illy : (wi)
 har 10 : mans : we(d) : hawet : at : se : æptir : wore : skip : 14 : dagh : rise :
 from : deno : öh : (æptir guz byrd) : 1362

Oversettelsen blir da slik:

Åtte svensker og to og tyve nordmenn på oppdagelsesferd fra Vinland mot vest. Vi hadde ankret opp i en sjø med to skjær i, en dagsreise nord for denne steinen. Vi var ute og fisket en dag. Da vi kom hjem fant vi ti mann røde av blod og døde. AV(e) M(aria), frels oss fra det vonde. Har ti mann ved havet til å se etter skipene våre, fjorten dagsreiser fra denne øya, året 1362.

Hva betyr dette?

Åtte svensker og to og tyve nordmenn er på en oppdagelsesferd vestover fra Vinland. De hadde ankret opp i en sjø med to skjær, en dagsreise nord for det stedet der de risset runene inn i steinen. En dag var de ute og fisket. Da de kom tilbake til leiren fant de ti av mennene liggende døde, røde av blod. De ba Maria, Guds mor, om å frelse dem fra det vonde. Samtidig opplyser de at de har ytterligere ti mann som passer på skipene deres, fjorten dagsreiser fra øya de befinner seg på.

Den første komplette oversettelsen ble offentliggjort av Hjalmar Rued Holand i den norsk-amerikanske avisen *Skandinaven* i januar 1908. Det var da gått ti år siden steinen hadde dukket opp. Flere av tidens fremste runeekspertter hadde da hatt avskrifter av runetegnene til undersøkelse, og alle som én hadde avfeid det hele som en latterlig bløff. Dette var ganske enkelt ikke vikingespråk – det var derimot fullt av moderne skandinaviske ord ispedd en god porsjon amerikansk. Med andre ord, dette var åpenbart noe som var blitt snekret sammen ved kjøkkenbenken av en fyr som tydeligvis hadde moro av å holde folk for narr.

Holand tok utgangspunkt i årstallet han tolket ut av innskriften – 1362. Da var det ikke lenger ”vikinger” og ”vikingspråk” det var snakk om, men katolikker fra middelalderen som snakket og skrev annerledes enn deres norrøne forfedre hadde gjort. På denne måten sparket han bena vekk under all den hånlige kritikken som tilhengerne av steinen var blitt møtt med fra vitenskapelig hold. Det førte til at man tok steinen alvorlig, inntil ”vitenskapen” nok en gang gjorde det av med alle spørsmål om steinen kunne være ekte eller ei.

Faktisk har det hele tiden vært slik at det er nettopp *språket* i innskriften som har vært den største innvendingen mot steinens ekthet. At dette er ment å være middelalderspråk og ikke vikingspråk er vel og bra, men oppriktig talt – selv ikke i middelalderen var man ennå blitt så moderne at man brukte et ord som ”oppdagelsesferd”!

Funnet av steinen

I 1907 var den 35 år gamle norsk-amerikanske historikeren Hjalmar Rued Holand utrettelig på farten i de skandinaviske settlementene omkring i Minnesota. Selv på et såpass sent tidspunkt som dette hadde de fleste ikke bodd der særlig lenge, i alle fall ikke i Douglas County. En mer eller mindre organisert nybygging av dette området begynte ikke å finne sted før i ca. 1850. Først sytten år senere dukket de første settlerne opp i Kensington-distriktet, i det sørvestre hjørnet av Minnesota.

Det var langt fra verdens beste sted. For det første var det flere dagsreiser til nærmeste jernbanestasjon. For det annet var det et fuktig og myrlendt og til tider goldt sletteland. Kort sagt, annenrangs på alle måter. Menneskene som slo seg ned der hadde mer enn nok med å klare seg fra den ene dagen til den andre. Det tok tyve år før den første skolen ble bygget. Stedet der Kensingtonsteinen ble funnet ble ikke ryddet før i 1891, da svensken Olof Ohman slo seg ned der. Farmen hans besto av tre bratte åser og et relativt stort område med myrlendt terreng. Her, med alle odds mot seg, skulle han prøve å skape en fremtid for seg selv og sin familie.

En dag i november 1898 var han som så ofte ellers i full sving med å rydde nytt land på eiendommen. Historien er kort fortalt denne: Olof Ohman gravde frem røttene til en poppel på toppen av en ca. 15 m høy skråning. Ettersom røttene hadde grodd rundt en stor, rektangulær stein måtte han grave dypere enn vanlig for å kutte over røttene. De nøyaktige detaljene virker uklare, men etter at steinen var kommet løs la sønnen hans, Edward, merke til en underlig innskrift på steinens overflate og gjorde sin far oppmerksom på det. Ohman ropte på naboen, Nils Flaten, som han hadde snakket med tidligere på dagen, men ingen av dem hadde sett slike tegn før og kunne ikke skjønne hva som sto der.

Steinen ble dermed brakt til Ohmans hus, hvor den fort ble litt av en kuriositet. Stubben og røttene ble også tatt vare på, og det var mange vitner som senere kunne bekrefte at de hadde sett hvordan røttene var blitt klemt flate der de hadde grodd rundt steinen. Ryktene om den merkelige steinen spredte seg raskt, og noen uker senere ble den ført inn til Kensington og stilt ut i vinduet til den lokale banken. Det var ingen tilfeldighet at den havnet nettopp her. Blant de få som kunne sies å ha et visst monn av utdanning i lokalsamfunnet var bankens kasserer, J.P. Hedberg, som mente at innskriften kunne være gresk. Nordmannen S.A. Siverts, som solgte dampskipsbilletter og drev i forsikringsbransjen, var enig. En annen kar med en viss utdanning, smykkehandleren og optikeren Samuel Olson, visste imidlertid ikke riktig hva han skulle tro.

Etter noen ukers spekulasjoner bestemte den selvoppnevnte tremanns-komiteen seg for å gjøre noe med saken, og følgende brev ble dermed skrevet og sendt avgårde til *Svenska Amerikanska Posten* som ble gitt ut i Minneapolis:

Jeg vedlegger en kopi av inskripsjonen på en stein som ble funnet ca. tre kilometer utenfor Kensington av en viss O. Ohman mens han ryddet land, han fant den under et tre – han ønsket at jeg skulle komme ut og se på den, men jeg ba ham om å bringe den hit (jeg tenkte ikke så mye over det) og det gjorde han, og dette er en nøyaktig kopi av den. Den første delen er av den flate siden på steinen, den andre er fra den ene kanten. Jeg tenkte at jeg ville sende den til Dem ettersom De sikkert er i stand til å finne ut hva det er – det virker som det er greske bokstaver. Vennligst la meg høre fra Dem.

Med høyaktelse, J.P. Hedberg.

Det kom aldri noe svar på denne henvendelsen (januar 1899). Brevet er imidlertid av interesse ettersom det er det første skriftlige dokumentet vedrørende Kensingtonsteinen.

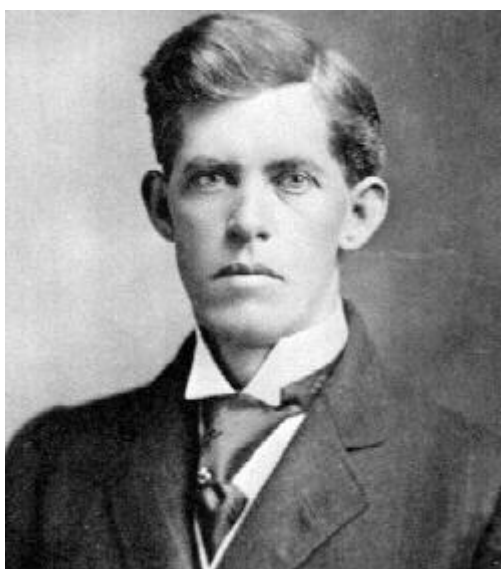
Siverts laget en ny kopi av innskriften og sendte den til professor O.J. Breda i Minneapolis. Senere ble selve steinen fraktet til professor George Curme i Evanston. Begge d'herrer professorer erklærte at steinen ikke var ekte, hovedsakelig basert på språklige innvendinger – Breda var muligens litt mer bestemt på dette punktet enn Curme, som sendte fotografier av innskriften til språkeksperter i Sverige. Steinen ble deretter levert tilbake til Ohman, som tok den i bruk som dørhelle utenfor huset sitt.

Problemet var altså *språket*. Professor George Flom fra universitetet i Illinois fant tallrike språklige feil i innskriften. Hans oppfatning av at steinen var et eneste falskneri fra ende til annen ble delt av både lingvister og runologer i Sverige.

Alle beskyldte ikke Ohman for å være kjeltringen. Det ble gjort tallrike forsøk på å finne ut hvem svindleren kunne være. Breda mente det var godt

mulig at en soldat hadde risset inn tegnene under indianeropprøret i 1862, mens Curme på sin side mente at steinen kunne være laget av en skandinavisk pelsjeger tidlig på 1800-tallet. Men mesteparten av oppmerksomheten ble nok likevel Olof Ohman til del. Noen lurte på om de ikke hadde vært to om bløffen – at Ohman hadde alliert seg med den pensjonerte presten og læreren Sven Fogelblad. Det har imidlertid aldri eksistert noen direkte *beviser* for at disse to har hatt noe som helst med inskripsjonen å gjøre, selv om enkelte kritikere, som Theodore Blegen, har satt mye inn på å bevise at det var nettopp det de hadde.

Hjalmar Rued Holand

Hjalmar Rued Holand (1872-1963)

I 1907 ble altså runesteinen gjenoppdaget av Hjalmar Rued Holand, som samlet stoff til sin bok om de nordiske settlementenes historie. Mens han oppholdt seg i Kensington-området fikk han tips om steinen. Han oppsøkte Ohman for å ta steinen i nærmere øyensyn. Etter at han hadde skrevet innskriften nøyaktig av mente han å ha funnet nok bevis for steinens ekthet til at han fikk *Minnesota Historical Society* (HMS) til å støtte en videre granskning. Deres rapport - som hovedsakelig baserte seg på de funnene og konklusjonene som delstats-geologen N.H. Winchell kom frem til etter flere grundige undersøkelser av steinen og området der steinen var blitt funnet - konkluderte

med at steinen etter overveiende sannsynlighet var ekte, skjønt med visse reservasjoner hva språket i innskriften angikk.

Holand var en hardt arbeidende mann, ennå ung. Han hadde studert ved universitetet i Wisconsin i flere år, til han kunne smykke seg med en mastergrad i historie. Men det kostet penger å studere, så hver sommer tok han landeveien fatt som omreisende handelsmann. Arbeidet med å skrive de norske settlementenes historie hadde pågått i flere år, helt siden 1902, da han hadde fått det høytidelige oppdraget av det nydannede *Norwegian Society*.

Med litt økonomiske midler i lommen og selgervesken under armen fartet han fra settlement til settlement og nedtegnet alt hva han så og hørte. Ganske raskt hadde han en hel liten stabel av tettskrevne notisbøker med intervjuer som han hadde gjort med eldre settlere, samtidig som han skaffet hundrevis av nye medlemmer til den norske foreningen, som ga ut et blad som ble sendt til alle medlemmer fire ganger i året.

Da han reiste omkring i Douglas County og snakket med svenske og norske immigranter fikk han en dag høre om den underlige steinen som var blitt funnet på en farm i distriktet. Nysgjerrig som han var, ikke minst når det gjaldt ting som kunne være av historisk interesse, dro han straks for å hilse på denne mr. Ohman.

Holand fant en høy og kraftig bygget mann i sin beste alder, ca. femti år gammel, med et oppriktig blikk og ikke så rent lite verdighet. Steinen ble ikke nevnt med det samme, selv om den var den egentlige grunnen til at Holand hadde kommet hit. I stedet snakket de litt om vær og vind før Holand fortalte ham om innsamlingsarbeidet han drev på med, dvs. at han samlet informasjon om de første settlerne i området og reiste omkring for å høre hva eldre folk hadde å fortelle. Og Ohman fortalte etter hvert villig vekk om seg selv. Han var fra Helsingland, fortalte han, i den nordlige delen av Sverige, hvor de bare hadde hatt seks ukers skolegang i året. Men han hadde aldri skiftet skolen i de seks årene han hadde hatt anledning til å gå dit, la han til. Holand regnet i sitt stille sinn ut at fyrens sammenlagte skolegang var ni måneder. Ohman var født i 1855, og i 1881 hadde fattigdommen hjemme fått ham til å emigrere til Amerika. Her

hadde han kommet til Douglas County og slitt og kavet som gårdsgutt i ti år før han endelig hadde spart seg opp en liten sum og kunne kjøpe seg sin egen farm i 1891.

Etter hvert ble funnet av steinen brakt på bane. Ohman viste gjesten steinen som han brukte som dørhelle. Den var full av møkk og skitt, så han måtte finne en kost og feie den så Holand skulle få se tegnene som var risset inn i steinen. Til Holands store forbløffelse *var* det virkelig runer. Studiet av runer hadde vært en av hans yndlingsdisipliner mens han studerte. Ohman fortalte at kopier av innskriften var blitt sendt til flere lærde menn, men at ingen av dem hadde trodd at tegnene var ekte.

Nåja, det var kanskje ikke så rart, tatt i betraktning at steinen var blitt funnet i innlandet av USA.

Men *noen* måtte ha risset innskriften. Og denne "noen" måtte være en person som hadde kjennskap til runer. Det fantes knapt nok ett individ av fem hundre tusen som hadde kjennskap til runer.

Kunne det likevel hende at innskriften likevel *var* så gammel som den ga seg ut for å være? Så snart tanken hadde slått rot var den umulig å bli kvitt. Holand må ha vært en mann man fattet umiddelbar tillit til, i alle fall fikk han Ohman til å sende steinen til ham i Wisconsin – ja, steinen hadde faktisk allerede kommet dit i forveien da Holand vendte tilbake til hjemmet sitt om høsten etter en lang og omflakkende sommer.

Her oversatte han runeteksten.

Arbeidet med boken om de skandinaviske settlementenes historie tok sin tid. Runeteksten ble lagt til side.

Men ble slett ikke glemt.

Hele tiden murret det i bakhodet hans. Var det bare bløff og fanteri, alt sammen, slik hans kolleger hadde sagt – eller *kunne det være en ørliten sjanse for at steinen – og runetegnene - var ekte?*

Vitner forteller

Det er tatt vare på en god del brev og vitneutsagn vedrørende funnet og diskusjonen rundt Kensingtonsteinen. I tiden etter funnet av steinen og i årene senere ble det nedtegnet en god del rapporter og vitneerklæringer, foruten at det også finnes en utstrakt korrespondanse om emnet.

Bortsett fra enkelte mindre uoverensstemmelser er det den samme versjonen som blir fortalt. Stubben av treet var veltet overende, og steinen var blitt funnet tett omslynget av røttene. Inskripsjonen ble oppdaget kort tid etter at steinen var blitt dratt opp, og naboen Nils Flaten ble kalt dit bort for å se på steinen, han også. Det var ingen tegn til at noen hadde gravd eller i det hele tatt befunnet seg i området før steinen ble funnet. Både stubben og røttene ble vist frem etterpå, og de formet seg etter steinen. Den merkelige steinen lå direkte under trestammen, slik at hovedrøttene var blitt deformert. Og diameteren på treet nede ved roten var ca. 75 cm, det var alle enige om.

Tilbake til Kensington

Hjalmar Rued Holand hadde hatt god tid til å tenke seg om. Dersom steinen var ekte ville det nesten være for fantastisk til å være sant. De historiske implikasjonene var svimlende. Det innebar at hvite mennesker, europeere – riktignok fra det ytterste nord, men tross alt kristne mennesker fra middelalderen – hadde utforsket Amerika lenge før Columbus ved en feiltakelse (?) satte sin fot på en ukjent strand og trodde at han hadde kommet til India (i alle fall om man skal tro på myten). Men *dette* var noe ganske annet. Én ting var at det ville slå hull på myten om at Columbus var den første europeer som oppdaget Amerika – en ganske annen sak var at funnet av en slik runestein ville snu opp ned på alle tenkelige forestillinger om de norrøne sjøfarernes rekkevidde.

Dersom Holands teorier stemte.

Et stort tanke- og forskningsarbeid hadde begynt, og det lot seg ikke stoppe.

Men hele tiden murret en tanke i bakhodet hans, en nagende tvil, en snikende mistanke. Sett nå at Olof Ohman virkelig var en lurendreier, en ordentlig spøkefugl med sans for *practical jokes*? Det var det aller første spørsmålet man burde få brakt på det rene.

Arbeidet med boken om de skandinaviske settlementenes historie hadde slukt all hans tid det siste halvtannet året, samtidig som tankene hans hele tiden tumlet med den merkelige runesteinen og innskriften han hadde funnet der. Dersom steinen virkelig var ekte, hvor kunne disse menneskene ha kommet fra? Hvem var de?

Hvis steinen var ekte.

Hadde Ohman snakket sant?

Det var det første han måtte finne ut.

Våren 1909 reiste Holand tilbake til Kensington. Hensikten med turen var ene og alene å finne ut om Olof Ohman kunne lyve om funnet av steinen, eller om han virkelig fortalte sannheten. Et viktig poeng her var å slå fast om Ohman ville ha de praktiske forutsetningene for en slik bløff, dvs. om han ville være i stand til å lage en slik runestein, med en autentisk inskripsjon og det hele, selv om den norske professor Rygh ti år tidligere temmelig nedlatende hadde lurt på om ikke Ohman hadde funnet på noen av runetegnene selv, ettersom den lærde herre aldri hadde sett noen av tegnene før (noe Holand mente kunne skyldes at Rygh hadde misforstått tallangivelsene i innskriften).

Ettersom praktisk talt alle og enhver i den vesle byen hadde sett runesteinen og kjente både Ohman og hele familien hans – dette var et slikt sted der alle kjenner alle – var det ikke vanskelig å forhøre seg om Ohmans troverdighet. Ingen mistenkte ham for svindel. Tvert om, han ble sett på som en usedvanlig respektabel og dyktig innbygger som klarte å tjene til livets opphold på en farm som de fleste anså som totalt verdiløs. Den siste mannen som Holand snakket med om Ohman var den lokale presten, som nylig hadde kommet dit og ikke kjente lokalbefolkningen særlig godt ennå. Da han fulgte Holand til døren etter visitten spurte presten om han hadde hørt om den svenske grammatikken

som inneholdt et komplett runealfabet? Holand svarte nei og spurte om han kunne forklare det nærmere.

Presten visste ikke så mye, han heller, men han hadde hørt snakk om en viss pastor Sven Fogelblad som var blitt avskjediget fra presteembetet for noen år siden. Fogelblad besøkte ofte venner i nabolaget. Da han døde etterlot han seg blant annet en svensk grammatikk som inneholdt et runealfabet, mellom de få eiendelene han hadde. Presten hadde hørt noen fortelle at Ohman hadde lånt boken med runealfabetet i et forsøk på å tyde tegnene på runesteinen.

Dette var absolutt viktig nytt. Mannen som hadde funnet steinen – eller som påsto at han hadde funnet den – hadde altså hatt tilgang til en bok med et komplett runealfabet! Holand satte straks kursen ut til Ohmans farm. Ohman selv var ikke hjemme, men konen hans inviterte gjesten inn i huset, og Holand gikk rett på sak: - Mrs. Ohman, har dere en bok som din mann lånte eller fikk av mr. Fogelblad?

- Mener du den svenske grammatikken? Ja, her er den.

Hun løftet seg på tå og hentet en bok ned fra en hylle, det lå et par andre bøker der. Ja, der var den – *C.J.L. Almqvist: Svensk Grammatik*, i en utgave fra 1840. Holand bladde fort frem til de aktuelle sidene som omhandlet runer. Det viste seg å være standard-runene fra 1100-tallet som hadde vært svært mye brukt. Det interessante var at mange av runene som var blitt benyttet i innskriften på Kensingtonsteinen ikke fantes i denne boken. Dessuten fantes det ingen tallruner i boken, mens innskriften hadde inneholdt nettopp dette. Med andre ord, forfatteren eller forfatterne av runeinnskriften på Kensingtonsteinen hadde ikke hentet runene fra denne boken.

Men Holand var ikke helt beroliget. Idet han satte hatten på hodet og gikk mot døren spurte han liksom tilfeldig: - Mrs. Ohman, arbeider din mann mye med stein?

- Steinhugging? Nei, han er ikke murer. Han driver med litt snekkerarbeid hos folk når han har tid.

Holand svarte at han nok hadde fått feil opplysninger og sa farvel. Men han hadde hatt god grunn til å spørre. Det hadde nemlig versert visse rykter

blant folk om at Ohman var en dreven steinhugger og at han ikke ville hatt noe problem med å hugge en slik innskrift inn i en stein.

Senere, i St. Paul, nevnte Holand den svenske grammatikken for delstatsgeologen, professor N. H. Winchell (mer om hans undersøkelser senere). Holand sa at han ikke trodde at denne boken kunne ligge til grunn for en eventuell forfalskning. Men Winchell tok ikke like lett på det. Han reiste faktisk straks til Kensington og kjøpte boken av Ohman. Ettersom Winchell ikke kunne lese svensk fikk han en tidligere student fra Universitetet i Oslo, J.A. Holvik, til å studere grammatikken for å se om det likevel ikke kunne finnes en eller annen forbindelse til runeinnskriften. Holvik hadde aldri trodd ett sekund på at innskriften kunne være ekte. Etter å ha studert grammatikken og sammenholdt den med tegnene på runesteinen skrev han en rapport på fem hundre ord hvor han konkluderte: "Det er åpenbart ingen forbindelse mellom inskripsjonen på Kensingtonsteinen og boken som inneholder navnetrekket til Sv. Fogelblad." (1910, gjengitt i MHS-rapporten).

Men hva med denne Fogelblad?

Ja, det var en helt annen historie. Fogelblad var en person med et noe frynset rykte. Riktignok hadde han i sin tid tatt embetseksamen i teologi ved Universitetet i Uppsala og gjort tjeneste i den svenske kirken, men han hadde dessverre en sterk trang til det våte og fikk til slutt avskjed fra presteembedet. Utstøtt og arbeidsløs hadde han emigrert til Amerika for å søke lykken der. Hit kom han i 1865, til Litchfield, Minnesota. Det var like etter at indianerkrigen hadde ebbet ut, og folk hadde bruk for en prest. Nå hadde han sjansen til å komme seg på bena igjen. Men akk, kong Alkohol hadde ham fremdeles i sin makt og han dukket opp til sin første gudstjeneste, sørpe full.

Dermed var det ute med ham for godt. Etter dette levde han et liv som en slags fattigfornem akademiker, en "gentleman tramp", som Holand kalte ham. Det vesle han tjente til livets opphold fikk han som huslærer rundt omkring. Og han ble etter hvert en populær herremann, ikke minst blant mødre som ikke ønsket at deres barn skulle vokse opp som ignoranter. Dessuten reiste han mye omkring i de ymse settlementene og brakte alltid med seg siste nytt av smått og

stort fra det ene settlementet til det andre, om fødsler og brylluper og dødsfall – som en annen omvandrende lokalavis.

Han dukket opp i Kensington ca. 1880. Holand hadde ingen problemer med å finne folk som både kjente og likte ham. Ingen trodde at han kunne ha vært med på noen runestein-svindler, ganske enkelt fordi de mente at han var for lat til slikt...

Undersøkelsene starter

Sommeren 1909 reiste Holand enda en gang tilbake til Kensington, nå i selskap med den norskamerikanske legen Knut Hoegh, som hadde skapt en karriere i Minneapolis. Hensikten med turen var å finne ut mer om runesteinen på en mest mulig objektiv måte. Hoegh var formann i *Norwegian Society*, som Holand hadde arbeidet for. Ikke minst var det viktig for dem å finne ut hvor gammelt treet som steinen var blitt funnet under kunne være. Som sist var alle de snakket med enige om at dette ikke kunne være noen bløff. Det ble skrevet ned forklaringer. Alle virket enige om at stammen var ca. 75 cm nede ved roten, men det var ikke talt årringer.

Holand omtaler dr. Hoegh som en kultivert og dannet mann med et bredt felt av kunnskaper, samtidig som han var en meget dyktig lege. Han hadde dessuten en stor interesse for psykologi. Under de to besøkene han gjorde i Kensington sammen med Holand tilbrakte Hoegh mye tid sammen med Olof Ohman. Hoegh fant aldri noen som helst grunn til å mistenke Ohman for svindel, selv om det etter hvert begynte å svirre visse rykter – ikke lokalt, men i avisene – om at det var Ohman selv som hadde risset innskriften. Hoegh skrev senere til komiteen i MHS:

Det finnes overhodet ingen mulighet for at Ohman kan ha fabrikkert innskrifsjonen. Han er en intelligent, men uskolert landsens mann som, i følge hans egen erklæring, bare har hatt noen få måneders skolegang i hele sitt liv. Han gir inntrykk av å være en meget pålitelig mann; hans personlighet ville ha gjort ham til et ypperlig vitne i en rettssak... Hans

oppførsel etter funnet av steinen har vært nøyaktig slik den burde være dersom funnet var autentisk. Olof Ohman kan ikke med den minste rimelighet ha vært mannen som har risset runene, plantet steinen eller gravd den opp igjen.

Professor Winchell, som også tilbrakte mye tid sammen med Ohman, gir ham et lignende vitnemål:

Ohmans ærlighet og oppriktighet er tydelig for alle som snakker med ham... Ingen som har intervjuet Ohman, enten man tror på at innskriften er ekte eller ei, har noen gang funnet grunn til å tvile på hans sannferdighet.

Som årene gikk falt de fleste av dem som hadde kjent Ohman fra. Men så sent som i 1960 skrev en av dem som selv hadde sett steinen rett etter at den ble funnet – og som hadde bodd i nabolaget - følgende:

I 1890-årene bodde jeg i Kensington og så mye til Olof Ohman. Han kom ofte til huset vårt fordi min far tok seg av alt skrivearbeid for ham, både på engelsk og svensk. Jeg så også runesteinen som Ohman fant og trestubben som hadde grodd over steinen. Dette var bare noen få dager etter at Ohman hadde funnet steinen.

Henry Moen

Året etter det første besøket de gjorde sammen var Hoegh og Holand atter en gang tilbake i Kensington. Denne gangen ba de Ohman om å hugge ned noen trær av nøyaktig samme størrelse som treet som hadde vokst over runesteinen, slik at de kunne telle opp årringene og fastslå treet alder. Det var lettere sagt enn gjort. Ohman fant ingen trær av rett størrelse på haugen der han hadde avdekket steinen, men valgte til slutt ut to trær nede i et dalsøkk hvor jorden var fuktig og fyldig. Han påpekte selv at røttene som kom for en dag ikke lignet på treroten under runesteinstreet, ettersom den hadde vært knusktørr og ”syk”, men

i mangel av noe bedre kuttet de opp tre snitt av trærne som ble gitt til delstatsgeologen Winchell for en nærmere undersøkelse (mer om denne senere).

Man kom etter hvert frem til en minimumsalder på treet – 42 år. Så langt tilbake i tid ville årstallet vært 1856, da det nesten ikke bodde folk i området og førti år før Ohman kom til Kensington.

Holand mener å slå fast at bevisførselen for treets alder er så solid at det ikke finnes noen grunn til å tvile på at det virkelig er rett.

En fyldig rapport omkring funnet ble sendt til *Minnesota Historical Society*. Nå kom MHS på banen for fullt. Og medlemmene i komiteen som skulle granske runesteinfunnet nærmere var alle seriøse akademikere som hverken ville la forutinntatt skepsis eller ønsketenkning løpe av med dem, men arbeide med ett eneste mål for øyet: å bringe sannheten om steinen på det rene. Holand kjente ingen av medlemmene i komiteen fra før av, med unntak av geologen Winchell. I Holands øyne var det videre undersøkelsesarbeidet havnet i de beste hender – ”en gruppe middelaldrende, lærde menn” som alle var meget godt kvalifiserte til å sitte i en jury hvis oppgave det var å veie for og imot argumentene vedkommende inskripsjonen, med det ene formålet å slå fast om steinen kunne være ekte eller ikke. Enkelte kritikere ville i ettertid ha det til at Holand praktisk talt skrev denne og påfølgende rapporter for dem. Holand tilbakeviste denne påstanden som totalt absurd. Ingen kunne diktere slike menn, fastholdt han, selv om han selvsagt måtte erkjenne at han hadde skrevet en rekke artikler som teoretisk sett kunne ha påvirket medlemmene av komiteen. I så fall ville det også gjelde andre personer som hadde skrevet artikler der de gikk god for runesteinen.

Samtidig avleverte professor George T. Flom, språkforsker ved Universitetet i Illinois, sin rapport etter at han hadde tilbrakt fem dager i Kensington for å granske omstendighetene rundt funnet av steinen. I et foredrag som ble holdt i *Illinois Historical Society* 1910 konkluderte han med:

Diskusjonen har til syvende og sist dreid seg om omstendighetene rundt funnet av steinen, og det er ingenting som tyder på at det dreier seg om et bedrageri. Blant disse er det faktum at steinen faktisk ble funnet nede i

*jorden. Troverdigheten til mennene som så steinen og treet, treet
åpenbare alder, forvitringen av steinen, dette at det aktuelle området først
ble bebygget i nyere tid, det usannsynlige i at noen av settlerne i distriktet
skulle ha kjennskap til runer, eller om de hadde hatt det, det usannsynlige
i at noen ville hatt noen grunn til å presentere en slik bløff for
offentligheten...*

– ... ja, avsluttet Flom, alt dette burde være mer enn åpenbart nok for alle og enhver. Det kunne rett og slett ikke dreie seg om svindel. Floms rapport ble tatt med som appendiks til MHS-rapporten og vil bli nærmere omtalt senere.

Holand selv var mye på farten med steinen. Han viste den frem både i Chicago, Madison og Northfield, hvor han samtidig holdt forelesninger om funnet og hva en slik oppdagelse kunne innebære for både amerikansk og norrøn historie.

Etter mer enn ett års sammenhengende undersøkelser og diskusjon ble komiteen enige om innholdet i en rapport som entydig konkluderer med at runesteinen må være ekte. Alle medlemmene av komiteen undertegnet rapporten, uten reservasjoner. Rapporten ble presentert og debattert på MHS's månedlige styremøte i mai 1910. Nå fikk man imidlertid plutselig visse betenkeligheter. Styret besluttet nemlig "å avvente en endelig konklusjon inntil det var kommet en bredere samstemmighet når det gjelder meningene for eller imot runeinnskriften."

På dette tidspunktet hadde Holand ennå ikke lansert sin teori om at Kensingtonsteinen kunne ha en sammenheng med Pål Knutssons Grønlands-ekspedisjon, som skulle komme til å sette innholdet i innskriften i et helt nytt perspektiv. I stedet fortsatte undersøkelsene som før i to, tre år til, inntil det nok en gang ble publisert en rapport som konkluderte med at steinen var ekte.

Komiteens rapport

Man kan spørre seg om hvorfor det ble lagt så mye vekt på om Ohman var en bløffmaker eller ikke. Det sier seg naturligvis selv – for samtiden må funnet av steinen ha fortonet seg enda mer fantastisk og utrolig enn det gjør i dag. For det første var det selve funnstedet – langt inne i Minnesota, i innlandet. For det annet ble innskriften straks stemplet som et falskneri av tidens ledende språkforskere (men ikke av alle). Ingenting av dette var så rart. Man hadde på denne tiden ikke de samme kunnskapene – og forutsetningene – som man fikk senere.

Det betyr ikke at man i utgangspunktet ikke ville kalt Ohman for en svindler dersom runesteinen hadde virket litt mer tilforlatelig. Men dette var ganske enkelt *for* utrolig – så ufattelig at Ohman ikke *kunne* være noe annet enn en bedrager. Derfor ble det lagt stor vekt på å undersøke disse forholdene, dvs. Ohman og de andre involvertes karakterer – nesten like stor vekt som på å undersøke selve steinen. Isolert sett var det da to sider ved funnet man ville ha brakt på det rene: steinens alder, innskriften, språket og runene

Komiteen som var nedsatt av MHS ga seg god tid. Den endelige rapporten finner man i dag på trykk i *Collections of the Minnesota Historical Society. Volume 15: "THE KENSINGTON RUNE STONE - Preliminary Report to the Minnesota Historical Society by its Museum Committee"*. Det er et grundig og omfattende arbeid som er gjort her. Nyere tids forskning har faktisk ikke hatt så mye å tilføye, det må i så fall være forskningsresultater som støtter opp under det man kom frem til i MHS-komiteen i perioden 1910-1915, både hva de tekniske undersøkelsene angår (se senere: Wolter, Westin) og når det gjelder selve språket (Nielsen). Det er også viktig å huske på at disse undersøkelsene fant sted mens funnet av steinen var forholdsvis samtidig, slik at man hadde tilgang til vitner og til selve landskapet. Det er også verdt å merke seg at steinen ennå ikke var satt i sammenheng med Grønlands-ekspedisjonen som forlot Bjørgvin i 1356.

Innledningsvis blir det slått fast at komiteen har sett nøye på alle forhold vedrørende runesteinen, ikke minst siden det har forekommet påstander om at det hele kan skyldes en bløff. Videre blir det godtgjort at steinen ble funnet på Olof Ohmans eiendom i det sørøstre området av seksjon 14, Solem kommune, Douglas county, ca. 4.8 km nordøst fra den senere Kensington jernbanestasjon tilhørende "Soo-banen", 8. november 1898. Den nøyaktige lokaliseringen er å finne i den sørlige skråningen av en av to hauger som sammen danner den øverste delen av noe som er blitt kalt en "øy", fordi det som før var en innsjø i dag er blitt til et myrområde. Disse haugene er ekstremt høye, den høyeste stiger fem og femti fot til værs, den andre femti fot (ca. 15-16 m). Steinen lå 13.4 m over myren.

Steinen ble funnet med innskriften snudd ned, og var dekket av et ca. 15 cm tykt jordlag. En poppel eller osp vokste over den, på en slik måte at hovedrøttene strakte seg ut til hver sin kant og klemte rundt steinen. Etter at steinen var blitt tatt opp av jorden ble røttene liggende fremme i flere uker, og flere personer så dem. Når det gjelder størrelsen og alderen på treet har det vært en viss uenighet – noen mener at treet var ti år gammelt, mens andre mener at det kan ha vært fra tyve til tredve år. En person var også av den oppfatning at det sannsynligvis var førti år gammelt. I følge mr. Samuel Olson fra Kensington var treet ca. 20 – 25 cm i diameter i en høyde av ca. 15 cm over steinen. Røttene på treet var helt flatklemte av presset som steinen hadde utøvd etter hvert som treet vokste. Dette er et meget viktig poeng, nemlig fordi det betyr at treet må ha vært i kontakt med steinen under treets hele levetid.

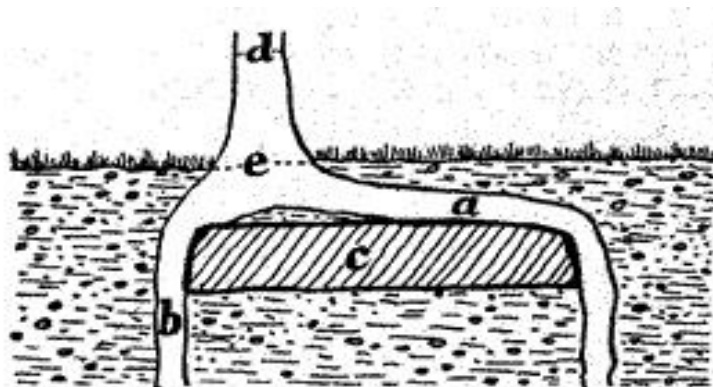

FIG. 1. THE POPLAR TREE AND THE RUNE STONE.

*Tegningen viser tydelig hvordan vitnene mener at røttene var plassert.
(MHS-rapporten, 1910)*

Noen måneder etter funnet, om våren, dro mr. Samuel Olson og noen andre menn ut til funnstedet og gravde i jorden fordi de lurte på om mennene som var blitt massakrert av indianere kunne ha blitt begravd der, og at steinen med andre ord var blitt plassert på haugen som en minnestein. Alle sammen så da trestubben som hadde grodd over steinen. Mr. Samuel Olson og en annen mann undertegnet en erklæring der de går gode for at treet må ha vært minst ti år gammelt, mest sannsynlig tyve til tredve år. Mr. Olson laget også en tegning for å illustrere hvordan røttene var blitt klemte flate av kontakten med steinen. Etter hans mening var det den største roten som løp tvers over steinen, men Ohman på sin side hevdet at det var nettopp denne roten som gikk ned i jorden, mens det var den minste roten som strakte seg ned over steinen.

På et senere tidspunkt frembrakte Holand fire snitt fra noen popler som vokste på Ohmans farm, merket A, B, C og D. På A kan man telle 37 årringer, på B 42 årringer, på C 38 årringer og på D 31 årringer. I tillegg kan man legge til tre til fem år for de forråtnede områdene. I følge Ohman hadde treet over Kensingtonsteinen vist tegn til forråtnelse, slik man ser det på snittene C og D, hvor det grovt sett er like mange årringer som på snittene A og B. Av dette kunne man trekke den konklusjon at trets alder kan ha vært nærmere femti år.

16. juli 1910 undertegnet Olof Ohman en bevitnet erklæring der det heter:

”Snittene A, B, C og D ble alle skåret på min eiendom i nærheten av det stedet der runesteinen ble funnet. Snitt A er av samme størrelse som treet som sto over steinen, men både A og B er fra mye frodigere trær enn det som sto over steinen. Snittene C og D er fra et tre som i vekst er mer sammenlignbart med runesteinstreet, men har en diameter på ca. 7.5 cm mindre enn dette.”

Sønnen Edward Ohman (som nå er blitt tolv år eldre) sier det samme, og det gjør også Samuel Olson, bortsett fra at han har en noe annen oppfatning av trestammens diameter.

Topografien på Ohmans farm og det tilstøtende landområdet er typisk for et moreneland, hvor bratte åser plutselig kan løfte seg opp i høyder av 15 – 20 m – ja, det dobbelte – over slettelandet som ligger rundt. Jordsmonnet består av en gulfarget leire, men i en dybde av 4.5 til 7 m er leiren helt blå. Det finnes lite stein i leiren, men på toppen av åsene og haugene i området er kampesteinene tallrike, noen ganger kan man finne dem ved foten av åsene eller i myrene. De kan være ganske store, og mange steder ligger de i hauger rundt omkring på markene, rapporterer geologen Winchell. Ca. 75% av steinene er av granitt – bare de siste fem av hundre steiner kan bli sammenlignet med steinen som runesteinen er laget av, dvs. en av flere varianter gråvakkestein.

Dette betyr med andre ord at runesteinen *kan* stamme fra dette området. Winchell går deretter nærmere inn på en geologisk beskrivelse av selve steinen som er av mindre interesse for oss i denne omgang – det har aldri vært selve *steinen* som har vært trukket i tvil. Tvert imot, Winchell finner helt naturlige forklaringer på at steinen har denne nesten litt mistenkelig gravsteinsaktige formen. Høyden på runesteinen er 76 cm, videre er den 40 cm bred og 15 cm tykk. Vekten er 115 kg. Det er en gråvakkestein, skjønt formen og den mørke fargen er noe uvanlig for denne typen stein. De flate sidene skyldes åpenbart en lang og kontinuerlig oppvarming og langsom nedkjøling i kontakt, eller nesten kontakt, med vulkanske bergarter. På overflaten der innskriften er finner man et lag av

kalkitt som dekker en del av det området hvor inskripsjonen er risset inn. Baksiden av steinen er ikke så jevn og har tydeligvis gjennomgått en hardhendt behandling av ismasser.

Nei, det var *innskriften* – språket og runene som var blitt brukt – som fikk enkelte til å riste på hodet og avfeie det hele som en gedigen bløff.

Innskriften

1: Ʒ B Ʈ X Ƴ + ʀ ʒ + ʃ X R Ʈ: ʃ R Ʒ:
 ʃ 1 + ʃ X + Ʈ: ʃ ʃ: ʃ + ʒ T: ʃ 1:
 † X Ʈ +: ʀ X Ƴ + R: ʃ + Ʈ: ʃ: ʒ † ʃ X R: † †:
 Ʈ X Ƴ ʒ: R 1 ʒ +: † † R R: ʃ R Ʒ: Ʈ † †: ʒ T † †:
 ʃ 1: ʃ X R: † †: ʃ 1 ʒ † † †: Ʈ X Ƴ † X B T 1 R:
 ʃ 1: † † ʃ: † † ʃ: ʃ X †: ʃ: ʃ X †: R ʘ Ʈ †:
 X ʃ: B ʀ † Ʈ: † Ƴ: Ʈ † Ʈ: A V M:

Runene som ble funnet på Kensington-steinen.

Runeinnskriften ble først, som før sagt, forelagt diverse spesialister både i Norge, Sverige og USA, men da som ikke helt nøyaktige avskrifter. Det viste seg i ettertid at man hadde antatt at dette skulle dreie seg om runer fra 1000-tallet, ikke fra 1300-tallet. Den oversettelsen som er blitt stående for ettertiden ble utført av Holand og publisert i *Harper's Weekly*, oktober 1909.

På fremsiden av steinen:

*8 göter ok 22 norrmen po opdhagelse fardh fro Vinland of vest vi hadhe
laeger vedh 2 skjar en dags rise norr fro dhen sten vi var ok fiske en
dhagh aeptir vi kom hem fan 10 man rōdhe af blodh og dhedh A V M
fraelse af illy*

På kanten av steinen:

*har 10 mans ve(d) havet at se aeptir vore skip 14 [?] dhagh rise from dhen
ōh ahr 1362*

Ingen har senere stilt spørsmålstegn ved det korrekte i denne oversettelsen. I en forklaring til oversettelsen skriver Holand: ”*Runealfabetet hadde bare én bokstav – t – for å indikere det som var tre, eller skulle bli tre, forskjellige lyder: th, dh og d. Av 2000 runeinnskrifter finner vi bare et halvt dusin som har et eget tegn for d. Dette tegnet – t – ble senere supplert med d, som kom i bruk til slutt. Dette tegnet ble imidlertid bare brukt i litteratur som ble skrevet med romerske bokstaver, og ble aldri brukt i runeinnskrifter. I de fleste tilfeller har denne t blitt erstattet av d, men det er grunn til å tro at den hadde en bløt uttale i det fjortende århundre. Jeg har derfor oversatt den med dh.*”

Professor Fossum og Holand undersøkte områdene rundt innsjøene Christina, Pelican Lake og andre innsjøer som lå en dagsreise (35 km) mot nord. Førstnevnte fant ingen skjær eller holmer som kunne tilsvare de skjærene som er nevnt i innskriften. Holand, med en pastor O.A. Norman fra Ashby som veiviser, fant imidlertid flere store kampesteiner som stakk opp av vannet omtrent 90 – 120 m fra en pynt, et skarpt punkt, på sørvestkysten av Pelican Lake, som forekom ham å svare godt til beskrivelsen. Det finnes tolv eller tretten av dem, heter det videre i rapporten, og slik sett er det for mange, og ingen ville dessuten brydd seg om å referere til dem når man skulle angi hvor man hadde slått leir – og de ville i alle fall ikke bli omtalt som bare ”to”. Norman bemerket på sin side

at man godt kan bruke betegnelsen ”skjær” om store steiner som ligger så tett at man kan hoppe fra den ene til den andre, og i dette tilfellet var det to slike serier med steiner som lå etter hverandre, om enn ikke helt parallellt – og det kunne godt dreie seg om de skjærene som blir omtalt i innskriften. Slike linjer er umulige å skilne fra land.

På selve pynten, inne ved land, men helt ytterst, ligger det imidlertid to enorme kampesteiner, forteller rapporten videre. Disse steinene viser meget godt igjen i landskapet, og er lett synlige for alle som står inne på land. Noen mindre steiner danner sammen med visse mengder av sand selve stranden som løper rundt pynten, og utgjør også selve pynten. Denne delen av pynten er sterkt utsatt for slitasje av is og bølger og vind, avhengig av årstidene. Det er ingen tvil om at vannstanden var atskillig høyere for 600 år siden, og det betyr at disse steinene den gangen må ha ligget ute i selve vannet – og utmerket godt kan ha vært de to skjærene som er omtalt i runeinnskriften.

Det blir antydnet at steinen skal ha befunnet seg på en øy, men da den ble gravd frem var det ingen øy der. Den ble funnet i en haug av morene omgitt av gressbevokst myr. Det kan ha vært en innsjø her i sin tid, det er mange eksempler på at det i dette distriktet har vært innsjøer som så har grodd igjen og blitt til myrlendt slettejord. Mange av disse myrene har i sin tur blitt til frodige enger. Denne gradvise uttørkingen er et velkjent trekk i hele den vestlige delen av staten. Dersom man skal tolke funnet dithen at steinen er ekte og at innskriften ble risset nettopp her må man, som med de to skjærene, anta at det har skjedd en større endring av landskapet i løpet av hundreårene som har gått.

Steinen befant seg fjorten dagers reise fra sjøen, heter det i innskriften. På den tiden fantes det bare ett sted hvor man kunne nå frem til sjøen på fjorten dager – Hudsonbukta. Det har under oversettelsen vært noe tvil om tallet skal leses som 14 eller 41, og dersom det var 41 dagers reise det er snakk om vil det selvsagt være flere alternativer, som at følget kan ha trengt inn i landet via *the Great Lakes*. Det finnes imidlertid flere vektige argumenter *mot* en slik tanke, blir det sagt i rapporten. Mennene bak rapporten mener at det er høyst lite

sannsynlig at et følge ville trenge inn i selve innlandet med utgangspunkt i Vinland via en slik rute, enten med båt eller til fots, bare for å møte en tragisk død i vestre Minnesota. Det er en tanke man bare kan slå fra seg med det samme. Rapporten viser i stedet til et kart tegnet i 1839 i London, utført av en viss J.T. Smith, med tittelen ”*Amerikas oppdagelse av nordmenn i det tiende århundre*” – i seg selv ikke så rent lite interessant, årstallet 1839 tatt i betraktning! I følge dette kartet befinner inngangen til Hudsonbukta seg direkte vest for Vesterbygden og Austerbygden, og kan nesten ikke ha unngått å være velkjent. Det er den samme ruten som Hudson Bay Company fulgte i tre århundrer for å hente sine lass med pels.

Et viktig spørsmål for komiteen i denne sammenhengen blir da: hvor lå egentlig Vinland?

Forfatterne av MHS-rapporten stiller et meget interessant spørsmål (med utgangspunkt i en omtale av dette kartet): sett nå at Vinland egentlig var betegnelsen på *hele den nordamerikanske kysten*, og at det først på et senere tidspunkt ble brukt om et nærmere avgrenset geografisk område?

I alle fall burde det ikke være så utrolig at de norrøne sjøfarene kjente til Hudsonbukta. Faktisk antyder rapporten at Vinland kan ha befunnet seg nettopp her. *En* ting er i alle fall sikkert – det ble aldri noen permanent bosetning i Vinland. Den aller siste kjente Vinlands-ferden fant sted i 1121, men det finnes likevel mye som tyder på at man fortsatte å reise fra Vesterbygden i Grønland til Vinland så sent som i 1362 – det blir hentydet til den ekspedisjonen som ble sendt ut av kong Magnus i 1355 eller 1356, under kommando av Pål Knutsson, for å forsvare de grønlandske bygdene mot eskimoene.

Hjalmar Rued Holand er blitt sagt å ha stått bak MHS-rapporten. Men det er faktisk Storms ”*Studier over Vinlandsreiserne*” det blir vist til i denne forbindelse. Uansett skulle det ikke vare lenge før Holand – og andre interesserte – tok dette opp som en hovedtanke.

En steinhard rapport – Winchells vurdering

Dersom det virkelig var slik at runesteinen ble reist av norrøne menn på dette stedet i 1362 må vi gå ut fra at den ble plassert på høykant, med enden av steinen hvor det ikke finnes noen runetegn stukket ned i jorden. Da den ble funnet lå den i følge Olof Ohman med runesiden ned. Undersiden av steinen er ikke like jevn i formen som den øverste delen, men er ujevn og uregelmessig. Dersom steinen ble plantet i jorden på samme måte som en gravstein er det ingen grunn til at den skulle falle overende (fremover). Enten ble den med vilje lagt i jorden med runesiden ned, noe som virker lite trolig, eller så har noen – eller noe – forårsaket at den har veltet.

Det er selvsagt umulig å si noe om hvor mange trær som kan ha vokst og blitt kastet overende av stormer og tornadoer på de 536 årene som steinen kan ha befunnet seg der, heller ikke hvor mange skogbranner som kan ha herjet i regionen, eller hvor mange bisoner som kan ha gnidd seg mot den, eller hva de innfødte indianerne i området kan ha gjort med steinen, som de kan ha sett på som full av onde krefter. I hele dette distriktet er det funnet tallrike spor etter indianerkultur, og det er bare rimelig å anta at de ville ha kjent til et slikt monument. Dersom det var lokale stammemedlemmer som massakrerte de ti mennene som hadde slått leir der, er det bare naturlig å anta at de ville se med ublide øyne på et slikt minne etter de lyshudete ofrene.

Det indre av steinen er grått eller mørkegrått. Ved nærmere inspeksjon fant delstats-geologen Winchell (som også var et av de faste medlemmene i komiteen) mange korn av kvarts som var runde av form, og viste et opprinnelig sedimentært forvittringsmateriale ("*showing a sedimentary detrital origin*"). I et snitt av steinen, som ble underlagt mikroskopiske undersøkelser, fant man ikke bare runde korn av kvarts, men også korn av feltspat og en litt finere matrise som hovedsakelig besto av kvarts og biotitt (mørk glimmer). Den mørke fargen i steinen skyldes hovedsakelig mye biotitt, men også et isotropisk grønnlig materiale (kloritt?), magnetitt og hematitt, skriver Winchell videre i rapporten. Kvartsmaterialet er hovedsakelig re-dannet av sekundære forekomster. I

glimmeret er det en fremtredende krypto-gneisaktig forlengelse, og også til en viss grad i de større kvartspartiene.

Den forvitrede overflaten er noe lysere, fast og helt intakt. Det er tydelig at overflatefargen er blitt tilegnet siden istiden, og at det derfor må ha gått 7000 – 8000 år siden steinen for første gang ble utsatt for elementene. ”Baksiden” av steinen er mye mer preget av tidens tann, og bærer spor etter eldre glaciale lag/påvirkning.

Det første inntrykket man får av innskriften er at den må være av nyere dato. Linjene og kantene etter innhuggingen er skarpe og mangler den avrundede formen som århundrers forvitring medfører. Knuser man små biter av steinen får man et hvitt pulver. Ingenting av dette pulveret finnes i selve runeinnskriften. Man kan trekke den slutning at inskripsjonen kan være en del år gammel, sier Winchell, som likevel understreker at det i og for seg er umulig å si noe om innskriftens alder på grunnlag av disse undersøkelsene alene. Men i runeinnskriften på kanten av steinen kunne man tydelig se spor av det hvite pulveret. Denne forskjellen ble sagt å skrive seg fra det faktum at runene på kanten var blitt fylt med jord og at innskriften var blitt skrappt ren med en jernspiker etter funnet. Winchell kunne da også ved hjelp av et forstørrelsesglass påvise små spor av jern etter denne prosessen.

Fraværet av glaciale striper og furer på fremsiden av steinen er merkbart. Det virker sannsynlig at den forholdsvis glatte overflaten som innskriften ble hugget inn i er av nyere dato enn 7000 – 8000 år. Det virker også klart at avsetningene av kalkitt som dekker en del av overflaten stammer fra en felles åpning før steinen ble skilt fra naboen, og at disse avsetningene har vært utsatt for elementene i om lag like lang tid som resten av overflaten. Den velbevarte kalkitten tyder på at den har vært utsatt for elementene i en periode under 7000 – 8000 år. Den umiddelbare overflaten av kalkitten, spesielt i kantene av runene, virker som den er glattet ut av en friksjon av nyere dato, mye mer enn overflaten av gråvakken – det kan hende at denne slitasjen skyldes den perioden da steinen ble benyttet som dørhelle.

Dersom den glatte fremsiden av steinen har vært skilt fra sin nabo siden istiden, noe Winchell mener er temmelig sikkert, må den på en eller annen måte ha vært beskyttet mot altfor sterk slitasje fra elementene. I det samme området hvor runesteinen ble funnet er det ikke uvanlig å finne steiner med den samme glatte overflaten, sier Winchell – steiner med overflater som er nesten like glatte som marmor, og som har mistet nesten alle spor etter det tidsrommet de har ligget og skuret under isen – men da har de ligget med disse sidene ned i jorden. De sidene som har ligget vendt opp i dagen har alle sammen det fine, hvite pulveret som forvitringen fører med seg. Dersom runesteinen ble skilt fra sin nabo i 1362 må den ha ligget med innskriftssiden ned i nesten hele tiden siden, og hvis den ble skilt før den tid må den ha vært dekket av leire. Om den derimot var blitt skilt bare 15 – 20 år forut før funnet ville steinen sannsynligvis ikke vise ytterligere spor av forvitring enn den gjorde nå. Kort sagt, det kunne ikke finnes noen naturlig måte å bevare kalkitten fra en naturlig oppsmuldringsprosess på for en tidslengde av nesten 550 år enn å begrave steinen under jordens overflate. Dersom steinen ikke hadde havnet nede i jorden den gangen, ville innskriften vært visket ut innen 1898 – hvilket betyr at dersom steinen hadde stått oppreist, utsatt for vær og vind inntil den havnet under trerøttene, så måtte innskriften vært risset for 30 til 100 år siden.

Den generelle ”patinaen” som er et karakteristisk trekk ved steinen som helhet er også interessant. Dette er det første tydelige tegnet på forvitring. Gråvakke blir gjerne regnet for å være hundre ganger mer motstandsdyktig mot forvitring enn kalkitt, enkelte typer gråvakke er gjerne mer motstandsdyktige enn andre.

Det finnes seks stadier av forvitring av gråvakke som kommer til syne i steinen, og de kan bli ordnet i en rekkefølge i omtrent denne skalaen (tallene kan ganges med ett hundre år):

1. *Et ferskt kutt eller brudd 0*
2. *Brudd eller kutt av runetegnene på fremsiden 5*
3. *Kanten uten inskripsjon som viser tydelige tegn etter slag fra en kantmeisel 5*

4. *Siden med innskrift 10*
5. *Den fine og polerte baksiden og den delen av kanten som ikke bærer merker etter meisel 80*
6. *De grove rillene, skråkantene og den dypeste forvitringen av baksiden 250*

Disse tallene er bare grove anslag og er ment å skissere opp de lange tidsepokene som steinen har gått gjennom siden den en gang var en del av solid fjell i en fjern fortid, før istiden satte inn, og frem til den ble skilt ut som en forholdsvis liten stein – og Winchell understreker også at slike undersøkelser må gi rom for en god porsjon feilmargin, som ikke minst er avhengig av den personen som står for undersøkelsen. Hans kollega professor W.O. Hotchkiss, delstatsgeolog i Wisconsin, anslo tidsrommet for når runene kunne ha vært risset til minst 50 til 100 år eller mer før steinen ble funnet.

Kensingtonsteinen er en usedvanlig sterk og solid stein. Etter Winchells mening har forvitringen av steinen gått meget langsomt, og jo lenger den har ligget i leirjord, desto bedre bevart vil den være – ja, om runeinnskriften virkelig er mer enn 600 år gammel, så har den nesten ikke forandret seg i det hele tatt.

Ohmans bibliotek

Under arbeidet med rapporten registrerte komiteen at det verserte rykter om at Ohman skulle ha risset innskriften selv, evt. sammen med en eller flere medsammensvorne. Blant annet ble det sagt at Ohman hadde deltatt i en svindel med en "fossil mann" femten år i forveien, men ved nærmere undersøkelse kunne man snart slå fast at det dreide seg om en misforståelse. Svindleren det var snakk om het O'Brien, ikke Ohman.

Det gikk også rykter om at Ohman eide bøker om runer, at han selv var fortrolig med runeskrift og at han lenge hadde moret seg med å lage runeinnskrifter på husvegger og på fortauer – noen omtalte ham som en "underlig skrue", en skikkelig sleip luring av samme type som Dickens-figuren Uriah Heep. Disse ryktene kom komiteen for øre i form av skriftlige henvendelser fra flere hold.

Det ble brakt på det rene at Ohman eide en svensk grammatikk, utgitt i 1840. Da Holand besøkte Ohmans hus i 1907, uten at Ohman selv var hjemme på dette tidspunktet, hadde han sett denne boken. Han hadde dermed bedt mrs. Ohman om det privilegiet å ta en nærmere titt på husets "bibliotek". Der hadde han ikke funnet en eneste bok som kunne mistenkes for å ha noe med runesteinen å gjøre. Men da ryktene om at Ohman eide slike runebøker begynte å spre seg for alvor henvendte noen medlemmer av undersøkelseskomiteen seg til ham og kjøpte hele boksamlingen hans for femti cents, selv om han nødig ville skille seg av med bøkene sine og gjerne ville ha dem tilbake etterpå. Grammatikken bar signaturen "*Sv. Fogelblad, Stockholm, d. 16 Nov. 1868.*" På sidene 117 og 118 i den 472 sider store grammatikken sto det gjengitt seksten runetegn i en vertikal spalte, med de tilsvarende moderne tegnene.

Ohman fortalte at han hadde fått denne boken av en viss mr. Anderson, som igjen hadde fått den av en prest. Han hadde prøvd å benytte seg av runetegnene i boken for å tyde tegnene på steinen han hadde funnet, men det hadde han ikke greid og han hadde beholdt boken etterpå.

Men hva med denne Fogelblad? Ohman fortalte at han var en nokså lurvete prest som pleide å bo hos Anderson, og som tjente til livets opphold i distriktet delvis ved å undervise barna som ble samlet i små kretser, delvis ved å binde inn bøker og ved å ta småjobber for folk, men for det meste ved folks veldedighet. Han manglet alltid penger, ganske enkelt fordi det aller meste av det vesle han tjente gikk til å kjøpe brennevin. Den eneste faste bopelen han hadde, om man kunne kalle det det, var Andersons farm. Da han døde i 1895 eller 1896 var han omtrent sytti år gammel. Bøkene hans kom da i Andersons eie.

Om det gikk rykter om Ohman, så var ikke ryktene som svirret om Sven Fogelblad mindre livlige. Han må ha vært litt av en type, beskrevet som en kortvokst og tykkfallen mann, alltid i godt humør og ekstremt lat – det meste han kunne drive det til når det gjaldt fysisk arbeid var å bære en bøtte vann inn i huset eller plukke med seg noen vedskier i armene. Selv om han utad kunne virke munter og sorgløs var det noe melankolsk over ham. Han kunne briste i gråt under anfall av sentimental lengsel etter den lykkelige studenttiden, det ble

sagt at han aldri hadde vært ordentlig glad en eneste dag i sitt liv etter at han var ferdig med studiene. Kort sagt, en ømhjertet og åpen person som fritt kunne vise både glede og sorg, og som etter hvert ble en populær skikkelse overalt hvor han kom.

Som før sagt var han utdannet teolog og hadde vært prest i den svenske kirken inntil han ble avskjediget på grunn av alkoholmisbruk, og dermed emigrerte han til Amerika for å søke lykken der. Her ble det stort sett å leve fra hånd til munn. Noen forteller at han etter hvert fikk styring på alkoholkonsumet, mens andre kilder vet å berette at han var en temmelig fuktig og forkommen person all sin dag. Vi kan nok trygt slå fast at Fogelblad var alkoholiker, og at han også var en person som kunne være troende til litt av hvert. Blant annet ble det sagt at han hadde avsverget den kristne tro og skrevet flere bøker mot kristendommen. I Kensington skulle han ha risset inn runer overalt, på vegger og dører og i vinduskarmer (jfr. ryktene som gikk om Ohman). Han skulle også ha skrevet en underlig beretning om skandinaviske oppdagelsesreisende som hadde utforsket området rundt Kensington hundre år i forveien. Da han døde ble det sagt at det ble funnet en bok liggende oppslått på kisten med eiendelene hans – ”Fryxells berømte bok” om runer på Gotland. Denne boken skulle ha havnet – via Anderson - i Ohmans hender, ble det påstått. Holand skriver senere at denne boken aldri har eksistert annet enn i hodet på folk som er overbevist om at det hele dreier seg om en ren svindel.

Disse ryktene verserte ikke bare på folkemunne lokalt. Nei, de fant veien inn i flere avisredaksjoner, og toppet seg med utgivelsen av en pamflett som *Illinois State Historical Society* sto bak. Det er klart at dersom alle disse forholdene stemmer, så ville det være tyngende bevis for at innskriften i Kensingtonsteinen er ren svindel.

Mot disse påstandene står komiteens utsagn om at Fogelblad aldri skrev noe som helst, hverken bøker eller artikler – aller minst fantasifulle fortellinger om nordiske oppdagere. Ingen av over ett hundre spurte personer i Kensington kunne heller huske å ha sett ham risse runer inn i dører og husvegger, og det var heller ingen som trodde at han kunne ha stått bak inskripsjonen på runesteinen som Ohman hadde funnet. Fogelblad, sa man, ville vært for ærlig og

samvittighetsfull til å lure folk med noe slikt, for lite oppfinnsom til en slik form for spøk, som han ikke hadde sans for, - for lat til å gidde å gjennomføre noe slikt – og for løsmunnet til å tie med det om han likevel hadde gjort det

Ryktene fortsatte å florere. Det ble påstått at Olof Ohman var murer av profesjon, og at han var veldig flink til å hugge inn innskrifter. Det later ikke til at det fantes noe grunnlag for slike påstander, om man skal tro HMS-rapportens forfattere. Det kan ganske enkelt dreie seg om en av de utallige variantene av den klassiske historien om fjæren som ble til fem høns. Ohman var det man her hjemme ville kalle en ”bygdesnekker”, en selvlært og hendig mann som i blant tok snekkerjobber for folk.

Et annet hardnakket rykte var dette med at han hadde for vane å risse inn runetegn hvor han enn sto og gikk. Ved nærmere undersøkelser viste det seg snart at ingen i Kensington noen gang hadde sett ham gjøre det – det var bare noe de hadde hørt av andre. Det viste seg etter hvert at ryktene var enda sterkere i nabodistriktet Brandon. Her fant komiteen frem til en fyr som påsto at han visste mer om Ohman ”enn noe annet menneske på jord”. Han erklærte straks at Ohman kjente til runer og at han pleide å more seg med å risse inn runetegn. Om han selv hadde sett Ohman gjøre dette, og når? Njaaa... nei, han hadde aldri sett Olof lage runer selv, ikke med egne øyne, men noen kilometer unna bodde det en mann ved navn Gunder Johnson som skulle ha sett det. Komitémedlemmene kjørte straks dit, og en av dem noterte følgende i dagboken etterpå:

”Gunder Johnson sier at det vesle vitnemålet hans umulig kan ha noe å si fra eller til. Han kjente Ohman, som bygget huset hans, for 26 eller 27 år siden. En dag pratet han og Ohman om old Norsk, og Ohman hadde fortalt at det fantes noen gamle bokstaver som ble kalt runer, og Ohman tok en blyant og skriblet noe på en planke som han sa var runer. Mr. Johnson visste ikke om han hadde risset runer ved noen annen anledning, heller ikke om en prest som bodde sammen med Ohman hadde risset runer,

heller ikke om det fantes en annen levende sjel i county'et som kunne lage dem, eller om en eller annen forbipasserende hadde gjort det.”

Det var det hele. Et grunnløst rykte som kunne skrive seg tilbake til den gangen han hadde skriblet noen runetegn på en planke hjemme hos Gunder Johnson for 26 eller 27 år siden. Bortsett fra at Ohman selv nektet for dette også. Da han fikk høre om komitémedlemmenes besøk hos Gunder Johnson og hva den gamle mannen hadde sagt, benektet han at de noensinne hadde snakket sammen om runer – og *om* han likevel skulle ha gjort det, så kunne det ikke være mer enn det vesle han hadde lært om runer på skolen hjemme i Sverige.

I dagboken heter det videre Gunder Johnson var en snakkesalig mann som likte å gjøre seg interessant. Ingen andre personer i Brandon kunne huske at Ohman noen gang hadde snakket om runer, enn si kunne skrive dem. Det var først da det begynte å bli mye oppstuss rundt funnet av Kensingtonsteinen og professorene Breda og Curme avviste det hele som bløff og falskneri at Gunder Johnson kom på banen – først da ”husket” han. Og det skulle nok ikke mer til enn at han nevnte det for en to-tre personer som så fortalte det videre til to-tre andre – ja, så varte det nok ikke lenge før ryktet hadde spredt seg, og det temmelig grundig også.

Det var ingen lett tid for Ohman. Mange holdt ap med ham, og mange gjorde et poeng av at han nok var altfor ”korka” til å ha laget en slik innskrift selv, så han hadde nok fått hjelp av den fordrukne prestekompisen sin, denne Fogelblad...

Ryktene om at han skulle hatt for vane å skrive runetegn overalt hvor han kom ble selvsagt ikke mindre da det også begynte å bli kjent at han eide flere ”runebøker”. Og dermed svirret ryktene i vilden sky, slik de gjerne gjorde i et nybyggersamfunn der alle visste alt om alle og folk ofte ikke hadde så mye annet å snakke om. Og skulle man ikke tro på det som sto i avisen?

I *Decorah Post* – som alle leste – sto følgende på trykk:

Ryktene vet å fortelle at mr. Olof Ohman har pleid å more seg med å risse inn runer. Tilfeldigvis har professor Winchell klart å oppspore opphavet til

disse ryktene – Gunder Johnson, i Brandon. Ohman holder fast ved at han ikke har noe kjennskap til runer, men Gunder Johnson fortalte at da Ohman, for 26 eller 27 år siden, bygget et hus for ham, så risset han runer på et trestykke for å vise hvordan man skrev i de skandinaviske landene før i tiden. Ohman ville ikke påstå at han ikke hadde gjort dette, men sa at han i så fall ikke kunne huske det. (Kilde: MHS-rapporten).

Dette fikk en mann ved navn Hans Voigt, bosatt i Polk County, Minnesota, til å sette seg ned og ta pennen fatt:

16. mai, 1910

Mr. Olof Ohman,

Jeg vedlegger dette utklippet fra Decorah Post, og sender det med følgende bemerkninger. Er denne Gunder Johnson i Brandon, som startet dette ryktet om at du moret deg med å risse inn runer, den samme Gunder Johnson Højbergsner, fra byen Mo? I så tilfelle ble det huset det siktes til bygget av deg for ham i 1882, og jeg var der og malte det; og hvis det stemmer, da tror jeg at du husker meg. Jeg hadde faktisk et bryllup der nede, og du var til stede. Den gangen skriblet jeg noen merker som skulle forestille runer, slik han sier. Så det virker for meg som om det er denne hendelsen som har dukket opp i mr. Johnsons hukommelse. Hvis det er riktig, da la meg høre fra deg. Jeg hadde glemt navnet ditt for lenge siden.

Hans Voigt

Olof Ohman skrev straks til Winchell:

I dag mottok jeg et brev fra nordre Minnesota, som delvis oppklarer de påståtte runetegnene som det blir sagt at jeg skulle ha risset hos Gunder Johnson den gangen jeg bygget huset hans. Jeg kan ikke huske at jeg risset runer, hverken der eller noe annet sted. Og hva det angår at

Gunder Johnson sier at jeg kunne gammelnorsk, så tar han feil. Jeg har aldri lært det islandske språk.

*Med høyaktelse,
Olof Ohman*

La det være sagt med *en* gang: Olof Ohman *kunne* ha sine sider. Rapporten slår fast, i motsetning til det inntrykket vi ellers får av ham, at han ikke er noen særlig dyktig bonde. Både kveg, høns, griser og unger springer ut og inn av huset som de vil, og når det er sølete ute drar de sølen med seg inn i huset. Det finnes ingen gjerder, plankeganger eller port som gjør eiendommen trivelig – kort sagt, det er ikke akkurat den beste gården på de kanter. Denne vanskjøtselen ble selvsagt brukt mot ham – men den kunne faktisk også tjene til å gjøre ham troverdig. Hvilken interesse skulle en ulærd bonde med en fattig og ustelt gård ha av å stelle i stand en slik nitidig bløff? Ja, ville han i det hele tatt være i stand til å lage en slik stein, for ikke å snakke om å holde hele delstaten for narr i år etter år?

Komiteen konkluderte med at naboenes vitnemål måtte veie tungt. Ingen av dem trodde for et øyeblikk at Ohman hadde forfalsket steinen. Alle sammen var enige om at ryktene som gikk om ham var fullstendig grunnløse. Det samme mente presten i den lokale kirken, som konfirmerte Ohmans barn. Såvidt han visste kom Ohman til dette distriktet senere enn han selv hadde gjort. Etter prestens oppfatning ville Ohman være ”helt ute av stand til å ha laget innskriften”. Han hadde aldri hørt at Ohman skulle ha for vane å risse inn runetegn hvor han sto og gikk, og han hadde heller aldri hørt om en mann som var utdannet prest som hadde pleid å gjøre slikt.

En foreløpig oppsummering

På dette punktet i rapporten finner MHS det på sin plass å komme med en oppsummering av omstendighetene rundt funnet av steinen, før man etterpå går over til det emnet som har vært gjenstand for mye debatt og stor uenighet – nemlig språket i innskriften.

I oppsummeringen slår man fast flg.:

Innskriften ble funnet på en stein av gråvakke som finnes i den umiddelbare nærhet.

Den siden av steinen hvor man finner innskriften bærer ikke spor etter den siste istiden, mens baksiden kan ha gått gjennom to slike epoker. Steinen er på et tidspunkt skilt fra en større stein eller berg med en plan flate, og innskriften viser tydelig på denne flaten. Den ene siden av steinen hvor man også finner innskrift langs kanten er også skilt fra en større stein eller berg, men later til å ha blitt hugget til av en meisel el.l.

Forvitringen på siden med innskriften indikerer at den ble skilt fra en annen stein eller berg for kanskje flere tusen år siden (men har ikke gjennomgått noen glacial periode), eller blitt utsatt for påvirkning av vann som kan ha kommet inn i den felles åpningen lenge før steinene ble skilt fra hverandre. Bevaringen av kalkitt-skalaen viser at den er blitt beskyttet mot været siden atskillelsen.

To spesielle kampesteiner er blitt registrert på enden av et spisst punkt på den sørvestre siden av Pelican Lake. Selv om de ikke er omgitt av vann ville de sannsynligvis ha vært det for 600 år siden, og kan av den grunn godt være de to skjærene det er referert til i innskriften. De befinner seg ca. 32 km nord for det stedet der steinen ble funnet. Dersom innskriften er av nyere dato ville gravøren neppe omtalt disse kampesteinene som ”skjær”.

Steinen ble funnet på en høyde som var omgitt av en myr, og landskapet har i århundrenes løp gjennomgått en langsom fysisk forandring slik at det den gangen var en innsjø der det i dag er myrlendt. Haugen der runesteinen ble funnet kan med andre ord ha vært en holme eller en ”øy”. Vedkommende som laget innskriften (om den er en bløff) må i så fall ha visst at det var en øy der 500 år tilbake i tiden.

Det blir sagt at havet/sjøen befinner seg en fjorten dagers reise fra stedet der steinen ble laget. Holand var noe i tvil om denne delen av oversettelsen – var det ment 41 dager og ikke 14 dager? Men i så fall, om man skulle fulgt det samme mønsteret for bruken av tallene 1 og 3 som for 1 og 4 i den siste dateringen (1362) så ville det vært en umulighet. For å regne ut dette med

sannsynligheten av å nå frem til sjøen fra innlandet av Minnesota gikk man til diverse eldre skriftlige kilder fra pionertiden, da pelsjegere ofte benyttet seg av omtrent den samme ruten. Spørsmålet var ganske enkelt om det ville være mulig å nå opp til Hudsonbukta fra Kensington på fjorten dager. En kilde (Keating) beretter således at reisen fra Fort Douglas (i nærheten av Winnipeg) til York Factory for en kano lastet med pels ville ta 15-20 dager, og retur med forsyninger 30 til 35 dager. Kanoer uten last ville ikke bruke mer enn halve tiden. En annen kilde (Oliphant) forteller at han klarte å tilbakelegge en strekning på 128 km om dagen da han tok seg frem nedover Mississippi-elven fra Fort Ripley til Fort Snelling, og at han klarte 160 km på åtte timer når det var høyvann. En kilde fra 1680 beretter at kanoer kunne klare mer enn 140 km om dagen med strømmen. På grunnlag av disse og andre beretninger satte professor Andrew Fossum opp en rute fra Hudsonbukta, og forutsatte at det ville være mulig å nå frem til Kensington på fjorten dager. Denne ruten ble omhyggelig målt opp og ser slik ut:

- Pelican Lake til Pembina 340 km
- Pembina til Lake Winnipeg 164 km
- Over Lake Winnipeg 184 km
- Lake Winnipeg til York Factory 479 km
- Tillegg for avstikkere og buktninger 320 km
- TOTAL DISTANSE 1507 km

Om man tilbakela en distanse på 107 km pr. dag ville det være mulig å nå frem til Kensington fra innløpet av Hudsonbukta på fjorten dager. Dersom følget nådde hit via denne ruten må de ha krysset Lake Winnipeg og fulgt Red River. Det finnes for så vidt ingen rimelig grunn til at de skulle ha forlatt det naturlige vannløpet og krysset landet med båtene til Pelican Lake, men om de fisket der må de ha hatt båter. Ved Pelican Lake har de befunnet seg 40 km fra det nærmeste punktet av Red River.

Da den ble funnet lå steinen med fremsiden ned. Man må gå ut fra at den ikke opprinnelig ble plassert i denne posisjonen. På grunn av den raske oppløsningen av kalkitt når den er utsatt for vær og vind kan man videre gå ut

fra at innskriften var av relativt ny dato, eller at steinen ble plassert (eller veltet) slik at den beskyttet innskriften mot elementene.

Alderen på treet som steinen ble funnet under tyder på at innskriften må ha blitt laget før Olof Ohman bosatte seg på farmen.

Sven Fogelblad, som ryktene satte i sammenheng med steinen, døde i 1895, tre år før steinen kom for en dag. Treet må ha begynt å vokse over steinen minimum så tidlig som i 1888, i følge de vurderingene som ble gjort av treets levealder. Komiteen kjente ikke tidspunktet for når Fogelblad bosatte seg i distriktet, og det ble heller ikke sett på som viktig. I følge Holviks undersøkelse av den grammatikken som Fogelblad etterlot seg og som havnet i Ohmans bokhylle kan denne boken neppe ha vært brukt som kildemateriale for å konstruere runeinnskriften.

Dersom runeinnskriften er falsk, kan man se bort fra Fogelblad eller Ohman som opphavsmennene.

Innholdet i innskriften

Innskriften på Kensingtonsteinen forteller en merkelig historie, bloddryppende og skremmende. Man blir straks slått av enkelheten i utsagnene, i tillegg til det faktum at man unngår å ofre tid og plass på detaljer. Selv om et årstall er nevnt, står det ingenting om hvilket ærend følget var ute i, eller hvem som hadde sendt ut en slik ekspedisjon. På den annen side får vi opplyst at følget består av svensker og nordmenn. Det er blitt spekulert på om den mannen som risset runeinnskriften kan ha vært en svenske siden han nevner svenskene først, til tross for at de er i mindretall - de utgjør en fjerdedel av hele følget.

Videre blir det fortalt at følget har lagt ut fra Vinland. Det er et ganske bemerkelsesverdig faktum, i og med at det til denne dag ikke er slått fast en gang for alle hvor Vinland lå, eller om det i det hele tatt fantes noe konkret landområde som kan kalles Vinland. Uttrykket "fra Vinland" kan bety "vestover fra Vinland". I så fall innebærer dette at Vinland må ha ligget i retning av Labrador eller Hudson-stredet. På slutten av 1800-tallet ble det alminnelig antatt at Vinland lå i Nova Scotia eller der omkring (slik enkelte forskere

fremdeles hevder) - *denne* innskriften peker i retning av Helge Ingstads plassering av Vinland. Innskriften forteller altså at de dro "vestover" fra Vinland og hadde skipene liggende fjorten dagsreiser vekke, hvor de hadde forlatt dem ved sjøen med ti mann til å se etter dem. Dersom innskriften er falsk, hvilken grunn kan man ha hatt for å skrive at leiren befant seg fjorten dagsreiser fra sjøen? Ville det ikke virket mer sannsynlig om man sa at leiren befant seg førti dagsreiser unna, eller til og med to måneder, ikke minst med tanke på at Vinland lå der man antok at det lå - og hvor mye mer sannsynlig ville det ikke være at en bedrager unnlot å komme med slike bastante angivelser? Om steinen var et falskneri, så ville det vel være nokså dumt av bedrageren å si hvor langt leiren deres lå fra sjøen, og ikke bare det - men også fortelle hvor langt nord den lå for steinen? Og ikke bare det, men det blir til og med fortalt at leiren befant seg i nærheten av to skjær.

Nøyaktigheten som leirens beliggenhet blir beskrevet med skyldes sannsynligvis at de ti mennene ble begravet i leiren, blir det hevdet i MHS-rapporten, samt det naturlige ønsket om å gi en geografisk angivelse av det stedet der den blodige massakren på kameratene deres fant sted. Dersom innskriften er falsk, heter det videre, er det underlig at de to skjærene virkelig finnes (og det er ingen andre steder som kan svare til beskrivelsen).

Enda mer bemerkelsesverdig er det - dersom steinen er falsk - at disse skjærene ikke kan kalles skjær i moderne tid, ettersom de ikke lenger er omgitt av vann. I så fall var ikke falskneren bare runekyndig, men også i stand til å kjenne de fysiske forandringene som hele området hadde gjennomgått de siste 500 årene - han må med andre ord vært geolog eller hatt slike kunnskaper.

Dersom steinen er falsk, da er det også høyst underlig at vedkommende som risset den falske runeinnskriften kunne vite at haugen der steinen ble gravd ned var omgitt av vann 500 år tidligere, slik at det faktisk var en øy eller holme der. Han må ha hatt kjennskap til at det var en innsjø der før i tiden, der det nå var store sletter med myrlendt terreng.

Det er underlig at en svindler visste alt dette og tok risken på at han ikke ville overse en eneste liten detalj som kunne røpe ham. En godt gjennomført bløff er ofte karakterisert ved mangelen på detaljer - eller avslørende detaljer.

Innholdet i innskriften, måten steinen lå plassert på, alle de mange årene som den må ha ligget under treet i grepet på røttene - om det er en bløff, er den sannelig dristig og kløktig gjennomført.

"Vi var ute og fisket en dag" - Det er et ganske merkelig utsagn, når man tenker over det, ikke minst dersom innskriften er falsk, ettersom fisket må ha funnet sted i en innsjø flere titalls kilometer fra stedet der innskriften ble risset. Nok en gang, de må ha hatt båter. Hvor kan de ha fått dem fra? Det sier ikke innskriften noe om. Det blir ikke sagt et eneste ord om hvordan de nådde frem til stedet der de hadde slått leir, heller ikke noe om i hvilken retning sjøen lå. En svindler ville vel heller kommet med konkrete hint i den lei for å gjøre det hele mer sannsynlig? Her blir det bare slått fast som et naturlig og enkelt faktum, og dermed blir det opp til leseren å tolke det som best hun eller han kan. Kan båtene ha vært kanoer av bjørkenever, av den typen som indianerne brukte til inn på 1900-tallet - lette å manøvrere, og lette å bære over land?

"Vi fant ti mann, røde av blod og døde" - Det er en enda mer bemerkelsesverdig setning. Hvorfor i all verden gjør man et slikt poeng av hvor fulle av blod de døde mennene var? Og hvorfor blir dette med blodet nevnt før det fortelles at de er døde? Det står ingenting om hvem som har - eller kan ha - myrdet dem. Den første tanken som slår en er at det kan ha vært fiendtligsinnede indianere - vi vet jo at de norrøne menneskene ofte lå i blodige stridigheter med skrælingene. Det blodige synet må ha gjort et voldsomt inntrykk på den mannen som risset innskriften, selv om vi får gå ut fra at mennene var døde før de ble skalpert. Eller - dersom vi har med en svindler å gjøre - er det meningen å sverte indianerne med grufulle stereotypier, er dette rett og slett bare pur skandinavisk rasisme? Nei, HMS-komiteen trodde ikke det - de trodde ikke at moderne mennesker, som for eksempel en svindler, ville bry seg med å nevne slikt engang, for skalpering var ingen nyhet for dem.

"A.V.M." - Enda en merkverdighet! Ave Maria... På 1300-tallet var nordmenn og svensker ivrige og dypt troende katolikker. Ingen skandinav på

1800-tallet ville ha brukt et slikt uttrykk, men en norrøn katolikk på 1300-tallet ba til jomfru Maria. Ikke minst var det vanlig at man benyttet dette uttrykket under begravelser på denne tiden, dvs. under Svartedauen og tiden etterpå. Men det kan jo alltid hende at en eventuell svindler på denne måten ganske utspekulert har hentet frem litt tidskoloritt.

Kort sagt - dersom runeinnskriften på Kensingtonsteinen er ren og skjær svindel, konkluderer man med i rapporten, må den i det minste være utført av en eller flere personer med litterær og historisk innsikt, som dessuten har behersket selve håndverket i den grad at selv ikke eksperter uten videre kan avsløre bløffen.

Innvendinger mot språket

Så langt, så godt. Medlemmene av HMS-komiteen følte seg åpenbart rimelig overbeviste om at de var på rett spor når de i utgangspunktet antok at Kensingtonsteinen var ekte saker. De mente å kjenne seg rimelig sikre på at det ikke kunne dreie seg om en svindel – i så fall var det hverken Ohman eller Fogelblad eller noen andre kjente personer som sto bak – og de geologiske undersøkelsene lot også til å bekrefte sannsynligheten av at innskriften virkelig var så gammel som den ga seg ut for å være.

Men – tilhengerne av steinen hadde allerede for lengst støtt på hard motstand når det gjaldt språket. Innskriften var blitt forkastet av den ene lærde språkforskeren etter den andre. Dette var da også innvendinger som ble behørig journalført i MHS-rapporten.

Enkelte av ordene i innskriften var ikke engang i bruk i året 1362, ble det påpekt. Det gjelder ikke minst ordet ”oppdagelse”. Man finner det ikke i en eneste ordbok som dekker denne perioden – dessuten heter det ”uppdaga” på svensk (absolutt et lite poeng, dersom man går ut fra at opphavsmannen til innskriften var en svenske). Suffikset –else eller –ilse finner man hverken i norsk eller svensk før 1300, dessuten er ordet ”oppdage” et låneord som er hentet fra hollandsk ”opdagen” og tysk ”entdecken” – og enn videre, ble det sagt, dersom

dette ordet hadde eksistert i 1362 ville det snarere betydd noe i retning av ”demring”.

Videre ordet ”po” for ”på”. Dette ordet forekommer to ganger i innskriften. Ordet daterer seg tilbake til 1400-tallet i følge Södervalls ordbok over svensk middelalderspråk (*upp* blir til *pa* og *paa*), og blir bare brukt i aktiv modus – ”for å betegne en handling eller en tilstand”. Man mente at det ikke var slik det ble brukt i innskriften.

- ”laeger” eller ”læger”: dette ordet skal heller ikke ha eksistert i de nordiske språk i 1362, det kommer fra tysk og ble første gang brukt på svensk i 1534.
- ”dags” eller ”dags”: I 1362 hadde *d* ersatt *dh* og burde ha vært brukt. Bruken av tegnet *d* tyder på en moderne runemaker. Det samme gjelder naturligvis for de andre ordene der dette tegnet forekommer.
- ”wore skip” eller ”vore skip”: Dette burde ha vært skrevet som *vorum skipum*, om det skal harmonere med språket anno 1362.
- ”har”, ”var”, ”kom” og ”fan”: brukt i første person flertall, men skulle i så fall hatt endelsen –om – hafthom, varom, komom og funnom.
- ”ded” (eller ”theth”, ”dhedh”): burde ha vært *dødh*, og gjenspeiler åpenbart det engelske ordet ”dead”.
- ”from”: er engelsk.
- ”mans”: ukorrekt bruk av engelsk flertall for ”menn”.
- ”ø”: skrevet som en *ε*-rune inni en *ö*. *Ö* dukker ikke opp i det svenske språket før i 1495.

Kort sagt – språket i innskriften er en slags blanding av anakronistisk norrønt og moderne norsk, svensk og engelsk. HMS-komiteén lot en rekke fremtredende språkforskere granske innskriften og uttale seg om den, og selv om det kunne være delte meninger om visse ting var den oppsummerende dommen tydelig nok – nemlig at innskriften på Kensingtonsteinen etter overveiende sannsynlighet neppe var ekte.

På den annen side hadde man kun den tids skriftlige kilder å bygge på, og disse dokumentene ”henger ofte etter” talespråket, på samme måte som 1800-tallets snirklete kansellistil ikke forteller alt om dagligtalen på den tiden, eller som våre egne normaliserte ordlister ikke forteller alt om det språket man bruker til daglig (dialekter). Selv om jeg skriver ord som ”jeg” og ”ikke”, *sier* jeg ”eg” og ”ikkje” til daglig. På samme måte ser vi ofte at slanguttrykk og nyord ofte lever i talemålet en stund før de blir tatt opp i skriftspråket.

Kan noe lignende ha gjort seg gjeldende for språket i innskriften?

De fleste forskerne var enige om at innskriften var risset av en ulærd svenske – kanskje han kom fra Gotland? I den gamle byen Visby på øya Gotland møttes mennesker fra mange forskjellige steder i middelalderens Europa. Og når mennesker fra mange land møttes, betyr det også at mange språk ble blandet med hverandre. Dersom innskriften er ekte, kan det tenkes at vedkommende som risset inskripsjonen brukte et slikt ”gotlandsk blandingsspråk”? 1300-tallet var en tid full av forvirring, en overgangstid – og også et skillepunkt. I alle fall fra 1400-tallet av begynner språket å ligne vårt eget. Før Svartedauen snakket og skrev man norrønt – et språk vi moderne nordmenn vil skjønne lite av. Selvsagt var ikke dette noe som skjedde over natten, språket forandret seg langsomt. Den tyske påvirkningen var sterk. Aldri har vel norsk vært utsatt for et større press fra et annet språk enn nettopp fra tysk i disse århundrene, ikke minst lot det seg høre i det daglige talespråket.

Komitéens konklusjon, 1910

Komitéen hadde gjort et grundig arbeid, og det var ingen hvem som helst som hadde hatt plass der. I dag undervurderer man lett den oppsikten som funnet av Kensingtonsteinen vakte i samtiden. Dersom man helt entydig kunne konkludere med at steinen var ekte var det også ikke så rent lite av Nord-Amerikas (les: USA's) historie som måtte skrives på nytt. Columbus ville neppe blitt fullstendig detronisert, men mye av oppdagerglansen som omga Columbus-skikkelsen ville garantert blekne, og om han ikke ble tvunget til å dele tronen

med en nordmann – Pål Knutsson fra Tysnes i Sunnhordland – så ville han i alle fall blitt nødt til å dele riket med en kronprins som hadde stjålet mye av oppmerksomheten.

Etter mye gransking og fundering kom komitéen frem til følgende resultat:

- Innskriften på steinen kan ikke være et verk av en ulærd amatør fra moderne tid.
- Det er enten en ukritisk rapport fra en oppdagelsesferd i det fjortende århundre, eller det er fabrikkert av en kunnskapsrik filolog med kjennskap til dialektene i Vestergötland på 1300-tallet.
- Ingen filolog ville ha gjort den blunderen å skrive ”ded” for ”död”. En moderne filolog som kjenner utviklingen av *ö* for *au* ville neppe begått en slik feil, mens slike fonetiske feilskrivinger var temmelig vanlige mellom ukritiske mennesker i det fjortende århundre.
- Det pussige i å stave ordet ”og” både som *ok* og *og* er en feil som ingen akademiker ville ha begått, men ville ha vært svært naturlig for mennesker som levde i det fjortende århundre da lydene k, t og p ofte ble blandet sammen med g, d og b.
- Bruken av frasen ”*vi var ok fiske*” hører hjemme i dagligtalen. Det er et slikt språk man i dag gjerne ville føre i det dagligdagse talespråket, men neppe ville skrive. På 1300-tallet, derimot, med større fonetisk frihet, ville det ikke være like rart at ”man skrev som man snakket”.
- Flere tilsynelatende anakronistiske ord, så som *laeger*, *rise*, *skjar*, *af illy* og *from*, sammen med bruken av tall, er en sterk indikasjon på at ingen moderne bedrager kan ha fabrikkert innskriften, ettersom forskningen rundt disse ordene, som viste at de var eller kan ha vært i bruk på 1300-tallet, ble publisert først *etter* at steinen ble funnet.
- Den lingvistiske bevisførselen for at steinen kan være ekte faller sammen med indikasjonene på ekthet både hva omstendighetene rundt funnet og granskningen av selve steinen angår.

- Tallene som er satt inn for å angi hvor mange dagsreiser følget befinner seg fra sjøen er sannsynligvis ment å være 14 og ikke 41.

Mente altså komiteen som var nedsatt av *Minnesota Historical Society*. Karakteren ble GODKJENT. Kensingtonsteinen var altså etter all sannsynlighet ekte nok. Ikke alle i den lærde komiteen var enige i *det*. En av dem var professor Gisle Bothne. Han fikk dessverre ikke anledning til å komme på det høytidelige møtet da komiteen presenterte sin konklusjon. I stedet sendte han styret følgende brev:

*University of Minnesota
Minneapolis, 19. juli 1910*

Prof. N.H. Winchell,

Kjære Dem: Jeg reiser vekk i morgen, og kan ikke være til stede på møtet neste lørdag. Jeg har gransket rapporten nøye, jeg har besøkt Kensington og distriktet der, og har lest de fleste avhandlinger og artikler som vedkommer runesteinen.

*Jeg har alltid vært enig med de store autoriteter i Norge og Sverige, Magnus Olsen, Moltke Moe, M. Hogstad, Bugge, Noreen, Schrick og Montelius, i at språket er altfor moderne, foruten at det er feilaktig; og et enda nærmere studium av ordene har ikke fått meg til å forandre oppfatning. På noen av stedene der runen **t** blir benyttet, blir den ikke brukt på riktig måte. Men jeg skal ikke gå inn på detaljer på dette tidspunkt.*

At nordmennene oppdaget Vinland er et faktum. At de, i det fjortende århundre, kan ha trengt så dypt inn i landet som til Kensington, er en mulighet. Men det som er lagt frem av vitnesbyrd rundt funnet av steinen er ikke overbevisende, og jeg betrakter ikke Kensingtonsteinen som autentisk.

Etter min mening burde steinen bli brakt til Norge for å bli undersøkt av eksperter innen runologi, det er det eneste, etter min oppfatning, som vil bringe denne saken på det rene.

*Ærbødigst,
Gisle Bothne.*

Holand og runeinnskriften

Som tidligere nevnt står Hjalmar Rued Holands oversettelse av innskriften på Kensingtonsteinen ved lag den dag i dag, for hva den er verdt. I boken "*A pre-Columbian crusade to America*" gjør han rede for arbeidet med å tolke innskriften.

F: 40TTR:14:FF:11RRYtt:B1:
 8 göter ok 22 norrmen hä
 1B1X4+14+1XRB:1R1:
 oppagelsefar þro
 Y1+1X1B:1P:Yth1:Y1:
 winland of west wi
 *XB1:1X4+R:Yth:F:44fXR:tt:
 hape läger weþ 2 skjaren
 1X44:R14t:11RR:1R1:1tt1:4tt:
 pagð rise norr þro þeno sten
 Y1:YXR:14:1144t:tt:1X4*:XB1R
 wi war ok fiske en pagh äftir
 Y1:44Y:1tY:1Xt:1P:YXt:R11t:
 wi kom hem far 10 man röpe
 X1:111B:14:1tt:AVM
 af bloþ og þer AVM
 1RX+14t:X1:1114:
 frælese af illy
 *XR:1P:YXt4:Yt:*XYtt:Xt:4t:
 har 10 mans we hawet at se
 XB1R:Y1Rt:441B:1F:1X4*:R14t:
 äftir wore skip 14 pagh rise
 1R1Y:1tt1:1*:X1R:1FFF:
 þram þeno öh ahr 136

Holands oversettelse av innskriften på Kensington-steinen.

Da Breda og Rygh laget de første oversettelsene av innskriften på Kensingtonsteinen mente man at den inneholdt flere engelske ord. Denne teorien ble imidlertid avvist av professor Flom, som var den første filologen i Nord-Amerika som studerte inskripsjonen. Overbevisningen om at det var en ulærd skandinavisk innvandrer som hadde benyttet seg av engelske ord var først og fremst en oppfatning som var utbredt blant språkforskere i Norden – Holand tenker her på ord som *man*, *from*, *ded*, *illy*. På Ohmans tid var det mange immigranter som snakket slik, man utviklet et slags svenskamerikansk- eller norsk-amerikansk, for den del – som kunne være en salig blanding av ord fra hjemlandet og uttrykk fra det nye landet. Dette dreide seg helst om dagligdagse ord som *barn*, *stable*, *field*, *dinner* osv. Holand mener imidlertid at de sjelden eller aldri tok til seg mer høytidelige og formelle uttrykk. Og når det gjelder ordet *man/ mans* skriver han at det samme ordet, både i entallsformen *man* og i flertallsformen *mans*, ofte blir brukt i de gamle sagaene. Men hvorfor har man brukt begge disse formene i den samme innskriften? Kan det ha vært fordi begge disse formene var like levende i dialekten til den mannen som risset runene? spør Holand, og peker på at *Egils saga* inneholder noe av det samme – her finner man nemlig variasjonen 30 *men* (akkusativ) og 30 *manna* (genitiv) i ett og samme kapitel.

Enda verre, syntes språkforskerne her oppe i Skandinavia, var bruken av ordet *ded*. Holand mener imidlertid å kunne påvise at det slett ikke er snakk om påvirkning fra engelsk, slik mange hevdet (*dead*), men at man faktisk kunne skrive slik i middelalderen. I så måte viser han til flere bevarte dokumenter fra middelalderen der man ofte bruker *e* for *ö* og omvendt. Selv blant de mest lærde på denne tiden finner man denne forvirringen. For eksempel finnes det et dokument skrevet av dronning Margareta på Lödöse, hvor hennes sekretær staver navnet som *Ledese*. Senere i brevet blir også ordet for ”død” stavet på samme måte: ”*Effther the henne husbonde her Jens Herne ded er.*” Med dette mener Holand å bevise at det slett ikke er snakk om en mer eller mindre bevisst feil begått av en svindler fra moderne tid, men at man faktisk kunne skrive slik i middelalderen, dvs. i 1362.

Så er det dette ordet *illy* eller *illu*. Det kan diskuteres om den siste bokstaven egentlig skal være y eller u. Uansett er ordet brukt her som dativ entall nøytrum, i betydningen *ondt*. Korrekt dativ er *illu*, slik man finner det i Fadervår fra 1300-tallet: *frälse os af illu*, og det er opplagt at det er dette mannen som risset runene mente å skrive. På den annen side later det til at dativformen skiftet fra *illu* til *illi* relativt tidlig. Dette blir illustrert i et eldgammelt vers fra Svartedauen, hvor det heter:

Hjälpe os Gud a Maria Möy

A frälsa oss alle av illi

Bruken av y for i er meget vanlig både i enstavelsesord og flerstavelsesord.

Professor Flom gikk ut fra en teori om at innskriften var verket til en mann som kjente runesystemet fra Dalarne. Denne påstanden ble imidlertid avvist av andre språkforskere. I innskriften forekommer tegnet **t** fjorten ganger. I Holands tolkning blir dette tegnet lest som en d. Flom hadde sterke innvendinger mot dette og hevdet at dette tegnet alltid sto for *th* eller *dh* på 1300-tallet. Også på dette punktet blir Flom imøtegått av flere språkforskere, som viser til at dette tegnet blir brukt for d mange steder i ymse middelalderdokumenter.

Mye av den samme diskusjonen gjelder for ordet *rise* (reise). Professor D.A. Seip hevdet i så måte at ”palatale konsonanter har ofte en tilbøyelighet til å slå over i *i*.” Slik kan man finne dette brukt i dokumenter fra middelalderen: *ider* for *eder*, *bider* for *beder*, *smyd* for *smed*, osv.

Overraskende nok begynner innskriften uten noe setningssubjekt. Dette er også tilfelle når det gjelder teksten på kanten av steinen. På 1300-tallet unngikk man gjerne personlig pronomen. Det første ordet i innskriften er *göter*, som refererer til innbyggerne i Östergötland og Vestergötland i Sør-Sverige. I svensk bruker man flertallsendelsen *-ar*, så endelsen *göt-er* virker i første omgang noe kunstig. Men i gamle skrifter er det slett ikke noen sjeldenhet å finne endelsen *-er* i flertall, dvs. som *ä* eller *är*. Den andre bokstaven i innskriften er risset inn som en o med to små prikker over. Dette var også en av de tingene som

kritikerne heftet seg opp i, ettersom de aller fleste som behersket skrivekunsten på den tiden bare brukte én prikk. Tyskerne, derimot, brukte to prikker for omlyd, ikke bare for o, men også for a og u. På 1300-tallet var praktisk talt alle kjøpmenn i Oslo, Bergen og Stockholm tyskere. Det kan med andre ord godt hende at denne skrivemåten grep om seg og ble populær og mye brukt, ettersom den tyske påvirkningen var sterk, slik nordmenn ofte putter inn engelske ord i dagligtalen i dag.

Mange har påpekt at innskriften på Kensingtonsteinen ganske enkelt ikke ligner på den stilen man finner i dokumenter fra 1300-tallet, og det er ganske riktig. Men Holand påpeker at de dokumentene vi kjenner i dag, slik vi for eksempel finner dem i *Diplomatarium Norvegicum*, dreier seg om et helt annet språk, en helt annen type skriftlige meddelelser, nemlig rettsdokumenter og kirkelige dokumenter av forskjellig slag – kjøp og salg av eiendommer, rettslige tvister av mange typer, fortegnelser over innbo, kirkelige ansettelse osv. osv. Til dette bruket benyttet man seg gjerne av et eget språk, slik man den dag i dag har en egen ”departementsstil” som er svært forskjellig fra vanlig dagligtale (og et rent litterært språk, for den del). Det var gjerne eldre munkene som ble satt til dette arbeidet. For å imponere vanlige folk hadde disse dokumentene en høytidelig og autoritativ stil, som attpåtil var dypt forankret i konservative fraser, vendinger og formularer.

Men dette gjaldt ikke i dagliglivet. I det daglige var stilen langt mer direkte og preget av dialektbruk. På 1300-tallet fantes det hverken ordlister eller rettskrivningskomiteer.

Når det gjelder innskriften på Kensingtonsteinen står vi dessuten overfor et ganske annet problem. Innskriften forteller om disse tredve mennene ”på reise fra Vinland” at de må ha stammet fra mange kanter av Norge og Sverige – så som Vestlandet i Norge og Skåne i Sverige – og de må nødvendigvis ha snakket mange forskjellige dialekter. På den annen side har disse mennene levd tett innpå hverandre i mange år allerede, og vi må derfor anta at deres opprinnelige dialekter er blitt betydelig avslipt og at de har smittet over på hverandre.

En annen skrivemåte på 1300-tallet er overklassens språk. Det kunne skille seg ganske markant fra den gammeldagse stilen til munkene som satt og

produserte offentlige dokumenter. Sønnene og døtrene til dem som tilhørte det øverste laget i samfunnet hadde sine egne privatlærere. Under følger tre brev som er skrevet ca. 1370, altså på det tidspunktet da innskriften på Kensingtonsteinen angivelig skal ha blitt til. Sant nok kan stavemåten sprike i litt forskjellige retninger, men om man leser disse brevene høyt vil man fort oppdage at de ikke er så veldig annerledes enn språket på Kensingtonsteinen.

Det første brevet er fra 1371, og er skrevet av en svensk prest ved navn Henrik Henrikson som senere ble kongens kansler. (*Diplomatarium Norvegicum*, vol. VI, nr. 278)

*Min aldrakæreste herra konung Hakon. Jech helsar yder med
gudh oc med minne ødhmyuke pienest, kungør jach jder at erkebisco-
pin aff Prondeim dødhe jnnan gaar vm nat hær j Oslo, oc herra Sigh-
urder comber ey aff siengenne fore øginawerk....*

Det neste brevet er skrevet av dronning Margareta til hennes mann, kong Håkon Magnusson, og er fra ca. 1370 (*Diplomatarium Norvegicum*, vol. I, nr. 409)

*Jdhir min aldrakærasta herra, helsar jak Margareta jnnerligha
med gudh, kungør iak ider at jak ma væll gud late mik thet sama till
ider spøria, vita skulin j thet min kære herra, at jak ok mine thiænara
liidhum stora nøddh, vm mat oc dryk, swa at hwargæ iak ælla the
fangom vara nøddthorfft. Oc thy bider iak ider min kære herra, at j
finnin ther nokra vægha till at thet moge bættras, at the som med mik
æra, ey skulu skylias vider mek fore hungers skuld ok bider iak ider at j
scriuin till Væstfall at han mik moghe borgha thet sem iak kan honom
tilsigia oc viderthorua, oc sighin honom at j vilin honom væll bytala thet
sem han mik borghar.*

Det tredje brevet skriver seg fra 1372, og er skrevet av Tubbe Eriksson, en av kong Magnus' trofaste offiserer i Vestergötland. (*Diplomatarium Norvegicum*, vol. IV, nr. 501)

*Konog Magnus ok konog Hacon med gutz naat konogga j Norreghe ok Suereke helsar jak Tubbe Erekson *ødmiu med guth kunger jak jther thes at jak ær scild af Ørabro, ok ligger jak ok bithar een suar af thetta bref vm j vilen mina thyænest haua ok vilen j mik nokot vnna j Vestragötland tel Noreghes vil jak ey ok jak kan ey legge vacta for thy jak hauer myket folk huat j vilen mik göra. thet kungøren mik med thenna brefförrara vel hauer jak andra vtuægha vtan jak vil eygh annat bigripa för een jak hauer hort jthar villia. scriptum anno domini mo ccco lxx secundo feria secunda post dominicam xl sub sigillo Lydichino Gerst meo non presente.*

Dette er et annet språk enn mye av det gammelmodige språket vi finner i de offisielle dokumentene fra den samme tidsepoken. På 1300-tallet fantes det ingen regler for staving og grammatikk. Ortografien i disse brevene virker derfor ofte underlig. Om vi prøver å lese dem høyt vil vi bli slått av hvor ”moderne” dette språket er – og det vi leser og hører er talespråket i distriktet rundt Oslofjorden og sørvestover til det nåværende Göteborg. Det er heller ikke så ulikt det språket som Pål Knutsson og mennene hans kan ha talt.

Det er blitt pekt på at verbene i innskriften på Kensingtonsteinen mangler flertallsbøyninger, spesielt om man sammenligner språket med språket i de middelalderske formelle dokumentene. Men, som Holand sier, dette er det siste stedet man bør lete, ettersom disse dokumentene er skrevet i en stil som allerede den gangen hørte fortiden til. Allerede *før* år 1300 brukte man verb uten flertallsendinger, og dette var en skikk som bare spredte seg utover på 1300-tallet. På midten av 1400-tallet hadde denne utviklingen kommet så langt at flertallsbøyningen hadde blitt borte fra mange dialekter.

Men hva så med dette ordet *opdagelse*? Oppriktig talt, *det* må da være et opplagt bevis for at Kensingtonsteinen er et falsum fra ende til annen? Men dersom noen tror at *opdage* er et ord av nyere dato, får de tro om igjen, sier Holand. Roten til ordet, *daga*, var i alminnelig bruk på 1300-tallet, i betydningen

”å bli kastet lys over, å bli avdekket”, men også å demre. I *Alvismål*, et av diktene i den eldre Edda, heter det:

Uppi er tu nu dvergr um dagadr

Nu skinn sol i sali

alt.:

nu ert tu uppidagadr,

nu skinn sol i sali

Dette verset handler om den gamle myten om dvergene som ble til stein straks solen skinte på dem. Av interesse her er bruken av ordet *uppidagadr* – dvs. ”oppe i dagen”, noe som blir avdekket. Noen av de gamle dialektene i Norge hadde dette ordet i dagligtalen: ”De kan da oppendage dikkon,” sa en bonde i Telemark etter at noen unge menn hadde kommet inn i huset hans i julen, de gikk med masker foran ansiktene – med det mente han å si: ”Dere kan da avsløre hvem dere er.” Det kan godt være på denne måten at ordet er brukt i innskriften på Kensingtonsteinen. Følget kan ha sett på ferden gjennom det ukjente landet mer som en passiv *avdekkingsferd* enn en aktiv oppdagelsesreise. I engelsk har man ordet *discover* for oppdage, det betyr bokstavelig talt ”å avdekke”.

Professor Knut Söderwall, forteller Holand, som hadde publisert en trebinds ordbok over middelaldersvensk, var ikke i den ringeste tvil om at ordet *opdage* ble brukt som et transitivt verb på 1300-tallet. Holand besøkte ham på kontoret i hans hjemby Lund, og Söderwall sa under samtalen: - Så vidt jeg vet finner man ikke dette ordet i det sparsomme skriftlige materialet vi har fra 1300-tallet. Men det beviser ingenting. Som du sikkert vet, består disse skriftene hovedsakelig av rettslige og kirkelige dokumenter, og det er derfor ikke det minste rart at et såpass lite brukt ord som *opdage* ikke er å finne i slike skrifter. Det gammelnorske ordet for dette var *å leita landet*, men dette uttrykket var allerede begynt å bli temmelig gammelmødig etter det store språklige skiftet fra gammelsvensk til sen middelaldersvensk på 1300-tallet. Da *landaleita* ble

droppet må man ha benyttet et annet ord for å gi uttrykk for den samme tanken. Det eneste ordet som vi vet fyller denne funksjonen er *opdage*.

Holand hadde tilbrakt hele ettermiddagen hos Söderwall, som han beskriver som en meget vennlig mann som det var en fornøyelse å snakke med, og idet han reiste seg for å takke for gjestfriheten pekte han på et fotografi av Kensingtonsteinen og et ark med oversettelsen av innskriften som lå på professorens skrivebord og spurte: - Bare en ting til, professor. Hva finner du i denne innskriften som ikke stemmer overens med språkbruken på 1300-tallet?

Söderwall tok opp arket og studerte det nøye i flere minutter. - Det er ett punkt som kan volde hodebry, sa han til slutt. - Det gjelder preposisjonen *po* som kommer av *upa*. U'en ble sløyfet relativt tidlig på grunn av manglende trykk, og *pa* gjensto. Jeg tviler faktisk på at *pa* forandret seg til *po* eller *på* så tidlig som på 1300-tallet. Men fonetikk er ikke min sterkeste side, og det kan hende at jeg tar feil. Men om du går opp i annen etasje av dette huset finner du professor Axel Kock, som er den største autoriteten vi har i Sverige når det gjelder fonetiske spørsmål. Han vet det nok.

Et par minutter senere befant Holand seg på Kocks kontor.

Kock svarte at etter hans mening forandret a'en seg til en åpen å en gang i første halvdel av 1400-tallet. - Men, la han til, - i visse dialekter begynte nok a å gå over til å når den ble innledet med en labial konsonant.

P er en labial konsonant.

I det hele tatt: dette viser hvor håpløst det er å forfalske en lang runetekst når man attpåtil angir et bestemt årstall for når den skal ha blitt til, sier Holand. Om dette skrev dr. Erik Moltke i den danske avisen *Information* i 1949:

Det er mange meninger på begge sider. Noen eksperter sier at innskriften er ekte, mens andre sier at den er falsk, og det er en håpløs oppgave å vurdere den ene ekspertens kvalifikasjoner fremfor den andre. En ting er imidlertid sikkert, og det er at det ikke er blitt bevist at innskriften er falsk, og heller ikke at den er ekte. Talemålet er en underlig glatt fisk, og det er ikke mange skrivebordsfilologer gitt å få tatt et skikkelig grep på det. Hva vet vi i det hele

tatt om talemålet i det fjortende århundret? Veldig, veldig lite, og det vesle vi vet krangler vi om. Vi må vende oss mot runene, der tror jeg at løsningen ligger.

Professor S.N. Hagen gir følgende oppsummering:

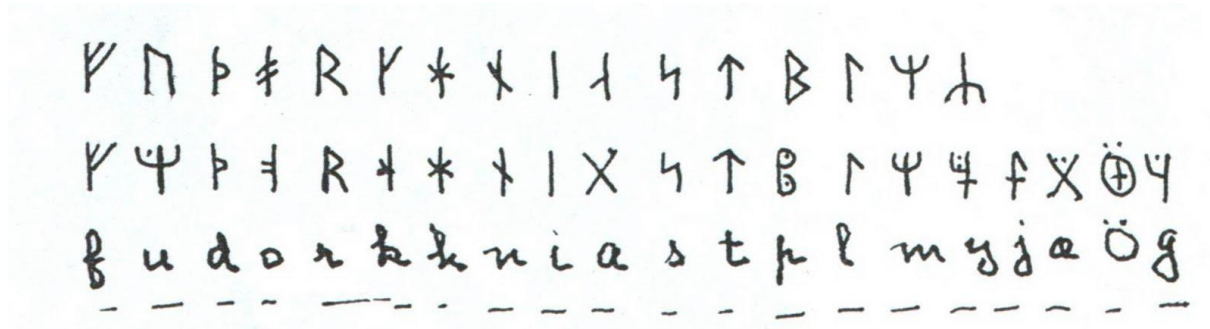
Denne innskriften burde være en fryd for enhver lingvist, fordi den er en så deilig oppriktig og ująlet fremstilling av forfatterens eget talemål. En bedrager ville ha prøvd å skape et språk som ikke var hans eget. Det er tydelig at denne forfatteren ikke har prøvd å gjengi noe annet språk enn hans eget. Ved å stemple denne vakre innskriften som bedrageri kaster akademikerne vrak på noe som ikke bare er et viktig historisk dokument, men som også er et autentisk dokument over skandinavisk talemål i middelalderen. Det er heldigvis av en betraktelig lengde, og det har gjort det mulig å teste ektheten på flere punkter.

Den kunnskapsrike skolemesteren

Da Olof Ohman var gutt fantes det ingen ordentlig skolegang for barn fra de lavere samfunnsklasser. Det vesle de fikk av skolegang besto av en omgangsskole som varte seks uker i året, som ble holdt rundt omkring på gårdene i nabolaget. Barna satt på gulvet, det fantes hverken pulter eller tavler eller skriveredskaper – det eneste man lærte var lesing og bibelkunnskap, det sistnevnte var faktisk den eneste grunnen til at det fantes skolegang i det hele tatt, formålet med å sette barna på skolebenken disse få ukene i året var å lære dem om alle heltene i det gamle og det nye testamente. Ohman gikk til sammen åtte-ni måneder på skolen frem til konfirmasjonsalderen.

Men om man skulle klare seg i et stadig mer moderne samfunn trengte man kunnskaper. Barndommens bibelhistorie var ikke nok for den som ville drive det til noe. For å bøte på den magre skolegangen skrev en mann ved navn Carl Rosander en bok som het *”Den Kunnskapsrike Skolmästaren”*. Boken var beregnet på et voksent publikum, og inneholdt det meste av det man trengte å vite om de mest forskjellige emner: matematikk, bokføring, grammatikk, historie, jordbruk osv. osv. Ohman kjøpte denne boken i 1891. I boken finner man

også et avsnitt om runer. Det ble senere hevdet av flere at Ohman hadde brukt denne boken til å se etter da han diktet opp den falske innskriften på Kensingtonsteinen.

Runene i Rosanders bok (øverst) og runetegnene som ble funnet på Kensington-steinen

Det kan man alltid hevde. Uansett er det ikke til å komme forbi at innskriften på Kensingtonsteinen faktisk inneholder seksten runetegn som ikke er å finne i Rosanders bok, hevder Holand (eller i noen annen vanlig fortegnelse over runer, for den del). Disse ukjente tegnene er et av de mange mysteriene som Kensingtonsteinen byr på.

Om Ohman ikke hadde disse runene fra sin kunnskapsrike skolemester, hvor hadde han dem fra da? Fant han i så fall på dem selv?

Eller kan det forholde seg slik, som Holand og flere med ham hevder, at dette er autentiske runetegn? I så fall er det en umulighet at Olof Ohman kan ha risset tegnene på steinen.

Litt om rissing av runer

Når man leser gamle runetekster, kan man undre seg over om de gamle runemesterne ikke var skrivekyndige, eller om tekstene hadde feil i ortografien av andre årsaker, som f.eks. at tekstens innhold skulle skjules eller at tallverdien i teksten hadde mer betydning for det som ble uttrykt, slik at teksten fikk det rette magiske innhold.

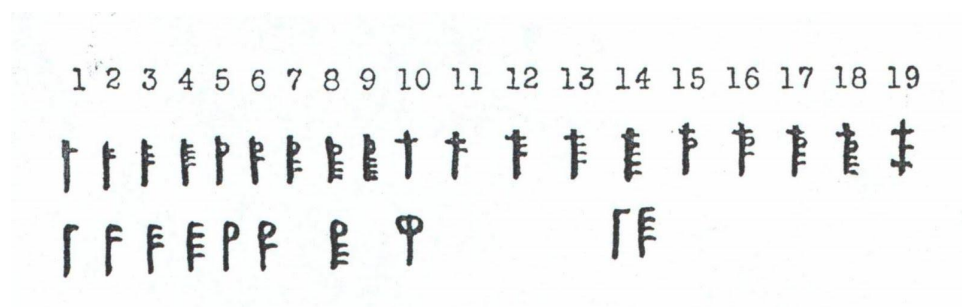
Et forhold er selvsagt det at det ikke fantes noe Norsk språkråd som dikterte rettskrivingen som i dag. Svaret kan også ligge i at runene ble skrevet rett ut etter lydverdien, slik at ord som JEG, MEG, DEG, ville ha blitt skrevet JÆI, MÆI, DÆI osv. Derfor kan lokale og dialektiske forhold også være en årsak til de forskjellige skrivemåtene.

Doble konsonanter ble skrevet som enkle. Runetekstene ble ofte skrevet uten opphold mellom ordene og skrevet i alle retninger. De gangene ord- og setningsskilte ble brukt var det med et punkt, et lite kryss eller et "kolon". Det fantes ingen begrensning av formatets form, slik at runer ble risset i alle retninger og omtrent på alle slags bruksgjenstander, både i dekorform og som skjult magisk formel. Når runer ble risset i stein ble det hogd mange punkter ved siden av hverandre til en sammenhengende strek.

Hvordan kan man skrive med runer når det mangler så mange runer for lyder vi trenger for å skrive nordisk, som for eksempel *Å, Æ, Ø, Ä, Ö, V og Y*? Problemet er felles for alle de nordiske språk. Vi må løse det med å bruke andre runer for disse lydene. Dermed får man samtidig mulighet for å skrive setninger eller ord som kan bety flere forskjellige ting samtidig (noe som selvsagt kan by på et tolkningsproblem for den som skal tyde innskriften).

Bruken av tall

Frem til 1300-tallet var de romerske tallene i bruk over hele Europa. Men så, eller på et tidligere tidspunkt, kom et nytt system i bruk i Norden. Det var tall som på mange måter lignet de arabiske tallene, bortsett fra at det manglet et tegn for null. Tegnene passet utmerket til runeskrift. Hvert tall besto av en perpendikulær stav, og den enkelte verdien ble avmerket med en horisontal linje.

Worms tallruner fra 1328 sammenlignet med tallrunene på Kensingtonsteinen.

Vi står i gjeld til en fremstående dansk lærd mann ved navn Ole Worm når det gjelder vår viten om runetall i middelalderen. I 1643 ga han ut et verk som er skrevet på latin, *Fasti Danici*, hvor han demonstrerer bruken av tall i runer fra 1328. Her tar han for seg primstavene, eller runestavene, som var i bruk i middelalderen. Primstaven fungerte som en evighetskalender, den var vanligvis av tre men kunne også være av metall, og som sikkert alle kjenner til inneholder den en rekke symboler for årets merkedager og satte eieren i stand til å bestemme datoen.

Runetallene som vi finner i primstavene var like velegnet for matematisk bruk som de arabiske tallene. Det finnes bevart et ypperlig eksempel på den tidlige bruken av desimalsystemet i et manuskript som blir kalt *Algorismus* – en slags lærebok om tall – et norrønt dokument fra ca. 1320. Den legendariske professor P.A. Munch har oversatt dette skriftet. Ettersom desimalregning var velkjent i Norden i det fjortende århundre, kan vi uten videre gå ut fra at det var en kunnskap som var utbredt blant ikke bare de lærde, men også blant alle mennesker med en viss utdannelse, som offiserer og medlemmene av hoffet – kongens menn.

ⅴ	ⅴ	ⅴ	ⅴ	•	I
Ⅱ	Ⅱ	Ⅱ	Ⅱ	∴	II
Ⅲ	Ⅲ	Ⅲ	Ⅲ	∴	III
Ⅳ	Ⅳ	Ⅳ	Ⅳ	∴	IV
Ⅴ	Ⅴ	Ⅴ	Ⅴ	∧	V
Ⅵ	Ⅵ	Ⅵ	Ⅵ	∧	VI
Ⅶ	Ⅶ	Ⅶ	Ⅶ	∧	VII
Ⅷ	Ⅷ	Ⅷ	Ⅷ	∧	VIII
Ⅸ	Ⅸ	Ⅸ	Ⅸ	∧	IX
Ⅹ	Ⅹ	Ⅹ	Ⅹ	+	X
Ⅺ	Ⅺ	Ⅺ	Ⅺ	+	XI
Ⅻ	Ⅻ	Ⅻ	Ⅻ	+	XII
Ⅼ	Ⅼ	Ⅼ	Ⅼ	+	XIII
Ⅽ	Ⅽ	Ⅽ	Ⅽ	+	XIV
Ⅾ	Ⅾ	Ⅾ	Ⅾ	+	XV
Ⅿ	Ⅿ	Ⅿ	Ⅿ	+	XVI
ⅰ	ⅰ	ⅰ	ⅰ	+	XVII
ⅱ	ⅱ	ⅱ	ⅱ	+	XVIII
ⅲ	ⅲ	ⅲ	ⅲ	+	XIX

Fra Worms bok, tallene 1-19. I kolonne nr. 3 finner vi de samme tallene som ble brukt i innskriften på Kensington-steinen, bortsett fra at tallene 10-20 er merket med vannrette streker på toppen, mens tallene i innskriften har rundinger.

Tallrunene var mye brukt, ikke i første omgang for å angi datoer eller årstall, men i regnskaper o.a. En akademiker som hadde visse innvendinger mot innskriften på Kensingtonsteinen var dr. Erik Moltke (nevnt ovenfor). I sin artikkel i *Information* skriver han følgende mht. primstavene:

Dersom vi undersøker disse kalenderne nærmere finner vi, spesielt i disse fra det femtende og sekstende århundre, at de opererer med stort sett degenererte runealfabeter som har former som ikke er ulike dem man finner på Kensingtonsteinen. Det kan derfor ikke herske den ringeste tvil om at forfatteren av Kensington-innskriften har konstruert sitt alfabet fra en slik svensk runekalender.

Senere modererte Moltke sitt syn i en ny artikkel året etter:

Har vi demonstrert at innskriften er falsk? Ikke i det hele tatt, for mens de degenererte runekalenderne later til å høre det femtende og sekstende århundre til, kan vi ikke ignorere det faktum at Ole Worms kalender var fra 1328. Vi har nådd det grenselandet av tvil som denne innskriften hører hjemme i. Alfabetet virker lite sannsynlig for det fjortende århundre, men på den annen side er det umulig å motbevise det.

Nøyaktig det samme poenget kommer vi frem til når vi vender oss mot tallene. Selv i innskrifter fra sen middelalder blir datoer uttrykt enten gjennom romerske tall eller tallet blir skrevet med runer... men Holand har lykket i å finne frem til dokumenter i pergament-litteraturen eksempler på en meget tidlig bruk av arabiske tall.

Bruken av j

Men Moltke var uansett fremdeles kritisk til Kensingtonsteinen. Ja, i den grad at Holand skriver i sin bok *"A pre-Columbian crusade to America"* at Moltke er "the principal critic of the runes of the Kensington inscription" – den fremste kritikeren av runene i Kensington-innskriften.

Bruken av tall var én ting – bruken av j og ö noe annet. Moltke hevdet med stor styrke at innskriften, i den grad den ikke var blitt laget en gang på slutten av 1800-tallet, i alle fall ikke kunne være eldre enn fra ca. 1550, nettopp fordi den inneholdt en j og en ö. Ingen av disse bokstavene eksisterte før den tid, hevdet han.

Ikke desto mindre inneholdt det eldre runealfabetet med sine 24 runetegn et tegn for j, noe som tyder på at denne konsonanten må ha vært velkjent nok for de norrøne menneskene. Da det yngre runealfabetet kom i bruk med bare 16 tegn ble e, i og j alle sammen representert ved i.

I størsteparten av Europa fantes det heller ingen j, ettersom det latinske alfabetet som ble innført med kristendommen manglet denne bokstaven. Likevel er j ingen uvanlig bokstav i svenske manuskripter fra 1300-tallet. Tegnene i og j

ble ofte brukt om hverandre, både som vokal og konsonant. Holand forteller at han uten videre oversatte dette tegnet i innskriften på Kensingtonsteinen som en konsonant, fordi han oversatte det til et moderne språk.

Bruken av omlyd

Runealfabetet var brukt overalt i de skandinaviske landene frem til 1200- og 1300-tallet, da det gradvis ble erstattet med det latinske alfabetet etter hvert som kristendommen vant kulturelt fotfeste. Men det latinske alfabetet hadde sine mangler, det hadde ingen spesielle tegn for visse omlyder. Det gjorde det ønskelig med nye tegn. I innskriften på Kensingtonsteinen finner vi to slike nye tegn – ö og X med tødler over. Det første tegnet ble raskt – og har siden hele tiden vært – gjenstand for mye kritikk.

Lenge fantes det ingen faste regler for bruken av disse tegnene. Manuskripter fra 1300-tallet viser en rekke forskjellige måter å skrive tegnet ö på, og noen steder kan man finne både to og tre former side om side uten at det er ment at lyden skal være forskjellig. Den vanligste formen var en o med én prikk over, eller en o med et kryss i midten. O med en linje tvers over forekom også. Uansett, o med en prikk over var det enkleste å bruke og burde derfor være det tegnet som kom til å overleve, men det gjorde det ikke. Hvorfor ikke?

Forklaringen er kanskje en sterk utenlandsk innflytelse. I Tyskland var det i middelalderen vanlig å markere omlyd med to prikker over a, o og u. På 1300-tallet sto hanseatene sterkt i hele Norden, og de tyske regnskapsførerne benyttet seg nok av omlyd i regnskaper og rapporter og på for eksempel kvitteringer. De sto i nær kontakt med de mennene i kongens hird som hadde som oppgave å sørge for stort og smått til monarkens omfattende husholdning – de kjøpte gjerne sine forsyninger fra tyske handelsmenn. Dermed lærte også nordmenn og svensker å bruke prikker – tødler – for å markere omlyd.

Det er interessant å merke seg det arbeidet som Magnus Olsen i sin tid utførte når det gjelder norrøne runeinnskrifter fra Grønland, nesten alle fra 1300-tallet. Her påpeker han at det er kommet til flere nye runeformer i middelalderen, som alle er blitt importert fra de nordiske landene. Runekunstens

gullalder er forbi, men kunnskapene om runer er fremdeles levende – skjønt det er en kunnskap som mer og mer begynner å bli borte og etter hvert går i glemmeboken. Det finnes ikke lenger mestere i kunsten. All skriving er nå overtatt av munkar som rynker på sine katolske neser av de hedenske runetegnene. Bruken av runer blir mer og mer sporadisk, den gamle standarden blir opphevet, gamle runeformer blir glemt og nye former kommer til. Slik sett, sier Holand, er Kensingtonsteinen bare ett av mange eksempler på runeskriftens utvikling – eller mangel på sådan – på sent 1300-tall.

Holands argumenter

I boken *"A pre-Columbian crusade to America"* lister Hjalmar Rued Holand opp åtte punkter til forsvar for innskriften på Kensingtonsteinen. Etter hans mening inneholdt innskriften en rekke indisier på at den ikke kunne være falsk, men tvert imot måtte være fra middelalderen. Et hovedargument var at en bedrager fra moderne tid ikke ville ha noen mulighet for å sitte inne med den kunnskapen som innskriften røper, hverken direkte eller indirekte. Selv ikke en akademiker ville ha klart å skape en så perfekt bløff, langt mindre en ulærd nybygger ute på den primitive prærien.

Innskriften begynner med å nevne mennene i følget: åtte gøter og to og tyve nordmenn. Denne blandingen av nasjonaliteter fikk mange av samtidens kritikere til å smile nedlatende. En av dem som gjorde det var Helge Gjessing, som ble omtalt som Magnus Olsens beste student. I 1909 ble han bedt om å utferdige en rapport for Universitetet i Oslo angående funnet av Kensingtonsteinen. Gjessing leverte en rapport som i og for seg var positiv nok, men han rygget tilbake da han behandlet spørsmålet om følget som blir nevnt i innskriften. "Disse åtte gøtene passer under ingen omstendighet inn," skrev han i rapporten.

Det var ikke bare Gjessing som mente at dette måtte være en grov feil av runemesteren, det samme mente både Magnus Olsen og alle andre. Han ga bl.a. uttrykk for dette i et brev han sendte til redaktøren for et kvartalsmagasin i

Iowa. Uten å vite om det selv ga Magnus Olsen dermed uttrykk for sin uvitenhet om visse historiske fakta. Det hadde seg nemlig slik at en stor del av Vestergötland, innbefattet Dalarne, Värmland, Lindholm slott og Lödöse by, pluss mange omkringliggende sogn, kom i kong Magnus' besittelse etter at han hadde mistet kongemakten. I 1335, da kong Magnus giftet seg med Blanche fra Namur i Belgia, ga han sin brud en brudegave som besto av de sørvestlige delene av kongeriket Norge-Sverige. Disse provinsene besto av Borgesyssel, Ranrike, Marstrand og Bohuslen. Han ga henne også flere distrikter i Vestergötland og tilliggende deler av Sverige. Dette ble gjort med bifall både fra riksrådet og hans sønn Håkon, som ble konge i 1355, og til sammen utgjorde dette et tredje, kompakt lite kongedømme som Magnus og hans dronning styrte i hele deres levetid.

Videre var kong Magnus medlem av den ledende familien på Vestergötland (Folkunga-slekten), og han favoriserte mer enn gjerne folk fra denne provinsen, som for eksempel å utnevne deres sønner til medlemmer av hirden, som for mange ble det første steget på vei mot å bli slått til ridder. I 1350-årene, da svenske aristokrater organiserte en åpen revolt mot kongen, var Vestergötland den eneste provinsen som forble lojal mot ham. På grunn av denne situasjonen kalte ikke folk herfra seg for svensker, men for gøter – slik vi ser det står i innskriften på Kensingtonsteinen.

Men dersom disse historiske fakta fikk universitetsfolk i Oslo til å stusse i 1909, hvordan i all verden skulle en uopplyst nybygger i Minnesota fått kjennskap til dette? spør Holand.

En annen sak som fikk mange til å stusse var bruken av tall. Om det ikke hadde vært for disse tallene – ja, så hadde man kanskje tatt innskriften litt mer seriøst, sier Holand. Men ingen av de mange skandinaviske professorene i Amerika hadde sett en slik tallbruk før, og i likhet med professor Rygh i Oslo trodde de at dette var noe som "runebedrageren" i Minnesota hadde funnet på.

Det var ikke så rart at de den gangen så slik på saken, ettersom dette var en del av forskningen omkring runer som ennå var lite kjent, skriver Holand videre. Glansperioden for runeskriften begynte å ta slutt rundt 1250 da

kristendommen ble en dominerende faktor i samfunnslivet, og det latinske alfabetet overtok. Vår eneste informasjon om denne typen tall stammer fra Ole Worms verk *Fasti Danici* fra 1643, hvor han som tidligere nevnt beskriver en runekalender med slike tall som vi finner i innskriften. Det er lite sannsynlig at en eventuell bedrager har kjent til dette verket. Svært lite sannsynlig, faktisk, ettersom Worms bok ble liggende nedstøvet til flere år etter at Kensingtonsteinen var blitt funnet.

Et annet indisium på at innskriften må ha blitt risset av en runemester fra middelalderen er den tidstypiske angivelsen av dagsreiser når det gjelder å beskrive avstander. Det var slik man hadde gjort det helt siden vikingtiden. Standarden for en dagsreise var 75 nautiske mil, eller ca. 135 km. Slik sett er det lett å regne ut avstandene som det blir opplyst om i innskriften. Her leser vi at ti mann var blitt igjen for å se etter skipene fjorten dagsreiser nord for ”øya” der de etterlot seg steinen med innskriften. Den nærmeste sjøen i nordlig retning blir da Hudsonbukta. Ettersom avstanden fra ”øya” til Hudsonbukta via Lake Winnipeg er ca. 1760 km, vil det si at en dagsreise i denne sammenhengen lander på noe slikt som 65 – 75 nautiske mil. På samme vis forteller runemesteren oss at innsjøen som er markert med to skjær, hvor de ti mennene ble drept, befinner seg en dagsreise mot nord. Holand peker her på Pelican Lake som stedet der følget må ha slått leir.

Dette gamle avstandsmålet gikk selvsagt i glemmeboken etter hvert. Etter at både vikingtid og middelalder var et tilbakelagt kapittel var det ikke lenger noen som målte avstander i dagsreiser på 75 nautiske mil. Nå snakket man om kilometer, mil og miles. Hvordan kan det da ha seg at pionerer rundt Kensington så elegant benyttet seg av dette gamle norrøne avstandsmålet? I følge Holand ble denne bruken av begrepet ”dagsreise” ikke omtalt i populærvitenskapelig litteratur før i 1914, i en bok av Vilhelm Hovgaard – *”Voyages of the Northmen to America”*.

Og hvordan i all verden kan en eventuell bedrager på prærien i Minnesota ha visst om den kongelige ekspedisjonen til Amerika? I så fall måtte han ha

kjennskap til dokumentet hvor Pål Knutsson i 1354 mottar ordre fra kongen om å utruste en ekspedisjon til Grønland. Opplysninger om denne ekspedisjonen ble ikke gjort kjent for almenheten før i 1888, da Gustav Storms *”Studier over Vinlandsreisene”* ble utgitt.

Årstallet på steinen har voldet mange mye hodebry. Ingen kunne få det til å rime. Men det rimer veldig godt dersom man setter Pål Knutssons ekspedisjon i sammenheng med Nikolas fra Lynne, som etter alt å dømme fant frem til Hudsonbukta i 1362!

Ave Maria: Denne delen av innskriften ble også utsatt for mye kritikk. Man mente at det var lite tidstypisk å sette denne bønnen inn i innskriften på den måten det ble gjort, men at det heller tyder på at det var blitt utført av en skandinavisk protestant slik vedkommende gjerne innbilte seg at katolikker i middelalderen måtte ha tenkt. Holand er ikke enig. For det første viser han til standardbønnen til Maria i den katolske kirken: *Sancta Maria, Mater Dei, ora pro nobis, nuncet in hora mortis nostrae. Amen.* (Hellige Maria, Guds mor, be for oss syndere, nå og i vår dødstime). Denne bønnen ber man i dag, verden over, og man ba den i middelalderen. Man kjenner den også fra Norge, for eksempel fra Telemark, hvor det heter i balladen *Førnesbronnen* fra 1400-tallet:

*Hjelpe oss Gud, å Maria møy,
Å frelse oss alle av illy*

Det samme finner vi i Sverige, i Karlskrönikon fra 1452:

*Jomfru Maria, Gudz moder reen
beware Sverike fra alt meen*

I innskriften viser AVM til Ave Maria: ”Hellige Maria, Guds mor, be for oss syndere, nå og i vår dødstime.” Deretter følger ”frels oss fra det vonde”, en velkjent linje fra Fadervår. Disse bønnene later til å ha blitt fremført for de døde

– de levende kunne fremdeles tale for seg selv og fremsi sine egne bønner. Men de ti døde mennene kunne ikke det. Døden hadde kommet så brått på dem at de ikke hadde fått tid til å gjennomgå de faste ritualene for døende, som syndsforlatelse av en prest og den siste olje, og de trengte noen til å be for deres sjeler. Disse bønnene ble dermed risset inn i steinen slik at de levde videre for alle som ville komme til å lese dem, og slik kunne man altså fortsette å be for disse stakkarnes frelse.

10 man röde af blod og ded – hvorfor ikke skrive ”døde”? *Ded* tyder på at noen må ha lekt seg med anglisismer, mente kritikerne. Holands svar på dette er at innskriften ble til under dramatiske omstendigheter, og at dette – sammen med det faktum at man gjerne ”skrev som man snakket” når man risset runer – har medvirket til det man senere har ment må være feil i innskriften. Det går riktig bra helt til runemesteren kommer frem til det som har hendt med de ti vennene. For det første mangler det et subjekt (vi), for det annet mangler det omlyd i ded (som i ”röde”), for det tredje mangler ordet *os* i den velkjente bønningen ”*frelse oss alle av illy*”. Denne forvirringen er forståelig dersom vi ser situasjonen for oss.

Teknikken som er blitt brukt under arbeidet med å risse runene på Kensingtonsteinen tyder på at det er gjort av en dyktig håndverker som har vært like flink med meiselen som en tegner er med sin penn. Dette kommer godt til uttrykk i følgende brev fra den amerikanske skulptøren John K. Daniels, fra 1960:

Som så mange andre var jeg en skeptiker, hovedsakelig fordi en nabo forsikret meg om at han kjente vedkommende som hadde risset innskriften. Noen år senere fikk jeg imidlertid anledning til å granske innskriften meget nøye på museet til Smithsonian Institution, og min skepsis ble borte. Indikasjonene var altfor tydelige i måten tegnene var risset på til at en spøkefugl fra moderne tid kunne ha utført noe slikt, for ingen moderne runerisser ville ha gjort det på den måten det var gjort her. Vedkommende som risset dem var ingen nybegynner, for

tegnene er plassert meget godt. Budskapet, som er kokt ned til vår moderne telegramstil, er etter min mening det sterkeste beviset på innskriftens autenticitet.

Landsverks spørreskjema

I 1961 ba Ole G. Landsverk Olof Ohmans sønn Arthur om å besvare en liste på åtti spørsmål vedrørende funnet av Kensingtonsteinen. Da Hjalmar Rued Holand døde i 1963 var det Landsverk som (sammen med Robert Hall) tok over arbeidet med å forsvare Kensingtonsteinens autenticitet. Hans synspunkter var så å si identiske med Holands, men etter hvert kom Landsverk til å slå over i litt andre tankebaner når det gjaldt språket på steinen – han mente bestemt å ha funnet ”skjulte” meninger eller budskap i runeteksten.

Landsverk var selv norskamerikaner, født og oppvokst i Minnesota. Han var utdannet realist, innen fagene fysikk og matematikk. Etter at han hadde tatt sin doktorgrad begynte han å undervise på universitetsnivå. Under den annen verdenskrig arbeidet han som forsker for regjeringen.

Arthur Ohman var på dette tidspunktet den eldste gjenlevende av Olof Ohmans sønner. Da steinen ble funnet var han syv år gammel, og skulle således ha gode forutsetninger for å huske hva som skjedde. Men det er selvsagt klart at Arthurs svar må tas med den foreskrevne klype salt, for så lenge etterpå - mer enn seksti år senere – er det mange faktorer som vil gjøre seg gjeldende. Hvor tydelig kan en sytti år gammel mann huske fra da han var en syvåring? Hvor mye har han fått fortalt fra andre? Hva kan han ha glemt – for ikke å si ”glemt”?

Det vil føre for langt å ta med alle spørsmål og alle svar i sin helhet. Ikke alt har like stor relevans for saken. Men det er all grunn til å tro at Artur Ohman svarte så samvittighetsfullt som han bare kunne.

Én ting er sikkert – Arthur måtte ha levd med disse spørsmålene hele sitt liv. Det var ikke første gang han svarte på slike spørsmål. Men hvilke spørsmål stilte han evt. seg selv? Det får vi aldri vite. Kensingtonsteinen ble etter hvert en ganske stor belastning for hele Ohman-familien, i den grad at en søster av

Arthur begikk selvmord som en følge av alt folkesnakket og alle de ondsinnede ryktene om at hennes far var en bedrager.

Olof Ohman levde i seks og tredve år etter funnet av steinen. Det var alminnelig kjent at han led under all den viraken som Kensingtonsteinen hadde forårsaket. Runesteinen var blitt kjent over hele USA, det ble skrevet artikler og bøker og lærde menn kranget så fillene føk om både språket og steinen selv. Ohman ble mistenkeliggjort, kritisert og ledd av. Han hadde ingen muligheter for å forsvare seg mot alle angrepene han ble utsatt for. Ohman var ikke typen til å svare for seg. I stedet trakk han seg inn i seg selv og ble uvennlig og fullstendig utilnærmelig. Det verste av det hele var at han aldri hadde påstått at steinen var ekte, og han prøvde heller aldri å tjene penger på den. Den som tjente penger på steinen var Hjalmar Rued Holand, som solgte den til en gruppe forretningsfolk for 2000 dollar i 1928. Selv hadde han fått den gratis av Holand.

Også hans barn led voldsomt under alt dette. Ohmans datter tok det så hardt at hun begikk selvmord.

Henry Moen forteller:

”Ohman var kjent som en tvers gjennom hederlig kar. Vi kjente familien meget godt. Min mor var jordmor for flere av deres barn. Min far hjalp Ohman med noen av hans juridiske problemer. Ohman hadde hverken forutsetninger, kunnskaper eller vilje til å gjennomføre et slikt bedrageri. Ohman hadde ingen som helst interesse av runer. Han, og alle andre i Kensington, trodde at det var et indiansk monument før Breda slo fast at det var en runeinnskrift.”

En bergensers mening

I 1965 sendte en bergenser en rapport til dr. Landsverk angående en undersøkelse av fortøyningshull som Hjalmar Rued Holand mente bekreftet Kensingtonsteinens ekthet. Nordmannens navn var Finnvald Hedin, i dag bosatt i staten Washington. Oppgaven besto ene og alene i å bestemme borets og hullenes form, og deretter danne en mening om fellesskapen av form og alder.

Hedin hadde en bakgrunn som laboratorie-ingeniør, hvor han hadde syslet med materialanalyse – noe som igjen førte til at han begynte å interesse seg for metallurgisk analyse av historiske gjenstander, det vil i praksis si gjenstander fra vikingtiden. En følge av denne interessen var at han på 50-tallet søkte om å få bli medlem av Ingstads ekspedisjon til Newfoundland. Slik gikk det ikke. Hedin havnet i Nord-Amerika likevel, i USA. Her ble han en elev av dr. O.G. Landsverk og gjorde selv en akademisk karriere. Hedin er i dag dr. philos.

Av interesse for oss er Hedins oppfatning av Kensingtonsteinen. Han skriver at han ikke nøler med å si at han tror steinen er ekte, selv om han ikke er noen ekspert på området. Hedin mener at man ikke bør henge seg så mye opp i selve språket, ettersom de skandinaviske språkene selv i dag kan variere veldig i form og uttale – tenk bare på vrимmelet av dialekter. I 1360-årene fantes det ingen grammatiske regler i det hele tatt, folk snakket som de snakket og skrev som de skrev. Dessuten var språket under sterk påvirkning fra andre europeiske språk, ikke minst tysk og engelsk. Kanskje mannen som risset runene var en engelsk munk, eller en prest fra Boshuslen med engelsk-kunnskaper og dermed tok med de tre latinske bokstavene AVM og bruken av e i stedet for ö? spør Hedin. Dersom Ohman gjorde seg flid med å lage en ”norrøn” tekst, hvorfor i all verden skulle han røpe seg ved å føye til anglisismer eller latinske bokstaver?

Og hvor hadde han kunnskapene fra? Hvordan kunne han vite at det fantes en øy der det i 1898 var en haug?

Hedin undersøkte Kensingtonsteinen og runetegnene nøye, og ble overbevist om at de virkelig var så gamle som de ga seg ut for å være.

Mer om Hedins undersøkelser i neste kapittel.

Nyere undersøkelser

Alt dette ligger nå flere tiår tilbake i tid, selv om man ikke skal avskrive Holands og Landsverks kunnskaper og argumenter og teorier av den grunn. Men hva med forskningen rundt Kensingtonsteinen i dag?

Det finnes vel knapt nok noen enkeltstående norrøn gjenstand som det er blitt skrevet mer om. Fremdeles kommer det ut bøker om Kensingtonsteinen, der

den enkelte forfatter mener å ha løst gåten en gang for alle. Likeledes finnes det en rekke nettstedet som tar for seg både Kensingtonsteinen og andre eventuelle spor etter norrøn utforskning av det nåværende USA. Det aller meste av dette er laget av amatører, og argumenteringen for at steinen må være ekte holder ikke alltid vann logisk eller historisk sett.

Imidlertid er det også gjort en rekke undersøkelser av mer seriøs art de siste årene. I år 2000 ble det holdt et symposium om Kensingtonsteinen med en rekke fremtredende forskere som foredragsholdere. Året etter skapte epigrafikeren Janey Westin en rekke avisoverskrifter da hun underkastet steinen en grundig undersøkelse under mikroskopet og konkluderte med at innskriften i alle tilfeller måtte ha blitt laget lenge før det fantes hvite mennesker i Kensington-området – ja, etter hennes oppfatning var det ingenting i veien for at innskriften godt kunne være så gammel som den ga seg ut for. Samme år ble steinen stilt ut i Wien, året etter i California. I 2002 ble det utført elektroniske undersøkelser av steinen. Geologen som utførte arbeidet, Scott Wolter, sier at steinen i det minste må ha ligget flere tiår i jorden før den ble gravd frem, og at det ikke er noe i veien for at den kan ha ligget slik i flere hundre år. Endelig skal nevnes språkforskeren Richard Nielsen, som for et par år siden offentliggjorde en fyldig rapport (*Scandinavian Studies*, 2001) der han konkluderer med at innskriften språklig sett kan være ekte. I 2002 ble det avholdt en konferanse i Uppsala med førti deltakere, mellom dem Richard Nielsen (og fra flere land i Europa, men typisk nok ingen fra Norge), der professor i runologi ved Universitetet i Uppsala, Henrik Williams, uttalte følgende:

Steinen er et stort mysterium. Jeg heller til at runene er skrevet på 1800-tallet, men ikke av Olof Ohman. Ut fra språkformene er det mer sannsynlig at nordmenn har vært med og skrevet enn svensker. Men hvis geologene ut fra deres undersøkelser sier at runene er fra før 1800-tallet, må vi bøye oss for det.

Sier altså en skandinavisk universitetsmann i dag, som ellers ikke har noen problemer med å godta at norrøne menn utforsket det indre av USA på 1300-tallet.

En epigrafikers mening

Tidlig i året 2001 ble Kensingtonsteinen fjernet fra glassmonteren i runesteinsmuseet i Alexandria, Minnesota. Det er ikke ofte det skjer. I fem samfulle timer ble steinen underkastet en nøye undersøkelse under et kraftig mikroskop av epigrafikeren (dvs. innskriftsforsker) Janey Westin. Undersøkelsen og Westins konklusjoner vakte oppsikt og avstedkom en rekke avisoverskrifter ikke bare i USA, men også andre steder i verden. Bortsett fra i Norge, da. Undertegnede skrev en artikkel med et kortfattet referat fra undersøkelsen og sendte den avgårde, bare for å bli møtt med taushet. Bergens Tidende, som tidligere hadde trykket noen artikler - fortrinnsvis rettet *mot* steinens ekthet - var ikke interessert i flere skriverier om Kensingtonsteinen, epigrafiker eller ikke epigrafiker. Artikkelen min kom til slutt på trykk i lokalavisen "Tysnes", i Pål Knutssons "hjemstedskommune".

Etter å ha gransket steinen i fem timer var Janey Westins konklusjon ganske klar: runesteinen er ingen bløff. Etter hennes oppfatning ble runene risset i steinen av norrøne mennesker (eller "vikinger", som det het seg i amerikansk presse) en gang i middelalderen.

Sannelig ikke småtterier.

"Ja, jeg er overbevist om at steinen er autentisk, og jeg er 99.9% sikker på at den kan ha blitt risset i 1362," uttalte Janey Westin til pressen etter undersøkelsen.

Hva bygger hun dette på? Janey Westin er ingen hvem som helst innen sitt fag. Som epigrafiker nyter hun stor respekt. Etter den grundige undersøkelsen kom hun frem til følgende resultater, som i og for seg er oppsiktsvekkende nok:

- Den som risset innskriften var en lærd person som behersket skrivekunsten meget godt.
- Den som risset innskriften var ingen ekspert på å risse i stein, ettersom arbeidet mangler finesse. Meiselen har vært holdt vertikalt mot steinen og blitt slått på med (altfor) stor kraft.

- Steinen har en "fraktur-sone" som går i siksak fra øverst til nederst som et resultat av at noen har brukt en meisel her.
- Den som risset innskriften har benyttet seg av fire forskjellige meisler som har vært på henholdsvis 2.50 cm, 3 cm, 4 cm og en som har hatt en liten, rund spiss som ble benyttet i kurvene. Meislene har vært skarpe, noe som kan tyde på at man har brent bål mens arbeidet pågikk for å holde verktøyene spisse.
- Alle kurver er hugget på en meget grov og primitiv måte, noe som tyder på at vedkommende ikke var vant til å hugge i stein.
- Siden med innskriften later til å ha blitt slått eller hugget løs fra en større stein. Det var det første som ble gjort før man begynte å risse innskriften.
- Kanten av steinen der man finner runeskrift ble hugget til slik at man kunne risse runer der, og den som gjorde dette må ha vært vant til slikt arbeid. Dersom steinen stammer fra bunnen av haugen kan dette arbeidet ha blitt utført der før steinen ble tatt med opp til toppen.
- I den andre linjen i innskriften er et ord blitt ødelagt i begynnelsen. Steinen har delt seg og et lag har flasset av.
- Den tredje linjen har også et lag som er flasset av, men det er usikkert om det har stått et ord der eller ikke.
- Noen runer er blitt risset om igjen. Dette gjelder særlig for ordet "ok" i sjette linje, som ble risset langs en fraktur-linje i steinen. Et mindre, sirkulært område ble brutt av her, og runene ble risset på nytt på dette punktet.
- Et "øvelseshugg" ble funnet nær bunnen av steinen, nederst til høyre. Dette hadde ingen oppdaget før.
- Linjene er rette, og må derfor ha blitt risset opp før arbeidet med innskriften begynte.
- Det er ikke 100% sikkert at den som risset runene var veldig godt kjent med runeskrift, men det er mest sannsynlig.
- Innskriften kan ha blitt laget i 1362.

Dette med øvelsesmerket er interessant. Ingen har noen gang oppdaget det før Janey Westin påpekte det. Men så er det da også blitt sagt at Janey Westin er i stand til å se det som et helt rom fullt av geologer ikke klarer å få øye på. ”Merket er ganske enkelt ikke blitt oppdaget før fordi ingen har kikket etter det,” sier hun. ”Det kan bare sees gjennom et mikroskop. Det er nettopp slike ting jeg leter etter.”

Et annet interessant spørsmål som er blitt lite berørt tidligere er hvor lang tid det har tatt å risse runene på Kensingtonsteinen. Etter Westins mening ble det brukt en dag på arbeidet, og det er godt mulig at de var flere om det. Alt sammen ble gjort i én operasjon.

Slaget om Kensingtonsteinen er langtfra over, mener Janey Westin. “Det er ingenting arkeologer avskyr mer enn nye ideer,” sier hun. Arbeidet med undersøkelsene av steinen vil fortsette inntil det foreligger et endelig resultat. Etter at en kapasitet som Janey Westin har uttalt seg så positivt om Kensingtonsteinens ekthet er det desto større grunn til å fortsette arbeidet.

En kjemi-ingeniørs mening

De siste årene har ny teknologi blitt anvendt på Kensingtonsteinen. Mannen som har stått for dette arbeidet er bl.a. kjemi-ingeniøren Scott Wolter. Om resultatene han har kommet frem til så langt sier han dette: ”Undersøkelsene viser at runene har ligget og forvitret i jorden i en lang periode, helt sikkert i flere tiår, sannsynligvis i flere hundre år.”

Men arbeidet er langtfra avsluttet. Wolter ønsker å gå videre med omfattende undersøkelser. Han vil undersøke gravsteiner for å foreta sammenlignende studier av forvitringen, og dessuten har han gravd ned flere lignende steiner i jorden i Kensington-området for å følge utviklingen i flere tiår fremover. Wolter mener at det er et viktig poeng at dette arbeidet ikke skjer i den samme atmosfæren av fordommer som for ett hundre år siden.

I oktober 2000 ble runesteinen testet i laboratoriet til *American Petrographic Services (APS)*. For første gang ble den underkastet både non-destruktiv og destruktiv testing i form av petrografiske observasjoner etter at man hadde tatt ut en bit av steinens kjerne som ble scannet med et elektronmikroskop. Steinen later til – slik man tidligere har fastslått – å stamme fra en isbre, og er tydeligvis blitt hugget av slik den fremtrer nå. Steinen har menneskeskapte overflater med tydelig forvitring, i mindre grad enn de opprinnelige glaciale overflatene. På flere av de opprinnelige overflatene ble det dessuten funnet markante avsetninger av jernoksyd, eller rust. Avskallingene er et biprodukt av dekomposisjon av pyritt inne i selve steinen.

Wolter og hans medarbeidere kunne se helt klare bevis for at noen har risset opp runene på nytt etter at steinen kom opp i dagen, sannsynligvis for at runene skulle tre tydeligere frem og bli lettere å se. Dette arbeidet har ført til den hvite fargen som ser helt fersk ut ved første øyekast. Når denne rissingen fant sted er uklart, men det later som sagt til at det må ha funnet sted like etter funnet av steinen, kanskje i løpet av få dager.

Scott Wolters konklusjon er så langt den samme som de resultatene Janey Westin har kommet frem til – nemlig at steinen i det minste må ha ligget flere tiår i jorden før den ble hentet opp, og at det ikke er noe i veien for at innskriften kan ha blitt risset for flere hundre år siden.

”Selv om jeg ikke er ferdig med mine observasjoner er jeg ikke i tvil om at steinen er ekte. Historien er overbevisende nok. Analyser viser at runeinnskriften som er hugget inn stammer fra Gotland i Sverige. Sannsynligvis var det en prest som sto for selve arbeidet, ettersom det var de som behersket skriveteknikken. Enkelte av tegnene på steinen har det vært vanskelig å plasere,” sier Wolter, som legger til: ”Dersom Olof Ohman var verdens fremste forsker på norrønt skriftspråk i 1898, hvilket han slett ikke var, hadde han aldri klart å lage en forfalskning. Først nå, i år 2000, ville det vært mulig.”

Kensingtonsteinen er laget av *graywacke* (gråvakke), en svært hard sandstein. For at den skulle få den ønskede rektangulære formen, var steinen blitt renhugget før selve teksten ble hugget inn. I 1974, da man skulle sette opp

en innhegning for en minnetavle på stedet der runesteinen ble funnet, oppdaget man en mengde steinsplinter av samme materiale som Kensingtonsteinen. De lå ca. 60 cm dypt og skal i følge rapporten ha passet sammen med runesteinen. Det er en klar indikasjon på at steinen ble tilhugget på samme sted som den ble funnet, og lenge før Ohmans tid.

En språkforskers mening

Vårutgaven av *Scandinavian Studies 2001* inneholdt en hel liten avhandling, eller et essay, vedrørende språket i innskriften på Kensingtonsteinen, skrevet av Richard Nielsen som har gransket innskriften i mer enn femten år. Det er et særdeles grundig arbeid i nærmest full boklengde, som også finnes tilgjengelig på Internett – interesserte kan vises hit (se listen over kildeangivelser). Richard Nielsen har lang bakgrunn som ingeniør og språkforsker, med en doktorgrad fra Universitetet i København. I flere tiår har han studert skandinavisk språk og kultur. Han arbeider og virker i dag i USA.

Det er ingen lett oppgave å gi noen fyldestgjørende oppsummering av innholdet i Nielsens essay, ettersom det er så tettpakket med detaljer, men i det følgende gjør jeg et forsøk.

I essayets konklusjon skriver Nielsen:

Det er forfatterens konklusjon at det ikke finnes noe bevis, hverken innen runologi, lingvistik, dialekt eller tall som peker mot at KRS er en moderne forfalskning. Det er tydelig at de som først gransket steinen ikke var tilstrekkelig kjent med de oppdagelsene som ble gjort innen runologien på 1900-tallet, og at det fremdeles er en mangel på kunnskap om gammelsvensk, slik som diplomene i Wiktorsson (1966). (-) Enn videre finnes det ingen beviser for at Ohman var den som risset runene, eller at det finnes spor av hans egen dialekt fra Helsingland på steinen.

Et av Nielsens første poenger i essayet er at de doble prikkene over noen av runene ikke er de anakronistiske omlydene slik man tidligere antok, men at de er merker som angir forkortelser slik man kan finne dem i manuskripter fra denne perioden. På 1300-tallet var det slett ikke uvanlig at tekster på latin ble skrevet med runer. Man kan således ikke utelukke at vedkommende som risset runene på Kensingtonsteinen arbeidet ut fra en tekst – en kladd – som var skrevet på gammelsvensk med romerske bokstaver, kanskje i barken på et bjørketre, i sand eller et annet materiale – eller kanskje vedkommende behersket skrivekunsten så godt at han gjorde det rett fra hukommelsen. I 1362 var det vanlig å bruke runer både i Bergen og på Gotland. Mange runeinnskrifter på latin var kopier av manuskripter skrevet med romerske bokstaver, og det var heller ikke uvanlig å finne runer og latinske bokstaver blandet om en annen.

Nielsen forsøker å rekonstruere de komplette ordene fra disse forkortelsene. Vanligvis ble en bokstav utelatt fra en slik forkortelse – slik at for eksempel en ä i ”här” står for ”haar”. I de fleste tilfeller gir dette et resultat som passer bedre overens med den kjente grammatikken på 1300-tallet. Nielsen lanserer også teorien om at ordet ”ahr” som vi finner foran datoen ikke har noe med ahr eller år å gjøre, men at det er en forkortelse for ”ar vars herra” - ”det Herrens år” (eller ordrett: ”år vår(es) Herre”).

Richard Nielsens oversettelse av innskriften på Kensingtonsteinen blir dermed ikke helt den samme som Holands:

8 gøtter ok 22 norrmen (er) paa (tess)i optagelse fard fro winland of west. Wi hade laager tillager wed 2 skylar en dags rise norder fro tenno sten. Wi war ok fiske en dag Æpptir wi kom hem (jak) fann X man rødde af blod og ded Ave Maria frææelse af illum. Haar X mans we(d) hawet at se æfptir wore skip/ships 14 dagh rise from tenno ødh Ar wars Herra 1362

En stor del av Nielsens essay går med til å argumentere og polemisere mot kritikerne av innskriften. Han går detaljert til verks, og målet er å gjendrive motstandernes poenger, ett for ett. For en amatør er det umulig å avgjøre hvor sterke hans egne argumenter er. Men man kan uansett ikke unngå å bli slått av

hvor rasjonelle og logiske alle punkter i hans argumentering er. Skritt for skritt bygger han opp et overveldende og meget godt dokumentert bevismateriale for at innskriften språkhistorisk sett kan være korrekt – ja, ikke bare at den *kan* være korrekt, men at den *er* korrekt.

Det vil føre for langt å gå inn på alle disse punktene enkeltvis, til det er Nielsens dokumentasjon og bevisførsel for omfattende. Et viktig poeng hos ham er at flere av formene og ordene i innskriften som i sin tid ble avfeiet som ”moderne” senere har vist seg – gjennom nyere språkforskning, ikke minst innen gammelsvensk – å være korrekte, dette gjelder også for ordet ”oppdagelse”. Man sitter igjen med en ubehagelig følelse av at alle disse vitenskapsmennene som tidligere har latterliggjort Kensingtonsteinen ikke har gått særlig nøytralt til verks, slik enhver forsker bør gjøre, men at de har vært fulle av fordommer og hatt som sitt eneste mål å avsløre steinen som falskneri.

Nielsens arbeid er et langt steg mot å løse denne underlige runesteinens gåte. Selvsagt kan nok Nielsens teorier og resultater diskuteres. Men sannsynligheten for at innskriften er en forfalskning virker prosentvis mindre etter denne rapporten. Nielsen skriver selv at det fremdeles gjenstår mye forskning før man virkelig kan slå i bordet med sin viten og bevise en gang for alle at innskriften virkelig stammer fra 1362 – enten det videre arbeidet blir gjort av ham selv eller andre.

Og diskusjonen raser...

Det er ikke det minste vanskelig å trekke alle argumenter som taler for at Kensingtonsteinen er ekte i tvil. Ja, ikke bare i tvil – men blankt avvise steinen som det reneste falsum. En av dem er Jonas Nordby ved Runearkivet i Oslo, som i følge en artikkel i ukebladet ”Familien” (19/01) ”trekker litt på smilebåndet når det blir snakk om denne steinen”. Nordby avviser straks at det dreier seg om en ekte stein fra 1362.

Det er gjort en rekke funn av runeinskripsjoner laget på både 17- og 1800-tallet. Runealfabetet var godt kjent på den tiden, og denne steinen føyer seg inn i

rekken av forfalskninger. Noe jeg kan se av språket som er brukt. Dateringen er gjort på en måte som ikke var typisk i middelalderen, og det er brukt et språk som minner mye 1800-talls svensk som er forsøkt gjort gammelt. Helt typisk for forfalskninger. "Oppdagelsesferd" er eksempelvis et relativt nytt ord, og helt ukjent i det norrøne språket. Den gang "reiste en til nye steder" – en la ikke ut på oppdagelsesferd.

Nå er det ingen som betviler at det i sin tid var bosetning på det nordamerikanske kontinent, men i så henseende forholder vi oss først og fremst til de funn som er gjort på Newfoundland. Noen annen utbredelse eller andre oppdagelser kjenner vi ikke til.

Denne uttalelsen står som svært typisk for holdningen blant både norske og amerikanske forskere tilhørende the establishment. De aller fleste seriøse forskere vil ikke engang diskutere Kensingtonsteinen eller relaterte emner. For norske forskeres vedkommende er en av grunnene til denne motviljen ganske åpenbar: miljøet er lite, og man tar ganske enkelt ikke sjansen på å servere nye tanker som kan føre til at man blir utstøtt av det gode selskap. I USA – og i andre land, som for eksempel Sverige – er toleransen større, og her har man faktisk tatt emnet alvorlig, selv om flertallet av forståsegpåere også her rynker på nesen, trekker på skuldrene og smiler overbærende.

Men hva er en forståsegpåer? Var Thor Heyerdahl en forståsegpåer? I det minste endte han opp som en av våre store nasjonalhelter, i klasse med Helge Ingstad – riktignok noe brysom på slutten av sitt liv. I 1999 ga han ut boken *"Ingen grenser"* som han skrev sammen med den svenske karteksperten Per Lillieström. Her bruker de ikke mindre enn ti sider på en omtale av Kensingtonsteinen.

Er Per Lillieström en forståsegpåer? Eller er han en godtroende tosk? I boken sier han, etter et spørsmål fra Heyerdahl: "Det var derfor med glede at jeg i oktober 1995 leste at seriøse forskere anså Kensingtonsteinen for å være ekte. Naturligvis finnes det fortsatt folk som på grunn av manglende informasjon tror den er et falsum."

Heyerdahl beklager den formen som diskusjonen rundt Kensingtonsteinen har hatt i alle år – forsvarerne har utelukkende fyrt løs med argumenter om at den må være ekte, mens motstanderne har pukket på at den må være falsk. ”Det var så typisk for en akademisk krangel at fra det øyeblikk det kom prestisje inn i diskusjonen, gikk den ene parten utelukkende inn for å insistere på at inskripsjonen var ekte, mens den andre i blindt raseri hevdet at den var falsk,” skriver Heydahl.

Hva mente Heyerdahl selv? Det holder med å sitere et par avsnitt fra boken:

Et argument som ofte fremlegges av Kensingtonsteinens motstandere, er at innskriften ble gjort for å bevise at ”vikingene” hadde oppdaget Amerika før Columbus. Om det virkelig hadde vært hensikten, hvorfor bar da runesteinen årstallet 1362? Og hvorfor hadde forfalskeren brukt runer som ikke fantes i vikingetidens runealfabet? Det er nemlig slik at bare tre av de tolv første runene på Kensingtonsteinen er i overensstemmelse med vikingetidens alfabet. Senere forskning har vist at disse tegnene dukker opp i runeskrifter fra midten av 1300-tallet. Dette taler for inskripsjonens ekthet, ettersom det angivelige motivet mangler, nemlig å forfalske et vikingtidsbesøk. Men det var nettopp dette som forvirret de lærde professorer, og fikk dem til å tro at runene var oppfunnet av en forfalsker.

Videre skriver Heyerdahl:

THOR: Hvordan forklarer Kensingtonsteinens motstandere at en enfoldig svensk bonde som har fått de beste skussmål hos alle, ikke bare fant på noe tvers igjennom uhederlig, men dertil klarte å kopiere runer som ikke fantes i vikingtidens runealfabet og som ennå ikke var kjent og publisert av fagforskerne?

PER: Det finnes ingen forklaring.

THOR: Da synes jeg alt taler for at Ohman var et hederlig menneske og at det foreligger større grunn til å tvile på beskyldningene mot ham, enn til å tro at

han har kunnet forutse de runer og det innhold som finnes på Kensingtonsteinen. Det er et svakt argument i en vitenskapelig debatt når den angripende part har sluppet opp for faglige innvendinger og griper til beskyldninger om uhederligheter - særlig når det ikke finnes et eneste bevis. Her ligger bevisbyrden etter min mening helt og holdent hos anklageren, som må bevise at en hederlig mann er uhederlig, og at en uskolert svindler dessuten er så dyktig at han kan lure en hel verden av vitenskapsmenn og detektiver.

Rene ord for pengene! Igjen – hvem er forståsegpåer? Ved å trekke på skuldrene og smile nedlatende avfeier man argumentene til mennesker som har brukt sin tid og sine kunnskaper til å gi Kensingtonsteinen en sjanse. Har dette noe med å gjøre at man ikke ”skal komme her og komme her”?

Det er ikke til å komme forbi, som mange av steinens kritikere har hevdet, at Kensingtonsteinen har svært mye med skandinavisk sjåvinisme (les: rasisme) å gjøre. Nederst i hovedgaten i den vesle byen Alexandria står ”Big Ole” – en gigantisk og ikke så rent lite glorete vikingstatue med alt klassisk (og uhistorisk) tilbehør: kappe, skjold, sverd og hjelm med vinger. På skjoldet står det skrevet: ”Alexandria – Birthplace of America”.

I Alexandria utnytter de steinen for alt hva den er verd. Her er vikinger alle steder. Et av trekkplastrene er selve runesteinsmuseet, som årlig tiltrekker seg ikke så rent få mennesker. Men Alexandria, Amerikas fødested...?

Folk flest i området er hvite med skandiavisk blod i årene. Selvsagt vil de gjerne tro at det var nordiske vikinger innom her for seks hundre år siden. Dette er med på å gi norskamerikanerne hedersplassen i deres egne øyne, ved å understreke at de står fremst blant de etniske gruppene i landet – ”vi var her først”.

Ingen av dem som ble anklaget for å ha stått bak bløffen hadde noen økonomisk gevinst på runesteinen. Men enkelte kritikere mener at de kan ha hatt en annen slags gevinst, som de på sitt vis har profitert like mye på – en gevinst som ligger på et annet plan enn det rent økonomiske. Nordmenn i området er stolte av å være etterkommere etter dem som oppdaget USA. Og det

er her verdien av runesteinen ligger, etter noens mening. Ut fra en tanke om at de som har vært der lengst også er de som er "mest amerikanske" blir de etniske gruppene rangert etter når de kom til landet. Slik sett vil verdien til den etniske gruppen som norskamerikanerne tilhører øke betraktelig dersom de kan bevise at det var nordmenn der allerede på 1300-tallet. Dette kan man også se på den måten Leiv Eiriksson som grunnlegger av den norrøne kolonien i Vinland blir utnyttet på. At Vinland evt. befant seg i Canada er av mindre betydning.

Innskriften på Kensingtonsteinen handler slik sett om noe mye mer enn blodige kamper mellom indianer og hvit. Det handler om hvem som var de første europeerne på det amerikanske kontinentet, og forteller de norske og svenske etniske gruppene at de har størst rett til å være i Amerika. Selv om Kensingtonsteinen ikke har fått noen plass i amerikanske historiebøker, inntar den en sentral stilling i norskamerikanernes selvbiografi.

Ingen kan nekte for at det er mye i dette. Men behøver det å bety det samme som at steinen ikke er ekte?

Ole E. Hagen, norskamerikansk akademiker og spesialist på gamle nordiske og germanske språk, studerte Kensingtonsteinen i en årrekke. Han arbeidet med en omfattende monografi for å bevise at runene på steinen var ekte. Dessverre ble manuskriptet vekke i en boligbrann. Hagen døde like etter, men i et brev som ble trykket i *Reform* (Eau Claire, Wis.), slår han fast at "når det gjelder det epigrafiske aspektet, finner jeg i innskriften ingen andre beviser enn at den er det den gir seg ut for å være... i språklig henseende inneholder den riktignok visse pussigheter... men virkelig språklige feil som avslører den som falskneri finner jeg ikke.." Hagens råd er derfor at Kensingtonsteinen blir tatt vare på som et viktig epigrafisk dokument i amerikansk historie".

En tid etter at Ohman hadde funnet steinen ble den overlatt til forsikringsmannen S.A. Siverts, som laget en kopi av innskriften hvor han begikk hele 33 feil (inkludert utelatelse av to ord) som han sendte til professor Breda. På typisk arrogant akademisk maner - og på den måten som har vært så typisk for denne saken i all tid siden - brydde ikke Breda seg engang om å stille nærmere

spørsmål om oppdagelsen, og i sin uvitenhet når det gjaldt språk og runer i middelalderen avfeide han straks innskriften som et falsum. Deretter sendte han en dårlig kopi til en kollega i Kristiania, Oluf Rygh, som enkelt og greit avfeide det hele som "en gedigen bløff utført av en svenske med en meisel og en smule kjennskap til runebokstaver og engelsk." Ettersom disse forskerne aldri hadde hørt om norrøne ekspedisjoner i nordamerikanske farvann gikk de automatisk ut fra at det ikke kunne være sant. Innen det ble satt i verk en grundigere undersøkelse av steinen i 1908, ti år etter funnet, hadde myten begynt å leve sitt eget liv. Myten lever fremdeles i beste velgående den dag i dag innen det etablerte akademiske miljøet, herunder *Smithsonian Institution* som ikke vil ta i steinen med en ildtang, later det til. En talsmann for denne institusjonen, dr. William Fitzhugh, uttalte i den forbindelse at siden det ikke var noen arkeolog til stede da steinen ble funnet, anser man bevismaterialet for meningsløst. Slik har man klart å redusere Olof Ohman og hans naboer til renspikkede kjeltringer og dumrianer, og deres vitnemål teller ingenting.

Dersom professor Breda hadde kommet reisende til Kensington med det samme ville mangt og mye sett annerledes ut, mener Rolf. M. Nilsestuen i boken "*The Kensington Runestone Vindicated*". Da treet falt holdt røttene så fast rundt runesteinen at stein og røtter fulgte med da treet deiset overende. Ingen bedragere ville ha klart å få til noe slikt, hvilket viser at 1) steinen må ha ligget der i mange år før skandinaviske settlere slo seg ned i området 2) innskriften må derfor være ekte. Svært mange vitner kunne gå gode for at steinen lå fullstendig innkapslet mellom røttene. Om Breda følgelig ikke hadde trukket en slik rask konklusjon, men i stedet hadde satt seg på toget til Kensington for å ta steinen i øyensyn og intervju vitnene til funnet når alt sammen var helt ferskt og nytt, ville alt sammen ha tatt seg annerledes ut. Da ville man hatt et helt annet grunnlag for å arbeide ut fra teorien om at steinen var ekte. Språkforskerne ville ha begynt å lete etter materiale som kunne bevise at runene på steinen var ekte, i stedet for å vise en total mangel på interesse og hevde det motsatte.

Like fullt konkluderte *Minnesota Historical Society* med - etter undersøkelsene i 1908-1910 - at steinen kunne være ekte. Men til ingen nytte.

Etter at Breda og Rygh i 1899 hadde erklært steinen for å være falsk begynte ryktene å gå om at det var Olof Ohman som sto bak, at han visste mye om runer og pleide å more seg med å risse runer på planker og gjerder osv. Men alle som kjente ham var overbevist om at han var helt uskyldig. I et så oversiktlig lokalsamfunn som Kensington, der alle kjente alle, ville det vært helt umulig å gjennomføre en så gedigen bløff.

Så langt er det gjennomført en rekke grundige tester som hver for seg og til sammen snarere styrker enn svekker påstanden om at Kensingtonsteinen er ekte. Det har tatt motstanderne mer enn hundre år å motbevise at steinen virkelig stammer fra 1362, og argumentasjonen har ikke alltid vært like redelig - ofte er den preget av akademisk nedlatenhet og mistenkeliggjøring.

Mye av det samme kan nok også sies om tilhengerne. Men man skal være klar over visse ting her: 1) mange av dem som mener at innskriften er ekte sitter selv inne med omfattende akademiske kunnskaper, mange av dem har både professor- og doktorgrad-titler foran navnene sine 2) mange har ofret år og også satt sitt gode navn og rykte på spill for å bevise at det er rett som de tror, nemlig at steinen er ekte. Hvorfor gjør de det? For å gjøre seg interessante, for å tjene penger?

Hos motstanderne kunne man kanskje savne en noe større intellektuell og akademisk nysgjerrighet. Mellom tilhengerne finner man ofte mye rart, fra dem som mener at innskriften på Kensingtonsteinen inneholder skjulte budskap av det mystiske slaget, til disse som virkelig forsker seriøst på steinen ved hjelp av empiriske metoder. Her er det altså viktig å skille mellom skitt og kanel. Som vi har vært inne på tidligere har det de siste årene blitt utført mye verdifullt arbeid når det gjelder å løse gåten som hviler over Kensingtonsteinen.

I 2003 ble Kensingtonsteinen stilt ut på Statens historiska museum i Stockholm under stor ståhei. Publikumstilstrømningen var stor. Og nok en gang bølget debatten høyt - og fortsatte å bølge i årene etter. Det ble påpekt at mange av runene i inskripsjonen var tatt fra nedtegnelsene til en 18-årig skredder ved navn Edward Larsson, notert i 1885. En kopi ble publisert i 2004 av Dialekt-, ortnamns- og folkminnesarkivet i Umeå sammen med en artikkel som tar opp

spørsmålet om disse runene kan ha fungert som en hemmelig kode mellom skreddere på denne tiden, eller om det kan ha noe med frimureri å gjøre. Ja, Scott Wolter og Richard Nielsen foreslo til og med en kopling til Tempelridderne.

Profesjonelle arkeologer og lingvister (som R.I Page, Helmer Gustavson og James Knirk) konkluderte med at Kensingtonsteinen er et falsum. På et møte i 2004 på Statens historiska museum ble imidlertid Richard Nielsen, som hevder at språket på steinen er ekte, og Henrik Williams, professor i nordiske språk ved Uppsala universitet og overbevist om at steinen er en forfalskning, i det minste enige om at det trengs en videre gransking før man trekker en endelig konklusjon om Kensingtonsteinens ekthet.

Spor i ord, spor i jord

Kensingtonsteinen er langt fra det eneste påståtte beviset for at norrøne mennesker kan ha utforsket både kystene og det indre landet av det nåværende USA – ja, hele det veldige området vi i dag kaller Nord-Amerika – over et lengre tidsrom i middelalderen, selv om denne spesielle runesteinen er *det* funnet som har vakt mest oppmerksomhet gjennom mer enn ett hundre år. Vi kan faktisk tale om en hel litteratur som er viet denne steinen. I de senere årene har Kensingtonsteinen imidlertid fått merkbar konkurranse fra den såkalte Spirit Pond-steinen fra Maine, som ble funnet på begynnelsen av 70-tallet og som inneholder runetegn som virker ekte nok, men som ennå ikke er tydet på en tilfredsstillende måte. I tillegg finnes det en hel rekke andre runesteiner som har kommet for dagen på de forskjelligste kanter av USA opp gjennom årene. Kensingtonsteinen og Spirit Pond-steinen er med andre ord ingen enkeltstående fenomener.

Men de mange runesteinene er ikke alt. Man har ment å konstatere så mange slags fotefar etter de barske og blonde ”vikingene”, alt fra mindre gjenstander som økser og sverd og jordbruksredskaper, til en hel festning – det store steintårnet i Newport på Rhode Island. Enkelte hevder å ha funnet en slående likhet mellom dette tårnet og lignende middelalderske oppføringer i Norge. Og om det ikke skulle dreie seg om runesteiner eller økser og sverd eller steintårn – ja, så har man til og med spekulert på om ikke for eksempel de lyse mandan-indianerne med spor av gamle nord-europeiske ord i språket like godt kan være direkte etterkommere etter de norrøne oppdagerne. For sett nå at Pål Knutsson og hans menn ble tatt opp – assimilert - blant de innfødte og levde videre mellom dem, ikke bare levetiden ut, men i generasjoner fremover, i

genene? En besnærende tanke som har fått mange til å sette seg til skrivemaskinen eller pc'en og gi seg mer eller mindre velbegrunnede spekulasjoner i vold.

Kort sagt, det finnes utvilsomt mange indisier på at norrøne mennesker kan ha fartet vidt og bredt over hele det nordamerikanske kontinentet, kanskje i et mye større omfang enn vi i dag er klar over. I grunnen er det ikke det minste utrolig. Som vi tidligere har sett tok norrøne sjøfarere seg frem gjennom verdens nordligste farvann med den største letthet, de seilte ”på direkten” fra Bergen til Grønland uten problemer. Så hvorfor i all verden skulle de ikke fortsette å seile vestover med den samme selvfølgelige elegansen og ta for seg hele det enorme, ukjente kontinentet, fra de kalde kystene i nord og langt ned i det varme sør, hvor man kunne plukke vindruer? En rask titt på kartet vil ganske snart vise at det tross alt ville være enklere å foreta slike sjøferder enn å krysse Nordsjøen fra Norge til Island eller Grønland. For mennesker som hadde foretatt det vågsomme spranget å skape seg en ny tilværelse ved de karrige grønlandske kystene ville vel de veldige landområdene i vest med tømmer og fisk og vilt - og druer! - virke så forlokkende at mange ville ta veien dit – og om det var én ting de *kunne*, så var det å seile... Den virkelige historiske bragden lå i oppdagelsen og koloniseringen av Grønland, de senere ferdene vestover kommer mer som en naturlig fortsettelse.

Apropos kart – striden om det såkalte Vinlandskartet har vært minst like intens som den tidvis temmelig opphetede debatten rundt Kensingtonsteinen. Idet disse linjene blir skrevet forlyder det at ”det berømte Vinlandskartet er blitt avslørt som svindel”. For bare få år siden gikk både Helge Ingstad og Thor Heyerdahl gode for at det virkelig etter all sannsynlighet dreide seg om et ekte kart som var blitt tegnet i middelalderen. Pr. i dag er likevel hverken Kensingtonsteinen eller Vinlandskartet en gang for alle blitt ”avslørt” - i det minste ikke en gang for alle.

Men før vi ser nærmere på den fantastiske beretningen om Vinlandskartet, hva hendte egentlig med Pål Knutssons ekspedisjon? Kan vi i det hele tatt vite noe om det, eller blir vi overlatt til rene spekulasjoner?

Oppslukt av det ukjente

Ja, hvordan gikk det egentlig med Pål Knutssons ekspedisjon som la ut fra Bjørgvin i det Herrens år 1356? Det er det ingen som vet med sikkerhet, bortsett fra de noe løse holdepunktene som vi var inne på i forrige del av boken, dvs. at noen av ekspedisjonsdeltakerne etter alt å dømme vendte tilbake til Bjørgvin noen år senere, basert på samtidige dokumenter. Resten blir bare funderinger og frie spekulasjoner. Det historiske materialet er så spinkelt at det knapt nok er egnet som utgangspunkt for noe som helst – i hvert fall ikke plausible teorier. Vi kan ikke forvente å finne noen rimelig løsning på gåten hverken gjennom samtidige dokumenter eller på grunnlag av de påståtte ”funn” som er gjort.

Likevel skader det ikke å gjøre et forsøk. Hjalmar Rued Holand brukte en stor del av sitt liv på å rekonstruere denne ferden, fra kongen utsteder sitt befalingsbrev til Pål Knutsson og til ekspedisjonen en gang mot slutten av 1350-årene blir oppslukt av det ukjente, etter at de har etterlatt seg en stein med runer som beretter om det grufulle synet av deres venner som de fant røde av blod etter at de hadde vært og fisket en dag. Holand følger mennene gjennom ødemarken, han mener å ha funnet den veien de tok på grunnlag av en rekke fortøyningshull i steiner og berg diverse steder, og han forteller at de reiste et alter og holdt messe (disse fortøyningshullene ble for øvrig undersøkt av Finnvald Hedin på 60-tallet, som konkluderte med at de neppe stammet fra norrøne oppdagere, uten at han hadde noen bedre forslag å komme med).

Holand var en mann som aldri sparte seg, hverken i felten eller ved skrivebordet, og man kan ikke annet enn å beundre det motet og den ukuelige stå på-viljen han la for dagen i forhold til det rådende akademiske miljøet. Thor Heyerdahl minnes i boken *”Uten grenser”* den innbitte, ja, hatefulle motstanden som Holand møtte for sine teorier. Men på den annen side sitter man igjen med et inntrykk av at Holands utlegninger lett får noe fantastisk og guttebokaktig over seg – eller kan det faktisk være *noe* i det han sier? Ja, kan det være noe i det *meste*...?

I det følgende vil jeg prøve å gi en oppsummering av Holands teorier. Etterpå vil det passe å se nærmere på spørsmålet om eventuelle spor etter norrøn kontakt med indianerkulturen, før vi tar opp til behandling om Vinlandskartet virkelig kan være ekte eller ei. Som nevnt vil det også være av interesse å kikke litt nærmere på det store steintårnet i Newport (hvis opphav faktisk er ukjent) og andre små og store norrøne funn, før vi tar for oss de mange runesteinene som har dukket opp av jorden mange forskjellige steder i USA. Men aller først – hvor ble det av Pål Knutsson og hans følge? Har Hjalmar Rued Holand kommet på sporet av svaret?

”Hør stenene rope!”

I Minnesota finnes det tolv steiner med det samme buskapet: *”Her stoppet vi og hvilte ut om natten”* - skriver Holand i *”A pre-Columbian crusade to America”* – steiner som forteller ettertiden om en gruppe målbevisste, bestemte menn med redskaper av stål som kom reisende i en stor trebåt langs en nøye definert rute fra Lake Winnipeg til selve hjertet av Minnesota. Steinene vi snakker om er de såkalte fortøyningssteinene – *mooring stones* – som markerer mer enn ett dusin leirplasser. Her la Pål Knutsson og mennene hans til for natten for å hvile ut etter en lang dagsreise inn i det ukjente.

For å fortøye båten så man etter en stor nok stein (dvs. en kampestein el.l., en ”boulder”) eller nakent berg som var velegnet til formålet. Det ble boret hull i den øverste delen av steinen eller berget, slik at man kunne feste båten med en bolt eller en kile av jern. Dermed lå båten trygt selv om det var uvær.

Indianerne benyttet seg aldri av denne teknikken. Båtene deres var så små og lette at de ikke hadde behov for det, de kunne ganske enkelt trekke fartøyene på land. Frem til 1919 var det faktisk ingen som hadde hørt snakk om fortøyningssteiner i Amerika.

Utgangspunktet var innholdet i innskriften på Kensingtonsteinen. Her blir det fortalt følgende: *”Vi hadde slått leir ved to skjær en dagsreise nord for denne steinen. Vi var ute og fisket en dag.”*

Hvor kunne disse skjærene ha befunnet seg? Holand tok utgangspunkt i at en dagsreise tilsvarte 25 til 50 km, og følgelig ble samtlige innsjøer i en tilsvarende radius fra stedet der steinen ble funnet grundig undersøkt, men uten hell. Først da han kom under vær med William Hovgards verk (professor i navigasjon ved *Massachusetts Institute of Technology*) gikk det et lys opp for Holand. I boken *"Voyage of the Northmen to America"* (1915) viser Hovgard at en dagsreise er en enhet tilsvarende 75 nautiske mil, forutsatt at man seilte i tolv timer med god bøl.

Dette førte til enda en omgang med intens leting. Målet for letingen var en innsjø med to skjær. Innsjøen måtte i det minste ha vært så stor at mennene som var ute og fisket hverken så eller hørte noe til massakren som rammet vennene deres. Det var mange aktuelle innsjøer – den største var Cormorant Lake i Becker County, en ganske stor innsjø, om lag åtte kilometer lang og nesten halvparten så bred. Og dermed bar det av sted, Holand forteller at han kom dit en søndag morgen etter å ha reist hele natten med jernbanen.

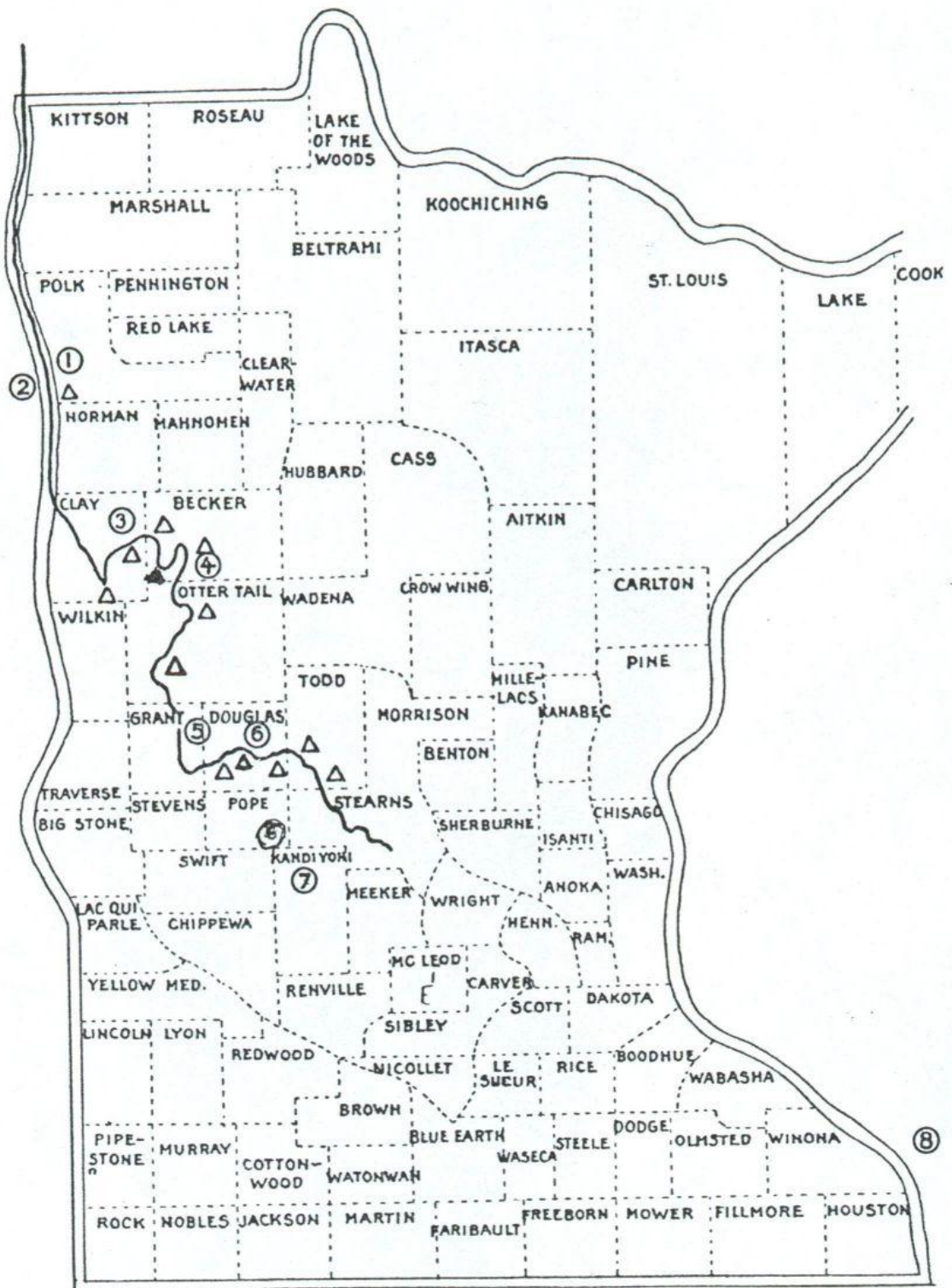
I den vesle byen hersker søndagsstillheten, etter hvert begynner det å komme folk fra fjern og nær for å gå i kirken. Holand slår følge og blir kjent med presten, som inviterer ham hjem på frokost før han kjører ham noen kilometer utenfor byen. "Det er bare å gå vestover," peker presten da han har stoppet vognen. "Der vil du se innsjøen du leter etter."

Etter en halv times spasertur fikk Holand øye på innsjøen i det fjerne. Det var et nærmest ufremkommelig landskap, med mange høye åser og fuktige myrer, tilgrodd overalt. I det nordvestre hjørnet av innsjøen var det en veldig høy ås som ville gi ham god utsikt, skjønt han hadde ingen større forhåpninger om å finne noe som helst mens han karret seg opp den bratte åssiden. Men ikke desto mindre var det første han så – to skjær! Det første befant seg bare noen hundre meter ute i innsjøen mens det andre lå kanskje tre kilometer unna, i direkte linje med det første.

Var dette de to skjærene som runemesteren hadde sett for seks hundre år siden? Sant nok var det ikke snakk om ekte "skjær", disse skjærene besto av små hauger av grus og småstein som ikke desto mindre fikk dem til å se ut som skjær, og hva annet skulle man kalle dem?

Uansett, skjær av denne typen var ikke noe vanlig syn i innsjøene i Minnesota, og det fantes da heller ikke maken i noen av alle de andre innsjøene som Holand ved selvsyn undersøkte i en radius av 120 til 150 km fra stedet der Kensingtonsteinen ble funnet. Nei, det måtte være her, i Cormorant Lake – ingen andre steder.

Senere samme år, 1919, undersøkte han innsjøen med de to skjærene nærmere. Like ved bredden, hvor en stor haug med steiner lå nesten helt skjult under et tykt buskas, fant en i hans følge et hull som var om lag 2.5 cm i diameter og ca. 15 cm dypt, som helt tydelig var blitt boret med en meisel på toppen av en av de digre steinene. Hullet var boret slik at det ikke gikk loddrett ned i steinen, men hellet i en lett vinkel mot innsjøen. Innsiden, forteller Holand, ”var glatt som glass”.

Kart over stedene der Holand registrerte fortøyningshull (Holand, 1962)

Hva kunne dette bety? Ettersom indianerne ikke hadde slikt verktøy som skulle til for å bore dype hull i granitt, kunne dette ikke være annet enn hvit manns verk. Men hvorfor? Hva skulle dette hullet tjene til? Det fantes ingen rimelig grunn til at noen skulle ha gjort seg flid med å bore et slikt hull her langt ute i villniset, hverken av den ene eller andre grunn. Hullet forble et mysterium i flere år fremover, og mysteriet ble ikke mindre av at det etter hvert ble oppdaget lignende hull andre steder.

Via dokumenter fra 1500-tallet begynte det å demre for Holand hva dette *kunne* være – ganske enkelt fortøyningshull av den typen som vikingene gjerne benyttet seg av. Kunne disse hullene med andre ord være håndfaste bevis for at norrøne menn – dvs. Pål Knutsson og hans følge – hadde ankret opp på disse stedene? Holand hadde nå funnet ikke mindre enn tretten hull av denne typen. Det ene befant seg på en øy i Berens River Harbor i Lake Winnipeg, de tolv andre i den nordøstlige delen av Minnesota. Overalt fortalte de som først hadde slått seg ned i disse områdene at hullene hadde vært der da de kom dit, det finnes til og med skriftlige vitneprov om dette.

Så kan man spørre seg: hva skulle vitsen være med alle disse fortøyningshullene, som attpåtil kun må ha vært til engangsbruk? Hvorfor ikke ganske enkelt bare legge til ved bredden og tjøre en kraftig trosse rundt et tre ved vannet?

Svaret er enkelt nok: sikkerhet. De våget ikke å slå leir ved bredden, av frykt for å bli omringet av skrælingene og slaktet ned. Om de skulle gå i land måtte de i det minste ha mulighet for å flykte på et øyeblikks varsel. Det nyttet ikke å tenke på å dra båten på land eller høyt opp på stranden, for det ville alltid ta litt tid før de fløt på vannet. Da var det tryggere med en kile som kunne trekkes opp av festet på ett sekund. Det var bare å hive seg om bord, så ville sistemann løsne bolten og de var ute på vannet.

Lake Winnipeg er en stor innsjø, hele 450 km lang, hvilket betyr at følget må ha overnattet flere ganger på vei sørover. Innsjøen er omgitt av steinete strender. Holand krysset innsjøen opp til Berens River på jakt etter spor etter det norrøne følget, som han antok hadde reist denne veien for seks århundrer siden. På ferden traff han en norskamerikansk fisker som fikk høre om ærendet

hans. Flere år senere fikk Holand et brev fra denne mannen, der han fortalte om et underlig hull som han visste om på en liten øy ved Berens River. På denne måten fikk Holand sakte, men sikkert inn informasjon fra så mange kanter.

Ruten gjennom ødemarken

Holand brukte ikke så rent få år på å rekonstruere det han mente var den eksakte ruten Pål Knutsson og mennene hans fulgte, basert på de fortøyningshullene som er blitt registrert.

Fra sin feltundersøkelse av noen av hullene på begynnelsen av 1960-tallet satte Finnvald Hedin opp en liste på 15 hull. Som det vil gå frem av undersøkelsen hans stilte han seg skeptisk til om dette virkelig kunne være fortøyningshull etter et norrønt skip. Samtidig virker det klart at hullene heller ikke stammer fra indianerne. Nøyaktig hva slags hull det dreier seg om, og hvorfor de er blitt boret, har han imidlertid ingen formeninger om. Samtidig som hullene byr på mange felles trekk som knytter dem til hverandre, er de også veldig forskjellige. Som Hedin peker på koker det ned til hva slags verktøy som er blitt benyttet. Er det snakk om samme redskap, samme teknikk, samme alder? Selvsagt er det ikke det minste vanskelig å stille seg tvilende. Men samtidig som Hedin stiller et stort spørsmålstegn ved påstanden om at fortøyningshullene er av norrønt opphav, går han uten forbehold god for at Kensingtonsteinen er ekte vare. Etter hans oppfatning er det flere argumenter som taler for at steinen er ekte som at den er falsk.

På dette bildet ser man tydelig den skrå vinkelen på borehullene. (Holand, 1962)

Innskriften på Kensingtonsteinen forteller at disse mennene kom fra nord, og ettersom Red River er den eneste vannveien som fører mot sør må de ha fulgt denne elven. Da de nådde frem til Buffalo River, som flyter sammen med Red River noen kilometer nord for Fargo, må de ha slått inn på denne elven ettersom deres mål for ferden etter all sannsynlighet var å vende tilbake til hovedkvarteret i Vinland et godt stykke mot sørøst, nettopp i den retningen som Buffalo River ville føre dem.

Etter å ha seilt nedover elven i to dager oppdaget de oppdagelsesreisende at elven gjorde en sving på nitti grader og fortsatte i nordøstlig retning. Men mot sørøst fikk de øye på en rekke innsjøer som nærmest kjedet seg til hverandre (slik det ser ut i dag, på den tiden må det ha vært en stor innsjø). Innsjøene

strakte seg mot sørøst, så langt øyet kunne se. Det må ha virket lovende, men etter å ha fortsatt 10-15 km kom de til enden av innsjøen eller innsjøene. Her, på sørsiden av vannet, slo de leir og etterlot seg fortøyningshull nr. 1. I dag finnes det ingen innsjø her lenger, den ble tappet ved hjelp av en kjempemessig drenering i 1906 og skal ha vært rik på fisk.

Følget hadde dermed ikke noe annet valg enn å snu og vende tilbake til elven, som de fulgte mot nordøst i håp om at de før eller siden - helst før - ville finne en vei rett mot øst. Det gjorde de, og etter ca. 15 km oppover elven kom de til en mindre innsjø som heller ikke eksisterer lenger. Her, på sørsiden, boret de fortøyningshull nr. 2. Avstanden fra det første hullet til nr. 2 er nøyaktig 25 km, hvilket betyr at de må ha brukt hele dagen på denne avstanden ettersom de seilte (eller rettere sagt, rodde) mot strømmen.

Holand antar at følget hadde et par speidere som hver dag dro i forveien for å finne den beste kursen for neste dags etappe. I så fall kunne speiderne rapportere at elven ville dele seg i to. Hovedstrømmen kom fra nordøst, men en mindre elv stammet fra en innsjø ca. seks km lenger oppe i landet, i øst. Kursen virket lovende derfra, men de seks kilometrene oppover mot strømmen var vanskelig og full av hindringer. De må ha vært nødt til å dra båten store deler av veien, og om kvelden slo de leir i den vestlige enden av Stinking Lake i Becker County. Det hadde vært en kort dagsetappe, men ganske sikkert den mest anstrengende på hele turen. Her fant Holand altså frem til fortøyningshull nr. 3.

Avstanden til neste hull var heller ikke særlig lang, ikke mer enn 15 km gjennom en rekke små innsjøer. På slutten ville de bli nødt til å bære båten flere hundre meter over en bakkekam før de slo leir for natten, i Nelson Lake. Det var en liten, men dyp innsjø med en masse fisk.

Nelson Lake henger sammen med West Cormorant Lake i sør, som i sin tur flyter over i Big Cormorant Lake i øst, hvor vi finner fortøyningshull nr. 5.

Nå må det som nevnt innskytes at det selvsagt ikke var Holand som fant alle disse fortøyningshullene i egen person. Han benyttet seg av et kontaktnett som rapporterte tilbake til ham. Mange av disse hullene hadde vært kjent i lang tid, og i hvert tilfelle ble det fortalt at de mystiske borehullene hadde vært der allerede da de første hvite settlerne trengte inn i landet.

Nærmere 30 kilometer lenger sør registrerte Holand hull nr. 6, i en liten, naturlig havn ikke langt fra innløpet til Pelican River - en elv av en ganske anseelig størrelse, og nå hadde de strømmen med seg. Her fløt de lett og behagelig sørover hele 75 km. Det er lite sannsynlig at de slo leir på denne etappen, ettersom de knapt behøvde å løfte årene og likevel holdt god fart, og det var heller ikke nødvendig å gå i land for å jakte ettersom det var et rikt fiske underveis.

Omtrent ni kilometer fra der hvor byen Fergus ligger i dag gjør elven en brå sving rett vest. De reisende kunne lett se hvilken kurs elven tok om de hoppet i land og gikk opp på et av de nærmeste høydedragene. Strømmen rant mot vest så langt øyet kunne følge den. Det er godt mulig at de slo leir her hvor elven gjorde en sving. Men ettersom de ikke ville trenge noen fortøyningsbolt her er ikke stedet merket av.

Terrenget mot sør er vanskelig tilgjengelig, så de ville neppe ta den veien. Mot øst ligger det et jevnt landskap med mange små innsjøer. Det later til at de har tatt denne veien, ettersom denne retningen fører dem til Pomme de Terre River som renner gjennom Ten Mile Lake, hvor vi finner det neste fortøyningshullet.

Denne steinen ligger på den nordøstre siden av den nederste delen av innsjøen, kanskje halvannen kilometer fra utspringet som deler innsjøen. Opprinnelig må det ha vært en del av en meget bratt bredde som viser merker etter mye erosjon. Avstanden fra den krappe svingen nevnt ovenfor, hvor følget kan ha slått leir, og til dette siste fortøyningshullet er det omlag 45 km. Turen kan ha tatt to dager.

Nå befant de seg nok en gang på en elv som fløt sørover, og de fulgte strømmen for omtrent 40 km. Men de må ha irritert seg over at alle elvene de fant hadde en tendens til å flyte sørover eller vestover, for de ønsket jo å dra østover - til Vinland! Vi ser dem derfor for oss ved Lake Barrett, hvor det later til at de må ha slått leir, hvor de sier farvel til Pomme de Terre River og i stedet begynner å ta seg frem gjennom gjennom et område med myrer og mindre innsjøer. Ca. 12 km øst for Lake Barrett kom de frem til en innsjø som i dag heter Venus, og her finner vi nok et fortøyningshull - det åttende. Herfra renner det en

elv øst og sør til den tidligere innsjøen på Olof Ohmans farm, en strekning på 12 km.

Her hadde følget endelig kommet frem til et område hvor elvene fløt i østlig retning, og herfra - over den sørlige delen av Douglas County - finner vi en hel rekke med fortøyningshull. Den første av disse (den niende steinen så langt) befinner seg på bredden av Lake Lakota, omtrent 4.5 km sørvest for Alexandria (denne steinen var ukjent for Holand helt frem til 1960!) Den tiende steinen ble funnet på stranden ved Lake Jessie, 7.5 km sørøst for Alexandria. Den sørøstlige delen av Douglas County er flat og treløs og lite drenert. Det finnes en gammel vannvei øst for Lake Jessie som fører til Lake Osakis.

Fra Lake Osakis er det et utløp som fører sørøstover til Mississippi ved St. Cloud. Ingen vet hva som videre hendte med disse ti mennene den gangen for seks hundre år siden. Men dersom vi skal tolke fortøyningshullene som konkrete spor etter dem innebærer det at de må ha brukt noe slikt som 13-14 dager fra Buffalo River til utløpet av Lake Osakis. Tolv av disse leirstedene er markert med fortøyningshull. I tillegg mente Holand å ha funnet et leirsted i nærheten av Climax i Polk County, pluss en fortøyningsstein på en øy i Berens River, Manitoba (provins i Canada, mellom Ontario og Saskatchewan, sørvest for Hudsonbukta) - noe som gir oss en total distanse på noe slikt som 900 km, uten at Nelson River eller Hayes River er tatt med i beregningen.

Så langt Hjalmar Rued Holand. Som sagt ble ikke alle disse steinene oppdaget av ham personlig, selv om han var meget aktiv i felten og reiste på kryss og tvers både i Minnesota og andre steder for å lete etter spor etter Pål Knutssons ekspedisjon. Funnene ble gjort over en lang periode og av forskjellige personer, og det manglet heller ikke på dem som mente at Holands reiserute som nettopp er beskrevet var temmelig spekulativ. En helt annen sak var at de norrøne skipene, enten det nå var en knarr eller et langskip, alltid pleide å bli dratt opp på land. Man fortøyde dem ikke på denne måten. Holands eneste forklaring på dette fenomenet var altså at man fortøyde båten slik på grunn av muligheten for en rask flukt. Mange syntes nok at det heller lød som ønsketenkning enn som en reell forklaring.

I Holands fotspor: teoriene blir etterprøvd

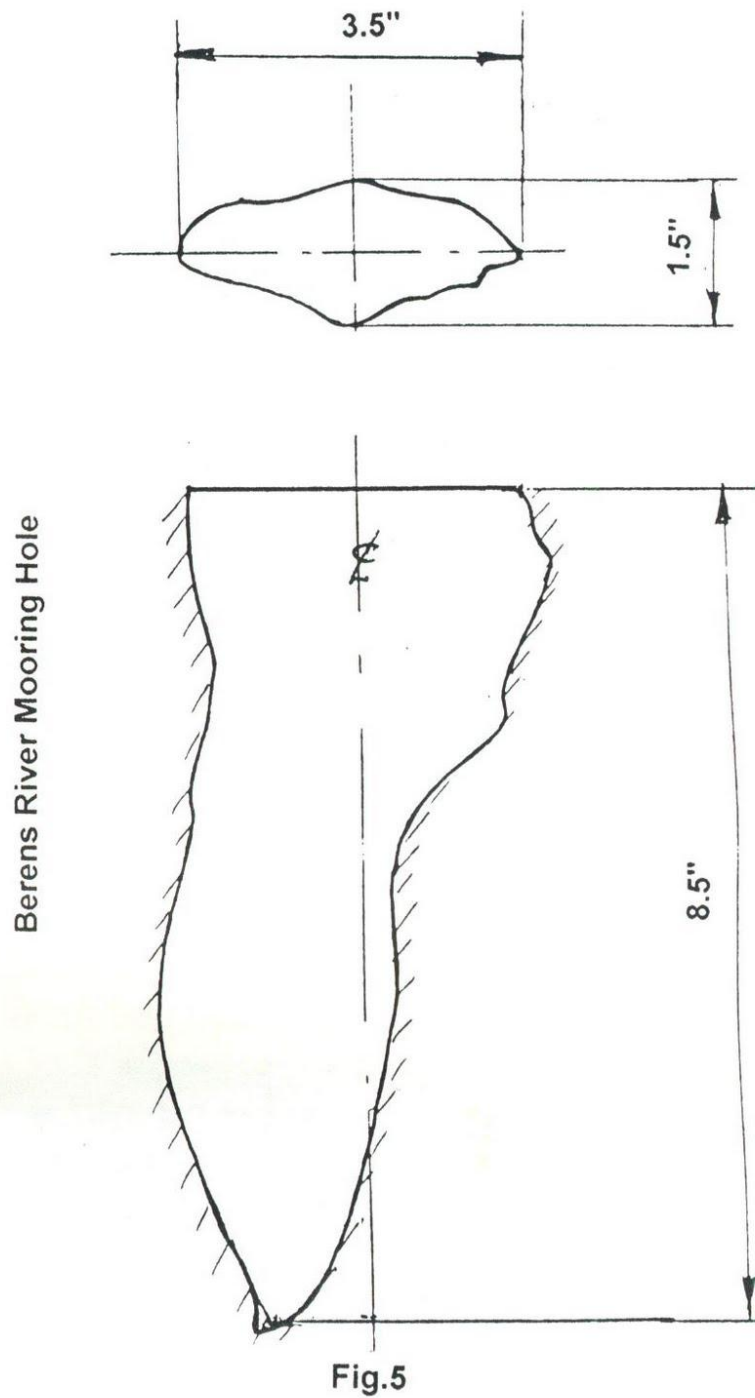
En av Holands argeste kritikere var Erik Wahlgren, som i sarkastiske ordelag plukket hele fortøyningshull-teorien fra hverandre. Etter Wahlgrens mening dreier det seg rett og slett om dynamitthull som ble boret for å fjerne hindringer når bøndene i området ryddet land.

Erik Wahlgren drev til tider den reneste personforfølgelsen av Holand. Tonen hans er skarp, og det virker av og til som han ikke skyr noen midler for å gjøre Holand og hans teorier til latter. Imidlertid er det blitt gjort uavhengige og seriøse undersøkelser av de nevnte hullene. På 60-tallet undersøkte bergenseren Finnvald Hedin, som med tiden skulle bli en elev av dr. Ole G. Landsverk, flere av hullene som Holand hadde registrert, etter at Landsverk hadde foreslått en slik undersøkelse for ham. Hedin hadde bakgrunn som ingeniør og metallurg. Noen år i forveien hadde han meldt seg som deltaker til Helge Ingstads utgravninger på Newfoundland, men fikk avslag. I stedet ble det altså til at han sommeren 1964 og høsten 1965 gransket kystlinjen langs Hudsonbukta mellom Churchill og Port Nelson og Nelson River etter tegn til tidlige europeiske oppdagelsesreisende. I den samme perioden undersøkte han syv av fortøyningshullene som Holand mente var pre-columbianske, dvs. konkrete spor etter Pål Knutssons følge, i Manitoba og Minnesota. Det lyktes ham faktisk ikke å lokalisere mer enn disse syv, ettersom han ikke fant noen personer lokalt som kunne vise ham hvor de andre hullene befant seg.

Det var Landsverk selv som hadde utviklet både instrumentene og metodene som skulle brukes til undersøkelsen. Etterpå ble det skrevet en grundig rapport til Landsverk. Av ymse grunner ble rapporten liggende arkivert i årevis, inntil Hedin selv publiserte den i 1997 (*"A mooring hole's study"*). Her går Hedin svært nøye inn på de fortøyningshullene han undersøkte. Sammen med sin landsmann og medstudent ved Universitetet i Toronto Per Sand la Hedin avgårde på den lange ferden fra Hudsonbukta til Minnesota i en kano, langs den ruten som Holand mente at Pål Knutsson hadde fulgt. Bortsett fra spor etter Jens Munks tragiske ekspedisjon i 1619, ved Eskimo Point i Hudsonbukta, fant

de imidlertid ingenting som tydet på at noen hadde kryssset disse områdene før den tid. Det kom neppe som noen overraskelse. Tidens tann hadde forandret på så mangt og mye, ikke minst på bredder og strender langs elver hvor vannet hadde strømmet i hundrevis - ja, tusenvis - av år.

På denne ferden gransket de altså syv av fortøyningshullene som Holand hadde angitt. Det første hullet Hedin fant lå ved bredden av Berens River, Manitoba. Hedin forteller at han ikke kunne blitt mer skuffet. Vel var det gått mer enn seks hundre år siden hullet ble boret, men for Hedin var dette likevel på grensen av hva han kunne godta, forteller han. Ja, han måtte studere kartet enda en gang for å forvisse seg om at dette virkelig var det hullet som Holand hadde merket av. Var det feil hull? Men nei, det var det ikke, og siden han nå engang hadde tatt seg bryet med å komme hit kunne han like godt studere det nærmere. Hullet befant seg fem og en halv meter over vannlinjen, hvilket godt kunne stemme med at det hadde den rette høyden i 1362, og hullets vinkel i forhold til vannet lot også til å være rett. Vann og is hadde ført til en kraftig uthuling av hullet, men det var ingenting som skulle tilsi at det ikke kunne være ekte likevel.

21

Skisse av fortøyningshullet ved Berens River. (Hedin)

Etter den neste undersøkelsen - av fortøyningshullet i Lake Venus - er Hedin imidlertid mer tilfreds. Men like fullt er det noe som skurrer. Han skriver selv mot slutten av rapporten at han stiller seg skeptisk til fortøyningshull-

teoriens verdi som "bevis" for å bygge opp under Kensingtonsteinens ekthet (selv om han i samme åndedrag tilføyer at han ikke vil nøle med å tilstå at han tror at runesteinen er ekte nok). Men disse hullene - hva med dem? Er de så gamle som Holand har påstått, og har de i det hele tatt vært brukt som fortøyningshull?

Hedin presenterer en nøktern rapport av de syv steinene han har undersøkt på grunnlag av Landsverks verktøy og instruksjer. Det første som slår en er at disse hullene ikke kan ha blitt laget i følge en bestemt standard, slår han fast. Selv om noen av hullene (men ikke alle) kan ha blitt laget med samme meisel varierer lengden med flere centimeter. Det behøver imidlertid ikke å bety noe. Ettersom hensikten med disse hullene var å skape en rask og effektiv løsemekanisme boret man neppe hullene dypere enn nødvendig, og hva som var "nødvendig" kan ha variert fra plass til plass.

Litt mer tvilsomt er det at hullene later til å ha blitt laget med forskjellig verktøy. I middelalderen var alle meisler utstyrt med to egger. Ved å prøve å bestemme bredden på de forskjellige eggene kan man også si noe om tyngden og størrelsen på verktøyet. På den annen side ble hullene hugget under de forskjelligste omstendigheter, noe som lett kan føre til at man feiltolker det som to redskaper når det i virkeligheten dreier seg om ett. Alle hullene har imidlertid noen viktige trekk felles: de har en distinkt triangulær form ved åpningen som gradvis blir rundere mot bunnen.

I en kortfattet gjennomgang som denne er det umulig å gå i detaljer. Hedins rapport er grundig. Han konkluderer i alle fall med følgende:

- *Hullene later til å ha blitt laget i all hast eller i høyt tempo*
- *Det er brukt flere meisler med to egger*
- *Hullene er av høy alder. Hvor gamle er umulig å si, men de later til å være av samme alder.*
- *Spør man lokalbefolkningen er det ingen som vet hvorfor hullene er blitt laget eller hvem som har gjort det.*

Det var imidlertid ett unntak til dette siste punktet. Da Hedin undersøkte hullet ved Venus Lake kom han i prat med en irsk farmer som kunne fortelle at det var faren hans som hadde laget det. Hedin spurte om meiselen fantes ennå. Det gjorde den, og etter at han hadde blitt med farmeren hjem og hadde fått sett farens meisel kunne han straks slå fast at det neppe hadde vært dette redskapet som var blitt brukt, ettersom dette var en flat, én-egget meisel. Men det satte ham uansett på en tanke som etter hvert slo over i en økende mistanke: kunne de første settlerne ha laget to-eggede meisler? Selvsagt kunne de det, de var i høy grad selvhjulpne og laget sitt eget verktøy. Eller kunne hullene stamme fra andre mennesker som hadde vært blant de første til å trenge inn i villmarken?

Hedin uttrykker i sin rapport skepsis til Holands teori om at man kan lese seg frem til Pål Knutssons rute ut av disse hullene. Han uttrykker også skepsis til at de er så gamle som Holand ville ha det til, selv om han nøyer seg med å gjengi fakta og er forsiktig med å trekke noen endelige konklusjoner.

Alt i alt har Hedin registrert 16 slike hull. Ingen vet hvem som har laget dem, men én ting er sikkert: selv om hullene kan variere i dybde osv. har de så mange felles trekk at de åpenbart må ha blitt laget med den samme hensikten for øyet, og i et begrenset tidsrom - meget mulig av samme person eller personer fra samme gruppe.

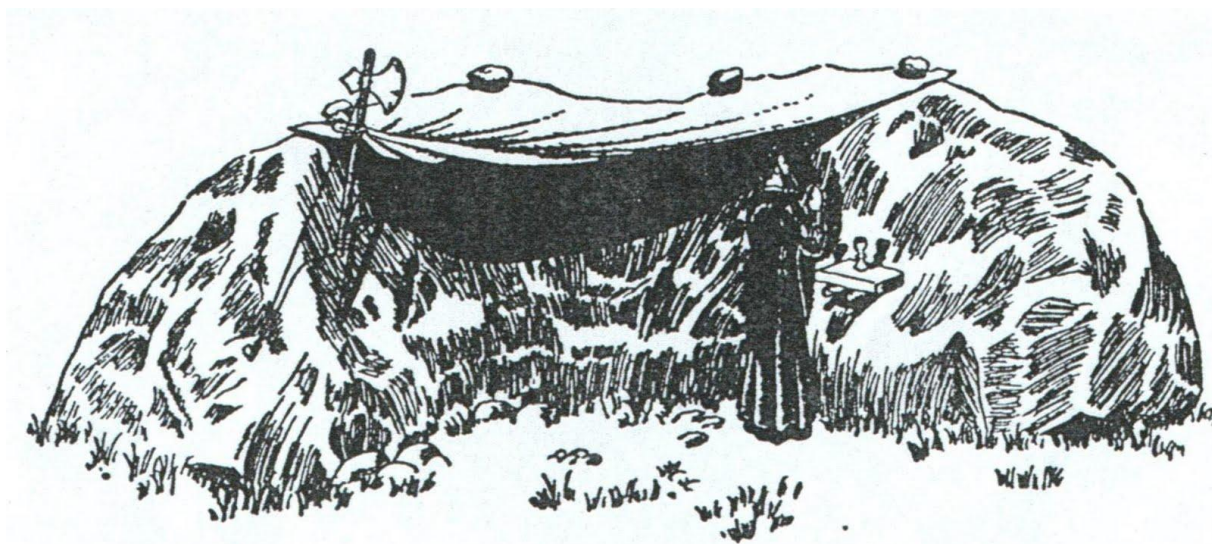
Ennå er nok ikke siste ord sagt når det gjelder spørsmålet om disse underlige hullene, som er blitt rapport funnet over store deler av USA. En av veteranene innen forskningen omkring Kensingtonsteinen og spor etter norrøn bosetning i Amerika, den over åtti år gamle og stadig like aktive Marion Dahm, mener å ha kartlagt over tre hundre hull i steiner som kan ha blitt boret av norrøne mennesker.

I områdene rundt Corona og Wilmot, Sør-Dakota, har Judi Rudebusch funnet og kartlagt 52 hull av samme type, men ikke *helt*: felles for hullene i dette området er at samtlige har en trekantet form, og at de befinner seg i en høyde av 450 – 500 m.o.h. Hullene kan ha forskjellig diameter, fra å være relativt små – på størrelse med en 25-cent – til å være flere centimeter brede. Judi Rudebusch har ingen fast formening om opphavet til hullene. Men én ting er

sikkert, konstaterer hun: disse hullene er ikke ubrukte dynamitthull, og de er heller ikke formet av naturen. De er menneskeskapte. Det faktum at de befinner seg så høyt over havet kan tyde på at det som i dag er fjelltopper en gang i tiden - for ett tusen år siden – var øyer i en innsjø.

Mange mennesker har kommet over slike mystiske hull, spredt over hele Midtvesten. Ennå har ingen funnet den endelige løsningen på gåten.

Et alter for Herren?

Skisse fra Holands bok "A pre-Columbian crusade to America", 1962.

Høsten 1943 fikk Holand et brev fra en viss pastor Henry Retzek som kunne rapportere om en knaus utenfor tettstedet Sauk Centre, Minnesota, med noe som så ut til å være fire fortøyningshull. Knausen - eller rettere sagt, en formasjon av digre kampesteiner - var avbildet på seks fotografier som fulgte med brevet.

Holand reiste dit året etter. Det viste seg at knausen lå på den lave bredden av noe som en gang i tiden måtte ha vært et lite utløp til Sauk Lake, så lite at det knapt hadde fortjent betegnelsen "elv" ettersom det ikke fantes spor etter elvebredder. Knausen målte ca. 8.5 x 5 m, og utgjør en halvsirkel som ligger helt horisontalt. Holand sammenligner straks formen med koret i en kirke eller et amfiteater i miniatyr.

Foto som viser hullene til feste for alteret. (Hedin)

Fire hull var boret i knausen, på forskjellige punkter. To av hullene har en horisontal akse og befinner seg på en avstand av 30 cm fra hverandre. På dette stedet har steinen en vertikal overflate. 4.7 m fra disse hullene, på den andre siden av den konkave fordypningen, kunne man spore en krummet hvit linje laget av en kvist som markerer punktet for det tredje hullet. En annen kvist markerer punktet for det fjerde hullet. Her er aksen skrå.

Dybden og diametrene på disse hullene er ikke de samme. De to horisontale hullene er henholdsvis 5 cm og 22 cm dype, med diametre som måler en og tre åttende del tomme. Det tredje hullet er 40 cm dypt og 2.5 cm i diameter.

Da Holand forhørte seg om disse hullene i lokalmiljøet var svaret nok en gang det samme som når han hadde spurt folk om hvor fortøyningshullene stammet fra: de hadde alltid vært der. Det kunne ikke være snakk om at hullene var blitt boret i nyere tid, dette landskapet var ikke blitt dyrket opp, snarere tvert imot - området ble benyttet til å dumpe stein fra områder som var ryddet til jordbruksland. Sauk Centre, den nærmeste tettbebyggelsen, lå nærmere åtte kilometer unna. Bortsett fra noen dype hakk som lot til å stamme fra nyere tid lot det til at det var lenge siden disse hullene var blitt boret.

Det var lite sannsynlig at det dreide seg om fortøyningshull, det var åpenbart av flere årsaker. Man måtte derfor lete etter en helt annen forklaring på hensikten med å bore hull som dette.

Etter hvert som årene gikk kom det flere personer for å granske steinen. Det virket som de to horisontale hullene som sto så tett kunne ha fungert som feste for et eller annet - et bord, kanskje? Det virket som en rimelig forklaring. Men hva skulle hensikten være med et slikt bord? Bordplaten ville i så tilfelle være veldig liten.

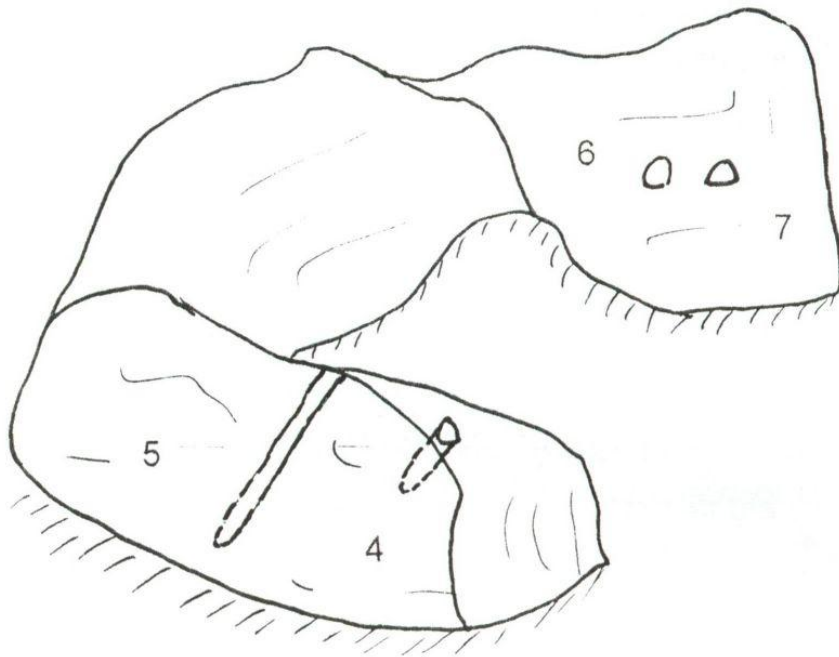

Fig. 9

The Alter Stone Holes
at Sauk Lake Center

Skisse av altersteinen. (tegnet av Finnvald Hedin)

Til slutt var det en person som kom med en teori som åpnet opp for et ytterst interessant perspektiv. Man tok utgangspunkt i innskriften på Kensingtonsteinen som antydte at en prest (eller flere) var med på ekspedisjonen. Denne presten hadde selvsagt som sin hovedoppgave, ved siden av å være skriftlærd, å sørge for mennenes åndelige velferd. En av hans plikter i så måte ville være å holde messe, og til det bruket trengte han et alter. Flyttbare altere til bruk for reiser var helt vanlig, det var til og med blitt utferdiget nøye instruksjoner fra kirkelig hold for slikt. Her heter det seg at et portabelt alter kan lages av mange materialer, som tre eller stein eller tøy... alt etter hva man måtte ha for hånden.

Denne teorien kan stemme godt overens med den høyden over bakken de to hullene har, og de to andre hullene kan ha fungert som hull for pinner som ble brukt som forsterkning av alteret, slik at det ikke vippet overende eller raste sammen. Eller kan man ha festet en baldakin, et teltlignende tak, i dem? Dette er ikke så usannsynlig, i og med at man brukte lys til messen. Lysene skulle tennes før messen begynte og brenne helt gudstjenesten var over, de måtte for all del ikke bli blåst ut av vinden. Ettersom dette alteret befant seg i friluft ville det dermed bli nødvendig å spenne en duk til tak over "koret". Slike baldakiner fantes det også forskrifter om. Det skulle ha en firkantet form, og i det minste være tilstrekkelig stort til å dekke alteret, lysene og presten som forrettet. Det ville ikke vært vanskelig å spenne et slikt tak over denne knausen, ettersom det på begge sider er tilstrekkelig høyt til å feste duken.

Glem ikke at disse menneskene var katolikker og at de levde i middelalderen. De hadde fint lite med dagens nordmenn å gjøre. Underveis gjennom ødemarken feiret de ganske sikkert messe med regelmessige mellomrom. Men på dette stedet later det til at de har prøvd å gjøre messen så høytidelig og staselig som mulig. Det kan være en grunn til dette, nemlig at messen falt sammen med festen for unnfangelsen av den hellige jomfru som ble feiret 15. august. Dersom de forlot Hudsonbukta rundt 1. juni kan det stemme ganske godt med tidspunktet. Siden de fremdeles var i live etter alt det de hadde gjennomgått av prøvelser siden den tid kunne de ha ekstra god grunn til å feire messen på høytidelig vis og takke Herren for at Han endelig hadde ledet dem inn

på en elv som så lovende ut - en vei som snart ville føre dem dit de ønsket. Mens presten sto foran alteret må de ha sunget sin *Te Deum Laudamus* mer inderlig enn noensinne.

For å oppsummere: Innskriften på Kensingtonsteinen forteller etter Holands oppfatning om en reise fra Hudsonbukta til en liten innsjø i den vestlige delen av Minnesota, en distanse på mer enn 1600 kilometer. Bare tre steder på denne lange reisen blir nevnt: 1) begynnelsen av Hudsonbukta 2) stedet der de etterlot seg steinen med innskriften 3) stedet der massakren fant sted.

Men uten å tenke over det etterlot de seg mange andre vitnesbyrd om den lange ferden. De overnattet helst ved bredden av innsjøer hvor det var minst sjanse for å bli omringet av rødhuder og slaktet ned. I slike tilfeller trengte de noe å fortøye båten til, en stav som lett kunne rykkes opp og et anker i den andre enden. Disse fortøyningene var raske å lage, ettersom alt de trengte var å bore et noen få centimeter dypt hull i en kampestein eller i berget. Til i dag er det registrert mange hull som vitner om at en gruppe menn reiste gjennom disse områdene lenge før hvite settlere kom og slo seg ned her. Fortøyningshullene og alteret er imidlertid ikke bare det eneste disse mennene etterlot seg - det er også som nevnt funnet andre vitnesbyrd etter norrøn kultur, fra våpen til flere runesteiner. Kan noe av dette stamme fra Pål Knutssons ekspedisjon?

Og hva med de menneskene de støtte på underveis, disse menneskene som *allerede bodde i landet*? Finnes det noen spor her? Og hva med Pål Knutsson og hans menn – kan de ha etterlatt seg mer enn fortøyningshull og en omdiskutert runestein, som for eksempel den flotte øksen som i sin tid ble presentert for daværende kronprins Harald på Amerika-tur?

Middelalderske våpen i Minnesota

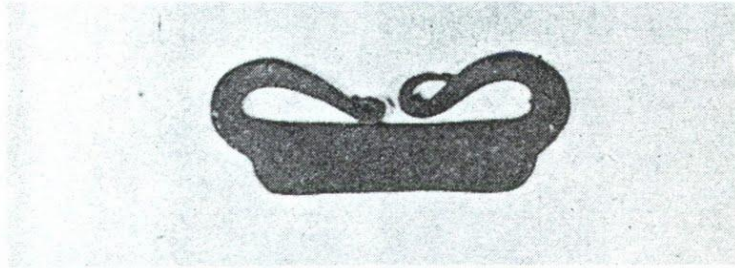
Holand omtaler sin livslange innsats som forsker som en eneste stor fornøyelse fra ende til annen – ”a lasting pleasure because of the continuous appearance of new and highly significant evidence” – dvs. at nye bevis som understøttet hans store teori bare fortsatte å strømme på. Den aller største

oppdagelsen i så måte, sier han, var da han mente å slå fast at Nikolas fra Lynne faktisk hadde vært en av deltakerne i ekspedisjonen som la ut fra Bjørgvin i 1356.

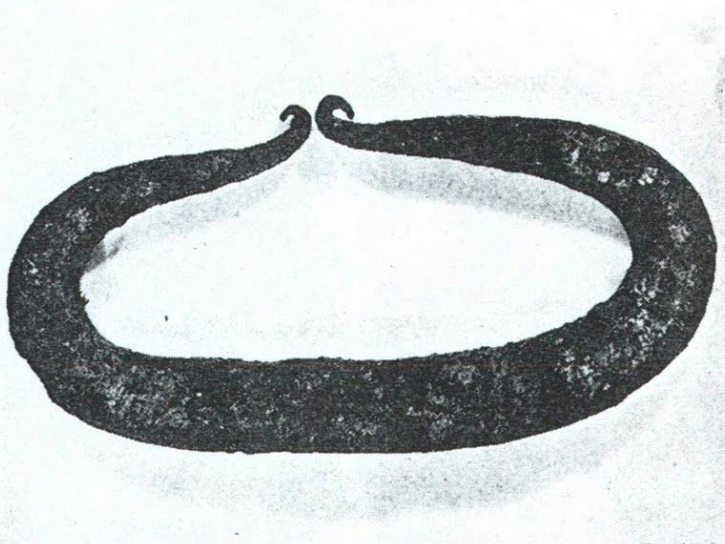
Disse mennene må naturligvis ha stanset og slått leir mange plasser underveis. Innskriften på Kensingtonsteinen nevner bare ett sted, stedet der de ti mennene mistet livet, men ved hjelp av fortøyningshullene som er registrert kan man følge ekspedisjonens ferd hundrevis av kilometer gjennom landet. Men i tillegg finnes det også andre spor etter ferden, fortsetter Holand – forskjellige gjenstander som våpen og fyrtøy.

Disse gjenstandene har ikke dukket opp av jorden spredt over hele Amerika, ikke engang spredt over hele Minnesota – nei, nesten alle funn er blitt gjort langs det vesle og sterkt avgrensede området som er markert av fortøyningshullene.

I følge Holand ble disse gjenstandene funnet av de tidligste pionerene i disse distriktene. Det er ingen tvil om at gjenstandene er flere hundre år gamle – ja, at de faktisk stammer fra middelalderen og således er ekte nok, men kan de ha blitt brakt dit fra Norge på 1800-tallet? I så fall, hvem eide slike gjenstander? Uansett, fire av dem ble funnet på to leirsteder, og de fleste andre funnene ble gjort innen en radius av femten kilometer fra fortøyningshullene som Holand registrerte. Dette kan tyde på at de fleste av de ti mennenes våpen ble tatt av indianerne etter at de var blitt massakrert.

Fyrstål

The Cormorant Fire-steel

The Detroit Lakes Fire-steel

The Climax Fire-steel

De tre stykkene av fyrstål som ble funnet.

Det første av disse funnene som ble gjort dreide seg om stål fra et fyrstøy som ble funnet i et lag av kull og aske ved bredden av den tidligere kanalen av Red River i Polk County, Minnesota – temmelig rustent. Fyrstålet var av typisk norrønt opphav, det kunne det ikke herske tvil om. Dette ble da også slått fast av en representant for Universitetet i Oslo 1928. Fyrstøyet som var blitt funnet i jorden i Minnesota var helt identisk med fyrstøy som var blitt registrert i et stort antall i norske vikingegraver. Funnstedet i Minnesota må ha vært et av det norrøne følgets leirsteder, mener Holand.

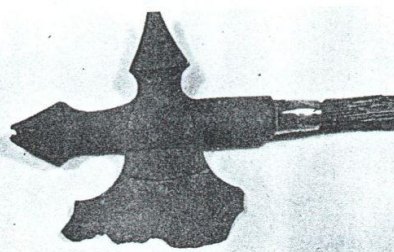
Senere ble to lignende stykker av fyrstål funnet, det ene mindre enn det andre. Det minste ble funnet i en sprekke mellom to steiner ved Cormorant Lake i 1870 av det første følget av hvite menn som hadde besøkt stedet, så langt man vet. Det andre ble funnet 40 km nordøst for Detroit Lakes, Minnesota, av en lokal arkeolog i et område som ennå ikke var ryddet av hvite mennesker. Begge disse funnene er av nøyaktig samme type som fyrstøyet som ble funnet ved Red River og sendt til Universitetet i Oslo for nærmere gransking.

Hellebarder - bare til pynt?

FIGURE 20. The Knox Halberd

FIGURE 21. The Estenson Halberd

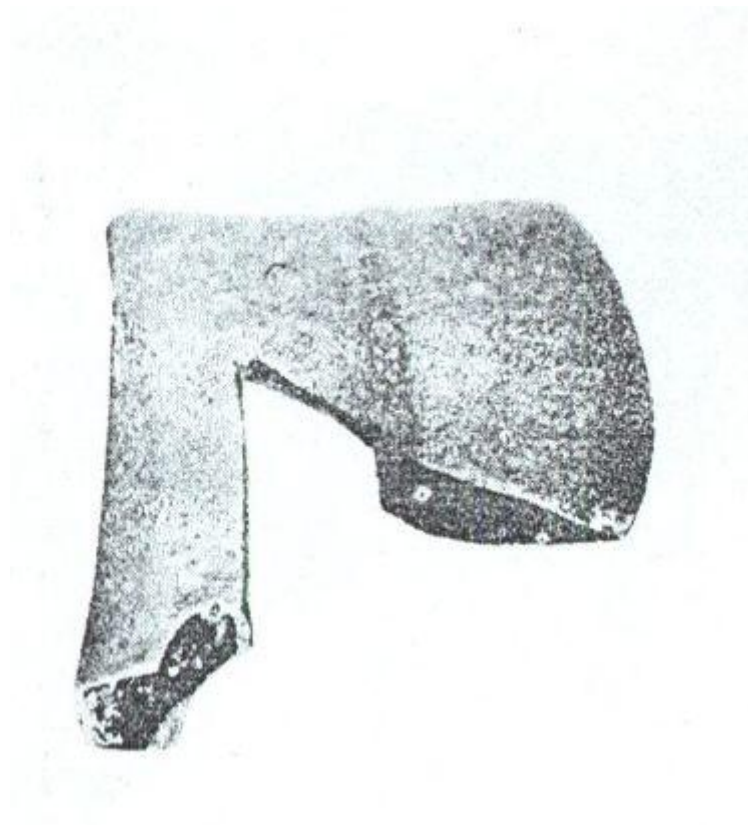

Hellebarder funnet i USA, i Knox og Estenson, Minnesota. Disse eksemplarene er altfor skjøre til å ha vært brukt som kampvåpen, og man har av den grunn gått ut fra at hellebardene har vært benyttet til rituell bruk.

I tillegg til fyrtøyene er det også gjort andre funn, som økser, hellebarder, et spyd og to sverd. Samtlige av disse gjenstandene ble undersøkt og godkjent som ekte av direktøren for Nasjonalmuseet i København. De mest interessante funnene er tre mindre seremonielle hellebarder. Alle disse funnene dreier seg om gjenstander som etter alt å dømme hadde ligget begravd i jorden i mange hundre år. Så lang tid ville det nemlig ta før støvet på prærien dekket dem og dannet et jordlag som var minst en halv meter dypt. Holand mente at det ville være fullstendig usannsynlig at fattige skandinaviske immigranter kom til Amerika med slike sjeldne gjenstander i bagasjen, og det kan han utvilsomt ha rett i.

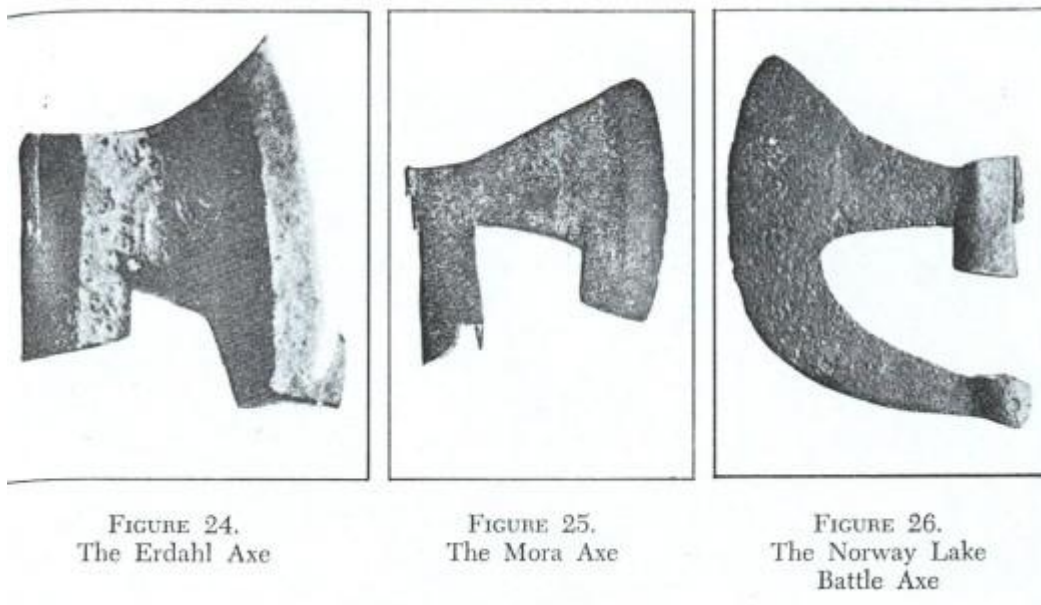
Imidlertid er det en liten hake ved det hele. En hellebard var et tungt og solid våpen, laget til bruk i krig, i kamp, for å drepe. De gamle våpnene som dukket opp i Minnesota er imidlertid av en helt annen karakter, de er lette og smidige, med blader som ikke veier stort mer enn et halvt kilo. De kan med andre ord ikke ha blitt laget til bruk for krig. For Holand er svaret på denne gåten svært enkelt – hellebardene er seremonielle våpen som Pål Knutsson og hans menn brakte med seg på ferden. Hellebarder ble ofte brukt på denne måten. Om man skulle ha et våpen til seremonielt bruk falt valget som oftest nettopp på hellebarden (slik har det også vært i alle andre land, den dag i dag bruker for eksempel vaktene i Vatikanet hellebarder som seremonielt våpen). Men så blir spørsmålet: hvorfor i all verden skulle det norrøne følget dra med seg seremonielle våpen av denne typen inn i ødemarken, all den stund de sikkert hadde mer enn nok av annen bagasje å trekke på? Disse mennene var til syvende og sist medlemmer av kongens garde, og på en ekspedisjon i fremmed land representerte hellebardene et symbol på den kongelige makt og autoritet. I ordren til Pål Knutsson står det da også uttrykkelig at i det minste en del av ekspedisjonen skulle bestå av menn fra kongens hird. Og disse kunstige hellebardene var tegnet på at mennene tilhørte hirden.

Selvsagt har det vært en del diskusjon om dette punktet, mer om det senere. For øyeblikket er det av interesse å klargjøre Holands eget syn på saken. En ting var i alle fall sikkert – hellebardene var i det minste ekte nok, hvor de enn stammet fra.

Økser*Republic-øksen.*

I 1878 dukket det opp en øks like utenfor den senere småbyen Republic på den nordlige delen av halvøya Michigan. Den gangen var det ødemark der. Mannen som fant øksen satte seg på huk ved en elv for å drikke, og der – nede i vannet – fikk han plutselig øye på en øks. Da han stakk hånden ned i vannet for å ta opp øksen var det som skaftet løste seg opp mellom fingrene hans.

Først sent på 1930-tallet ble øksen grundigere undersøkt. En dansk professor mente i 1948 at øksehodet var av finsk type, mens Holand på sin side påviste at den var nøyaktig lik en øks som var blitt funnet ved Lillehammer. Det er snakk om en stridsøks, ikke en bruksøks. Også i dette tilfellet hersket det full enighet om at øksen måtte være minst flere hundre år gammel.

Tre økser funnet liggende i jorden: Erdahl-øksen, Mora-øksen og øksen som ble funnet ved Norway Lake.

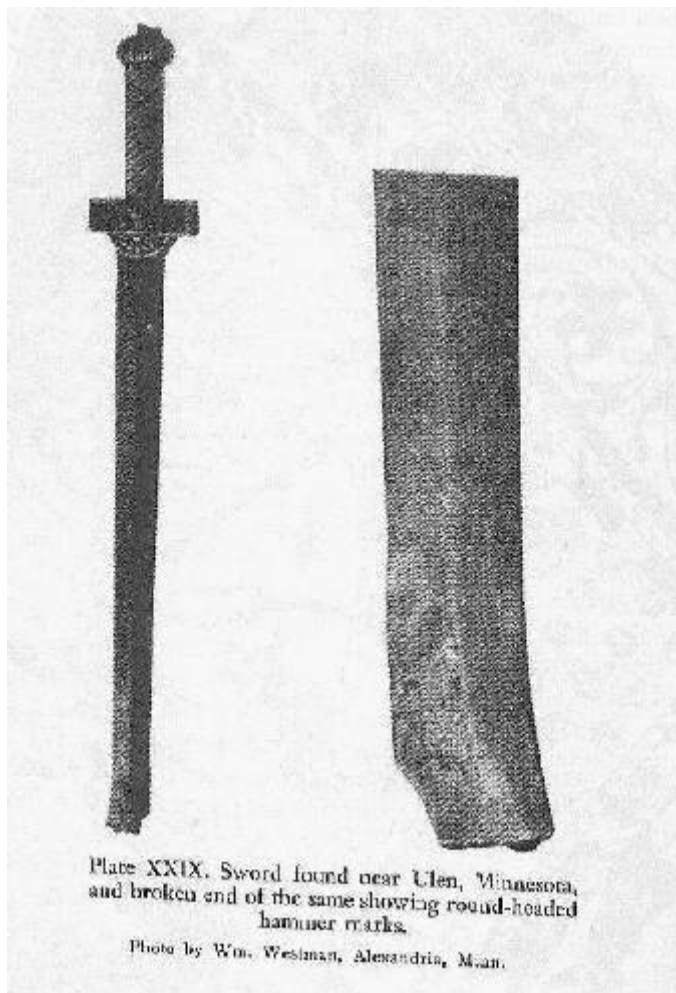
Derimot var ingen i tvil om at øksen fra Norway Lake var typisk norsk/norrøn. Det er en stor og tung øks av en type som var meget alminnelig over hele det norrøne kulturområdet. Denne øksen ble funnet i 1908.

Videre ble det gravd frem en stridsøks 5-6 kilometer sørøst for Erdahl i Minnesota (eller om lag 25 km nordvest for Kensington). Øksen veide innpå tre kilo – altså ingen ”lekeøks”! Også denne øksen var en typisk stridsøks. Disse stridsøksene var ofte finurlig konstruert, med hovedtyngden nær den ytterste kanten av bladet. Deres eneste formål var å knuse hjelmer og hodeskaller så blod og hjernemasse skvatt. Slik sett kan de minne mer om klubber enn om økser. Og Erdahl-øksen er i så måte et prakteksemplar. På den ene siden av øksen er det risset inn to merker som etter alt å dømme kan være signaturen til vedkommende som i sin tid laget den.

For alle disse funnene gjelder det at finnerne, som var både menn og kvinner (og norskamerikanere), har avlagt skriftlige og ofte bevitnede forklaringer på hvordan det gikk til at de fant gjenstandene, på samme måte som det ble gjort etter funnet av Kensingtonsteinen. Når det gjelder Erdahl-øksen ble

den funnet på samme måte, nemlig under en trerot under rydding av et landområde som til da hadde ligget fullstendig urørt. Fra øksen ble gravd frem av jorden i 1893 var den i finnerens eie til den ble lånt ut til Holand på 20-tallet. Øksen ble funnet nede i et dypt hull under en rot.

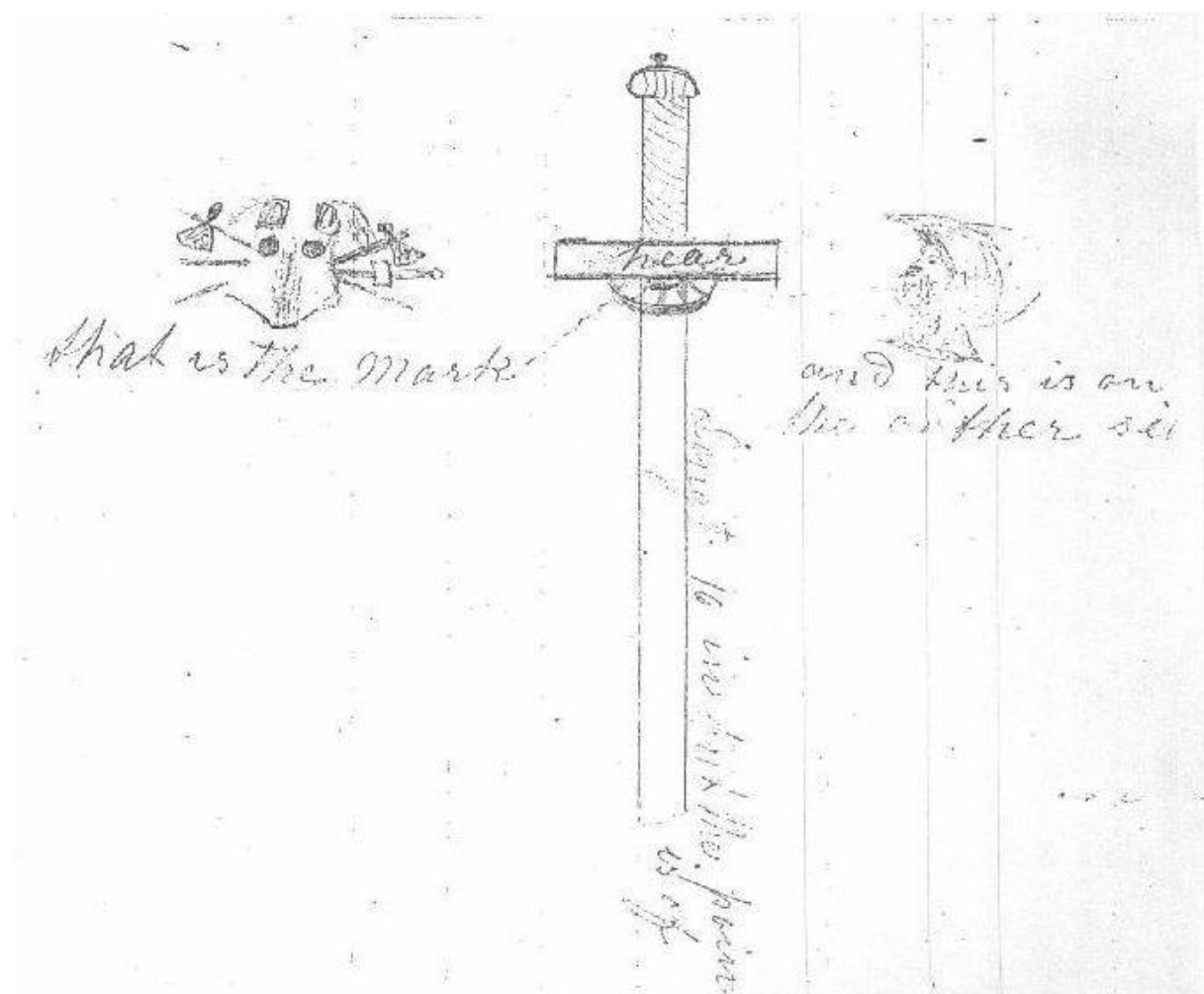
Ulen-sverdet

Ulen-sverdet og et annet sverd som er brakt frem fra jorden - Brooten-sverdet.

I 1911 ble det funnet et sverd på et sted som heter Ulen i Clay County, Minnesota – det såkalte Ulen-sverdet. Farmeren Hans Hanson som fant den uventede fortidslevningen hadde pløyd marken der sverdet kom til syne i flere år, men aldri særlig dypt – det var først da han hadde vært på et møte og hørt om

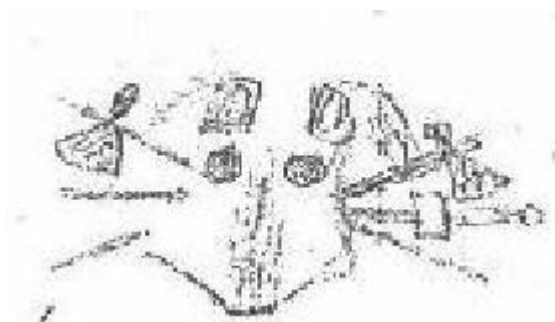
fordelene ved å pløye dypere i jorden at sverdet plutselig kom til syne. Sverdet var svært rustent. Farmeren tok det med seg hjem og fortalte senere at han hadde brukt en god del tid på å skrape vekk rusten.

slagredskap for hånden, heller ikke har det vært en smed i nærheten som han kunne be om å gjøre det. Følgelig har han benyttet seg av en hammer med rundt hode for å slå sverdbladet i to. Da det ikke nyttet, brukte han rå makt og *knekket* av den ønskede delen. Den gjenværende delen av sverdbladet er deretter (eller på forhånd) blitt hamret slik at det er blitt tynnere.

Hva er Holands poeng med dette? Jo, poenget er ganske enkelt at det etter hans oppfatning er en indianer som har knekket sverdbladet. Dersom sverdet ble funnet av en indianer, eller tatt som bytte ved Cormorant Lake, 30 km unna, må det snart ha blitt til en skuffelse, ettersom sverd var ukjent for indianere. De ville rett og slett ikke vite hva de skulle bruke det til. Men dersom de knekket av en del av bladet kunne det derimot bli en god jaktkniv, og dermed har vedkommende tatt sin tomahawk av stein og prøvd å kutte av bladet. Konkave merker som tyder på at det er blitt brukt en rund steinøks er fremdeles synlige på den gjenværende delen av bladet. Selve bladet er blitt slått flatere og tynnere med et lignende redskap, kanskje det samme.

Holands forklaring er altså at en indianer har fått tak i et sverd fra det norrøne følget. Men *er* dette et norrønt sverd i det hele tatt? Flere har påpekt at det har en slående likhet med sverd av gammel romersk type, mens andre har lurt på om det kan ha ligget igjen etter en omreisende teatertrupp som det fantes en del av i det ville vesten. I alle fall blir Ulen-sverdet stort sett regnet som norrønt, og er i dag å finne i et museum i Ulen, Minnesota, hvor det hvert år blir avviklet en "vikingsverd-festival" med mye halloi og jubel for å bringe hardt tiltrengte penger til næringslivet i en daff småby.

Tegning som viser det innrissede mønsteret på Ulen-sverdet (fra geirodden.com)

Andre har gått lenger enn Holand når det gjelder å knytte Ulen-sverdet til Pål Knutssons ekspedisjon. Man har nemlig spekulert på om motivet man finner på sverdets hjalte er det samme som det man finner i det middelalderske Onarheim-seglet. I så fall stammer sverdet fra Tysnes i Sunnhordland, øya hvor Pål Knutsson hadde sin eiendom. Kårdeknappen på sverdet er laget av messing, med en enkel, kraftig hjalte. På de korte tverrstykkene mellom håndtaket og bladet er det risset inn et mønster - en soldat med hjelm på den ene siden, og en brystplate over korslagte økser og en dolk på den andre. For den som er kjent med det gamle Onarheim-seglet vil dette straks få noen bjeller til å ringe. Den dag i dag er Onarheim-seglet høyst levende, i og med at det blir brukt som fylkesvåpen for Hordaland. På 1300-tallet, altså på Pål Knutssons tid, var Onarheim-seglet (som vi har vært inne på tidligere) godt som gull - i og med at det var seglet som ble brukt av medlemmene av Onarheimsgildet. For alt vi vet kan Pål Knutsson ha vært medlem her, det virker mest sannsynlig at en stormann som ham spilte en rolle i gildets virke. Motivet på Onarheim-seglet er to korslagte økser, det samme som på det innrissede mønsteret som vi finner på Ulen-sverdet.

Onarheim-seglet med korslagte økser, i et avtrykk fra 1344.

Om vi skal la fantasien få lov til å løpe litt løpsk med oss et øyeblikk, så vil det jo være nærliggende å spekulere på om Ulen-sverdet – med sin åpenbare tilknytning til Onarheimsgildet – faktisk kan være *Pål Knutssons eget sverd...*? Tanken virker kanskje litt for spekulativ, men dersom det virkelig er slik at Ulen-sverdet stammer fra Pål Knutssons ekspedisjon vil det uansett - statistisk sett – være en stor sjanse for at sverdet har vært hans.

Det må være lov å spørre.

Spydhodet fra Whitehall

FIGURE 30. The Windjue Spear

Windjue-spydet.

Selvsagt har man funnet spyd også. I 1899, året etter at man fant Kensingtonsteinen, oppdaget den norskættede farmeren Nils Windjue, bosatt i nærheten av Whitehall, Wisconsin, en rusten gjenstand i jorden. Ved nærmere undersøkelse viste det seg å være en spydodd, som senere er blitt kjent som Windjue-spydet. Selve funnstedet befant seg ved bredden av elven Pigeon Creek, omtrent 64 km øst for Mississippi. Etter Nils Windjue finnes det en edsvoren og detaljert forklaring om funnet, med nøyaktige mål. Spydodden ble straks anerkjent som en del av et ekte norrønt spyd.

I likhet med Republic-øksen ble Windjue-spydet funnet langt fra den ruten man antok at Pål Knutsson og hans menn hadde fulgt. Kan det være at begge disse gjenstandene, som jo var velkjente nok for de innfødte, er blitt tatt i krigsbytte og fraktet langt bort fra det stedet der indianerne tok dem?

En båtshake?

FIGURE 31. The Boat Hook

Holand mente at dette kunne være en båtshake fra norrøn tid.

I 1944 ble Hjalmar Rued Holand oppsøkt av en farmer fra Farwell i Minnesota som seks år tidligere hadde funnet en underlig gjenstand som han gjerne ville at Holand skulle ta en nærmere titt på. Den merkelig formede og godt rustne gjenstanden var blitt funnet på østsiden av Lake Lakota, omtrent ni og en halv kilometer sørvest for Alexandria, området der Kensingtonsteinen ble funnet. Lake Lakota er en del av en hel kjede med store og små innsjøer som strekker seg over den sørlige delen av Douglas County. Her var det funnet to fortøyningshull, og Holand lette fremdeles etter det tredje.

Gjenstanden kan ved første øyekast minne om en slik ring man bruker til servietter, en serviettring. Ringen målte 2.5 cm i diameter, så det var altså ikke snakk om store dimensjoner. Holand sendte gjenstanden videre til nærmere undersøkelser, bl.a. til en professor Ragatz ved Universitetet i Wisconsin, som i sin redegjørelse (gjengitt i Holands bok) antyder at det her dreier seg om et stykke smijern med en tilvirkingsmåte som var i bruk frem til 1340, selv om han på slutten av sin uttalelse er nøye med å understreke at det er umulig å fastsette noe bestemt årstall for når dette smijernstykket kan ha blitt laget.

Ut fra professorens rapport konkluderte Holand med følgende: a) Det later ikke til at ringen har vært i bruk i moderne tid b) Den metallurgiske strukturen skiller seg i minst to henseender fra moderne smijern c) Gjenstanden ble funnet

like ved den ruten man antar at følget fulgte i 1362. Med andre ord – enda en etterlatenskap etter Pål Knutssons ekspedisjon.

Men hva i all verden ble den brukt til? Om det hadde Holand sin bestemte oppfatning.

En nærmere undersøkelse av gjenstanden vil avsløre at den mest sannsynlige funksjonen for den sylindriske ringen må ha vært å tjene som en festering for en liten stokk eller påle, mente han. Denne teorien blir ytterligere bestyrket av det faktum at innsiden av ringen viser en lett konvergens – dvs. at diameteren er litt større øverst enn nederst. Med andre ord ser det ut som ringen er ment å fungere som en solid festeanordning for å hindre at den skal gli av for eksempel en stokk.

På dette viset får den en praktisk likhet med en hake, ikke så ulik de redskapene man før i tiden brukte under tømmerfløting. Forskjellen er bare at denne vesle ringen naturligvis er altfor liten og spinkel til å brukes til tunge tømmerstokker. Men til bruk under fortøyning av en båt vil den passe utmerket.

For å skjønne denne tanken fullt ut er det nødvendig å forstå hvordan en båt ble fortøyd. Fortøyningssteinen (eller berget) ved bredden tjente som en brygge eller pir som båten ble festet til ved hjelp av en bolt, dvs. en jernpinne som passet løst i et hull som ble boret i steinen. Båten kunne ikke ligge altfor nær steinen, ettersom det kunne føre til at båtsiden kolliderte med bredden, for ikke å snakke om de skadene det kunne gjøre på baugen eller akterenden. Man måtte av den grunn sørge for at båten ble fortøyd i enden i tillegg. I rolig vær ville en slik operasjon ikke by på problemer, men dersom det blåste og det var høye bølger i innsjøen ville det være noe helt annet.

For at båten ikke skulle bli drevet inn mot stranden, eller kastet sidelengs av bølgene, eller bli trukket utover av understrømmer, måtte man sørge for å holde baugen i en fast posisjon mot fortøyningssteinen mens man kastet anker. Man kunne kanskje sette en av mannskapet til denne jobben, men det ville neppe være noen enkel oppgave dersom steinen eller svaberget var fuktig og sleipt, nei, da ville det være atskillig enklere å benytte seg av en hake som var lang og lett i vekt. Ved å feste en spiss gjenstand i fortøyningshullet mens båten nærmet seg steinen ville det være mye enklere å kontrollere fartøyets bevegelser. Etter

Holands mening kunne ikke gjenstanden ha vært brukt til noe annet formål enn dette, som den så ut til å passe perfekt til.

En øks til kronprins Harald

I 1959 ble alle de omtalte gjenstandene stilt ut i det vesle Alexandria Museum, som den dag i dag huser den berømte Kensingtonsteinen. Foruten dette museet fantes det en norrøn gjenstand på *Luther College Norwegian Museum*, hvor man oppbevarte en øks som etter sigende skulle stamme fra Cormorant Lake. Senere kom det rapporter om andre gjenstander, som et sverd av samme type som Ulen-sverdet som var blitt funnet av en farmer tredve, førti år i forveien mens han pløyde et jorde i Pope County, Minnesota. Dette sverdet ble underkastet en grundig undersøkelse i 1960, hvor det ble slått fast at materialet måtte ha blitt smidd for mer enn to hundre år siden - ja, ble det sagt: "Dette er et materiale som var mye brukt av middelalderske krigere." (*University of Wisconsin*).

På samme vis dukket det også opp en hellebard i god stand, som opprinnelig var blitt funnet i Sør-Dakota 1946 - den såkalte "hellebarden fra Knox", eller *Knox halberd*. Også denne gjenstanden ble grundig undersøkt. Nok en gang ble det slått fast at materialet måtte være mer enn to hundre år gammelt. Det samme gjaldt den såkalte Mora-øksen, som ble funnet i 1933 i Kanabec County, Minnesota.

For Hjalmar Rued Holand hersket det ingen tvil om at alle disse gjenstandene skrev seg fra Pål Knutssons ekspedisjon i årene rundt 1360. På mange måter kan det virke som en søkt og finurlig teori av den sorten hvor man sitter med svaret på forhånd og setter opp tallremsene i regnestykket etterpå. Samtlige (så å si) av de norrøne gjenstandene som skal ha blitt funnet i amerikansk jord har ligget langs den stipulerte reiseruten til Pål Knutssons følge, dvs. i de områdene hvor man har kartlagt fortøyningshull. Dette kan tyde på at Holand – dersom funnene er autentiske og det ikke er gjort mange andre funn andre steder – kan ha rett.

Men oppriktig talt, hva skal man si om disse gjenstandene? Det er ingen tvil om at de later til å være ekte nok. Alle undersøkelser har bekreftet at de etter alt å dømme virkelig stammer fra middelalderen eller "vikingtiden". I nesten alle tilfeller ble det avlagt ed på at de ble funnet i USA, dvs. i de "skandinaviske" statene i nord. Er alt dette ledd i en eneste gedigen kjempebløff? Det er ingen tvil om at de skandinaviske settlerne mer enn gjerne ville ha det til at de hadde vært først ute i disse områdene, og at de slik sett ikke skulle behøve å føle noen dårlig samvittighet for at de hadde trengt vekk indianerne. Den norske nasjonalfølelsen, ikke minst i Minnesota, var helt enorm, man åt lefse og lutefisk og danset i bunad på prærien med nylonskjørt og plastknapper, og om det dukket opp vikingsverd og vikingøkser av jorden så gjorde det ikke akkurat saken verre. Da daværende kronprins Harald besøkte Minnesota på slutten av 50-tallet var det bare rett og rimelig at han ble presentert for en norrøn øks. En kongelig bløff?

Men likevel - hvordan kunne man bløffe med slikt, rent praktisk sett? Hvem i alle dager kom til Amerika med et vikingsverd i trunk'en...? Det høres like usannsynlig ut som mange mener om at funnene kan være ekte. I ett og to tilfeller – ja, kanskje. Men *så* mange? Foruten de funnene vi har nevnt her er det også gjort en rekke andre funn, fra spader til deler av skip. I noen tilfeller *har* det faktisk vært snakk om ren svindel. Men det behøver ikke å bety at *alle* funnene baserer seg på juks og fanteri.

Med dette forlater vi Holands teorier om hvor det ble av Pål Knutsson og hans menn. Som nevnt utløste skriftene hans en enorm diskusjon – en temmelig opphetet og hissig debatt hvor man relativt raskt hoppet ned i hver sine skyttergraver. Da Holand døde må han kanskje ha følt seg som et miskjent geni – riktignok med noen få trofaste tilhengere. I nyere tid har han begynt å få en viss oppreisning, ikke minst gjennom personer som Thor Heyerdahl og Richard Nielsen og andre forskere som har vært nevnt i denne boken.

Holand konsentrerte sin innsats om å knytte Kensingtonsteinen og andre norrøne funn til Pål Knutsson og Nikolas fra Lynne. Imidlertid er det gjort en

rekke andre runesteinsfunn i andre deler av USA, som – dersom de er ekte – neppe kan ha hatt noe med Pål Knutsson å gjøre. Noen av disse funnene er gjort etter Holands død, andre må han ha hatt kjennskap til. I tillegg har en rekke andre historikere – profesjonelle som amatører – forsøkt å påvise at det kan ha vært en mye videre norrøn bosetning i dagens Canada og USA enn man hittil har vært klar over – *før* Pål Knutsson og hans menn kom dit.

Dessuten er det også lansert andre teorier om hvordan det gikk med Pål Knutssons ekspedisjon. Hvorfor har man for eksempel uten videre gått ut fra at vendingen ”røde av blod” automatisk henspeiler på at de er blitt slaktet ned av indianere? Kan dødsfallene skyldes noe annet – som Svartedauen?

Svartedauen i Amerika?

Hvorfor har man hele tiden - fra det første forsøket ble gjort på tolkning av runetegnene på Kensingtonsteinen - nærmest som en selvfølge gått ut fra at mennene i det norrøne følget var blitt slaktet ned av indianere? Hva om årsaken til at de alle sammen lå der "røde av blod" var en ganske annen? Sett at det skyldtes en sykdom, at de var blitt rammet av pest - ja, at de var blitt ofre for den fryktede Svartedauen? En av dem som har beskjeftiget seg mye med disse tankene er den norskættede amerikaneren Thomas E. Reiersgord, i boken *"The Kensington Rune Stone, it's place in history"*. Samtidig tar Reiersgord et kraftig oppgjør med det han mener er myten om at de norrøne menneskene lå i stadige voldelige feider med de innfødte, "skrælingene". Reiersgord mener at det tvert om hersket en fredelig sameksistens mellom de to folkeslagene, og at de lærte av hverandre og utvekslet tanker og ideer, seder og skikker fra sine respektive kulturer, en tankegang som for så vidt også Holand og andre har penset inn på.

Reiersgord mener at man har tolket vendingen "frelse oss fra illy" feil, enten man nå legger Holands egen eller Wahlgrens og Blegens oversettelse av innskriften på Kensingtonsteinen til grunn. I begge oversettelser er ordet "illy" blitt tolket som "ondt/vondt" – dvs. "frels oss fra det onde". Etter Reiersgords mening har ordet en helt annen betydning, nemlig "sykdom". Det er en fonetisk likhet mellom "illy" og det engelske ordet for sykdom, nemlig "illness".

Reiersgord peker også på at innskriften i og for seg ikke sier et eneste ord om indianere, langt mindre at det norrøne følget skal ha blitt utsatt for angrep. Dersom de hadde hatt indianerne i hælene ville det være lite sannsynlig at de tok seg tid til å risse inn en så lang innskrift som denne, peker han på. Reiersgord mener at Kensingtonsteinen er en *gravstein*, og at de overlevende må ha brukt mye tid på å lage den, ikke bare på å hugge inn runetegnene, men også på å gi steinen den spesielle formen.

Innskriften forteller med andre ord at den delen av følget som har vært av gårde for å fiske kom tilbake til leiren og fant alle vennene liggende døde etter å ha vært rammet av den grusomme pesten som hadde spredt seg som ild i tørt gress over hele den kjente verden. I 1362 hadde Svartedauen rast gjennom land etter land i Europa for mer enn femten år. Det var en pest som disse mennene må ha vært godt kjent med, og som de hadde all grunn til å frykte. På dette tidspunktet forsto man lite og ingenting av årsakene til pesten. Man skjønnte ikke hvordan den smittet, og slett ikke *hvorfor* den var så smittsom. Man hadde ikke engang noe navn for den. Ordet "Svartedauen" kom ikke i bruk før på 1500-tallet. Med en sykdom der ofrene hostet opp blod før de døde skulle man tro at betegnelsen "raude-døden" ville vært mer beskrivende. Ettersom vedkommende som risset inn innskriften på Kensingtonsteinen ikke hadde noe offisielt navn for den fryktelige sykdommen kunne han bare beskrive fakta, og det var nettopp det han gjorde, sier Reiersgord.

Alle var ikke like uvitende. Enkelte klarte å holde hodet kaldt midt i skrekken og forvirringen og flyktet til øde steder for å unnsnippe faren. Men det førte ofte til at de bare spredte pesten til nye områder, ettersom de uten å vite det bar med seg smittede lopper. Det var byllepest-delen som spredte seg med lopper, men sykdommen utviklet seg ofte til miltbrann, som ble spredt fra person til person ved nysing og hosting osv. og som dermed kunne hoppe bukk over basisformen som ble spredt med lopper. Miltbrann resulterte nesten alltid i en rask død og opphosting av blod. Ettersom de ti mennene ser ut til å ha dødd av byllepest med opphosting av blod kan de imidlertid ha blitt angrepet av en tredje form, mener Reiersgord, nemlig av sårbetennelse/blodforgiftning, som kan ha fått dem til å hoste opp større mengder blod fra lungene. Reiersgord peker på at

mange historikere mener at Svartedauen kan ha vært en kombinasjon av flere dødelige sykdommer, som byllepest og miltbrann, kombinert med diverse komplikasjoner.

Man regner gjerne med at Svartedauen var et forholdsvis forbigående fenomen. I midten av 1350-årene, da Pål Knutssons ekspedisjon forlot Bjørgvin, hadde landet såvidt begynt å summe seg etter den enorme katastrofen. Store deler av det norske riket lå øde. Gårder og grender, ja, hele bygder var tomme for folk. Men pesten var over, tiden var inne for å ta et krafttak og bygge opp landet igjen. Det gikk bare sånn måtelig.

Reiersgord peker imidlertid på at pesten *ikke* var over. Ikke for alle. Tvert imot flammet Svartedauen opp flere ganger i mer enn ett hundre og femti år etter at den hadde begynt. I 1362 fantes det ikke det menneske i Nord-Europa som ikke hadde levd i nærheten av den smittsomme pesten de siste 14-15 årene. Det må ha vært det folk snakket mest om og tenkte mest på, og like fullt var det et mysterium for dem.

Utbruddet av pesten satte et punktum for ekspedisjonen, mener Reiersgord (som for øvrig argumenterer for at ekspedisjonen var på vei i stikk motsatt retning enn det den var i følge Holands teorier, nemlig *fra* Vinland og mot vest – ikke, som Holand mente, på vei *til* Vinland). Følget hadde ingen kart, og det fantes heller ingen stedsnavn som kunne gi en nøyaktig beskrivelse av lokaliseringen. Da de ti mennene døde hadde følget allerede reist veldig langt, og Reiersgord antar at frykt og tretthet kan ha fått dem til å gi opp tanken på å trenge dypere inn i landet. Dermed var det på tide å gjøre opp status, snu og vende tilbake den samme veien de hadde kommet - og etterlate en gravstein til minne om deres døde venner. Tross alt må de ha følt seg lykkelige over å være i live. Men trygge kunne de ikke være. Ikke rart at de tok med en inderlig og dypt følt bønn til Guds mor om at de måtte bli spart for den samme skjebnen som hadde rammet kameratene.

Hvor sannsynlig er det at Pål Knutsson og hans menn, som hadde forlatt Norge i 1356, syv år etter at et skip med svarte rotter hadde brakt pesten til

Björgvin, brakte Svartedauen med seg inn i dypet av den amerikanske villmarken?

Reiersgords teori går ut på at det på dette tidspunktet eksisterte flere norrøne bosetninger i Amerika, og at man gjennom kontakten med for eksempel skip fra Norge kan ha fått de smittebærende loppene til Vinland og andre bosetninger, og at også den innfødte befolkningen, indianerne, kan ha blitt smittet. Han leker også litt med tanken på om det var *derfor* disse mennene bega seg inn i ødemarken, fordi de var på flukt fra pesten. Men uvitende om pestens mekanismer som de var, skjønnte de ikke at de fraktet smittede lopper med seg. Loppene behøvde ikke å befinne seg i klærne eller håret deres, de kunne like gjerne skjule seg i dyrehudene som de brukte til å bære våpen og verktøy i.

En nøkkelfaktor ville være temperaturen. Smittede lopper døde fort i varmt vær, mens kjølige temperaturer ville få dem til å trives bedre. Ja, om de ytre forholdene bare var ideelle nok kunne en smittet loppe leve i mer enn ett år. Forutsatt en temperatur på femten grader Celsius eller lavere er det med andre ord ingenting i veien for at en slik loppe kunne ha fulgt med et skip rundt halve jordkloden. I løpet et slikt tidsrom kunne en loppe smitte hele generasjoner av rotter. De meteorologiske forholdene i Nord-Atlanteren og de sentrale delene av Minnesota ville være helt ideelle for lopper, mener Reiersgord. Det ville skape et miljø som holdt dem i live og gjorde dem sultne nok til å krype frem fra dyrehudene og komme i direkte kontakt med mennene. Dyrehuder var et yndet tilholdssted for lopper. Man har mange eksempler på at pesten ble fraktet med handelsskip som transporterte laster med dyrehuder fra ett land til et annet. Det kunne dessuten følge lopper med klærne etter folk som var døde av pesten. Og fattige som folk var ble det jo lett til at man tok på seg klesplagg etter de døde.

Som nevnt fantes pesten i tre former: som byllepest, sårbetennelse og lungebetennelse. Et menneske som ble bitt av en smittet loppe ville sannsynligvis utvikle byllepest-formen, med en dødelighetsrate på 25 – 60 prosent dersom den ikke ble behandlet.

Sårbetennelse er i dette tilfellet det samme som blodforgiftning. Pesten kan utvikle seg gjennom blodet uten at man nødvendigvis behøvde å ha de innledende symptomene på byllepest. I tillegg utvikler blodforgiftningen seg

veldig raskt, fra en til tre dager, og utgangen er nesten alltid dødelig. Fikk man lungebetennelse hadde man først hatt symptomer på byllepest. Og led man av lungebetennelse kunne man bli smittet av pesten via basiller i luften, dvs. at pesten kunne spre seg fra mann til mann gjennom inhalering. Man kunne således bli rammet av den fryktede pesten uten å ha blitt smittet av lopper eller fått byllepest først. Fikk man lungebetennelse ville døden inntreffe tre til fire dager etter utbruddet. Inkubasjonstiden etter et loppebitt kunne vare fra en til tolv dager. I noen tilfeller behøvde man ikke å føle seg syk i det hele tatt. Alt kunne virke helt i orden med vedkommende inntil sykdommen nådde klimaks – og da kunne det se ut som offeret ble rammet like brått som om han skulle ha blitt slått i bakken av lynet. I middelalderen var det lungebetennelse-utgaven som etter alt å dømme spredte seg raskest fra person til person, enten man inhalerte bakterier direkte fra smittede personer, eller ved direkte kontakt gjennom berøring, klespagg osv.

Reiersgord mener at en eller flere av mennene i følget kan ha blitt smittet av lopper som de har fraktet med seg i bagasjen, og så har en eller flere av dem fått byllepest. Derfra har det slått over i lungebetennelse. Vennene deres har prøvd å hjelpe, og så ble de selv smittet. Disse mennene var sikkert sterke personer som kan ha taklet de innledende stadiene uten symptomer, men de kan ha følt seg for slappe til å dra ut og fiske, og av den grunn blitt værende igjen i leiren. Mens mennene som hadde dratt for å fiske var borte kan lungebetennelsen ha nådd sitt klimaks, og de syke døde mens de hostet opp blod – og de ble funnet slik det står beskrevet i innskriften på Kensingtonsteinen. Da vedkommende som risset runene skrev at mennene var ”røde av blod”, skildret han nøyaktig hva som hadde skjedd, uten omskrivninger, antakelser eller forutinntatthet.

Reiersgord peker interessant nok på at innskriften ikke sier noe som helst om at *alle* disse som ikke hadde blitt med for å fiske døde. Det står bare at når de som hadde dratt for å fiske kom tilbake til leiren, fant de ti døde menn. Det åpner for muligheten av at noen av dem som var blitt værende tilbake *ikke* døde. En person som overlever byllepest blir immun. Samtlige ekspedisjonsdeltakere

hadde levd med pesten rundt seg i mange år, og slik sett er det ingen utrolig tanke at i det minste noen av dem hadde oppnådd immunitet.

Få fisketurer - om noen - er blitt udødeliggjort i form av en innskrift hugget inn i stein, og det er vel heller ingen fisketur i historien som er blitt mer debattert. Kan det være fordi de ønsker å unnskyldes seg, at dette var en måte å si at det ikke var noe de kunne ha gjort noe med - at de var uskyldige i det som hadde skjedd? I middelalderen så man på en slik pest som Guds straff. Samtidig som vi må gå ut fra at de overlevende aksepterte kameratenes død som Guds vilje, ønsket de forståelig nok å bedyre sin egen uskyld.

En annen innfallsvinkel for å forstå innskriften på Kensingtonsteinen som en rapport fra Svartedauens herjinger er selve ordlyden: "AVM frelse oss av illu". *Illu*, *illy* eller *illu* har vært tolket som "det onde". Imidlertid peker flere forskere på at det snarere kan peke hen på pesten - "frels oss fra sykdom". Dersom man tolket innskriften slik at det var indianere som hadde myrdet mennene (og det var stort sett den eneste tolkningen) så ville jo dette med sykdom gi liten mening. Da ville det naturligvis rime bedre med "det onde".

På den annen side, selv om man holder fast på at den mest korrekte oversettelsen ville være ordet "ondt", så vil jo uansett "sykdom" være en av de nærmeste assosiasjonene til et slikt ord.

Som et annet argument for at mennene døde av sykdom og ikke ble drept av innfødte peker Reiersgord på at mennene som vendte hjem fra fisket ikke hadde ventet å finne vennene døde. Det tyder på at de befant seg i fredelige omgivelser. Det er ingen indikasjoner på at de lå i dødelig strid med indianere. Hvorfor skulle de ellers ta seg tid til en så tidkrevende og møysommelig prosess som å risse inn en innskrift og hugge til steinen, enten før eller etterpå? Hvis de var redde for å bli angrepet på nytt ville de neppe laget så mye støy som slagene fra meiselen må ha gjort. Og om det virkelig var indianere som hadde myrdet vennene deres, er Reiersgord overbevist om at innskriften ville hatt en helt annen ordlyd.

Så kan man jo saktens spørre, finnes det noe som helst vitenskapelig belegg for å hevde at Svartedauen rammet Nord-Amerika i middelalderen? Ettersom indianerne ikke har etterlatt seg skriftlige vitnesbyrd kjenner vi svært lite til deres historie. Men ettersom noe av hensikten med denne boken er å stille spørsmål ved vedtatte historiske sannheter vil vi også kikke litt nærmere på dette spørsmålet.

Bakterien som forårsaket pesten, *Yersinia pestis*, kan man i dag finne i ville gnagere i visse områder mange steder i Nord-Amerika. Eksperter har forklart dette med at bakterien kan ha kommet til Amerika fra Asia en gang på 1800-tallet. Men i så fall ville bakterien neppe spredt seg så raskt over så mange områder som den har gjort, hevder Reiersgord. Derimot kan man skjønne det bedre om bakterien ble innført i middelalderen. Man glemmer så lett at pesten først og fremst vil florere mellom ville gnagere og mindre blant mennesker. Studier har vist at 230 arter av ville gnagere er blitt naturlig infisert av pest-organismen, og mer enn 1500 loppearter har fungert som bærere av *Yersinia pestis*. Gnagere tilbringer sine liv innen et mindre territorium, det er først når mennesket blir involvert at pesten sprer seg over større områder.

Svartedauen rammet Europa fra Asia i 1346. Tre år senere nådde den de nordiske landene. Det var en enorm katastrofe som tok livet av mer enn 25 millioner mennesker. Underlig nok nådde ikke Svartedauen frem til Island før i 1402, tre og femti år etter at pesten først hadde slått til i Norge, og førti år etter at innskriften på Kensingtonsteinen kan ha blitt laget. Det later ikke til å finnes noen detaljert beretning om hvordan det gikk til da pesten rammet Island, men den råket landet hardt og brutalt, og på to år drepte den opptil to tredjedeler av befolkningen. Hvorfor det tok så lang tid for pesten å nå over havet til Island er fremdeles et mysterium. En mulighet er at pesten nådde Island fra Nord-Amerika i 1402, med lopper som lå skjult i pels som ble smuglet inn i landet. Vi kjenner til at et skip forlot Grønland med kurs for Markland i 1347, og ble drevet i land på Island da skipet ble overrasket av stormvær. Vi kan uten videre gå ut fra at flere stedsnavn langs den nordamerikanske kysten var kjent for islendingene på 1300-tallet. Det er godt mulig at det var en mye livligere handel med pels fra Amerika enn vi i dag er klar over.

Det er heller ingen umulig tanke å forestille seg at Svartedauen kan ha fått flere høyerestående indianske kulturer til å kollapse. Da europeerne begynte å trenge inn i det enorme kontinentet for alvor på 1500- og 1600-tallet oppdaget de at det amerikanske fastlandet var nesten helt tomt. Fraværet av en befolkning sto i en skarp kontrast til andre land som ble kolonisert. Arkeologer har funnet at i mange regioner i Nord-Amerika har det eksistert indianske sivilisasjoner som har vært både store og hatt en kompleks samfunnsstruktur. I området langs Mississippi har man således ment å konstatere en oppgang i folketallet frem til ca. 1400, da befolkningstallet har avtatt ganske kraftig. Her fantes det en gang en stor by som antropologene har gitt navnet Cahokia, med en konstant befolkning på minst 50 000 mennesker mellom 1050 og 1250. En så stor by må ha vært godt organisert. Hvorfor denne og andre større byer og organiserte samfunn plutselig forsvant på 1400-tallet har alltid vært en gåte for historikerne. Man har gjerne forestilt seg at det kunne skyldes en pest eller epidemi, men man har likevel aldri satt det i sammenheng med den pest-katastrofen som rammet Europa i det samme tidsrommet. Gamle indianske legender kan fortelle om massedød og emigrasjon på grunn av en pestlignende sykdom (ojibwa-indianerne). Ja, til og med i klassikeren om Hiawatha (*"The Iroquois Book of Rites"* av Horatio E. Hale fra 1883) blir det fortalt at hvert eneste medlem av hans familie og mange av hans venner var blitt slått døde. Hiawatha selv mente at det skyldtes de overnaturlige kreftene eller det onde øyet til høvding Atotarho. Man regner gjerne med at Hiawatha levde på 1500-tallet.

I Europa gjorde Svartedauen et enormt innhugg i befolkningen. Det tok lang tid å komme på fote igjen og få befolkningen opp på et akseptabelt nivå. Indianerne kan ha opplevd lignende dødstill - eller enda verre. Men europeerne hadde et våpen som indianerne ikke hadde, nemlig evnen til samarbeid og å gå sammen mot den truende faren. Indianerne manglet den sivile strukturen som skulle til for å bekjempe katastrofen.

Spor i indianerkulturen?

Et vesentlig punkt for all forskning rundt den norrøne kulturens nærvær i Nord-Amerika har vært spørsmålet om nordboerne virkelig kan ha hatt nær kontakt med den innfødte befolkningen eller ikke. Alle kilder fra middelalderen, dvs. sagaene og lignende, kan berette om et ulykksalig fiendskap mellom indianer og hvit. I sagaene som omhandler Vinlandsferdene finner vi et tydelig nedlatende syn på ”skrælingene”. Det er ingenting i de skriftlige overleveringene fra middelalderen som tyder på at de norrøne oppdagerne gjorde noe som helst forsøk på å komme på vennskapelig fot med skrælingene, enn si å sette seg inn i deres kultur, selv om det - i det minste mellom linjene - går frem at de har møtt hverandre i all fredsommelighet for å utveksle varer. Problemet var bare at disse transaksjonene alltid endte i bråk. De innfødte skildres som primitive og lumske og brutale.

Men dersom de norrøne bosetningene og ekspedisjonene var av større omfang enn vi hittil har trodd er det også grunn til å tro at det var en utbredt og god kontakt mellom indianer og hvit. De skriftlige kildene er få og forteller neppe hele historien.

Flere norske utvandrere på 1800-tallet fant seg indianerkvinner og fikk barn med dem. Dette er et høyst interessant og for en stor del lite omtalt kapittel av historien om den norske utvandringen til USA.

Men allerede da de første europeerne kom til det nye landet gikk det rykter om "hvite indianere". Ikke minst har det vært mange spekulasjoner rundt mandan-indianerne i Nord-Dakota. Denne indianerstammen er svært spesiell. På 1700-tallet kunne fangstfolk og andre som trengte inn i ødemarken fortelle om indianere med lys hud og blå øyne, og som snakket et underlig språk med ord som de mente måtte stamme fra walisisk. Mandan-folket var fredelige mennesker. Både kulturen og de religiøse forestillingene deres vitnet om en eller annen form for kristent opphav. Hver familie hadde en liten minatyrkano som symbol. Holand tolket dette som at kanoene var til minne om de hvite mennene som hadde kommet med kano fra vest. Nyere forskning har ikke ført til at man er blitt særlig mye klokere når det gjelder gåten rundt mandan-folket. Den gamle mystikken henger ennå over dem. Ja, enkelte dristige sjeler har til og med lansert en teori om at mandan-indianerne kan være en av Israels tolv tapte stammer!

Men det finnes også mer "vitenskapelig" funderte teorier når det gjelder spørsmålet om hvite indianere. Således er det fra faglig medisinsk hold blitt hevdet at det har vært en pre-columbiansk kontakt mellom hvite og indianere (*F.N. Brown: "The Voyage of the Wave Cleaver"*). Her blir det hevdet at det er funnet spor etter tuberkulose hos narrangasett-folket som levde i den sørlige delen av New England, noe som skiller dem fra resten av urbefolkningen på det amerikanske kontinentet. Funnene det er snakk om har vært studert på 56 skjeletter i graver fra pre-columbiansk tid, der man fant lesjoner i ribben, hofter og ryggrad. Tuberkulosen kan ikke ha kommet fra andre steder enn Europa, mener Brown.

Kan det ha vært en mye mer utstrakt kontakt mellom indianer og hvit i middelalderen enn man hittil har vært klar over? Og kan det ha vært slik at de to kulturene hadde noe å lære av hverandre, at de utvekslet tanker og ideer og impulser? Kan indianerne ha overtatt visse sider ved den kristne kulturen og gjort dem til deres egne?

Det første kjente møtet mellom indianer og hvit fant sted da Torfinn Karlsevne og hans følge på 250 mennesker pluss kveg gikk i land på en fremmed

strand og relativt snart havnet i trøbbel med den innfødte befolkningen, "skrælingene". Før dette tidspunktet kjenner vi ikke til noe møte mellom indianer og hvit, og heller ikke noe særlig til indianernes egen historie. Mellom årene 1020 og 1200, altså i nærmere to hundre år, kan ikke pakkisen rundt Island og sørsiden av Grønland ha gjort det særlig enklere å reise til Nord-Amerika.

Omkring 1025 fant Gudleif Gudlaugsson en annen norrøn mann ved kysten av Amerika - Bjørn Asbrandson. Begge mennene var blitt drevet dit av uvær, Bjørn mellom fem og tyve til tredve år tidligere. Han valgte å bli boende der, ettersom han tydeligvis var en aktet mann av den innfødte befolkningen og hadde skaffet seg en kone og avlet barn med henne. En annen versjon av historien vil ha det til at han ble holdt i fangenskap av indianerne, og at Gudleif fikk ham fri. På denne tiden bryter en egen gruppe ut av ahapascan-folket i Alaska og Yukon og vandrer gjennom Alberta til den sørvestlige delen av USA. De tar navnet navaho.

I 1052 får vi høre at Jon, en keltisk eller saksisk prest, blir drept av de innfødte under et opphold i Vinland. Grunnen til drapet får vi ikke vite noe om.

Vinland kommer etter hvert på manges lepper, ikke minst takket være Adam av Bremens beretninger. Hvor utstrakt handelen og det eventuelle samkvemmet mellom europeerne og indianerne kan ha vært vet vi lite om, i alle fall ingenting sikkert, men det blir rapportert om funn av en mynt fra Olav Kyrres tid (dvs. fra før 1093) som ble funnet på et gammelt indiansk bosted ved Godard Point i Maine. Det kan bety at vikingene drev handel på disse trakter i Olav Kyrres tid, eller i tiden etter hans død. Indianerne tok imidlertid neppe imot betaling i kontante penger. Mynten kan ha havnet der på så mange slags vis.

Det var ikke bare "vikingene" som søkte vestover. I 1170 hører vi om Madog, en walisisk prins som skal ha seilt mot vest med en liten flåte og kommet til et land som var mye annerledes enn alle andre land han hadde sett. Enkelte mener at de nådde frem til Mobile, Alabama. Etter at han hadde oppholdt seg der en stund dro han hjem og utrustet en ny ekspedisjon bestående av ti skip med folk som ville bosette seg i det nye landet. Han seilte vestover med de ti skipene, og siden hørte ingen mer fra dem.

Kan dette være opphavet til legenden om - for ikke å si den faktiske opprinnelsen til - de hvite mandan-indianerne? Mange mener at mandanene er etterkommere etter disse walisiske kolonistene. Enkelte språkforskere mener å ha funnet spor av walisisk i språket deres.

På begynnelsen av 1200-tallet overtok russerne mye av handelen med skinn og hvalrossben, samtidig som klimaet forverret seg. Mange grønlendere kan ha emigrert til Labradorkysten og enda lenger sør for å finne levelige vilkår. Mye tyder på at de fant seg ektefeller blant inuit-eskimoene, som i samtiden ble skildret som et folk som ikke kjente jern, men som brukte piler og spyd laget av hvalrosstenner og skarpe steiner. Mye tyder på at de norrøne grønlenderne benyttet seg av overvintringssteder i Jones Sound District, nord for Devon Island. Det blir også sagt at det skal ha vært et steintårn på den sørlige bredden av Cornwallis Island, i det samme området. På samme vis blir det fortalt at en runestein (eller en stein med innhuggede skrifttegn) skal ha blitt funnet i Nord-Dakota i 1738 av franskmannen Pierre De La Verendrye. Steinen ble sendt til Frankrike, men er blitt borte. Flere forfattere nevner denne steinen. Etter mange omveier havnet den visstnok i en kirke i Rouen, der det var lagret mange andre arkeologiske funn. Under den annen verdenskrig ble kirken bombet, og dermed forsvinner steinen ut av historien.

På 1300-tallet levde dakota-folket i det enorme området som i dag har fått navnet Minnesota. Betegnelsen "dakota" er en fellesnevner for flere indianerstammer med hvert sitt navn, på samme måte som "sioux" er et fellesnavn for et forbund av mange stammer og folk. Felles for alle disse stammene var imidlertid at de levde i Minnesota og i landområdet som går under navnet "the Northern Plains", og at de stort sett fremviser samme kultur.

I forsøket på å finne historisk bevis for at det kan ha eksistert en indiansk-europeisk kontakt i middelalderen vil det beste utgangspunktet kanskje være å se hva indianerne selv har å berette om dette. Antropologene har alltd sett på dakota-folkets beretninger som myter og legender snarere enn som rene historiske fakta. Men la oss heller snu litt på flisa for en gangs skyld og gå ut fra at dette er fakta, og ikke bare oppspinn. Sett nå at indianernes myter og legender

virkelig forteller om noe som faktisk har skjedd en gang for mange hundre år siden, nærmere bestemt på 1200- eller 1300-tallet. Hvorfor i all verden skulle indianernes muntlige tradisjoner være mindre til å stole på enn de gamle islandske beretninger, som ble nedtegnet etter at de hadde levd fra munn til munn i opptil flere hundre år?

Ettersom det etter alt å dømme var munk og/eller prester med på Pål Knutssons ekspedisjon kan vi kanskje gå ut fra at de ville benytte seg av anledningen til å forkynne den kristne lære for den innfødte befolkningen de kan ha kommet i kontakt med. Dette var jo tross alt i utgangspunktet en misjonsferd. Det kan godt hende at sykdommen som hadde rammet en så stor del av ekspedisjonen tvang følget til å overvintre, og i så fall ville de hatt god tid til å bli nærmere kjent med dakota-folket - og når de norrøne mennene til slutt reiste sin vei kan mye av deres religion og kristne tankegods ha funnet veien inn i rødhudenenes sinn.

En av de første skriftlige kilder vi har om nettopp dette stammer fra 1823, da en mann ved navn William H. Keating reiste nedover langs Minnesota River. Keating skriver at selv om indianerne har hatt lite kontakt med hvite misjonærer, så "var det umulig å unngå å legge merke til at deres religion inneholdt flere rene kristne læresetninger, som de ikke var klar over selv". Nyere forskning har avdekket at ingen misjonærer kan ha vært i kontakt med dakota-folket i dette området før Keating kom dit på begynnelsen av 1820-tallet.

I 1893 var Garrick Mallery, som på 1800-tallet var en av hovedbidragsyterne til Smithsonian Institution innen området indiansk etnologi, inne på det samme poenget i sin skildring av dakota-indianernes historiske bildekunst. Mallery skriver at indianernes grafiske mytologiske skildringer til tider er sterkt preget av kontakt med kristne misjonærer.

Myter – mer enn bare myter?

Selv om vi kan tenke oss at kontakten med kristne mennesker en gang for flere hundre år siden har satt sine spor i indianernes kultur, i deres religiøse forestillinger, myter og legender, sier det imidlertid seg selv at bare noen relativt

få individer kan ha hatt denne førstehånds kontakten. I århundrenes løp har de hvites påvirkning spredt seg til større deler av dakota-folket, men er nødvendigvis blitt nokså utvannet ned gjennom århundrene, slik at man i dag ikke lenger er i stand til å peke på noen bestemt gruppe eller stamme og si at det var i dette området at de norrøne mennene satt og utvekslet tanker og ideer med de innfødte og fortalte dem om sin religion. Ingen kjenner i dag det nøyaktige området for den opprinnelige kontakten. Skal man gå ut fra den reiseruten som Hjalmar Rued Holand har antatt at mennene fulgte, må kontakten med indianerne ha funnet sted langs denne veien. Det er dessuten interessant å merke seg at dakota-indianere flest ikke har hatt noe særlig godt kjennskap til deres egen åndelige tradisjon, ettersom den ble formidlet gjennom en relativt begrenset gruppe av åndelige ledere og aldri nådde ut til folk flest. Av denne grunn ønsket den store høvdingen Black Elk (1863 - 1950) av oglala sioux-stammen at lærde menn skulle nedtegne dakota-indianernes muntlige tradisjoner for at de ikke skulle gå tapt, men også fordi han ønsket at disse tradisjonene skulle bli bedre kjent blant indianere flest.

Indianerne som var i kontakt med de norrøne menneskene, dvs. munkene i Pål Knutssons følge, oppfattet selvsagt bare brokker og biter av helheten i det budskapet som ble forsøkt formidlet til dem. Den til dels feilaktige tolkningen av det de observerte, deres manglende forståelse for viktige aspekter ved munkenes lære, den begrensede muligheten for å ta vare på kunnskapene ettersom de ikke hadde noe skriftspråk, århundrene som rullet - alt dette førte nødvendigvis til forvirring og forvrengninger av det som opprinnelig var blitt forkynt av kristen lære, mener Reiersgord. Ikke desto mindre mente man at det fantes mange tydelige elementer av kristen lære i dakota'enes religiøse tradisjon. Black Elk var en av disse store åndelige lederne som, samtidig som han sto fast i den indianske åndelige tradisjonen, også var en troende kristen (han var legmannspredikant i den romersk-katolske kirken). Denne sammenblanding av åndelige tradisjoner kan nok virke underlig på mange, men for Black Elk var det neppe slik. Dersom hans eget folk hadde tatt opp i seg den kristne troen fra misjonærer for mange hundre år siden og utviklet sin egen form for "kristendom", føltes det nok ikke som noen motsetning å dyrke de gamle guder og være katolikk samtidig.

I dag er vi Black Elk stor takk skyldig for at han fikk nedtegnet dakota-indianernes myter og legender mens de ennå var levende. Av stor interesse for oss i denne sammenheng er legenden om *Den hvite bisonkvinnen og den hellige pipen*, som vi snart skal se nærmere på.

I tillegg til de muntlige tradisjonene, som kan fortelle oss mye om en pre-columbiansk kontakt med kristendommen forutsatt at vi tolker legendene bokstavelig og ikke bare som diffuse myter, har arkeologer fastslått at det fant sted en markant endring i leveviset for dakota-indianerne i Mille Lac-området (Minnesota) på 1400-tallet. Fra nå av finner man en mer avansert sosial orden i samfunnet, basert på et mer effektivt økonomisk samarbeid. Denne forandringen kommer bl.a. til syne ved at det ble reist større og mer permanente bygninger. Kan det hende at de norrøne mennene ikke bare nøyde seg med å sette indianerne inn i den kristne lære, men også viste dem hvordan de skulle bruke forskjellig slags verktøy, og lærte dem bedre metoder for å skaffe seg mat og bygge hus? I denne perioden ble dakota-indianerne plutselig veldig avanserte når det gjaldt husbygging. Hvor hadde de lært det?

Den hvite bisonkvinnen og den hellige pipen

I 1932 fortalte Black Elk dette gamle sagnet:

En gang kom en meget vakker kvinne, kledd i hvitt, til lakota-folket. Hun ba dem om å bygge et hus som hun kunne bo i mens hun besøkte dem. Bønnen hennes ble brakt videre til stammens ledere, som straks sa at folket skulle bygge et slikt hus hun ønsket. Alle sammen var veldig spente mens de ventet på at den hellige kvinnen skulle komme og bo hos dem, og alle lurte naturligvis på hvor kvinnen kom fra og hva hun ønsket å fortelle dem.

Den hellige kvinnen rakte dem en pipe. Denne pipen, fortalte hun dem, skulle de bruke under syv forskjellige ritualer som ville bli avdekket for dem i tur og orden. Kvinnen var et hellig vesen, mystisk og overjordisk. Det ble sagt at hun ble forvandlet til en hvit bisonkalv, og siden den tid har lakota-folket alltid holdt albinokalver for å være hellige.

Det er et eldgammelt sagn som er blitt gjenfortalt i mange forskjellige versjoner, og av mange forskjellige bevarere av den muntlige tradisjonen. Kan den gamle legenden om den hvite bisonkvinnen ha rot i en virkelig hendelse? Dersom middelalderske munkers prøvde å formidle de mest vesentlige elementene i den kristne lære til indianerne må de nødvendigvis ha fortalt dem om jomfru Maria. Kan indianernes forestillinger om den hellige jomfru ha blitt forvandlet til historien om den hvite bisonkvinnen?

Reiersgord lanserer en interessant teori om opphavet til navnet "Den hvite bisonkvinnen". De norrøne menneskene må ha vært de første hvite personene indianerne noen gang hadde sett. Det var dessuten ganske sikkert første gang at de hadde sett menn med buskete skjegg. Følgelig satte de navnet "hvit bison" på dem, ettersom skikken var å gi folk navn på grunnlag av utseendet deres. Munkene har sikkert gått foran i prosesjoner hvor de bar på en statue av jomfru Maria, portrettert som en vakker, hvit kvinne. Det var vanlig at man fraktet med seg slike statuer eller bilder av den hellige jomfru i middelalderen, både for å vise henne ære, men også for å søke beskyttelse. Ettersom kvinnen ble båret av de hvite bisonmennene, ga de innfødte henne navnet *Den hvite bisonkvinnen*. De må i tillegg ha trodd at hun hadde en form for liv eller makt.

Det er også verdt å merke seg at innslaget med pipen viser til at hun kom med fred. Indianerne hadde lenge før 1362 hatt en tradisjon for å røyke pipe, men i følge Reiersgord kan det ha vært fra nå av, med Den hvite bisonkvinnens hellige pipe, at piperøykingen gikk over til å bli et symbol for fred – altså at pipen nå går over til å bli en *fredspipe*. Dette blir etter min oppfatning kanskje å trekke det noe langt, men hvorfor ikke lufte tanken?

Uansett, blant katolikker i de indianske omådene ser man i dag på Den hvite bisonkvinnen og jomfru Maria som én og samme person. For en utenforstående er det kanskje ikke så enkelt å forstå, for en indianer derimot er det helt naturlig med denne sammenblandingen av gamle religiøse tradisjoner og forestillinger med den kristne tro. Antropologen Elaine A. Jahner skriver som en konklusjon på sin drøfting av opprinnelsen til legenden om Den hvite bisonkvinnen at historisk sett må opphavet til historien være relativt ny, dvs.

noen hundre år. Det kan godt hende at fortellingen har sin opprinnelse på 1300-tallet, altså for 600-700 år siden. På denne tiden sto jomfru Maria meget høyt i kurs blant alle kristne. Svært mye av den kristne praksis, bønner og hymner kretset om henne. I følge lakota-folkets legender var Den hvite bisonkvinnen deres åndelige veiviser som lærte dem den rette veien. Hun var opphavet til deres åndelige tradisjon. Og denne kvinnen var ikke en av deres egne – nei, hun kom til dem fra et annet sted, hun var en fremmed.

De norrøne mennene, med sine flotte våpen av jern, sine tekniske ferdigheter og kunnskaper, sin viten om husbygging og verktøy må ha virket som noen imponerende skikkelser på indianerne. Dessuten var de skråsikre på at deres tro var den eneste rette. Her fantes det ikke rom for tvil. Som Helge Ingstad sier det et sted, så kunne man i middelalderen finne på mye rart i Guds navn, men det var aldri den minste tvil om at Gud fantes. De hadde et positivt forhold til sin tro, og de var dessuten fulle av misjonsiver – en kombinasjon som måtte gjøre inntrykk på hedningene. I følge en historie som ble fortalt av indianerkvinnen Susan Windgrow, som vi skal høre mer om senere, ble de nordiske gjestene boende hos indianerne over vinteren. I løpet av så lang tid må de ha blitt godt kjent med hverandre, og nordboerne må ha øvd en betraktelig innflytelse over sine verter.

Vi sitter altså igjen med tre tolkningsmuligheter når det gjelder denne historien: Vi må akseptere beretningen nøyaktig slik den blir fortalt, som sann i enhver detalj – inkludert usannsynlige enkeltheter som at kvinnen ble forvandlet til en bisonkalv. Vi kan se på fortellingen som mytologisk, dvs. som kreativ historiefortelling – oppdiktet, med andre ord. De fleste antropologer og andre akademikere vil nok innta dette synet. Et slikt syn innbefatter imidlertid ingen særlig stor respekt for indianernes evne til muntlig historiefremføring. Eller vi kan se det slik at historien bygger på en virkelig hendelse, men er blitt ”forvridd” og ”utvannet” i tidens løp. En gruppe lakota-indianere har virkelig hatt kontakt med europeere i middelalderen (i det minste før Columbus), og den hellige pipen var en gave som ble gitt til indianerne i den hellige jomfruens navn.

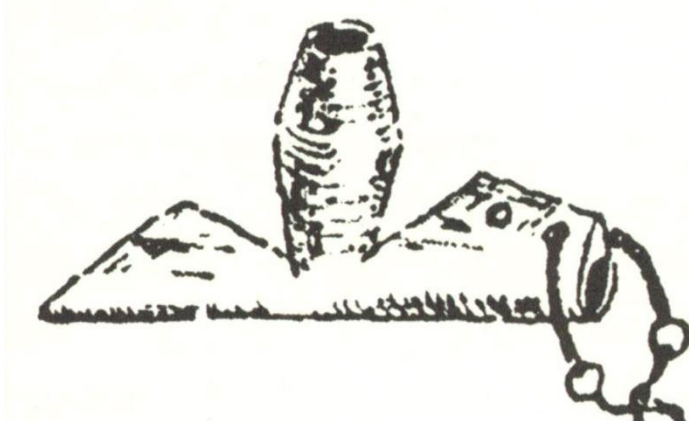
Black Elk gjenfortalte ikke historien om Den hvite bisonkvinnen som en legende eller et eventyr. Han så på det som en historie om en hendelse som virkelig hadde funnet sted. Black Elk var godt kjent med drømmer og visjoner og visste hvilken fremtredende rolle de spilte i lakota-indianernes åndelige liv, men han puttet ikke historien om den hellige bisonkvinnen inn i denne båsen.

Blant sine egne var Black Elk velkjent som en kristen mann og lærer. Han fungerte som hjelpeprest i ikke mindre enn fem katolske kirker. De som vil vite mer om denne merkelige mannen vil finne hele hans livshistorie i boken *"Black Elk – Holy man of the Oglala"* av Michael F. Steltenkamp.

For mindre enn ti år siden skjedde det noe merkelig. Som nevnt finnes historien om Den hvite bisonkvinnen i flere versjoner. I noen av disse versjonene blir hun forvandlet til en hvit bisonkalv. I andre versjoner er det omvendt: en hvit bisonkalv blir forvandlet til en kvinne. I 1994 ble det født en hvit bisonkalv i Janesville, Wisconsin. En av de mange amerikanske avisene som brakte denne nyheten var *Houston Chronicle* (24. september 1994) som vi refererer fra her. Avisen kan fortelle om det fantastiske mirakelet, som "lyser spøkelseshvitt mot den sjokoladebrune flokken" - den hvite bisonen, som symboliserer håp, en ny fødsel og gjenforening for indianerne som lever på de store slettene. Ikke mindre enn tre tusen pilegrimer valfartet til Wisconsin for å ta den hvite kalven i øyensyn - ja, enkelte kom til og med helt fra Irland! For mange var dette en begivenhet på lik linje med Kristi gjenkomst, fortalte en talsmann for indianerne til journalisten.

I følge lakota-tradisjonen dukket Den hvite bisonkvinnen i sin tid opp på det stedet som i dag bærer navnet Mille Lacs. I følge den samme tradisjonen eksisterer også fredspipen hun brakte dem den dag i dag. Den skal befinne seg under oppsyn av en spesiell hedersmann i et lite indianersamfunn ved navn Green Grass, i Sør-Dakota. Den hvite bisonkvinnens fredspipe er altså ingen myte eller en gjenstand som for lengst er blitt borte, men eksisterer i dag. Ingen får lov til å se den. Indianerne vokter den som en av sine store og best bevarte helligdommer. Forfatteren av biografien om Black Elk, Michael F. Steltenkamp, er en av de få menneskene som har fått lov til å se pipen. Han skriver at Den

hvite bisonkvinnen har fortalt dem at hun var en budbringer fra Gud, og at fredspipen var en Guds gave som de skulle kopiere.

Skisse fra 1941 av den hellige pipen.

Da Steltenkamp fikk se pipen i 1976 fikk han vite at den personen som vokter pipen var den nittende mannen i rekken av voktere. Deler man dette tallet med drøyt 600 år får man 32 år pr. vokter. Det er ikke sikkert at noen fikk tildelt vervet som vokter av pipen med det samme, og dermed vil det gjennomsnittlige antall år pr. vokter bli redusert. Om vi sier at hver vokter har skjøttet vervet sitt i ca. 30 år hver, betyr det at vi lander på 1400-tallet som et mulig tidspunkt for opprinnelsen til pipen som helligdom.

Det er ikke mange som har sett pipen, heller ikke mange lakota-indianere. Mange ønsker ikke engang å se den, fordi de er redde for at de ikke er verdige til en slik ære. Steltenkamp sa imidlertid ikke nei takk. Men han har aldri fortalt videre til sine lesere hva han så (Steltenkamp har publisert flere bøker). Dermed er vi like kloke.

Vårt spørsmål er naturligvis: har pipen trekk som kan knytte den til norrøn/europeisk kultur?

En gang på 1940-tallet ble det tatt et fotografi av pipen. Bildet ble offentliggjort i *The American Anthropologist* i 1941, sammen med noen tegnede skisser. Her kan vi se at pipen har flere interessante trekk. I midten finner vi selve pipen, som står rett opp, og på hver side finner vi noen pyramidelignende former. Pipen har, som helhet betraktet, en slags omvendt T-form. I den ene

enden er det boret to huller som det er trødd en snor gjennom. Overflaten er glatt og ren og uten markeringer. Sidney J. Thomas, som var mannen som offentliggjorde fotografiet og skissene, opplyser at pipen er laget av *catlinite* eller såkalt "pipestone", uten noen former for ornamenteringer.

Det er godt mulig at vokterne av pipen også sitter inne med flere gjenstander fra middelalderen som de holder hemmelig. Thomas nevner i denne forbindelse tre usedvanlige gjenstander som "ligner på kanoårer med utskjæringer, blankpussede og meget dyktig utført".

Hver åre er ca. 60 cm lang, og har forskjellig mønster. Kan dette være årer som er blitt etterlatt av de norrøne mennene en gang for mer enn seks hundre år siden – og har de noen forbindelse med mandan-indianernes dyrking av en guddom med kano som symbol? Eller kan det være at det ikke er snakk om årer i det hele tatt, men at det dreier seg om seremonielle stenger til kirkebruk, for eksempel prosesjonsstenger? Enkelte har ment at det kan være snakk om "treårer til seremoniell håndtering av glødende kull" (Reiersgord, s. 126). I så fall skulle de vel ha båret spor etter en slik bruk, som svimerker el.l. Eller kanskje har årene vært brukt til helt andre formål, hvem vet?

Pyramideformene på den avbildete pipen er svært utypisk for indianske piper. Materialet og sammenligningsgrunnlaget er stort. Formen på pipen er ganske unik, og det vil derfor være naturlig å lete etter kilden til dette spesielle mønsteret i andre kulturer enn den indianske.

I dag har Vokterne av Den hellige pipen sin egen nettside (!) En av vokterne er forfatteren Roger La Mere. Han er en av dem som kjenner det gamle språket og kulturen til lakota-folket best. Som ung fikk han undervisning av stammens eldste i disse og andre mer hemmelige ting, og gradvis ble han "utdannet" og innviet i folkets dypeste hemmeligheter. De fremtdige vokterne blir med andre ord utpekt allerede som barn, og innviet og opplært til det ærefulle vervet som venter dem som voksne.

Fra 1600-tallet har vi en underlig beretning. Den franske pelsjegeren og oppdageren Pierre Esprit Radisson (ca. 1636 - 1710), som var med på å opprette *Hudson's Bay Company* i 1670 og var den første hvite mannen som utforsket

Minnesota, forteller i sine memoarer om sitt første møte med dakota-indianerne dypt inne ødemarken:

”... de ankom med en utrolig pomp og prakt. Det fikk meg til å tenke på polakkenes entré i Paris, bortsett fra at de ikke hadde så mange smykker, i stedet hadde de mange fjær... de har en hvit kappe av beverskinn med malte motiver... de eldste kom i dypt alvor og stor ydmykhet... Alle hadde en fredspipe i sin hånd...”

Dakota-indianerne ønsket Radisson og hans svoger, som fulgte ham på ferden, hjertelig velkommen, ja, de felte til og med gledestårer ved synet av de hvite mennene. Radisson ble tatt med til et sted i nærheten av Lake Mille Lacs, hvor indianerne hadde bygget noe som Radisson beskriver som et fort. Det hadde en helt enorm størrelse, forteller han.

Hvorfor i all verden tok de krigerske indianerne så godt imot sine hvite gjester? Kan det være at de forbandt de to mennene med de mennene som hadde brakt med seg Den hvite bisonkvinnen en gang for 300-400 år siden? Og hva med fortet de bygget – kan det være noe de hadde lært av sine norrøne gjester?

Susan Windgrows historie

En gammel legende forteller at en gang for lenge siden fikk dakota-folket besøk av 38 vennlige hvite menn. Historien ble nedtegnet i 1935, etter at den var blitt fortalt av Susan Windgrow som da var nitti år gammel. Hun snakket ikke et eneste ord engelsk, bare sitt eget indianske språk, så hun måtte uttrykke seg gjennom en tolk - et av barnebarna. Susan fortalte at hun hadde lært denne historien da hun var liten, av "de gamle". Fortellingen hennes ble senere studert av antropologen Ruth Landes, som i dag på enkelte diskusjonssider på Internett er blitt uthengt som rasist, eller i beste fall å ha behandlet sine indianske intervjuobjekter med en nedlatende holdning. Uansett har man bl.a. Ruth

Landes å takke for at ikke minst den indianske sangtradisjonen er blitt tatt vare på, her var særlig kilden Susan Windgrow litt av et funn.

Susan fortalte at den gangen for lenge, lenge siden, tidlig om våren, hadde folket hennes sett et skip med tre seil, som dessuten ble rodd av menn med årer. Gjestene var trukket i rustning og var bevæpnet med spyd, kniver og økser med lange skaft. Hun fortalte også at gjestene var "muntre", men at de ikke hadde drukket "ildvann", og at de hadde utforsket Dakota-landet grundig hele vinteren og våren. De hvite mennene lærte folket hennes hvordan de skulle bruke verktøyet og våpnene deres. Mennene ble boende hos dakota'ene resten av sommeren og ble hos dem over vinteren. Ingen av dem tok indianerkvinner til sine maker, fortalte Susan, sannsynligvis en annen måte å gi uttrykk for at ingen av mennene hadde noen seksuell kontakt med dakota-kvinnene. Eller er det ment å bety at det rett og slett ikke fantes kvinner der?

Susan nevnte ingen spesiell del av dakota'enes land da hun fortalte denne historien, men hun nevnte at det var svært upraktisk for gjestene deres å dra den store båten over land på stokker, så indianerne hadde i stedet lært dem å bruke kanoer av bjørkenever og uthulte trestammer. Det betyr at de må ha dratt videre innover i landet. Innskriften på den ene siden av Kensingtonsteinen sier at en gruppe på ti menn ble igjen med skipene mens åtte gøter og to og tyve nordmenn reiste inn i landet. I følge Susans beretning later det til at indianerne hadde sin faste leir der hvor skipet hadde landet, og det er dermed meget mulig at de ble svært godt personlig kjent med de ti hvite mennene som var igjen for å passe på skipet.

Det er en særdeles bemerkelsesverdig historie. Selv om tallet på 38 ikke stemmer helt overens med de tallene man vanligvis har gått ut fra (8 gøter og 22 nordmenn = 30 + 10 menn til å passe skipet = 40) er det uansett en interessant historie. Fra indianernes perspektiv må det jo ha vært som å ha fått besøk av underlige vesener fra verdensrommet. Det er klart at en slik begivenhet må ha blitt fortalt fra slektledd til slektledd i stammen. Ettersom vi uten videre tror på at det i det minste er en kjerne av sannhet i de islandske sagaene – ja, at opplysingene vi får der stort sett stemmer overens med de faktiske forhold - hvorfor ikke tro på indianerne også?

Isanti - steinens voktere

Har det - på samme måte som det blir sagt at det finnes dem som vokter over helligdommer som den hellige pipen i dag - også eksistert en krets som har voktet over runesteinen som kom for en dag i Kensington? Kan noen ha voktet over denne steinen i generasjon etter generasjon, overbevist om at runene, disse underlige tegnene som var risset inn i den forseggjort tilhugde steinen, besatt en mystisk kraft? En slik stein kunne man nærmest ikke unngå å ære, vokte og beskytte. Kanskje det var slik at bare noen få innvidde personer fikk lov til å se steinen, slik det er med den hellige pipen i dag. Det kan ha vært visse tider på året da steinen ble tatt frem og fungerte som midtpunkt i hellige seremonier. Det finnes faktisk en stamme som heter *isanti*, det betyr "folket som eide isanti", den tilhugde steinen. Kan det være dette folket som i sin tid var i kontakt med munkene i det norrøne følget?

Runene på Kensingtonsteinen ble neppe tolket som skrifttegn av de skriftløse indianerne, men snarere som bilder eller symboler. De hadde overhodet ingen begreper om skrift og lesing. Da munkene hadde lest innskriften høyt for dem og fortalt dem hva som sto der, kan dakota-indianerne ha misforstått det hele slik at de trodde at runesteinen kunne tale - det er i alle fall Reiersgords spekulasjoner. Mange hundre år senere, i 1680, begynte fader Louis Hennepin (mer om ham senere) å skrive ned vokabularet deres i den hensikt å studere og lære språket. Det var under denne prosessen at han oppdaget en merkelig ting - når han leste høyt for dem fra notatene sine trodde indianerne at papiret kunne snakke.

Det ville ikke være så underlig om dakota-indianerne tilba Kensingtonsteinen, eller trodde at den hadde en mystisk kraft. Tilbedelse av steiner var en del av deres religiøse kultur, og nå kombinerte de denne praksisen med det budskapet munkene hadde å formidle dem. Her må selve det grunnleggende synet på Gud og skapelsen ha vært avgjørende. Ut fra disse nye tankene og ideene kan deres egne religiøse oppfatninger ha skiftet retning. Deres egen mektige Gud hadde navnet Wakan Tanka. Denne guden var til stede

overalt, i alle ting - ikke minst i steiner og fjell. Jegerne kunne plukke opp steiner på slettene og be til dem om at jakten måtte bli bra. Når en dakota-indianer hadde problemer eller trengte å bli trøstet eller ønsket å søke beskyttelse, da tok han en rund stein, la den på bakken hvor det var fritt for gress og busker, malte steinen med røde streker og ofret til den med fjærer før han ba om hjelp. Selv steiner hadde liv, mente indianerne, og under visse forhold var de sikre på at steiner kunne tale. Dette er trekk ved dakota'enes religiøse tro som er bemerket av flere eldre forfattere som var blant de første hvite som hadde kontakt med dakota-folket og deres kultur. Ikke minst er historien om "Red Rock" – den røde steinen – ved bredden av Mississippi-elven midtveis mellom St. Paul og Hastings i Minnesota - velkjent. Denne steinen ble malt rød og dekket med fjær og blomster, kanskje også malt med blod, og så danset de rundt steinen og sang.

På dakota'enes språk betyr "isan" eller "issi" det samme som "tilhugget stein". Det har vært spekulert en del på hvorfor de kaller seg for "isanti-folket" fra gammelt. Den konkrete opprinnelsen til ordet har gått i glemmeboken i dag. Det er selvsagt fristende å sette det i forbindelse med Kensingtonsteinen. Mange forfattere har gjort nettopp det. Enda flere har tenkt seg at Kensingtonsteinen kan ha havnet under jorden på det som senere skulle bli Olof Ohmans eiendom fordi *noen* – dvs. indianere – kan ha fraktet den dit et annet sted fra, kanskje over lange avstander. De har med andre ord funnet eller overtatt steinen og tatt vare på den, kanskje i århundrer.

Det finnes imidlertid andre forklaringer på isanti-navnet, nemlig at det ganske riktig har med "tilhugging" å gjøre – men at det er snakk om kniver, altså "knivfolket". De skal ha fått navnet fordi de var de første indianerne som kom i besittelse av jern- eller stålniver, kanskje i Radissons tid (ca. 1660). I så fall har det ingenting med det norrøne følget eller Kensingtonsteinen å gjøre. Det blir nemlig fortalt i en samtidig beretning at Radisson forærte indianerne kniver. På den annen side – selv om indianerne tidlig kom i besittelse av kniver, så kan de jo også ha fått dem (og blitt introdusert for jernet) allerede i middelalderen av Pål Knutssons følge.

Fader Hennepins beretning

Den aller første kristne misjonæren som hadde kontakt med dakota-indianerne var en romersk-katolsk munk fra Belgia ved navn fader Hennepin. Han kom dit i 1680, et par tiår etter Radissons ekspedisjon. Fader Hennepin skrev en beretning om sine reiser, bl.a. fra sitt opphold hos indianerne, som ble gitt ut i 1683. Denne beretningen ble han senere beskyldt for å ha plagiert fra en annen oppdagelsesreisende, La Salle, og da han i tillegg feilaktig hevdet at det var han som hadde oppdaget munningen av Mississippi-elven ble han tvunget til å leve i eksil fra Frankrike (han skrev senere andre og mer originale verker). Det er imidlertid mest sannsynlig at hans beretning om da han ble kidnappet og bortført av sioux-indianere oppover langs Mississippi er selvopplevd. Hans rapport er atskillig mer observant og interessant enn det de mer praktisk innstilte pelsjegerne hadde å fortelle om indianerne. De så gjerne på rødhudene som villmenn, og var lite interessert i å lære mer om deres kultur og tenkesett. Fader Hennepin hadde helt andre siktemål. Hans eneste ærend var å omvende barbarene til den rette tro. Det skulle vise seg at indianerne også hadde mye å lære ham. I alle fall blir han overrasket over mange sider av deres religiøse praksis.

Det er ikke godt å si hva indianerne kan ha ment om ham. Men de tok fredsommelig imot ham, og ikke bare det, fader Hennepin forteller at han og hans to følgesvenner vennlig, men bestemt ble tatt med av ett hundre og tyve krigere i femti kanoer og transportert nordover, til Mille Lac flere hundre kilometer borte. Kan det være fordi de så på fader Hennepin som en mann av en spesiell betydning? Kan de ha håpet at han representerte tilbakekomsten av de mystiske hvite mennene som hadde besøkt folket deres for et par hundre år siden?

I middelalderen var det vanlig praksis blant en del munker og ordener at man gråt bittert mens man ba. Dette var ikke minst veldig typisk for cistercienser-ordenen. Og underlig nok var det også slik dakota-indianerne oppførte seg da de tok imot de hvite mennene. Radisson og hans venn kunne fortelle om nøyaktig det samme fra sitt besøk tyve år tidligere. De to mennene

seilte sørover på Lake Superior da den bitre kulden tvang dem til å søke ly på land og slå leir for vinteren. Her bodde de i flere måneder inntil de holdt på å omkomme av sult. De trodde nesten ikke sine egne øyne da en flokk indianere dukket opp med mat til dem. Som en del av velkomstsereemonien forteller Radisson at de ”gråt på våre hoder til vi var våte av tårene deres”. Det samme skjedde med fader Hennepin i 1680. Riktignok mente fader Hennepin at gråten skyldtes helt andre ting enn glede og vennlighet, men kan indianerne ha lært denne skikken av middelalderske munkere? I sin bok beskriver fader Hennepin flere lignende gråte-episoder. Underveis til Mille Lac ble fader Hennepin så utmattet at indianerne behandlet ham med varme bad og massasje. ”De la sine hender på mitt legeme og begynte å gni det samtidig som de gråt bittert,” forteller han.

En annen underlig ting som fader Hennepin nevner i skriftene sine er den merkelige drakten som dakota-indianerne brukte under de hellige ritualene sine, nemlig en messehakel, dvs. en ermeløs kappe som henger utenpå prestedrakten under den romersk-katolske messen. Fader Hennepin forteller således at en av de yngre indianerne tok brokade-messehakelen hans og spankulerte frem og tilbake med den hengende over den nakne ryggen, og ikke bare det, men han hadde pakket inn ben av en mann som måtte ha betydd mye for stammen inn i kappen - en person som forlengst var avdød, men som indianerne åpenbart hadde veldig mye respekt for fremdeles. Medisinmannen hadde en lignende kappe, laget av rød og hvit ull. Benrestene ble til slutt pakket inn i prestens kappe, og de holdt et omstendelig rituale over dem. Til slutt ble kappen med benrestene høytidelig overrakt noen gjester fra en annen stamme, som hadde kommet fra et fjernt sted i vest.

Var det benrester etter en av deres egne stammefrender, eller fra en hvit mann som hadde besøkt stammen en gang for lenge siden? Sikkert er det i alle fall at den hvite mannens ankomst hadde vakt oppsikt, det går frem at stammefrendene som hadde kommet på besøk langt borte fra hadde kommet dit ene og alene for å møte den sjeldne gjesten. Selvsagt kjente ikke fader Hennepin til at disse menneskene - eller rettere sagt, dette folket - kunne ha hatt besøk av prester og munkere før ham, for flere hundre år siden. Fader Hennepin undret seg

imidlertid over den nesegruse beundringen indianerne la for dagen når det gjaldt hans person. Ikke minst når han kunne peke ut de forskjellige himmelretningene ved hjelp av et kompass. Indianerne mente at fader Hennepin og de hvite mennene i hans følge var "ånder", og at de var i stand til å utføre ting som overgikk deres fatteevne. Denne grenseløse tiltroen fikk fader Hennepin demonstrert en dag da et voldsomt regnskyll flommet over landskapet. Indianerne var bekymret for at det skulle ødelegge jakten for dem. Dermed ba de like godt fader Hennepin om å kommandere regnet til å holde opp.

I løpet av den perioden fader Hennepin (mot sin vilje) bodde hos dakota-indianerne utarbeidet han en enkel ordbok over språket deres. Indianerne sluttet aldri å undre seg over at han kunne løfte opp et ark og at det "snakket" til ham - når han leste høyt det han hadde skrevet trodde de nemlig at det var "det hvite" som talte gjennom ham. I følge fader Hennepin hadde ikke dakota-indianerne de fjerneste begreper om skrift og lesing, de skjønnte ikke hva det ville si, og han greide heller ikke å forklare dem det med sitt begrensede indianske ordforråd.

Dakota'enes manglende forståelse for skrifttegn gir oss en pekepinn om hvordan indianerne kan ha reagert noen århundrer tidligere, da de fikk se tegnene som var risset inn i Kensingtonsteinen og hørte at de hvite mennene leste høyt det som sto der. De kan ha trodd at steinen var i stand til å tale til dem, og at den av den grunn hadde en sterk og mystisk kraft.

Fader Hennepin fikk forøvrig lov til å forlate stammen etter et års tid, og de skiltes som de beste venner av verden.

Dersom dakota-indianerne så på Kensingtonsteinen som en helligdom og vaktet den som en hemmelig skatt, hvordan gikk det da til at den havnet under en trerot til slutt? Skyldtes det en tilfeldighet, eller ble steinen begravd på nøyaktig dette stedet med vilje? Reiersgord holder en knapp på det siste alternativet. Dersom Kensingtonsteinen på noe tidspunkt har befunnet seg i indianernes eie, ville de aldri i verden gå hen og "miste" den - ikke tale om. Nei, i så fall ble steinen lagt der av en god grunn, med vitende vilje. En slik god grunn, mener Reiersgord, kan skyldes den intense påvirkningen som dakota-indianerne ble utsatt for av kristne misjonærer, som utover på 1830- og 1840-tallet nådde

sitt høydepunkt. Gjenstander som runesteinen ville automatisk bli betraktet som hedenske, og dermed gjaldt det om å redde den unna før misjonærene slo kloa i den. Fra forskjellige kilder får vi beskrevet hvordan indianerne gravde ned og gjemte unna en mengde gjenstander som ble betraktet som hedenske, og dermed kan de ha gjort det samme med Kensingtonsteinen. De kan ha begravd steinen under høytidelige seremonier og plantet en poppel over stedet for å markere hvor steinen fantes. Hvorfor de gravla den hellige steinen på toppen av den spesielle haugen hvor Olof Ohman skulle oppdage den noen tiår senere kan man alltid spekulere over. I alle fall er teorien om at steinen kan ha blitt gravd ned i jorden av indianere en av flere teorier det er vel verdt å ta i betraktning.

Men grunnen til at de gravde ned den magiske steinen med de underlige tegnene kan også skyldes de hissige kampene mot de hvite. I 1862 toppet det seg ved det store indianeropprøret, som indianerne regnet med ville bety et være eller ikke være for dem som selvstendig nasjon. For sikkerhets skyld gjemte de unna alle sine helligdommer på forhånd. Året 1862 var seks og tredve år før steinen ble funnet, lenge nok til at poppeltreet som ble plantet over gjemmestedet ville vokse seg stort.

Men hvorfor nettopp på toppen av en haug i et område som ganske snart skulle bli befolket av svenske og norske settlere? Det er sannelig ikke godt å si, men det må uansett være lov til å spekulere. Vi kan tenke oss flere gode grunner til at indianerne fraktet steinen nettopp hit. 1) De kan ha hatt et ønske om å bringe steinen så langt tilbake som mulig til sitt gamle landområde ved Mille Lacs og Knife Lake uten å komme i konflikt med ojibwa-indianerne som bodde der nå. 2) Steinen var en så stor helligdom for dem at de ganske enkelt ønsket å transportere den så langt bort fra hjemtraktene som bare råd, fordi steinen da ikke ville ha en så stor mystisk kraft over dem. 3) De gravde steinen ned på sine gamle jaktmarker hvor de fremdeles jaktet, slik at de kunne ta den frem igjen når de jaktet i dette området. 4) De kan ha ønsket å grave ned steinen i nærheten av et åslandskap som de betraktet som mystisk og hellig, nemlig Leaf Hills, noen åser i den nordlige delen av Douglas County. Her pleide indianerne å jakte i gammel tid. Stammen som holdt til her var forøvrig en av de første indianergruppene som lot seg kristne, noe Reiersgord gjør et poeng av og spør om

det kan være nettopp denne stammen - *wahpeton* - som gravde Kensingtonsteinen ned i jorden. 5) De kan ha fraktet steinen så langt ganske enkelt fordi de ikke ville at misjonærene skulle få snusen i seremoniene deres. 6) Det kan jo selvsagt også tenkes at stedet ble valgt ut helt tilfeldig.

Som nevnt hendte det ikke sjelden at indianerne gravla sine hellige gjenstander på dette viset. Og på samme måte som vi besøker våre avdøde ved å oppsøke deres respektive gravsteder, så gjorde indianerne det samme med de hellige gjenstandene de hadde skjult i jorden. De vendte tilbake til disse stedene og holdt seremonier der, evt. gravde gjenstandene opp av jorden. Således nevner litteraturen at dakota-indianerne ofte var å se ved visse steder der Kensingtonsteinen kom for dagen. Det var mange gravhauger her.

På 1800-tallet hadde indianerne i Minnesota forlenget sluttet med å anlegge gravhauger for sine døde. Flere av de gamle gravhaugene er undersøkt av arkeologer. Av interesse for oss er den såkalte Fingerson-gravhaugen, som ble gravd ut i 1938. Her gjorde man et underlig funn. For det første fant man noen ben etter et menneske, men langt nær alle bena til dette individet - og dessuten ti ben fra ti forskjellige personer: venstre lårben, som er navnet på det lange benet mellom hofte og kne. Åtte slike ben ble funnet i samme grop, to i en annen. Disse ti lårbena har med andre ord tilhørt ti forskjellige individer. Hvor resten av bena til disse menneskene er blitt lagt vet ingen, og man har heller ingen forklaring på hvorfor bare ett ben fra hvert av de ti individene er blitt lagt i denne graven. Kan det være at disse enkelte bena stammer fra de ti mennene som er omtalt i innskriften på Kensingtonsteinen? Mye tyder i hvert fall på at disse bena er lagt i graven som et ledd i et hellig rituale, eller er blitt oppbevart der som helligdommer - og for alt vi vet kan dette være de samme, eller lignende ben, som de bena som ble pakket inn i fader Hennepins messehakel og som ble forært til de gjestende stammefrendene. Selvsagt ville man i dag med den største letthet ha greid å konstatere om disse benrestene hadde tilhørt en hvit eller en indianer, om det bare ikke hadde vært for at lårbena fra Fingerson-gravhaugen i dag er borte vekke...

Dette er imidlertid ikke hele historien.

Stedet der gravhaugen ble undersøkt viser at det var en plass der dakota-indianerne må ha utført sine ritualer gjennom lange tider, kanskje i mange hundre år eller mer. Det finnes tyve kampesteiner i området, den største steinen ligger i et dypt søkk i terrenget. Man fant også restene etter ni påler, som etter alt å dømme må ha utgjort fundamentet for en eller annen konstruksjon - kanskje et alter. Det ble også funnet andre benrester i gravhaugen. Rester av menneskeben ble avdekket som små fragmenter, muligens fra middelalderen. I tillegg inneholdt gravhaugen et helt bisonkjelett, eller rettere sagt, de godt bevarte benrestene etter en bisonkalv, bortsett fra hodet. Hvorfor i all verden har man begravd en hel bisonkalv i en menneskegrav? Kan det ha vært en av de hellige albinokalvene (jfr. legenden om Den hvite bisonkvinnen)? Så sent som i året 2000 ble dette funnet behandlet i en avhandling som ble presentert av David Mather på *Midwest Archaeological/Plains Anthropological Conference*. Mather hadde fremskaffet en radiokarbondatering av en del av bisonkjelettet, som daterer benrestene til etter 1670.

Det faktum at en og samme gravhaug, mindre enn tredve kilometer fra stedet der Kensingtonsteinen ble funnet, har inneholdt lårben fra ti individer, "vanlige" benrester pluss skjelettet av en hel bisonkalv minus hodet - og dette midt inne i et område som tydeligvis har vært brukt til rituelle seremonier over et langt tidsrom - mer enn antyder at dakota-indianerne må ha ansett alle deler for å være av stor betydning. Den sene radiokarbondateringen stemmer godt overens med det de første pionerene i området hadde å fortelle, nemlig at dakota-indianerne besøkte området fra tid til annen og at de utførte seremonielle handlinger i traktene der Kensingtonsteinen ble oppdaget. Både Kensingtonsteinen og Fingerson-gravhaugen befinner seg i et landskap der flere elver flyter ut i Chippewa River, hvilket betyr at indianerne som kom padlende sørfra langs deres faste rute på vei mot nord, eller omvendt, ville passere relativt nær begge steder.

Carvers "hieroglyffer" – eller runer?

Jonathan Carver (1710-1780) er et "must" for alle som interesserer seg for førstehånds beretninger fra utforskningen av det nordamerikanske kontinentet på 1600- og 1700-tallet. Han regnes for å være atskillig mer vederheftig enn mange andre forfattere av reisebeskrivelser fra denne perioden. Selvsagt finner man fordommer og overdrivelser og direkte feil også i hans skrifter, men den dag i dag er hans bok *"Travels through the Interior Parts of North America in the Years 1766, 1767 and 1768"* (utgitt første gang i 1768) en klassiker. Boken kom relativt raskt opp i hele 32 opplag, uten at Carver selv tjente noe større på den - og det til tross for at det var en av de mest leste bøkene på 1700-tallet. Poeter som Schiller og Byron lot seg inspirere av denne boken, og Carvers beretning bidro også muligens til at Thomas Jefferson sendte Lewis og Clark ut på den viden berømte transkontinentale ferden over det amerikanske fastlandet.

Jonathan Carver var en ektefødt amerikaner, fra delstaten Massachusetts, i tillegg til at han må sies å ha vært en ekte eventyrer. Han lærte seg selv karttegning og landoppmåling, og var relativt tidlig fast bestemt på å utforske de mest ukjente områder av det enorme landområdet som britene hadde erobret. Carver var overbevist om at Mississippi-elven en dag ville bli landets viktigste handelsvei (hvilket den da også ble) - ja, han var til og med hellig overbevist om at denne gigantiske elven ville sette amerikanerne i fysisk forbindelse med folk både langs Nilens, Donaus og Volgas bredder. Følgelig la han frem sine planer om en oppdagelsesferd for de engelske myndighetene, men uten større hell. Myndighetene mente at Mississippi-elven var et nokså ufyselig sted - "ugjestmildt, hjemsøkt av mygg om sommeren, bitterlig kaldt om vinteren, med horder av lumske indianere og mer passende for franske bastarder..."

Men omsider fant han en mann som hadde tro på hans planer om en ekspedisjon inn i det ukjente. Carvers oppdrag var å dokumentere geografien, antallet indianere og hvor de forskjellige stammene holdt til, og å beskrive de franske utpostene han måtte komme over. Målet var å finne ut hvor verdifull Mississippi-elven kunne vise seg å være fra et kommersielt synspunkt, men også

å lete etter en elv som førte mot vest. Carver ble i sin samtid beskrevet som "en uoppslitelig amatør med en levende nysgjerrighet og en voldsom tørst etter eventyr" - med andre ord, en slik fyr man gjerne avfeier som en harmløs drømmer.

I september 1766 dro han ikke desto mindre avgårde sammen med en gruppe pelsjegere og indianere. Følget stoppet ved en mengde indianerleirer og landsbyer, hvor Carver gjorde seg til venns med de innfødte. Han nedtegnet omhyggelig alt han så og hørte, innbefattet de åpenlyse skrønene de slo i ham for å tilfredsstille hans nysgjerrighet.

Men jo lenger han kom, desto mer og mer skuffet ble han over hvor like de forskjellige indianerstammene lot til å være. Av denne grunn satte han kursen lenger vest for å trenge inn i de dypere regionene av den enorme villmarken og finne innfødte som knapt nok eller aldri hadde vært i kontakt med hvite. I bakhodet hadde han fader Hennepins beretning fra den tiden han hadde vært fanget av sioux-indianerne. Carver ville gjerne møte og se disse rødhudene med sine egne øyne, ikke bare lese om dem. Slik gikk det til at Carver etter hvert kom frem til de samme traktene som fader Hennepin hadde gjestet. Carver håpet å vinne sioux-indianerne over på den britiske kongens side.

Han fulgte Mississippi-elven nordover til isen tvang ham til å forlate kanoen og fortsette til fots. Etter en lengre vandring gjennom den iskalde ødemarken støtte han på de indianerne han lette etter. Han tilbrakte hele vinteren sammen med sioux-folket, delte deres nomadiske livsførsel og holdt ut den bitre vinteren uten å beklage seg i journalen han førte. Han fikk lov til å bevege seg fritt omkring, og dermed fikk han en enestående anledning til å registrere og nedtegne en hel rekke detaljer om sioux-indianernes livsstil, fra bisonjakt til religiøse seremonier. I boken han senere ga ut med beretninger fra sine lange og farefulle ferder finner vi tegninger av "de ville" - nøyaktig slik også fader Hennepin må ha sett dem, med fjærpryd og hodebånd, lendeklede og fargerike smykker og kjoler. Carvers bok er fremdeles lett tilgjengelig - bare for illustrasjonenes del er den unik og vel verdt et studium.

About thirty miles below the Falls of Saint Anthony, at which I arrived the tenth day after I left Lake Pepin, is a remarkable cave of an amazing depth. The Indians term it Wakon-teebe, that is, the Dwelling of the Great Spirit. The entrance into it is about ten feet wide, the height of it five feet. The arch within is near fifteen feet high and about thirty feet broad. The bottom of it consists of fine clear sand. About twenty feet from the entrance begins a lake, the water of which is transparent, and extends to an unsearchable distance; for the darkness of the cave prevents all attempts to acquire a knowledge of it. I threw a small pebble towards the interior parts of it with my utmost strength: I could hear that it fell into the water, and notwithstanding it was of so small a size, it caused an astonishing and horrible noise that reverberated through all those gloomy regions. I found in this cave many Indian hieroglyphicks, which appeared very ancient, for time had nearly covered them with moss, so that it was with difficulty I could trace them. They were cut in a rude manner upon the inside of the walls, which were composed of a stone so extremely soft that it might be easily penetrated with a knife. a stone every where to be found near the Mississippi.

Carvers beskrivelse av "hieroglyffene" han fant i hulen (fra originalutgaven av boken)

I Minnesota fantes det i sin tid en hule som er kjent som Carver's Cave - Carvers hule. Man finner stedet oppe i de høye åsene langs Mississippielven i området utenfor St. Paul. Etter at Carver beskrev denne hulen i sin beretning ble plassen litt av en attraksjon blant de første settlerne, men i senere tid er hulen blitt ødelagt, enten den nå har blitt destruert med vilje eller det var naturens verk er ikke lenger godt å si. I sin fortelling beskriver Carver de tegningene han

så på veggene i hulen. Det dreide seg om *"tallrike indianske hieroglyffer, åpenbart meget gamle, for med tiden var de blitt dekket av mose, slik at det var med den største møye at jeg kunne skimte dem. De var risset inn på en primitiv måte på innsiden av veggene, som besto av en steinsort som var så ekstremt myk at man med letthet kunne risse i den med en kniv, slike steiner som man kunne finne overalt langs Mississippi,"* beretter han i boken. Så føyer han til (i et notat til boken) at bare et lite stykke fra denne "triste hulen" fantes det en indiansk gravlund som ble benyttet av flere stammer tilhørende dakota-indianerne, nomader som ikke hadde noe fast bosted, men bodde i telt og bare oppholdt seg noen få måneder på hvert sted før de fartet videre. *"Og likevel,"* forteller Carver, *"brakte de alltid sine dødes ben til dette stedet, ettersom de benytter seg av anledningen når høvdingene deres møtes for å holde råd og å gjøre opp i saker som blir brakt frem for tinget."*

Videre forteller Carver:

"Nær denne hulen ligger gravplassen til mottobauntoway-stammen tilhørende naudowessee-folket. Noen få måneder før jeg kom hit døde høvdingen for denne stammen og ble begravd her. Jeg gikk for å se hans grav. Det er umulig for meg å beskrive alle hieroglyffene og tegnene som dette folket har laget for å hedre minnet til den avdøde stormannen, mye mer enn jeg har sett blant noen annen nasjon jeg har passert tidligere."

Som nevnt før hadde ikke indianerne (i alle fall ikke på disse kanter) noen form for skriftspråk, heller ikke tegn som kunne minne en utenforstående, skriftkyndig mann om "hieroglyffer". Men hva med runer? Carver nevner dette med "hieroglyffer" uttrykkelig, men bare i disse to tilfellene, med hulen og høvdingegraven, og ingen andre steder - og lignende tilfeller er forøvrig ukjent, både blant historikere og samtidige skribenter (jfr. f.eks. professor John Parkers arbeid om Carver, offentliggjort av *Minnesota Historical Society*, 1976). Carver var med andre ord vitne til noe ganske enestående i indianerkulturen da han så disse "hieroglyffene", ellers ville han neppe nevnt dem så ettertrykkelig. Studier

av Carvers skrifter viser også at den språklige kommunikasjonen med indianerne ofte var så som så. Det var ikke alltid at han lot til å oppfatte ordentlig hva indianerne prøvde å forklare ham, i tillegg virker det heller ikke som han forsøkte å få noen forklaring på hva disse "hieroglyffene" egentlig var. Selvsagt kan det ha vært tegn av rent indiansk opphav, men er det lov til å spekulere på om det kan ha vært runer han så? Reiersgord stiller også spørsmålet om graven med de underlige tegnene ganske enkelt kan ha vært selve Kensingtonsteinen. De kan ha tatt Carver med til gravplassen for å vise ham steinen, ettersom de visste at steinen hadde kommet i stammens hender etter et besøk av hvite menn, sikre på at det ville glede Carver å se den. Men Carver, som ikke kjente forhistorien, ville naturligvis ikke skjønne noe av det hele. I hans øyne så steinen ut som en gravstein, og pga. språkbarrieren kan han ha misforstått eller ikke skjönt noe av indianernes eventuelle forklaring.

Alt dette får stå for Reiergords regning. Han utdyper teorien i sin bok, og mener også at han en gang for alle har slått fast hvor denne gravplassen lå, nemlig på det stedet som i dag bærer navnet Indian Mounds Park ved St. Paul, et område med flere enorme gravhauger. Kan Kensingtonsteinen ha blitt fraktet hit og oppbevart på dette stedet, eller ble innskriften rett og slett risset her?

Carvers "hieroglyffer" er fremdeles en av mange gåter i indianernes historie, og i lys av det senere funnet av Kensingtonsteinen kan man godt spørre seg om det ganske enkelt var norrøne runer han hadde snublet over.

Lone Dogs vintereventyr

Indianernes eneste "skriftlige" måte å bevare sin egen historie på var gjennom de såkalte "vinter-tellingene" (*winter count*), ettersom de gjerne holdt rede på de enkelte årene ved å ta utgangspunkt i vintrene. Man kan gjerne også oversette det med "vintersaga". Hos dakota-indianerne kjenner vi til omkring seksti slike "telling". Den mest kjente av disse bildesagaene er den som ble nedtegnet av Lone Dog på 1800-tallet (publisert i 1880-årene). Bildeserien er tegnet i sterke farger på en dyrehud. Beretningen begynner til høyre midt på skinnet, går mot venstre og fortsetter utover i spiraler. Flere av motivene på

Lone Dogs vintersaga går igjen i andre vintersagaer. Det kan tyde på at vi har med en tradisjon å gjøre, og at det vi ”leser” på dyrehuden ikke er en førstehånds beretning, men en gammel historie som blir gjenfortalt av kunstneren.

En annen slik bildeserie, Battiste Goods vintersaga, er laget i en totalt annerledes stil og viser dakota-indianernes tradisjonelle historie i en serie sirkler, som angivelig tar til ca. året 900 og ender på 1700-tallet, da den mer konvensjonelle stilen med årlige begivenheter begynner, og fortsetter til 1880.

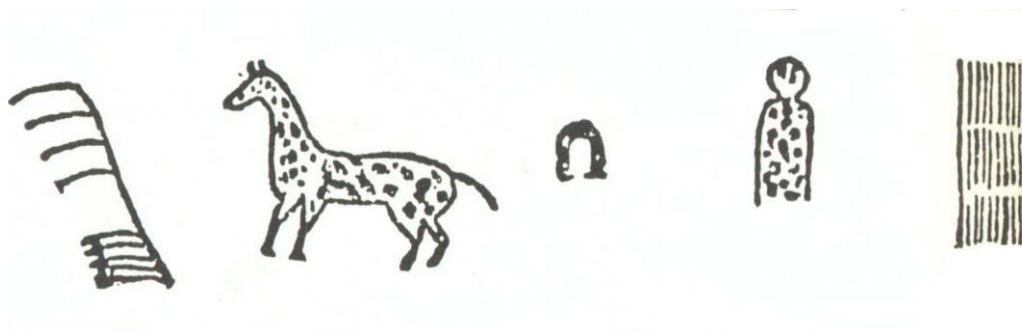
Vintersagaene må som oftest tolkes. Innholdet er gjort på to måter: den første gruppen bestående av fem bilder omhandler dakota-indianernes tradisjonelle historie, mens den andre og mye større gruppen viser en hendelse for hvert forutgående år som kunstneren har sett på som spesielt viktig.

Det første bildet i Battiste Goods vintersaga forestiller en hvit bisonkalv og en pipe, og blir tolket som at det er ment å minne om historien om Den hvite bisonkvinnen som kom til dem fra himmelen og Den hellige pipen som hun ga dem i gave. Av dette bildet virker det klart at dakota-indianerne begynner sin historie med Den hvite bisonkvinnen og de kunnskapene hun ga dem, en legende som meget mulig kan ha sin opprinnelse i deres forestilling av jomfru Maria og den læren følget av norrøne katolikker fra Bjørgvin forsøkte å formidle til dem.

For å vende tilbake til Lone Dogs vintersaga, så begynner også den med den tradisjonelle beretningen om Den hvite bisonkvinnen og Den hellige pipen. Men før dette bildet er det et annet bilde, nemlig et vertikalt triangel dekket med vertikale linjer. Tegningen later til å være kopiert fra eldre vintersagaer, men historien bak er gått tapt. Det stiller oss overfor spørsmålet om hva dette kan ha vært. Kan det være at bildet er ment å skildre steinen som i følge deres åndelige tradisjon var det første trinnet av jordens skapelse – og kan de opprinnelig ha brukt Kensingtonsteinen som modell?

Reiersgord mener det. For det første peker han på selve formen, et vertikalt triangel, som har omtrent samme form og proporsjoner som Kensingtonsteinen. Hvorfor nettopp denne formen? En stein kan ha mange ulike former, den kan være rund eller firkantet eller irregulær, men likevel har steinen på de tradisjonelle bildene nettopp denne formen – en geometrisk form med samme proporsjoner som Kensingtonsteinen. Reiersgords hypotese går ut på at

indianernes tro på at verden begynte med en stein daterer seg tilbake til deres begrensede forståelse av de kunnskapene som de norrøne munkene prøvde å videreformidle da de risset inn runene på Kensingtonsteinen. Disse misforstod forestillingene har de så kombinert med sine egne mystiske forestillinger som de tilskrev selve runesteinen. De kan ha blandet sammen den oppfatningen de har fått av jordens skapelse med at de ti bud ble hugget inn i steintavler. I tillegg har de kanskje oppfattet det slik at steinen kunne tale når munkene leste innskriften høyt for dem – og alt dette ble til myten om at steinene var det første som ble skapt i verden. Runesteinen ble gitt dem av noen høyst bemerkelsesverdige gjester, ja, maken til slike mennesker hadde ingen av dem hverken hørt om eller sett før – menn med stor visdom og store kunnskaper, sterke menn bevæpnet med sterke våpen av jern. Og likevel hadde disse mennene vært fredelige og vennlige, de hadde vært hjelpsomme og prøvd å gi sine verter av sin egen visdom. Dakota-indianerne må ha trodd at disse mennene besatt alle kunnskaper mellom himmel og jord. Troen på det kan ikke ha blitt mindre av at de hvite mennene selv var hellig overbevist om det samme – i alle fall om at den katolske lære de kom for å bibringe de ville hedningene var den eneste sanne. Alt dette fikk kunstneren som opprinnelig tegnet det første bildet i dakota'enes tradisjonelle wintersaga til å gi steinen den samme formen som den hellige steinen han selv hadde sett med egne øyne.

Skisse av Lone Dogs vinter-telling. "Lesingen" begynner fra høyre. Det første og siste bildet har en umiskjennelig nordisk/norrøn stil, særlig det siste. Hesten på bildet er interessant, i og med at indianerne ikke hadde sett hester før de hvite brakte dem med seg. Indianerne skulle snart bli eksperter på hesteryggen. Det forteller oss at "opprinnelsen" til den historien som blir fortalt ikke nødvendigvis er eldgammel, men kanskje noen hundre år?

Det andre aspektet ved det første bildet er tallet tredve, i følge den klassiske tolkningen av bildet. I 1880 ble det gitt ut et større arbeid rundt tolkningen av bildet, skrevet av oberst G. Mallery som hadde et inngående kjennskap til indianernes seder og skikker og kultur. I følge ham utgjør alle de parallelle linjene i bildet, fordelt på tre kolonner, tallet tredve. Mallerys tolkning av dette var at tredve dakota'er ble drept av crow-indianere. Men tallet tredve er også det antallet av menn som er beskrevet i innskriften på Kensingtonsteinen, åtte gøter og to og tyve nordmenn. Dakota-indianerne kunne ikke lese innskriften, men de kunne telle. Tallet tredve er et merkelig sammentreff med budskapet på den middelalderske runesteinen.

Det tredje aspektet ved bildet er at i følge Mallery forteller de svarte strekene om tallet på døde. Det samme finner vi i innskriften på Kensingtonsteinen, her er det også døde menn det er snakk om, selv om antallet her er ti og ikke tredve. Det er interessant å legge merke til at tegningen til venstre i bildeserien har en umiskjennelig norrøn stil. Den har dessuten en veldig stor likhet med båtbildene som vi finner i helleristninger. Hvordan alt dette rent konkret henger sammen er en glemt historie i dag, men som før sagt: det må være lov å spekulere.

Hvite indianere

Jeg har tidligere vært inne på temaet "hvite indianere", dvs. indianerstammer som later til å ha nedstammet fra hvite mennesker. Ikke bare har de fysisk likhet med hvite (eller rettere sagt, nord-europeere), men det er også trekk ved kulturen og den religiøse praksisen som kan tyde på at den har et kristent opphav. I og for seg, dersom vi forutsetter at det har vært en mer eller mindre utstrakt kontakt mellom norrøne mennesker og andre europeere siden middelalderen og frem til Columbus – og i tiden etterpå – er det i utgangspunktet ikke det minste rart om det finnes indianere med hvitt blod i årene og som til og med har overtatt trekk av den europeiske, kristne kulturen. Et folk man ofte har trukket frem i denne sammenhengen er de før nevnte

mandan-indianerne, som allerede da de møtte de første europeerne på 1600-tallet hadde kortere neser enn sine rasefrender, var mindre av vekst og hadde lys hud, lyst hår og endog blå øyne! Mange mente at de måtte være av nordisk opprinnelse, andre mente at de stammet fra walisiske menn.

Hvordan forklarer man det?

Vitenskapen har faktisk sin forklaring på dette, nemlig at en sjelden mangel på melanokrat (pigment/fargestoff) ble overført genetisk til kvinnene som tilhørte dette folket.

Like fullt har det vært spekulert en hel del over indianere som har fremvist "hvite trekk", både i utseende og i kultur. Teori-makerne har stått i kø, det har vært lansert tanker om at indianerne egentlig er etterkommere etter Israels tapte stammer – ja, noen har til og med ment at Kristus kan ha vært i Amerika! Alt dette er til dels hjernespinnsom som kunne fortjent en nærmere omtale, det vil imidlertid falle utenfor rammen av denne boken.

Men oppriktig talt – dersom vi går ut fra at norrøne menn gjestet Amerika en gang i middelalderen, kan det hende at de etterlot seg etterkommere... barn som var like mye "hvite" som "røde"?

Ojibwa-folket

Dersom vi forutsetter at Svartedauen også herjet i Amerika på 1300-tallet, da må vi samtidig gå ut fra at store deler av befolkningen døde ut – i det minste i visse områder. Kan det være pesten som tok knekken på Vinland og de andre norrøne bosetningene? Man skulle tro at både indianer og hvit ville gjøre felles front under en slik katastrofe, dvs. at overlevende slo seg sammen for å klare seg. Og kanskje kom det en hel ny stamme, et helt nytt folk, ut av denne foreningen. I alle fall har det vært spekulert en del på det, ikke minst i forbindelse med indianerne som er kjent under navnet "ojibwa". Enkelte historikere har pekt på at man anser denne indianske folkegruppen for å være av en forholdsvis ny opprinnelse. I dag lever ojibwa'ene i separate grupper, under forskjellige navn, blant dem *chippewa*, som er den av disse indianerstammene som er mest kjent. Ojibwa-folket er delt inn i såkalte "totemer" som har sine egne

dyrenavn. En av disse, "mår-totemen", er interessant, ettersom disse menneskene skiller seg ut fra sine stammefrender. Medlemmene av mår-totemen har nemlig europeiske trekk. Kan de ha hatt intim kontakt med hvite (norrøne) mennesker før Columbus?

Moderne DNA-forskning har kanskje svaret. En studie i 1998 viste at ojibwa-indianerne i Great Lakes-området var bærere av mitochondrial DNA som tyder på at de har gener som røper kontakt med europeere før Columbus, da først og fremst gjennom kvinnene. Dette gjelder ca. 25% av ojibwa-populasjonen i dette spesielle området.

Det betyr med andre ord at ojibwa'ene må ha fått disse genene før – eller på - 1400-tallet. Gjennom arkeologiske funn har man kunnet spore dem tilbake til 1400-tallet, men ikke lenger. En stor gruppe bosatte seg ved utløpet av Lake Superior nettopp på 1400-tallet. Herfra spredte de seg videre rundt hele Lake Superior, blant annet ved Duluth, Minnesota, hvor man finner dem den dag i dag. De hadde også et område ved dagens Fond Du Lac, og her ble stammesamfunnet grunnlagt av en høvding ved navn Wamegisugo som hørte til mår-klanen. En av hans etterkommere ble faktisk malt i 1827, og derfor vet vi omtrent hvordan mennene i mår-klanen så ut. Mannen på portrettet har europeiske ansiktstrekk og krøllet hår. Dette fikk mange til å fantasere om at ojibwa-indianerne kunne være etterkommere etter Israels tapte stammer. Det er ingen konkrete beviser for at de har vært blandet med hvitt blod så langt tilbake man kjenner deres historie, og det er heller ikke særlig trolig at de kan ha utviklet disse særegne trekkene gjennom felles, rene indianske gener. Teorien om at de skulle ha noe med Israel å gjøre er det nok ingen som tar særlig alvorlig i dag, ikke minst siden selve de geografiske hindringene ville gjøre noe slikt umulig.

Ikke desto mindre er det mye som tyder på jødisk-kristen innflytelse i ojibwa-folkets historie og kultur. Men kan de i så fall ha fått disse underlige trekkene fra norrøne katolikker en gang i middelalderen?

Indianeren Wub-e-ke-niew, som selv hører til ojibwa-folket, behandlet for noen få år siden dette spørsmålet i boken *"We have the right to exist"*, der han

konkluderer med at de gamle ojibwa-indianerne meget mulig kan ha vært "hvite indianere". Men han skriver videre at dette måtte skyldes fysisk/genetisk kontakt med hvite, og påvirkning av kristne misjonærer. Han har altså ingen tro på at det kan ha eksistert "hvite indianere" i pre-columbiansk tid.

Ikke alle er like enige med ham i det. En av de mest interessante beretninger som er skrevet om ojibwa-folket stammer fra halvindianeren William Warren. Den dag i dag er hans bok "*History of the Ojibwa People*" (1885) en av de beste bøkene som er skrevet om dette ganske så spesielle folket. *Minnesota Historical Society* ga boken ut på nytt i 1994. Warrens bok, som opprinnelig ble skrevet i 1852, men først publisert flere tiår senere, regnes for å være en av de viktigste bøkene som er nedtegnet om ojibwa-indianerne. Warren var selv som nevnt halvindianer, sønn av en ojibwa-kvinne og en hvit mann, og dermed hadde han en førsteklasses anledning til sanke inn alt mulig tradisjonsstoff om ojibwa'enes kultur og historie, med sin hvite utdannelse på den ene siden og sine indianske røtter og oppvekst på den annen. Han gjenga deres muntlige historiske tradisjon på en måte som samtidens hvite mennesker kunne forstå, og for den som i dag vil lære 1800-tallets indianere å kjenne er boken kort og godt en skatt – rett og slett! Skal man lese bare en eneste bok om ojibwa-folket, eller indianere generelt, så er dette boken.

Warren selv mente at ojibwa-folkets historie kunne dateres tilbake til 1400-tallet, men ikke lenger. Etter hans mening oppsto de som et eget folk med sitt eget felles navn på denne tiden.

Hans beretning tyder på at ojibwa-indianerne hadde religiøse forestillinger og fortellinger som slett ikke var så ulike dem man finner i Bibelen. Dette gjorde ham nysgjerrig. "For å tilfredsstille min nyfikenhet," skriver han, "har jeg i enkelte tilfeller lest høyt for de gamle deler av bibelhistorien, og de utbryter alltid det samme: - Den boken må være sann, for våre forfedre har fortalt oss lignende historier, i generasjon etter generasjon, siden verden var ny."

Videre skriver han: "Dersom objiwa-folkets tradisjoner var blitt skrevet ned i rett rekkefølge og publisert som en bok, ville den som helhet betraktet ha en slående likhet med Det gamle testamente." Warren selv mer enn antyder at han har tro på den gamle myten om at ojibwa-folket stammet fra jødene. Men

sett at vi leter et litt annet sted for å finne kilden til deres bibelkunnskaper, ikke i det gamle Israel, men i middelaldersk, norrøn katolisisme? Som om ikke likheten mellom deres egne religiøse tradisjoner og de bibelske skriftene var nok, blir det også fortalt av en skribent på slutten av 1800-tallet (Hoffman, 1891) at en katolsk misjonær i 1679 kom til en landsby ved Lake Michigan der befolkningen hadde reist et stort kors i midten av landsbyen.

Narrangansett-folket

Ojibwa-folket er ikke de eneste "hvite indianerne". Flere indianerstammer har blitt kalt "hvite", jeg har tidligere omtalt mandan-folket (som sikkert er det første navnet man får på leppene når det er snakk om "hvite indianere") - narrangansett-folket er en annen slik stamme. Disse innfødte bodde i den nordøstre delen av Algonquin, New England, i et skogrikt område.

Mange har påstått at narrangansettene egentlig er de direkte etterkommerne etter Vinland-folket. En av dem som har lansert denne teorien og skrevet en hel bok om emnet er Fredric N. Brown (1996). Hans utgangspunkt er at det faktisk er konstatert spor etter G-4 tuberkulose i skjeletter av indianere som døde før Columbus kom til Amerika.

Flere slike pre-columbianske graver er undersøkt. Tuberkulose er ellers et helt ukjent fenomen blant indianerne før Columbus. Hvordan kan det ha seg at bare ett enkelt folk var rammet av tuberkulose?

Av 56 undersøkte skjeletter viste det seg at 17 individer hadde lesjoner i ribben, hofte og ryggrad som følge av tuberkulose. En slik intens konsentrasjon er som sagt ikke funnet hverken i Nord-Amerika eller Sør-Amerika. Derimot ville det være å finne blant europeere i middelalderen. Kan dette bety at indianere i et geografisk sterkt avgrenset område ble smittet gjennom kontakt med hvite mennesker?

Brown argumenterer for at det må ha vært en slik kontakt. Han mener videre at området hvor narrangansettene bodde må ha vært det samme stedet hvor Leiv Eiriksson bygget buene sine - landområdet som senere fikk besøk av Torfinn Karlsevne og mange flere etter ham. I følge Brown må de ha landet med

skipene sine ved strendene av Pettaquamscutt, like ved Narragansett-bukta (sør for Rhode Island).

Det er interessant å merke seg at dette er nøyaktig det samme området som flere andre forskere har lokalisert Vinland til, ikke så langt unna Newport hvor man finner et gammelt steintårn mange mener kan være av norrønt opphav (mer om dette tårnet senere).

Fredelig sameksistens

I det foregående er det presentert en rekke antakelser og teorier, men svært få håndfaste svar. Slik blir det gjerne når alt man har bare er indisier. Man kan ikke lage fasit av slikt.

Dersom det virkelig har forholdt seg slik at det har vært en rekke norrøne ekspedisjoner og fast bosetning i Nord-Amerika i middelalderen, er det imidlertid lite trolig at det *bare* har vært voldelige konflikter mellom indianer og hvit. For det første er det ingenting i de skrevne kildene som jeg har sitert fra tidligere i boken som tyder på at indianerne var fiendtlig innstilt i utgangspunktet. Vi hører flere ganger at partene møttes og handlet med hverandre. Derimot blir de innfødte snart utsatt for den samme behandlingen som de ble noen århundrer senere: de hvite tar landet fra dem, og lurert gladelig de ville opp i stry når de gjør forretninger. Fra de norrøne menneskenes synspunkt var indianerne primitive, både åndelig og teknologisk. Indianerne levde på steinaldernivå. Og de var dessuten villfarne og uforstandige hedninger som måtte frelses til den rette tro.

De norrøne menneskene kom over havet med skip som i seg selv var et teknologisk under. De hadde avanserte våpen og verktøy. Sin åndelige ballast hadde de fra Roma. Hva kunne de halvnakne villmennene ha å stille opp mot slikt? For mennene som hadde kommet seilende med skip den ufattelig lange veien fra Bjørgvin, og som ble betraktet som guder av de ville, hadde indianernes kultur, indianernes viten, ikke den ringeste interesse. Av denne nedlatende holdningen kom det til mange tragiske konflikter.

Før Columbus satte sine føtter på en ukjent strand og møtte noen nesten nakne mennesker som han trodde måtte være indere, ligger indianernes historie

i mørke. Selv om flere indianerfolk levde i avanserte samfunn var skrift et helt ukjent begrep. Alt vi har er muntlige tradisjoner som består av sagn og legender og sanger, men ingen konkret historiefortelling i vår forstand – vi har serier med bilder som må tolkes, og vi har diverse arkeologiske funn. Det er blitt drevet et intenst arbeid med arkeologiske utgravninger som har hjulpet oss til å finne et og annet om indianernes historie før 1500-tallet.

Spørsmålet for oss i denne boken er om det har vært kontakt mellom indianere og norrøne mennesker før Columbus. Mitt svar på det er enkelt nok: dersom vi tror at det har vært flere ekspedisjoner og norrøne bosetninger i Nord-Amerika enn vi i dag har konkret kjennskap til, så har det ganske sikkert eksistert en fredelig sameksistens mellom de innfødte og kolonistene mange steder. Europeerne med sin overlegne teknologi, sitt kjennskap til jordbruk og byggekunst, og ikke minst med sin katolske praksis, må ha gjort et enormt inntrykk de indianerne. Hvor mye av dette som senere har gjenspeilt seg i deres sagn og legender kan man bare spekulere over. Som Magnus Magnusson påpeker, så er de skriftlige beretningene fra middelalderen, dvs. Vinlandssagaene, svært utvelgende. De forteller langt fra den komplette historien.

Det er overveiende sannsynlig at det var flere store ekspedisjoner til Nord-Amerika fra Grønland eller Island, for å samle tømmer for eksempel, eller drive jakt. Det har sikkert også vært en rekke faste bosteder, fra spredte leirplasser for fiskere og jegere til mer faste bosetninger, ja, kanskje større bygder eller landsbyer. Dette betyr også at kontakten med indianerne må ha vært til stede, og at den slett ikke alltid har behøvd å utarte seg til fiendskap. Flere forfattere har dessuten ønsket å knytte visse indianerstammer til Pål Knutsson og hans følge av munk og soldater. Alt dette får stå for deres egen regning, jeg har med glede gjengitt deres synspunkter, argumentasjoner og fabuleringer. Som sagt er hensikten med denne boken å spørre, og en dåre kan som kjent spørre mer enn ti vise kan svare – det er bra vi har dårer.

De indianerne som de norrøne middelaldermenneskene støtte på – og som i deres øyne var dem fullstendig underlegne, både teknologisk og åndelig – sto i mange henseender *over* sine hvite gjester på så mange områder, det var bare det

at de hvite ikke brydde seg om å skjønne det. De brydde seg ikke om å oppføre seg som gjester heller. De ønsket å være herrer. I Vatikanet ble det diskutert om indianerne var dyr eller mennesker. Man hellet helst til det første, for dyr kan man med god samvittighet drepe.

Kart før Columbus

I 1965 ble det offentliggjort et kart som førte til en meget skarp diskusjon både mellom leg og lærd, det såkalte *Vinlandskartet*. Det har i mange år vært stor uenighet om dette kartets ekthet, og i dag heller nok majoriteten av forskere til at kartet er et falskneri (men Ingstad går så sent som i 1996 mer eller mindre god for kartets ekthet, se ”*Oppdagelsen av det nye land*”). Likevel gjenstår det å bevise det ene eller det andre. Historien om Vinlandskartet er både morsom og spennende som en hel roman, og vil bli behandlet i siste del av dette kapitlet.

Her og nå skal vi kikke nærmere på tre historiske kart som fortjener en nærmere behandling, og som hver for seg og til sammen gir oss verdifulle opplysninger til vår viten om Vinland: Skálholt-kartet, Resen-kartet og Ungarn-kartet. Men først, la oss se litt på Mercators verdenskart.

Fra 1569 stammer et kart som er uhyre interessant – det såkalte Mercator-kartet. Gerardus Mercator (latin for Gerhard Kremer) var en flamsk kartograf som levde fra 1512 – 1594. I 1568 utviklet han et system som blir kalt Mercator-projeksjonen, dvs. den første vinkeltro kartprojeksjon som blir brukt bl.a. til tegning av sjøkart. Mercator utga flere store verdenskart, bl.a. det store kartet fra 1569. Kart-eksperten Per Lillieström peker i boken ”*Ingen grenser*” (sammen med Thor Heyerdahl) på en underlig detalj ved Mercators store verdenskart. Husk på at da Mercator tegnet dette kartet hadde angivelig ennå ingen europeer satt sin fot i det indre av Amerika eller Canada. Først i 1535 reiste den franske oppdageren Jacques Cartier nedover St. Lawrence-elven frem til det stedet han kalte Montreal. Underveis passerte han en øy hvor det vokste tett i tett med vinranker som bugnet av ville druer. Cartier kalte øya opp etter

vinguden Bacchus, og slik står den avmerket på Mercators kart (i dag heter øya Isle of Orleans). Bacchus-øya og Vinland, høres det ikke likt ut? Det som gjør dette enda mer interessant er at Mercator også har tegnet inn et stort ferskvannshav omtrent på samme breddegrader som Lake Superior (som ikke ble oppdaget før i århundret etter, i 1641!) Og enda mer underlig, sør og vest for Grønland er det tegnet inn en øy som kalles Groclant, der det er skrevet: *Suedi sunt origine*. Dvs. at innbyggerne på denne øya er svensker!

Nok en gang: hvor hadde Mercator alle disse opplysningene fra? Kan de stamme fra munken Nikolas fra Lynne – og kan denne Nikolas ha fulgt med Pål Knutsson på den store Grønlandsferden som seilte ut fra Bjørgvin i 1356?

Uansett later det til at Mercator må ha bygget på *norrøne* kilder.

Noen annen forklaring er ikke så lett å finne.

Skálholt-kartet

Det såkalte Skálholt-kartet fra Island, tegnet ca. 1590. Her finner man Helleland, Markland og Skrælingeland, mens Winlandiæ er merket av på nordspissen av...? (Det kongelige bibliotek, København)

Originalen ble tegnet på Island ca. 1590, men gikk senere tapt – det kartet som er bevart i dag er fra 1670 og er tegnet av biskop Torlaksson. De fleste forskere har vært av den oppfatning at dette kartet er tegnet på grunnlag av innholdet i Vinlandssagaene, og at det av den grunn er uten geografisk verdi. På den annen side er det ikke mange kart fra denne tidsalderen som gir et så virkelighetstro bilde av områdene i Nord-Amerika. Dessuten er Vesterbygden og Austerbygden riktig plasert, og det er interessant i og med at Austerbygdens

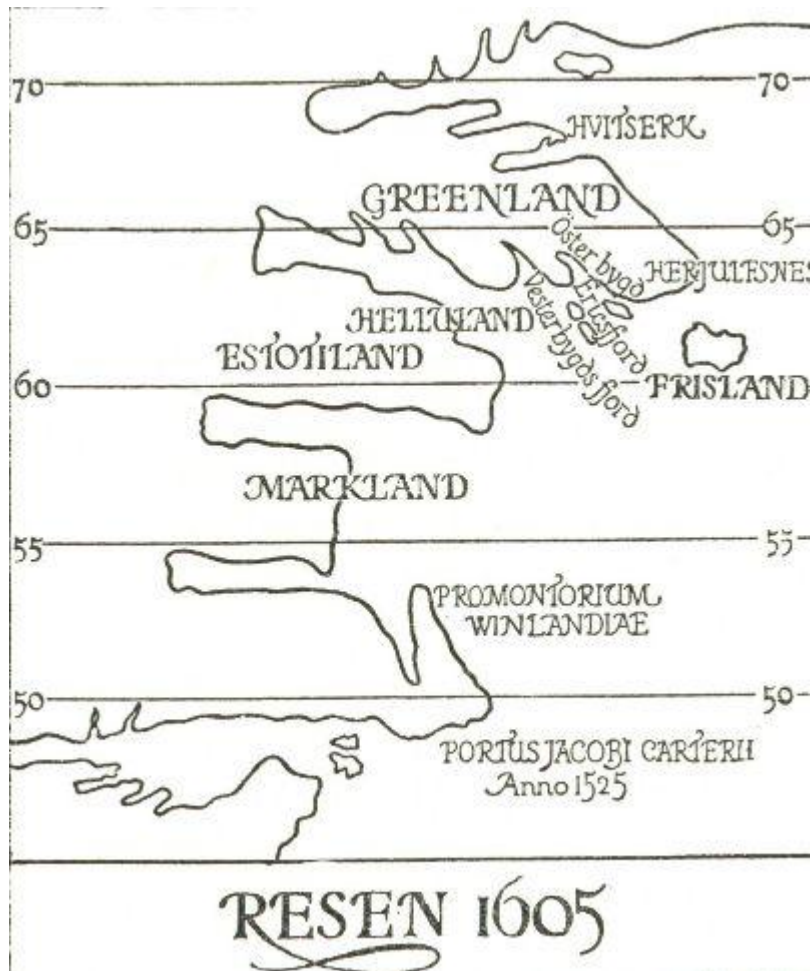
beliggenhet gikk i glemmeboken, man trodde lenge at den lå på østkysten av Grønland – men her er det altså tegnet riktig inn. Ingstad mener at disse forholdene tyder på at kartet har rot i gammel tradisjon.

På den lange odden i vest står det skrevet: *Promontorium Winlandiæ*. Etter Ingstads oppfatning peker dette mot Newfoundland, som har den samme langstrakte og smale formen. Andre vil si at dette er nokså søkt – enda et eksempel på Ingstads hang til å trekke et poeng ut i det helt urimelige for å få det til å samsvare med hans egne teorier. For eksempel har kartet en dyp fjord lengst i vest, den finner man ikke på Newfoundland. Først et par hundreår senere oppdaget man stredet mellom Newfoundland og Labrador – Strait of Belle Isle. På den annen side kan man ikke utelukke at de norrøne sjøfarerne ikke kjente til dette stredet.

I begynnelsen av 50-årene tegnet dansken Carl Sølver om kartet i rett forhold mellom lengde- og breddegrader ("Vestervejen, om vikingernes sejlads", 1954) etter Mercators system og konstaterte flg.: den gamle ruten til de grønlandske bygdene fra Hernar i Norge til litt nord for Grønlands sørspiss blir etter et moderne sjøkart 1373 nautiske mil – og etter Skålholt-kartet nøyaktig det samme! Fra sørspissen av Grønland til nordspissen av Newfoundland er det 640 nautiske mil – Skålholt-kartet viser 622 nautiske mil.

Dette er forbløffende. Dersom det er slik at en eller annen har moret seg med å tegne et Vinlandskart etter å ha lest Vinlandssagaene, hvordan kunne man da treffe den omtrentlige lengden til Newfoundland uten at det bygget på faktiske opplysninger fra sjøfolk som selv har seilt dit?

Resen-kartet

Kartet tegnet av Hans Resen i 1605.

Det såkalte Resen-kartet, tegnet av Hans Poulsen Resen i 1605, er ikke så helt ulikt Skálholt-kartet. Her finner vi, akkurat som på det første kartet, den samme odden med påskriften *Promontorium Winlandiæ*. Resen-kartet er imidlertid neppe en kopi av Skálholt-kartet, ettersom det har en latinsk tekst som med ettertrykk fremhever at det bygger på et kart som er noen hundre år gammelt. Kan begge kart stamme fra samme kilde?

Runene er blitt oversatt slik:

Runene over Atlanterhavet: TENGAR (ungarsk for hav)

Runene i venstre marg: NORDSJØ(VEI), SÅ VED/LANGS NORDLIG VERDEN/(EUROPA?) OG NORDLIG NYVERDEN, DERPÅ TIL YORK OG WINLANDIÆ

Oversetteren, professor Knut Bergsland, mener at språket er et slags germansk med innslag av engelsk. En annen runeekspert er av den oppfatning at det dreier seg om elementer av et sjømannsspråk som viser til fastlandet i Nordvest-Europa, dvs. Holland og Tyskland.

Det mest interessante for oss er å ta en nærmere titt på den lange odden hvor *Promontorium Winlandiæ* er avmerket. Her er det en forskjell fra Skálholt-kartet. På det ungarske kartet har den nordligste spissen av odden fått en avmerking. Navnet *Winlandiæ* er skrevet tvers over som for å markere at Vinland ikke omfatter hele odden, men bare den nordligste delen som er avmerket. Ingstad tolker fremdeles dette dithen at det er Newfoundland det må være snakk om. På kartet er det også tegnet inn en "hoyeweg", sannsynligvis betyr det hovedrute. Ruten går fra England til Norge og videre vestover til Island, Grønland, Helluland, Markland og Vinland.

Hva betyr dette? Betyr det at det virkelig fantes en fast rute til Vinland, og at det var en større eller mindre trafikk denne veien, eller er Vinland bare et land i det fjerne, noe man bare hørt om og som kommer med på kartet som en antagelse?

Det er umulig å si. Det ungarske kartet er åpenbart satt sammen over et lengre tidsrom, som tilføyelsen av det prangende tittelkomplekset. Men Ingstad peker på at det også har sine autentiske trekk som ikke kan være funnet på senere, og grunnlaget må være et kart av Skálholt-typen. Uansett har vi med et veldig gammelt kart fra Europa å gjøre. Det kan som sagt skrive seg fra en kopi av det islandske Skálholt-kartet, men det kan også stamme fra en kilde som det kan ha hatt felles med det islandske. Kan kartet – i dristigste fall – ganske

enkelt bety at man i Europa hadde et bedre kjennskap til de norrøne rutene enn vi hittil har vært klar over?

Ser vi på disse tre kartene under ett er det ingen tvil om at de må ha bygget på eldre kart som har gått tapt og som har hatt sin rot i islandsk tradisjon. Det finnes som nevnt også et fjerde kart av stor interesse i denne sammenhengen – Vinlandskartet. For glimrende gjengivelser av dette og de tre nevnte kartene kan anbefales det praktfulle verket *"Oppdagelsen av det nye land"*, hvor Helge Ingstads innsats på det vitenskapelige feltet blir oppsummert. Se også under kildehenvisninger for internettadresser.

Vinlandskartet

Vinlandskartet, et lite kart som har skapt svært mye oppstuss siden publiseringen i 1965.

I 2002 kunne flere norske aviser melde at nå var gåten om Vinlandskartet løst en gang for alle – det hele dreide seg nemlig om et regelrett falskneri, kunne pressen fortelle. Sommeren samme år hadde nemlig flere britiske forskere

publisert en rekke nye resultater som tydet på at Vinlandskartet etter alt å dømme var en meget dyktig utført forfalskning. Nyheten - om det da *var* noen nyhet for mange - falt ikke i særlig god jord på den andre siden av Atlanteren. En rekke amerikanske forskere protesterte innbitt mot britenes påstander. Men det hjalp lite, britene holdt på sitt og mente å kunne påvise at blekket som var blitt brukt under tegningen av kartet måtte ha vært produsert senere enn 1920. Ja, forskeren Kirstin Seaver mente til og med å vite hvem som hadde stått bak den gedigne kartsvindelen, nemlig den tyske jeusittmunken Joseph Fischer.

Det betyr imidlertid likevel ikke at Vinlandskartet fra nå av, en gang for alle, *er* blitt avslørt som svindel. Slike beskyldninger har haglet over dem som tror at kartet er ekte siden det først ble publisert for den alminnelige offentlighet i 1965. I boken "*Ingen grenser*" går Thor Heyerdahl uten videre god for Vinlandskartet. Det samme gjør Helge Ingstad (med visse forbehold) i sin jubileumsbok "*Oppdagelsen av det nye land*". De får støtte fra en lang rekke fremstående forskere. Påstandene som ble fremsatt i England sommeren 2002 ville neppe fått Heyerdahl eller Ingstad til å endre oppfatning, i alle fall ikke uten videre.

I snart førti år har Vinlandskartet vært Yale-universitetets store stolthet. Fra første stund kom det kritiske innvendinger fra skeptikere som tvilte på at kartet virkelig stammet fra 1400-tallet, slik tilhengerne påsto. Kunne det virkelig være mulig at det eksisterte et verdenskart fra middelalderen, fra tiden før Columbus, som viste Nord-Amerika anno 1440, femti år før Columbus krysset verdenshavet? Ja, mente mange. Det var ikke snakk om mindre enn det eldste kartet over det nordlige Atlanterhav som fantes, den eneste dokumenterte oppdagelsen av Amerika før Columbus.

Kort sagt: i følge dette kartet oppdaget Columbus *ikke* Amerika. Noen hadde kartlagt farvannene før ham. Var det kanskje til og med slik at de norrøne oppdagerne hadde inspirert Columbus – at han med andre ord kan ha visst om eksistensen av Den nye verden allerede før han satte seil og la ut på sin senere så sagnomsuste ferd som endte med at han "oppdaget" Amerika?

Lite kart, stort oppstyr

Selve kartet er ikke stort, det må vel snarere kalles rent ubetydelig, ytre sett. Det måler 38 cm x 25 cm, og er tegnet på et stykke pergament som er blitt brettet i to. Pergamentet er tynt, så tynt at det nesten er gjennomsiktig, lyst gråbrunt i fargen. At det er så tynt antyder at en god del av den naturlige overflaten er blitt fjernet ved skraping. Kartet er tegnet med rødbrunt blekk som virker litt "grumsete".

Eksperter på karthistorie mente straks å dra kjensel på deler av kartet. Det virket som det var basert på et verdenskart som var tegnet i 1436 av venetianeren Andrea Bianco. I og for seg var det ingenting sensasjonelt ved dette - det sensasjonelle lå i det nordvestlige hjørnet av kartet, for her fant man Island (avbildet nokså tilfeldig), Grønland (svært nøyaktig) og en stor, klumpet øy med navnet *Vinilanda Insula*, dvs. Vinland (det er interessant å legge merke til at Vinland her er en øy). På østkysten ser vi at det er tegnet inn to store bukter. Man tippet på at det skulle representere Hudsonbukta og St. Lawrence-bukta. Med tanke på at Ingstad gikk ut fra at Vinland ville være å finne på Newfoundland er det slett ikke så rart at han fra første stund stilte seg positiv til Vinlandskartet.

Det ble fremsatt en teori om at kartet var blitt satt sammen av to eldre kart, og at dette skulle ha vært gjort en gang på 1400-tallet, formodentlig av en skriver. De to kartene mente man kunne ha vært det nyss omtalte Bianco-kartet og et eldre norrønt kart, muligens fra 1300-tallet, som var basert på Vinlandsferdene.

Historien bak offentliggjøringen av kartet og det enorme oppstyret som fulgte er spennende som en kriminalroman, og hører absolutt hjemme i en bok som denne. Kartet ble først publisert i en bok som het "*The Vinland map and the Tartar relation*" (Vinlandskartet og Tartarberetningen) som ble utgitt i 1965. Boken vakte straks en voldsom interesse, ikke bare i USA, men over hele verden. Til tross for at de tre vitenskapsmennene som ga ut boken hadde jobbet med den i syv år hadde de holdt innholdet strengt hemmelig. Ikke den minste antydning var blitt sluppet ut om hva den inneholdt av historisk sprengstoff, så dermed

kom nyheten som en bombe - en atombombe som slo knock out på det meste. For det første var boken - eller rettere sagt, Vinlandskartet - et avgjørende bevis for at vikingene hadde oppdaget Amerika lenge før Columbus. Men etter hvert som sjokkbølgene etter eksplosjonen begynte å legge seg var det enkelte som stilte spørsmål - til og med relativt høylydt - ved kartets alder. Var det nå virkelig så gammelt som det ble utgitt for å være... og, ja, var det virkelig ekte?

Hvor stammet kartet fra? Hvordan hadde de tre forfatterne av boken fått kjennskap til det, hvem hadde gitt dem det? Hvorfor hadde de holdt prosjektet så dypt hemmelig i de syv årene det skulle ha tatt å skrive boken?

Fra forfatterne kom det intet svar, ingen forklaringer. Mye av den første tvilen skrev seg nettopp fra den skepsisen som den strenge hemmeligholdelsen hadde vakt.

Etter hvert kom det frem at kartet stammet fra et ikke nærmere navngitt bibliotek i et ikke nærmere navngitt land i Europa. Her skulle det ha ligget i seksti år, men hvor kartet hadde befunnet seg før denne tid... nei, det visste ingen.

Opprinnelig kan det se ut som kartet hadde befunnet seg i et kalveskinnsinnbundet verk som inneholdt to bøker, hovedsakelig skrevet på papir og ikke på pergament, som kartet var en del av. Det dreide seg om en hittil ukjent beretning om en ferd til mongolene i 1245-1247 som ble kalt "Tartarberetningen", samt en del av et verk fra 1400-tallet som går under navnet *Speculum Historiale* (eller "Historiespeilet", på norsk). Den siste boken var blitt vekke, slik at kalveskinnsboken bare inneholdt Tartarberetningen og Vinlandskartet. Ekspedisjonen til Mongolia ble ledet av fransiskanermunken Carpini. Å kalle kartet som var vedlagt boken for "Vinlandskartet" er således fullstendig misvisende. Det er jo snakk om et verdenskart. Poenget med kartet var å vise den romersk-katolske kirkens utbredelse. Det er derfor Leiv Eirikssons navn blir nevnt i den latinske teksten i venstre hjørne, i egenskap av misjonær for kirken på Grønland og landområdene omkring, dvs. de store øyene vest i havet, som for eksempel Vinland, skriver Heyerdahl.

Så skjedde saker og ting relativt sakte over en periode på flere år. I 1957 kom både *Speculum Historiale* og Tartarberetningen på markedet, i samme by - Genève. Akkurat på dette tidspunktet var det ingen som kom på den tanken at disse to bøkene hadde noe med hverandre å gjøre. Den største interessen knyttet seg til Tartarberetningen, dvs. først og fremst til Vinlandskartet. Mye tydet på at det var et veldig gammelt kart, men nøyaktig hvor gammelt? Dateringen knyttet seg til Tartarberetningen, som ble anslått til å være fra ca. 1440 på grunn av håndskriften og vannmerkene i papiret. Om man kunne bevise at Vinlandskartet hadde vært tilknyttet Tartarberetningen helt fra begynnelsen ville det bety at kartet også stammet fra 1400-tallet. Men hvor sikker var egentlig denne dateringen? Etter utgivelsen i 1965 påpekte en svensk vitenskapsmann at vannmerkene slett ikke behøvde å være fra 1440, ettersom slike vannmerker var vanlige overalt i Europa både i middelalderen og senere, dvs. fra 1300-tallet og til langt ut på 1700-tallet. Dessuten ble det uttrykt tvil om håndskriften på kartet og i de to bøkene var den samme.

Men før denne tid hadde kartet vandret en kronglet vei. Fra Genève fant de to verkene veien til en bokhandler i London, som tilbød dem til *British Museum*, som imidlertid takket nei ettersom de ikke fant at det var tilstrekkelig bevis for at kartet og Tartarberetningen var direkte knyttet til hverandre. Dermed havnet begge deler tilbake i Genève. Herfra ble det så solgt til en bokhandler i New Haven for 3500 dollar, som henvendte seg til universitetsbiblioteket ved Yale - men også her takket man i første omgang nei, pga. henvisningen til *Speculum Historiale* som på dette tidspunktet ikke lot seg forklare.

Bokhandleren i New Haven solgte kartet til en privat samler, som i sin tur donerte kartet til Yale. Det skulle imidlertid ikke vare lenge før også *Speculum Historiale* dukket opp i universitetsbiblioteket ved Yale. *Speculum Historiale* var kort tid i forveien blitt kjøpt av en bokhandler i London. Vår bokhandler i New Haven var straks på pletten og påviste at både *Speculum Historiale*, Tartarberetningen og Vinlandskartet passet sammen både når det gjaldt vannmerker og skrift - og ikke bare det, men man kunne også få markhullene til å stemme perfekt overens dersom man la *Speculum Historiale* mellom kartet og

Tartarberetningen! Dermed slo universitetsbiblioteket ved Yale til, overbevist om at de hadde gjort tidenes største kupp.

Enkelte har ment at det kanskje har vært litt for mye av en tilfeldighet at begge disse verkene dukket opp samtidig i det samme biblioteket, nøyaktig når "timingene" var på det mest optimale. Det gjorde heller ikke saken bedre at bokhandleren ikke kunne gjøre rede for hvor manuskriptet hadde befunnet seg før han fikk det i hende. Det eneste han ville fortelle var at han hadde fått Vinlandskartet og Tartarberetningen fra en privat samler, hvis identitet han ikke ville røpe. Samlerens representant var en noe underlig type, en eksentrisk bokhandler som hadde kjempet på fascistenes side under den spanske borgerkrigen og deretter hadde slått seg ned i Barcelona.

Thor Heyerdahl spekulerer på, uten at han dermed på noen måte er bastant i sin oppfatning, om denne anonyme selgeren kan ha vært en viss Cristobal Colon, hertugen av Vertuga, som ble myrdet under den spanske borgerkrigen. Hans palass, som inkluderte et omfattende bibliotek med sjeldne historiske skrifter, ble konfiskert av "de røde". Deler av denne boksamlingen ble senere solgt til USA, der nettopp den tidligere nevnte bokhandleren i New Haven var en av kjøperne.

Allerede fra første stund raste debatten. Noen sa rett ut at det dreide seg om ren svindel. Andre inntok den holdningen som Magnus Magnusson gir uttrykk for med ordene: "Man kan bare si at det fortsatt står igjen å bevise at det er ekte." Atter andre, som Heyerdahl og Ingstad, godtok (med visse forbehold) at det var ekte *nok*. De inntok således motsatt holdning av Magnusson, for dem gjaldt det om å få bevis for at det *ikke* var ekte.

Et slikt avgjørende bevis kunne være blekket. Det ble i de første årene aldri tatt kjemiske prøver for å se hvor dypt blekket hadde trukket inn i pergamentet, fordi slike prøver ville være for omfattende og kunne ødelegge kartet.

Påstanden om at kartet er tegnet med et blekk som ikke var i handelen før tidligst 1920, som nevnt innledningsvis, er imidlertid ikke ny, den er minst tredve år gammel. I 1972 bestemte Yale-universitetet seg nemlig for å

gjennomføre en vitenskapelig undersøkelse av kartet. Rapporten – den såkalte McCrone-rapporten - konkluderte med at kartet inneholdt opptil 50% titanhvitt, et syntetisk fargepigment fra vår egen tid som var blitt brukt for å gi kartet den rette patina – en aldringseffekt. Det *behøvde* ikke å bety at hele kartet var falskt, men i 1974 gikk Yale ut og sa at Vinlandskartet *kunne* være en forfalskning. Ti år senere, i 1985, ble kartet undersøkt på nytt, denne gangen med mer sofistikerte måleapparater enn sist. Undersøkelsen varte i hele to år før konklusjonen kom. I rapporten mente man at den tidligere tolkningen av blekkets bestanddeler måtte revurderes – man hadde nemlig ikke funnet spor av titanhvitt denne gangen! På dette tidspunktet kom også Thor Heyerdahl inn i bildet. Ved hjelp av praktiske eksperimenter fant han – i likhet med dem som sto bak undersøkelsen i 1985 - avgjørende bevis for at McCrone-rapporten var feilaktig, og dermed falt også grunnlaget for falsknerianklagen bort.

I 1996 ble "*The Vineland Map and the Tartar relation*" gitt ut på nytt. I den forbindelse ble det avholdt en konferanse i New Haven. Blant deltakerne var Garmon Harbottle fra *Brookhaven National Laboratory* som presenterte en statistisk analyse av elementene i blekket. Han konkluderte med at Vinlandsdelen av kartet faktisk har en komposisjon som skiller det fra blekket som er brukt under arbeidet med resten av kartet. *Når* en eventuell tilføyelse kunne ha skjedd ville Harbottle imidlertid ikke ha noen formening om. Blekket kunne stamme fra 1400-tallet like godt som fra 1900-tallet. Om Vinland var blitt føyd til på et senere tidspunkt vil ikke ha noe å si for spørsmålet om kartets ekthet, slo han fast.

Det var særlig to punkter som i første omgang vakte debatt: tegningen av Grønland, samt den latinske teksten i øverste venstre hjørne. Det var særlig tegningen av Grønland som vakte manges mistanke om at det måtte være ugler i mosen. Grønland var korrekt avtegnet som en øy – men kanskje litt for korrekt? Det finnes nemlig ingen skriftlige kilder fra middelalderen som kan dokumentere at de norrøne grønlendingene – eller noen andre, for den saks skyld – noensinne seilte rundt hele øya, så langt mot nord jaktet de aldri. Den første kjente ferden

rundt Grønland vi kjenner til skjedde på 1800-tallet. Med andre ord: i så fall ville ingen karttegner i middelalderen hatt noen som helst forutsetning for å vite at Grønland var en øy, langt mindre gjengi Grønlands geografi forbløffende korrekt!

Det andre punktet gjelder den latinske teksten: ”*Vinilanda Insula a Byarno reperta et Leipho socijs*” osv., hvilket er utlagt: ”*Ved Guds vilje etter en lang reise fra øya Grønland og sørover mot de fjerneste deler av Vesterhavet, seilende sørover mellom isen, oppdaget følgesvennene Bjarni og Leiv Eiriksson et nytt land som var svært fruktbart, og der var til og med vinranker, og denne øya kalte de for Vinilandia...*”

I teksten blir det fortalt at Bjarne (Herjolfssón) og Leiv var kompanjonger, at de i fellesskap seilte gjennom isen og oppdaget Vinland. Det stemmer ikke overens med Grønlandingsagaen, der Leiv får æren av å ha oppdaget Vinland alene. Bjarne dumpet jo nærmest over noen fremmede kyster ved en ren tilfeldighet. Helge Ingstad fremsetter imidlertid en teori om at det ville vært naturlig om Leiv tok Bjarne med seg som kjentmann på sin Vinlandsferd – ja, Ingstad går så langt som til å si at ”det ville vært merkelig om ikke Leiv hadde grepet denne mulighet; med en kjentmann som Bjarni om bord ville utsiktene for en vellykket ferd være radikalt øket.”

Det merkelige er imidlertid at i 1956, året før Vinlandskartet dukket opp i Genève, ga den islandske historikeren Jón Jóhannesson ut en klargjøring av forholdet mellom de to Vinlandssagaene som rehabiliterte Bjarne Herjolfssón som den *egentlige* oppdageren av Vinland. Dette skapte straks en voldsom interesse hos alle som studerte norrøn historie. Mange fant det mistenkelig at Bjarnes navn skulle dukke opp på et angivelig gammelt kart bare året etter.

Til det første punktet – at Grønland er *for* korrekt tegnet - bemerker kartspesialisten Per Lillieström at helt siden Adam av Bremen skrev sin første rapport om øyene i det store oseanet og tilføyde at ”Grønland er ikke den minste av disse”, har Grønland vært betraktet som en øy av den katolske kirken, for eksempel da pave Eugene i 1440 utnevnte en biskop til ”øya Grønland”, og da pave Nikolas V i 1448 tre ganger kaller Grønland for en øy i ett og samme dokument. I så fall må det ha eksistert ett eller flere kart over Grønland, og det

ville ikke vært unaturlig om et slikt kart ble presentert på et kirkemøte hvor man diskuterte spørsmålet om katolikkene på Grønland. Dessuten, ville ikke det faktum at Grønland er tegnet som en øy være et godt bevis for at det ikke er tegnet av en svindler? Dersom en forfalsker virkelig har ønsket å få folk til å tro at kartet hans er ekte ville han ganske sikkert unngått å tegne Grønland som en øy, nettopp fordi det ville bli sett på som et bevis for at kartet var en moderne forfalskning.

På den annen side, påpeker den svenske norrøn-spesialisten Lars Lönnroth, bør betrakteren legge merke til at "verden" på dette kartet er tegnet veldig symmetrisk, som en oval. Dette var en tradisjon man gjerne fulgte i middelalderen for å gjenspeile Guds skaperverk i harmoniske former. Blir det da ikke slik at øyene der oppe i nord bryter med den geografiske harmonien som preger resten av kartet? Og hvordan kan karttegneren ha prestert å lage en så perfekt gjengivelse av Grønland (og Island) når han ikke har klart å lage noe annet enn en uformelig klump ut av Norge og de andre nordiske landene? Det vitner om at vedkommende karttegner må ha hatt noen temmelig tåkete ideer om de nordiske landene. Og likevel blir han nærmest som en spesialist å regne når han kommer opp til Island og Grønland - som han tegner like bra som en moderne kartograf!

Kanskje den største feilen ved både tilhengers og skeptikers meninger er at man har inntatt en enten-eller holdning til om kartet er ekte eller ei. Sett nå at det virkelig er et autentisk verdenskart fra 1400-tallet, men at noen i moderne tid - kanskje en akademiker med de nødvendige kunnskaper om norrøn historie som har alliert seg med en særdeles fingerferdig karttegner - har føyd til øyene i de nordlige farvannene, Island, Grønland og Vinland? Lönnroth peker på at basisen for kartet kan være ekte, mens deler av det er blitt forfalsket i nyere tid. Ingen av dem som har deltatt i debatten rundt Vinlandskartets ekthet har viet denne problemstillingen særlig mye tid.

Den delen av kartet som dekker Asia virker tilforlatelig nok (selv om det til tider er fantasifullt og underlig), det samme gjør de håndskrevne kommentarene. Kommentarene til Vinlands-delen av kartet er skrevet med tilsynelatende samme håndskrift og samme blekk, og i samme latinske stil. Om

den "asiatiske" (tartar) delen av kartet er autentisk og den norrøne delen er svindel, så er det i det minste utrolig godt utført. Flere har i årenes løp vært pekt ut som synderen. En hovedmistenkt var lenge den jugoslaviske fransiskanermunken Luka Jelic som døde i 1922, meget dyktig i latin og sterkt interessert i Vinlands beliggenhet, men senere har den tyske presten Josef Fischer (død 1944) kommet i søkelyset. Han hadde ikke bare de latinkunnskapene og interessen for Vinland som skulle til, men også et inngående kjennskap til gamle kart.

Teksten øverst til venstre på kartet lyder i sin helhet (i oversettelse fra latin):

"Ved Guds vilje, etter en lang reise fra øya Grønland sørover mot det vestre oseanets mest fjerntliggende deler, oppdaget kompanjongene byarnus og leiphus erissonius, som seilte mot sør gjennom isen, et nytt land som var veldig fruktbart og hvor det til og med vokste vinstokker, derfor kalte de øya Vinland. Henricus, apostolisk legat og biskop av Grønland og de tiliggende områder, ankom dette i sannhet veldige og meget rike landet i Den allmektige Guds navn, i vår velsignede fader Pascalis siste leveår, forble der lenge sommer såvel som vinter, og vendte senere tilbake i nordestlig retning mot Grønland og fortsatte deretter i ydmyk lydighet overfor sin overordnedes vilje."

Her leser vi at "Henricus, biskop av Grønland" fulgte den samme ruten som Leiv og Bjarne til Vinland. For Ingstad representerte denne vesle teksten på Vinlandskartet løsningen på en gåte som vitenskapen lenge hadde arbeidet med å løse. I 1121 blir det berettet i de islandske annaler at biskop Eirik Uppsi Gnipsson dro vestover for å oppsøke Vinland. Det er det eneste vi får vite, vi får aldri rede på om han kom frem dit eller om han noensinne vendte tilbake. Så kommer altså teksten på Vinlandskartet og løser gåten.

Det teksten forteller er følgende:

Eirik (Henricus er altså en latinsk form), utsending fra pavestolen og biskop av Grønland med nærområder, kom til det fruktbare Vinland i fader Pascalis siste leveår. Her ble han lenge, både sommer og vinter, og vendte senere tilbake til Grønland og Europa, lydig mot sine foresattes ordrer.

I følge Helge Ingstad er dette en saklig beskrivelse som ”har et sterkt preg av vederheftighet som bestyrkes ved at den gir en naturlig forklaring på de islandske annalers kortfattede opplysning om Eiriks Vinlandsferd”. På denne tiden drev pave Pascal en intens misjonsvirksomhet i Norden. Han døde i 1118. Ettersom teksten forteller at følget ankom Vinland i pavens siste leveår må det altså ha vært på disse tider. Imidlertid *var* det ingen biskoper på Grønland på dette tidspunkt. Bispesetet ble ikke opprettet før i 1126, så Eirik må ha fungert som en misjonsbiskop.

Legg merke til at teksten forteller at Eirik ikke bare var biskop over Grønland, men også over ”*de tilliggende områder*”, nær-områdene, om vi kan kalle dem det. Det eneste området som kan komme i betraktning er i så fall nettopp Vinland og de andre landområdene i vest. Eirik ville neppe ha reist til et folketomt land - om det da ikke var for å omvende de innfødte til den rette tro, men det lyder usannsynlig. En Vinlandsferd var en risikabel affære, der man bokstavelig talt reiste over havet med livet i neven. *Så* fromme var nok ikke kirkens menn at de satte livet på spill for en så usikker og sjansebetont affære som å misjonære blant skrælingene. Nei, hensikten med reisen var nok å se til de norrøne katolikkene som bodde her. Biskop Eiriks ferd fant sted hundre år etter at de første Vinlandsferdene fant sted, lenge nok til at det for lengst var etablert faste ruter for å hente tømmer tilbake til det karrige Grønland. Vi kan ikke se bort fra at det også var faste bosetninger langs kysten.

I teksten blir det fortalt at Eirik var ”apostolisk legat”. Det betyr at det virkelig må ha vært en større kristen forsamling i Vinland på denne tiden, ellers ville neppe paven ha sendt en mann så høyt oppe i det kirkelige hierarkiet. Tvert imot, Eirik må ha vært en mann som reiste til Vinland i et viktig oppdrag. På et kart fra 1539 (*Carta Marina*, som ble laget på oppdrag av biskop Olaus Magnus) er det oppgitt en folkemengde på 30 000 mennesker i bispedømmet Grønland. Dette er underlig. Historikerne (dvs. arkeologene) mener bestemt at selve

Grønland ikke kan ha hatt en større folkemengde enn 5000 mennesker. Hvor bodde de 25 000 andre i bispedømmet? spør Thor Heyerdahl i "*Ingen grenser*". Kan de ha bodd i Vinland?

Meldinger om at Vinlandskartet er blitt avslørt som dyktig bedrageri, tegnet med blekk fra vårt eget århundre (eller rettere sagt, fra 1900-tallet) kan man inntil videre ta med en aldri så liten klype salt. Noe slikt bevis foreligger ikke. Etter tredve års testing er det fremdeles ikke mulig å avgjøre om kartet er falskt eller ikke.

I 1995 klarte kjemikerne Garman Harbottle ved *Brookhaven National Laboratory* og Jacqueline Olin fra *Smithsonian Center for Materials Research and Education*, sammen med fysikeren Douglas Donahue fra universitetet i Arizona, å overbevise Yale om å la dem utføre en måling av alderen på pergamentet. Harbottle og hans kolleger brukte C-14 datering, en ekstremt nøyaktig teknikk for å fastslå alderen på grunnlag av nedbryting av radioaktive karbonatomer. (Ved C-14-datering blir forholdet mellom den radioaktive isotopen ^{14}C , dvs. karbon med nukleontall 14, og nedbrytningsproduktet ^{12}C bestemt, og materialets alder kan dermed beregnes). Forskerne skar løs en syv centimeter lang remse med blekkfritt pergament, med en vekt på brøkdelen av et gram, fra nederste venstre hjørne på kartet. De kuttet det opp i mindre deler, varmet opp pergamentbitene og målte den frigjorte karbondioksiden, som de konverterte til grafitt. Endelig foretok Donahue en måling for å avgjøre mengden av karbon 12 til karbon 14 i grafitten. Denne mengden indikerer alderen på pergamentet. Hele prosessen tok hele syv pinefulle år å fullføre. I begynnelsen av august 2002 ble resultatene av undersøkelsen offentliggjort i tidsskriftet *Radiocarbon*. Pergamentet, blir det fastslått her, daterer seg tilbake til 1434, hvilket vil si det samme som at materialet som kartet er tegnet på, om ikke annet, virkelig er så gammelt som det er blitt hevdet. - Vi er de første som virkelig har underkastet dokumentet en seriøs undersøkelse, og de første som har slått fast alderen, uttalte Harbottle i denne forbindelse. Men han innrømmet villig at pergamentets alder ikke vil ha noe å si for spørsmålet om kartet er ekte eller ikke. En eventuell bedrager kan selvsagt ha tegnet et kart på et stykke gammelt pergament i

moderne tid. - Vi kan ikke bevise at det er ekte, sier Harbottle om denne saken. - Like lite som andre mennesker kan bevise at det er uekte.

Imidlertid er skepsisen til kartet atskillig større blant de fleste.

Katherine Brown og Robert Clark, kjemikere ved *University College of London*, er fullstendig uenige med Harbottle. I 2002 kjørte de en lasertest på kartet for å bestemme blekkets sammensetning. For å ha et sammenligningsgrunnlag tok de den samme testen på Tartarberetningen. Hver molekyl-type produserer et unikt spektrum av stråling når de blir tilført energi fra laseren. - Spekteret er som et fingeravtrykk, sier Brown. Blekket i Tartarberetningen viste seg å være typisk for dokumenter fra middelalderen. Blekket var jernbasert, og det røde var sinober. - Det var alt det du ventet at du ville finne, sier Brown. Men blekket på Vinlandskartet, derimot, var totalt annerledes. Det viste to "fingeravtrykk", et av karbonbasert materiale og det andre av anatase.

Paul Saenger, som jobber som konservator på Newberry-biblioteket i Chicago - med sjeldne gamle bøker som sitt spesialfelt - argumenterer med at karbondatering av kartet ikke har hjulpet debatten i det hele tatt. - Ingen har sagt at pergamentet ikke er fra 1400-tallet, slår han fast. - Men personlig tror jeg ikke at kartet er ekte. Han har sine egne gode grunner for å stille seg tvilende til at kartet er ekte. På slutten av 90-tallet publiserte Saenger et essay der han påviser feil i den latinske teksten og i personnavn, som bruken av "Erissonius" for Eiriksson, når den normale latinske formen ville ha vært "Erici filius" eller "Henrici filius". Dessuten finner han det usannsynlig at en karttegner på 1400-tallet kan ha laget så nøyaktige gjengivelser av Island og Grønland.

Kirsten Seaver, bosatt i California og spesialist i norrøn historie, er heller ikke nådig i sin bedømmelse. - Kartet er like falskt som en tredollarseddel, sier hun.

Apropos det, Vinlandskartet er fremdeles forsikret for fem og tyve millioner dollar. Spørsmålet blir bare om noen ville være villig til å punge ut med en slik sum for et pergament som riktignok later til å være så gammelt som det utgir seg for, men med et kart som de fleste vitenskapsfolk stiller seg skeptiske til.

Det forunderlige landet Norumbega

I 1960 foretok Helge Ingstad en lengre reise gjennom Nord-Amerika, dvs. USA, Canada og oppover langs kystene i nord, til han endelig nærmest dumpet over L'Anse aux Meadows på Newfoundland og ble overbevist om at dette var nettopp den plassen han hadde søkt etter. Underveis hadde han stoppet mange steder på sin leting etter "vikingelandet" - det sagnomsuste Vinland. Mange hadde gjort det samme før ham, de fleste hadde pekt på områdene rundt New Jersey og sørover langs kysten av USA som de mest sannsynlige stedene å lete. Det hadde selvsagt ikke akkurat gjort det særlig vanskelig å peke ut disse områdene som "Vinland", ettersom det allerede eksisterte godt bevarte rester av et steintårn på disse kanter, som etter manges mening stammet fra den norrøne kulturens dager - nemlig det såkalte Newport Tower ved Narragansett Bay.

Steintårnet i Newport

Ingstad ble ikke fullt så imponert over det han så. Allerede på hotellet (som selvsagt het "Viking") luktet han lunt: *"... her slo et selsomt gufs av mine forfedre mot meg. I spisesalen hadde veggene malerier i svært format av brusende drageskip og skumle, skjeggete vikinger, som svingte blodige sverd over hotellets pyntelige middagsgjester,"* skriver han i *"Vesterveg mot Vinland."* Etter en kort redegjørelse for tårnets historie så langt man kjenner den og den "skarpe debatten" som hadde rast rundt tårnets ukjente opprinnelse drar Ingstad videre på sin ferd, uten å ofre mer tid og krefter på dette store steintårnet som alle vettuge folk mener er fra kolonitiden, men som byens vesle turistindustri

bestemt mener må ha blitt bygget av skjeggete vikinger som svingte sine blodige sverd over sine fiender.

Imidlertid dro ikke Ingstad særlig langt avsted før han gjorde en interessant oppdagelse . Bare en mil fra stedet hvor tårnet ligger kom han over et gammelt brudd hvor han fant to helt bestemte ting: viltvoksende vindruer og... kull. Ingstads tanker gikk straks til klumpen med antrasitt som var blitt funnet i tuftene etter gården til Vinlandsfareren Torfinn Karlsevne. Var det til disse traktene han hadde kommet seilende den gangen, til dette stedet som i sagaen blir kalt "Hop"? Ingstad ser seg prøvende omkring, men noen elv eller sjø som kunne passe med sagaens beskrivelse finner han ikke. *Om* han hadde gjort det er det neppe trolig at Newport-tårnet ville stilt seg i et annet lys i hans øyne - men på den annen side står det ikke til å nekte at det ville vært litt av et slumpetreff å finne både et steintårn av ukjent opprinnelse og et landskap som kunne passe til sagafortellingens skildring av Hop.

Én ting kan vel alle være enige om - tårnet i Newport er en merkelig ruin, så totalt forskjellig fra alle andre fortidsminner i USA.

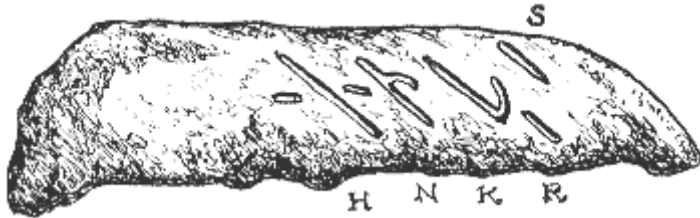
Meningene om tårnet i Newport har vært mange. Allerede i 1677 blir det for første gang nevnt i en beretning fra den tidligste kolonitiden. Byen Newport ble imidlertid grunnlagt så tidlig som i 1639, så man skulle jo på den annen side hatt rikelig anledning til å bygge et slikt tårn. Ingen har likevel riktig visst hva hensikten med byggverket kan ha vært. Man har tippet på så mangt - kirke, vaktårn, vindmølle. Det ble til og med foretatt arkeologiske utgravninger for å bringe svaret på det rene. I 1948 ble det gjort en rekke undersøkelser av byggverket og området rundt, uten at man fant andre spor enn fra kolonitiden. Ergo måtte steintårnet stamme fra perioden før 1677, og neppe lenger tilbake enn til ca. 1630. Helt til moderne tid har hele området rundt tårnet vært svært oppdyrket, noe som selvsagt i sterk grad har bidratt til at nær sagt alle spor etter fortiden er blitt borte.

"The Old Stone Mill" i Newport - den gamle vindmølla. Var dette en gang en del av en norrøn kirke som fikk biskop Eirik på visitas?

Man skal kanskje ikke ta de arkeologiske undersøkelsene fra 1948 og det følgende året for helt god fisk, i og med at det også ble gjort grundige utgravninger her så tidlig som 100 år før, samt at det intensive jordbruket i det nærliggende området kan ha gjort sitt til for å fjerne verdifulle spor. Professor Johannes Brøndsted gjør i sitt verk *"Norsemen in North America before Columbus"* rede for lignende byggeteknikker på de skotske øyer. Etter hans oppfatning er Newport-tårnets middelalderske trekk så iøynefallende at dersom tårnet hadde stått i Europa, ville det neppe være noen som protesterte dersom de fikk vite at det var datert til middelalderen. Spørsmålet kan derfor lett snus på hodet: hvorfor i all verden skulle noen forholdsvis primitivt utstyrte kolonister bygge et middelaldersk tårn på 1600-tallet? Ville det tross alt ikke høres ut som en mer naturlig forklaring at mennesker som levde i et stabilt norrønt samfunn bygget et slikt tårn?

Tårnet i Newport er på mange måter et underlig byggverk. Steinene i det sylindrisk formede tårnet er grundig oppmurt, og det er vel åtte meter høyt. Det har åtte hvelvinger som blir støttet opp av åtte runde søyler, med en rekke vinduer og mindre åpninger. Opprinnelig var det en etasje i den øverste delen, men gulvet er senere rast sammen - det er bare spor etter trappene som gikk oppover.

Runesteinen med innskriften HNKRS - et bevis for at det en gang var et norrønt bispesete her?

Allerede i 1837 ble det hevdet at tårnet kunne være av norrøn opprinnelse, da Carl Christian Rafn, en dansk professor i arkeologi, som kunne skilte med et enormt kjennskap til norrøn litteratur, skrev verket "*Antiquae Vinlandicum*". Her argumenterte han for at det hadde vært norrøne bosetninger langs kysten av New England, spesielt på Rhode Island. Rafn hadde under arbeidet med dette verket fått tilsendt noen tegninger av den såkalte "skriftsteinen" ved munningen av Taunton River, og i samarbeid med runegranskeren Finn Magnussen konkluderte han med at det virkelig var norrøne runer på steinen. Runene var fra 1000-tallet, og ble oversatt med navnet TORFINN. Dette førte straks til at man dro den nærliggende konklusjonen at steintårnet i Newport, som ikke lå langt unna, var bygget av vikinger. Denne teorien vakte en enorm interesse og ikke minst begeistring blant alle tilhengerne av at nordiske "vikinger" hadde besøkt Amerika lenge før Columbus.

Begeistringen ble ikke mindre da den amerikanske dikteren Henry Wadsworth Longfellow skrev sitt melankolske og heroiske - og overdrevent romantiske - dikt om et skjelett som blir funnet i jorden, kledd i en rustning - "*The Skeleton in Armor*". Om dette diktet skrev han: "Diktet har tilknytning til det gamle runde tårnet i Newport. Skjelettet i rustningen eksisterer virkelig. Det

ble gravd frem i nærheten av Fall River, hvor jeg så det for en to års tid siden. Jeg antar at det var levningene etter en av de gamle Nordsjø-røverne, som kom til dette landet i det tiende århundre. Selvsagt har jeg laget tradisjonen selv, og jeg tror at jeg har lykket i å gi det hele en nordisk stemning." I diktet er skjelettet blitt til levningene etter en vikingsprins, og i tårnet sitter hans utkårede og sørger.

Flere og flere ble overbevist om at tårnet virkelig var norrønt, og funnet av runesteinen i Kensington gjorde bare sitt til for å oppildne denne troen. Hjalmar Rued Holand skrev flere artikler til støtte for at tårnet var av nordisk opprinnelse. Det samme gjorde senere Frederick Pohl. Ja, til og med Ole Bull kom inn i bildet, glødende av begeistring for "vikingtårnet".

Thor Heyerdahl legger ikke det minste skjul på sin mening om hvem som kan ha bygget tårnet og hvorfor det ble reist. Newport-tårnet er et av de tidligste kirkebygg i Amerika, sier han, og var nettopp målet for biskop Eirik Gnipssons reise fra Grønland til Vinland omkring året 1100 - jfr. det foregående avsnittet om Vinlandskartet. Og målet for reisen, jo, det var å innvie kirken.

Slike påstander har fått mange til å le høyt. Heyerdahl ler på sin side av de andre, alle dem som er så dumme at de heller foretrekker å tro at det ble bygget som en vindmølle på 1600-tallet. Hvem har hørt om en vindmølle på åtte ben? spør han. En slik konstruksjon ville ha rast sammen etter kort tids bruk. Derimot, fortsetter Heyerdahl, ligner tårnet i Newport på det tårnet som sto over Jesu grav i Jerusalem, på Sigurd Jorsalfares tid - slik man i dag finner det avbildet på Tempelridderordenens segl. Mange har dermed spekulert på om tårnet kan ha blitt reist av tempelriddere, men dersom man knytter reisingen av tårnet sammen med biskop Eiriks ferd, så fant denne sted før Tempelridderordenen ble innstiftet.

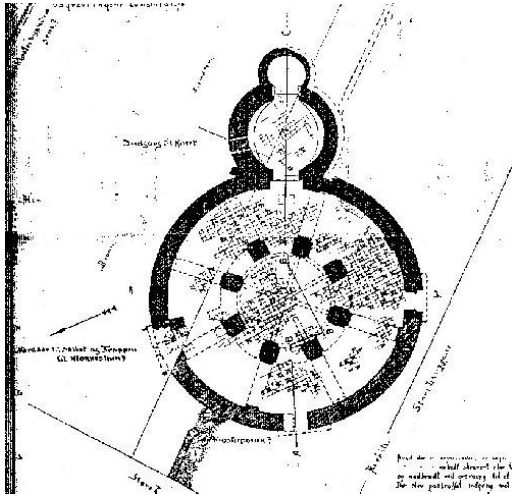
Én ting som slo Heyerdahl i øynene første gang han besøkte Newport-tårnet var nisjene han fant i muren, inne i tårnet - slike nisjer man kan finne i middelalderske kirker, til bruk for oppbevaring av relikvier. Kartspesialisten Per Lillieström peker på at det finnes et verdenskart som ble trykket i Lübeck hvor man finner Vinland avmerket med en kirke. I tillegg har Mercator tegnet inn en

kirke med et rundt tårn på den omtrentlige breddegraden for dagens Newport, som på kartet heter "Norumbega". Den franske språkforskeren Eugène Beauvois mener at dette navnet kan være utledet fra det norrøne "*norrønbygdh*".

Tanken om at tårnet kan ha blitt reist av norrøne kolonister er ikke blitt mindre etter funnet av en runestein ved en av føttene til tårnet. Runesteinen har vært debattert i årevis. Innskriften på steinen består av følgende bokstaver: "HNKRS", som mange har ment betyr det samme som det norrøne ordet for "bispesete" (Wilbur: "*Early Explorers of North America*").

Som nevnt ville Newport-tårnet neppe vakt noen større diskusjon dersom det hadde stått hvor som helst i Europa, Norden innbefattet. Ingen ville ha trukket i tvil at det virkelig stammet fra middelalderen. Problemet har hele tiden vært at det står på feil side av Atlanteren.

Men dersom det virkelig er slik at tårnet i Newport ble reist i middelalderen, må vi gå ut fra at det ble bygget av norrøne mennesker. De var de eneste menneskene tilhørende den romersk-katolske kulturkrets som seilte langs disse kystene på den tiden. Newport-tårnet har dessuten en slående likhet med de middelalderske rundkirkene. Historikere mener at formen opprinnelig stammet fra kirker som norrøne menn må ha sett på sine ferder gjennom Russland til Bysants. Riktignok er de ikke så veldig vanlige i Norden, men det finnes enkelte slike bygninger.

Rekonstruksjon av rundkirken i Tønsberg. Kan tårnet i Newport ha vært en del av en slik bygning?

I Tønsberg, som var en av de viktigste byene i Norge på den tiden, finnes det ruiner etter en slik rundkirke. Illustrasjonen er basert på en rekonstruksjon av kirken i Tønsberg, samt på ruiner av lignende kirker andre steder i Norden. Kirken på tegningen er bygget rundt et sentralt tårn som står på åtte ben, eller støtter. Denne strukturen er veldig lik den teknikken som er benyttet under byggingen av tårnet i Newport. Kan Newport-tårnet være en ufullført norrøn rundkirke? Eller kan det ha vært en ytre struktur, av stein eller tre?

Ennå er ikke siste ord sagt. I boken "*Uten grenser*" går Heyerdahl og Lillieström som nevnt uten forbehold inn for at tårnet må være bygget i middelalderen, og at det således må være av norrønt opphav. Det samme mener for så vidt Suzanne O. Carlson, som i en grundig artikkel i *NEARA Journal* (2001) påviser at tårnet må være bygget i middelalderen som en del av en bygningsstruktur som det må ha tatt 40-50 år å reise. I artikkelen diskuterer hun likhetspunkter mellom tårnet i Newport og lignende steintårn i Europa (bl.a. St. Olavskirken i Tønsberg, som hun finner interessant ettersom den har flere likhetspunkter med Newport-tårnet). Suzanne O. Carlson er mest kjent som forfatter av en rekke historiske artikler med tilknytning til New England, men er egentlig arkitekt av profesjon. Hun går således meget grundig til verks i et forsøk på å gi en mest mulig detaljert fremstilling av hvordan tårnet ble bygget. Men

den som leser hennes førti sider lange artikkel i håp om å finne løsningen på mysteriet vil bli skuffet. Suzanne O. Carlsons redegjørelse munner ut i et spørsmålstegn - nøyaktig hvem bygget tårnet, nøyaktig når og nøyaktig hvorfor?

På 1990-tallet opplevde man en oppblomstring av nordisk interesse for tårnet. På en pressekonferanse som ble avholdt i desember 1995 på Newport Rhode Island presenterte den danske forretningsmannen Jørgen Simonsen - formann i *Committee for Research on Norse Activities in North America: AD 100 - 1500* - komiteens aller ferskeste rapport for borgermesteren i Newport, David F. Roderick. Etter fire års vitenskapelige undersøkelser hadde den amerikansk-danske komiteen, i samarbeid med danske og finske eksperter, samt byen Newport og *Rhode Island Preservation and Heritage Commission*, konkludert med at tårnet etter all sannsynlighet likevel er bygget på 1600-tallet. Suzanne O. Carlson er ikke sikker på om hun er hundre prosent enig i alt det arbeidet som ble gjort, men hun slutter seg uansett til den konklusjonen som ligger implisitt i konferansens slutning, nemlig at det ikke foreligger vanntette bevis for at tårnet stammer fra middelalderen, selv om hun gjerne vil tro det.

Mysteriet Norumbega – en norrøn koloni?

Svært mange gamle kilder refererer til en by eller et land i området mellom Maine og Nova Scotia som blir kalt *Norumbega*. Har det virkelig eksistert et slikt land, befolket av "norumbegianere", eller er det bare en myte på lik linje med myten om for eksempel Eldorado? På minst sytten kart fra tidsrommet 1545 til 1725 finner man dette store landområdet, gjengitt med den største selvfølgelighet. Flere av disse kartene er lett tilgjengelige på Internett. Det mest kjente er utvilsomt Mercators kart fra 1587. Og i tillegg finnes det flere skriftlige beretninger fra forskjellig hold. Verrazano seilte oppover langs kysten fra Florida til Nova Scotia i 1524. Han nevner at det fantes et sted som heter *Oranbega*, som var et eget land, og dessuten også navnet på en elv og en by som "var rik på gull og pelsverk". Noe av det samme kan også eventyreren David Ingram fortelle på 1600-tallet, da han så "en by av gull".

Norumbega og narrangansettene

Da narrangansettene ble spurt om hvem som hadde bygget tårnet, svarte de: "De var menn med ildrødt hår og grønne øyne som seilte oppover elven i et skip som lignet en måke med en brukket vinge."

Fantes det en norrøn koloni i det landet som bærer navnet Norumbega? Var dette rett og slett et norrønt land? Flere historikere har vært av en slik oppfatning, blant dem er Paul H. Chapman ("*Norumbega, A Norse Colony In Rhode Island*") som tror at norrøne mennesker levde i en eller flere faste bosetninger i dette området, og at disse menneskene sakte, men sikkert ble assimilert av den indianske befolkningen og gikk over til å bli narrangansett-folket. For det første fremhever han narrangansettene lyse hud og høye legemsbygning. Dette gjorde også inntrykk på oppdageren Verrazano, som utforsket disse landområdene i 1524. Han forteller at narrangansettene er høyere enn andre mennesker, og at noen er mer hvite enn røde. Og ikke bare det, det blir også fortalt at mange av dem ble født med hvit hud og rødlig hår. Narrangansettene var også bofaste, i den forstand at de bodde i permanente boliger og livnærte seg av jakt i tillegg til den vanlige matsanking i skog og mark og fiske. De dyrket også jorden, og mange av de første kolonistene lærte jordbruk av dem. Chapman har også en tolkning av ordet "narrangansett". Han mener at det betyr en blanding av "nordmann" (*narr*), "gange" (*gan*) og "settler" (*sett*), det engelske ordet for å "slå seg ned".

På Gerards Mercators kart fra Nord-Amerika, utgitt 1569, er det tegnet inn et landområde som blir kalt Norumbega, der det er tegnet inn en kirke (over og under)

Språkforskere som er spesialister på indianske språk mener imidlertid at navnet kommer fra "arambec", et ord fra abanaki-språket. De tidligste karttegrnerne skilte skarpt mellom europeiske områder som var kolonisert eller gjort krav på, og indianske landområder. De førstnevnte ble kalt "territorier", de sistnevnte for "nasjoner". Norumbega er åpenbart en "nasjon". Abanaki-folket levde imidlertid i små landsbyer og ikke i "byer", dessuten kunne de vel heller ikke kalles en "nasjon", til det var deres samfunnsform altfor løs og for lite fasttømret.

Fra 1609 eksisterer det en interessant beretning som er skrevet av den fransktalende oppdageren Marc Lescarbot: *"Histoire de la Nouvelle France"*. Her blir det fortalt om et møte med Norumbega-boerne (narragansettene). Møtet gikk særdeles fredelig og vennskapelig for seg, og etter at indianerne var blitt traktert med mat og drikke av franskmennene stemte de i med en sang til vertenes ære. Refrenget inneholdt bare tre ord, som i følge språkforskeren Eugène Beauvois rent fonetisk kan tolkes som gammel-islandsk: *"æfiligu gatum etingu"*, dvs. "rikelig ble det gitt oss å ete". Beauvois mener at det dreier seg om et versemål som kalles *runhenda*, som ble benyttet ved nettopp slike selskapelige sammenkomster. Kan det virkelig ha vært slik at en gruppe franskmenn støtte på indianere som sang på gammel-islandsk versemål?

Sølvmynten fra Olav Kyrres tid

Mynt funnet i Maine, fra Olav Kyrres tid.

Et av de virkelig interessante funn som har dukket opp av jorden i Amerika er en sølvmynt som er datert til Olav Kyrres tid på slutten av 1000-

tallet. Hvem kan ha brakt denne mynten til Norumbega? Det mest nærliggende vil jo være å tenke på norrøne mennesker. Mynten ble funnet i 1957, i et område med gamle indianske boplasser i Maine. Mynten ble identifisert av den fremstående norske eksperten Kolbjørn Skåre som en norsk sølvpenge, myntet av Olav Kyrre, og er så sjelden at bare tre eksemplarer er kjent.

Vinland det gode

Det er ingen tvil om at Vinland faktisk har eksistert. De skriftlige vitnesbyrdene er mange og åpenbart pålitelige. Siden i alle fall 1960-tallet har det, takket være Helge Ingstads store innsats, av mange – men slett ikke alle – blitt godtatt som en selvfølge at Vinland lå på Newfoundland-kysten, nærmere bestemt i det området som bærer det klingende navnet L'Anse aux Meadows. Arkeologiske funn, dvs. hustufter, redskaper osv. som tydelig daterer seg tilbake til norrøn tid skal tjene som bevis for at dette en gang var det sagnomsuste Vinland.

Men det er ikke nok. Her vokser hverken vindruer eller vill hvete. Et eller annet skurrer. Derfor har Ingstad vridd og vendt på en rekke begreper, bl.a. innen filologien, for å få det til å stemme overens med teoriene sine. Det er godt mulig at Ingstad *kan* ha rett, jeg skal ikke påstå at han *ikke* har det. Men man skal være oppmerksom på at det mildt sagt er delte meninger om saken.

Kildene om Vinland er mange. De to mest fullstendige skriftlige kildene er Grønlandssagaen og sagaen om Eirik Raude, men det finnes også en rekke andre gamle skrifter som kan ha en og annen opplysning å bidra med - foruten kart, hvor diskusjonen for enkelte karts vedkommende har gått høyt (behandlet i kapitlet om kart før Columbus).

Det aller eldste skriftlige kildestedet skriver seg fra Adam av Bremen, gjerne datert til ca. 1070. Han oppholdt seg en tid i Danmark, hvor han må ha fått sine kunnskaper. Adam forteller om en øy som er oppdaget i storhavet, her vokser det ville druer som gir den beste vin, og det vokser også usådd korn. Den korrekte ordlyden er artig å få med seg: ”*Han fortalte at det var en annen øy i det*

havet som var oppdaget av mange og som ble kalt Vinland, fordi vinranker vokser vilt der og gir utmerket vin, og dessuten vokser det selvsådd korn i overflod. Vi har ikke fått kjennskap til dette gjennom fantasifulle forestillinger, men fra troverdige rapporter fra danene.”

Den første norrøne beretningen finner vi i *Islendingabok*, som ble skrevet av den berømmelige Are Frode (født 1067). Han levde jo nær opp til begivenhetene, og skulle nok ha bedre kjennskap til landene i vest enn de fleste sagaforfattere. Onkelen hans, Torkel Gellison, som selv hadde vært på Grønland, kunne fortelle følgende: *”Både øst og vest i landet fant de boplasser, båtrester og steinredskaper, hvorav man kan slutte seg til at det hadde ferdes slike folk der som holder til i Vinland og som grønlendingene kaller skrælinger...”* Her hører vi altså om de innfødte, skrælingene, og det på en måte som vitner om at kunnskapen om Vinland må ha vært levende for folk flest.

I *Landnámabok* fra 1000-tallet blir det fortalt om en viss Are Mårsson som råker ut for en storm og havner i Kvitmannaland (Irland). Her blir det fortalt at landet *”ligger vest i havet nær Vinland det gode. Det er seks døgns seilas dit.”* Dette er første gang vi hører uttrykket *”Vinland det gode.”* I samme bok blir det også opplyst at det var Torfinn Karlsevne som fant Vinland det gode.

Kristnisaga, som altså er (som navnet sier) en saga om innføringen av kristendommen på Island, forteller at det var Leiv Eiriksson som fant Vinland det gode, mens det i *Eyrbyggjarsaga* heter seg at Snorre Torbrandsson fór til Vinland det gode sammen med Torfinn Karlsevne og ble drept av skrælingene der. I *Grettis-saga* hører vi om Torhall Gamlessen, som blir omtalt som *”Vinlending”*.

Et interessant skrift til kunnskap om Vinland er de islandske annaler (bevart i håndskrifter fra 1300-tallet). Her får vi som før nevnt den underlige opplysningen om at *”Eirik biskop av Grønland dro av gårde for å oppsøke Vinland” (fór at leita Vinlands)*. Dette skal ha skjedd året 1121. Det var da gått femten år siden Torfinn Karlsevnes mislykkede forsøk på å opprette en koloni der borte. Eller var det kanskje ikke så mislykket likevel? Var noen av følget blitt værende igjen, eller hadde en ny ekspedisjon dratt dit? Mye taler for at biskop Eirik kan ha bodd i Vesterbygden, på den samme gården som Torfinn Karlsevne.

Ellers er det lite man vet om ham, han er bare et navn, en skygge som glir ut av historien. Hva han egentlig skulle i Vinland blir således bare ren gjetning. Noen har ment at han reiste for å omvende de innfødte til kristendommen, men det høres ærlig talt lite sannsynlig ut. Etter det vi har hørt om de norrøne menneskenes møter med de innfødte ville det vært en farlig, for ikke å si en håpløs oppgave. I alle fall blir det fortalt at han oppholdt seg i Vinland over et lengre tidsrom, og det er slett ikke urimelig å anta at det har bodd norrøne mennesker der, enten i en eller flere bosetninger.

Fra året 1347 finnes det opplysninger i de islandske annaler som tydelig vitner om at Nord-Amerika var vel kjent for folk flest: "Da kom også et skip fra Grønland som var mindre enn små islandsfarere. Det var uten anker. Det var sytten, noen sier atten, mann om bord, de hadde seilt til Markland, men ble siden stormdrevet hit."

Fra 1400-tallet er det flere håndskrifter som nevner Vinland. I et av dem, som kanskje stammer fra den viden bereiste abbed Nikolas av Munka-Tverå som døde i 1159, heter det seg: *"Fra Bjarmeland går ubebodde land mot Norden til Grønland begynner. Sør for Grønland ligger Helluland, dernest kommer Markland, så er det ikke langt til Vinland det gode som noen mener henger sammen med Afrika, og hvis så er må uthavet falle inn mellom Vinland og Markland."*

Her går det altså helt klart frem at det finnes tre (kjente) land i den nye verden, nemlig Helluland, Markland og Vinland, og at det ikke er langt fra Markland til Vinland. Men her finner vi også en annen og veldig interessant opplysning, nemlig at disse landene er flettet inn i det norrøne verdensbilde. Først kommer altså et sammenhengende polarland som strekker seg fra Kvitsjøen (Bjarmeland) til Grønland (i disse områdene bor det en slags trollaktige vesener, får vi ellers vite), og så kommer altså de tre landene i vest på rekke og rad, Helluland, Markland og Vinland. Rundt hele verden går uthavet, men mellom Markland og Vinland gikk det en kanal, Ginnungagap – et gløtt av det store havet.

L'Anse aux Meadows

Helge Ingstads store prosjekt har vært å føre bevis for at Vinland lå på Newfoundland. Ikke alle er enige med ham i det. Noen mener å ha lokalisert Vinland til en helt annen geografisk beliggenhet, mens atter andre hevder at det er umulig å si hvor Vinland en gang har ligget, ja, at det kanskje like mye er en frukt av sagaforfatternes fantasi. Atter andre kan ha andre steder i tankene, eller de kan komme opp med mer eller mindre fantastiske teorier, som den amerikanske amatørhistorikeren Peter Sjolander som hevder å ha bestemt Vinlands lokalisering ut fra runetegnene på Kensington-steinen.

Likevel er det Ingstads teorier som gjelder. Det skyldes selvsagt flere årsaker. Helt siden funnet av de norrøne tuftene på L'Anse aux Meadows ble lansert i *National Geographic Magazine* i 1964 under tittelen: ”*Vinlandsruiner beviser at vikinger fant den nye verden*” har Ingstads meninger om denne saken gått over fra å være teorier til å få full offisiell status. Han har store deler av det akademiske miljøet i ryggen, bøkene hans har ligget på bestseller-listene, og helt siden midten av 1960-tallet har han hatt status som en av den norske nasjonens store helter. Det skulle da bare mangle – Ingstad hadde jo bevist at Amerika var oppdaget av en nordmann (selv om dette faktum fremdeles er relativt ukjent for amerikanere flest, om man da ikke slumper til å være norskamerikaner...)

Skjønt, sa vi nordmann...? Var ikke Leiv Eiriksson *grønlander*, da?

La oss se nærmere på Ingstads påstander.

Han hevder altså at sagaens Vinland var å finne på Newfoundland. Her ble det gravd ut et helt lite norrønt samfunn, et omfattende arbeid som ble ledet av hans kone Anne Stine. Ingstad mente at *dette* måtte være det konkrete beviset for Vinlands beliggenhet. Han fører en lengre argumentasjonsrekke for dette som enkeltvis går på:

- sagaenes og andre skriftlige kilders beskrivelser av seilasene peker hen mot Newfoundland (Adam av Bremen peker på at Vinland var en øy)

- tolkning av gamle kart viser at omrisset av Winlandiæ tilsvarende de geografiske konturene av Newfoundland
- ordleddet –vin betyr ikke vin, men gress
- sagaenes opplysninger om selvsådd hvete = strandrug som man finner på Newfoundland-kysten
- solmålingene som Leiv Eiriksson foretok *kan* peke hen mot Newfoundland
- *skrælingene* må/kan ha vært eskimoer
- det ble funnet spor av norrøn bosetning på L'Anse aux Meadows, Newfoundland, inkl. et spinnehjul som tyder på at det må ha vært kvinner med på ferden (jfr. sagaens Frøydis og Gudrid m.fl.)
- div. andre spor fra senere ferder, "faste" ruter til Labrador og Newfoundland

I 1953 startet utgravningene, under faglig ledelse av hans kone Anne Stine. Det de fant forbløffet en hel verden.

Utgravningene pågikk over mange år (og gjør det for så vidt fremdeles). Området som Ingstad og hans kone bestemte seg for å undersøke minner minst av alt om det Vinland man gjerne fremkaller i fantasien. Tuftene ligger en ti minutters gange fra fiskerlandsbyen L'Anse aux Meadows. Her vokser hverken vinranker eller vill hvete, her er ingen elver fulle av spretten laks. Stedet har ikke engang noen naturlig havn. Dersom dette var sagaens Vinland må det veldige ryet ha vært en gedigen bløff.

Men nettopp her gravde man ut et helt kompleks av ruiner som så avgjort er norrøne.

Anlegget besto av i alt åtte bygninger, pluss levninger av noe som kan ha vært fire eller fem båthus avdelt med skillevegger. Alle bygninger var laget med vegger av torv, og man delte dem inn i tre kategorier. Den første kategorien besto av et hus med fire rom (som til slutt skulle gi det eneste virkelige betydelige funnet fra utgravningene), videre en bygning med et rom som kan ha vært et kjøkken, og et lite hesteskoformet byggverk uten noe ildsted, muligens et sauekve med tak. "Kjøkkenhuset" var den første bygningen som ble ferdig utgravd, i 1961.

Her fant man et dyktig konstruert ildsted, en skiferbesatt kokegrop som var full av kull og brente steiner, samt en steinbesatt ildgrop full av trekull. En slik ildgrop brukte de norrøne kvinnene til å oppbevare glørne fra ildstedet om natten for å holde liv i dem til daggry.

Den andre kategorien av hus var enda mindre. Her fant man hus av islandsk type, et hus med tre rom og en liten bygning med bare ett rom hvor det fantes et ildsted som tyder på at det var brukt som kjøkken. I huset fant man et brent stykke av en bein-nål og en bit av kopper.

Bygningene som tilhørte den tredje kategorien var de største. Her fant man blant annet et hus med hele seks rom, som imidlertid også kan ha bestått av en gruppe med atskilte hus. Veggene var laget av torv, og man fant spor etter stolpehull til støtte for taket. Nær veggene fantes det spor etter en renne som kan ha vært brukt til å slå planker ned i når de laget det indre panelverket. Det ble også funnet en lampe her – en stein av bergkrystall med en fordypning til tranen som forsynte veken med brennstoff. Det var også her man fant det berømte spinnehjulet av steatitt. Nå hersket det absolutt ingen tvil om at tuftene måtte være norrøne, for spinnehjulet var av umiskjennelig nordisk type, og det var etter funnet av spinnehjulet at Ingstad gikk ut med en triumferende artikkel i *National Geographic Magazine* og hevdet at nå var Vinland funnet!

To år før hadde man gjort like overbevisende funn som tydet på at det virkelig var spor etter norrøne mennesker som hadde bodd her. I 1962 ble det nemlig funnet en liten smie med en ødelagt steinambolt som var satt ned i jordgulvet, foruten mange hundre klumper med jernslag og mange biter av myrmalm. På Grønland og Island var det vanlig med slike smier, de fleste gårdene hadde slike. Radiokarbondatering av trekullbiter viste at de stammet fra tiden ca. 890-1060, pluss minus. Det stemte godt overens med prøver tatt fra torv-veggene, som ga omtrent de samme dateringene.

Og som om ikke alt dette var nok fant man også en ringhodet bronsenål av norrøn type.

Altså hadde dette vært en permanent norrøn bosetning. Men likevel er det grunn til å stille seg skeptisk: *var dette Vinland?*

Ja, mente Ingstad.

Nei, sier mange andre.

Det finnes ikke noe direkte bevis for at man hadde husdyr (kveg) med seg hit. Sjøppeldyngene er likeledes såpass beskjedne at oppholdet må ha vært av kortere varighet. Kan det være at de tre husgruppene representerer ankomsten av forskjellige norrøne ekspedisjoner ut gjennom 1100-tallet? Mange arkeologer er i dag av den mening at dette stedet kan ha blitt benyttet som en base for videre ekspedisjoner lenger sørover langs kysten. Det blir også spekulert på om dette stedet ble brukt til å reparere skip, ja, at man til og med bygget skip her. Biter av *butternut*-tre (valnøtt) - som ikke finnes på Newfoundland, men som derimot fantes i den nordlige delen av Nova Scotia og New Brunswick – er også blitt funnet. Det tyder på at de norrøne sjøfarerne må ha brakt slike tresorter opp hit fra sørligere strøk, og er nok et bevis for at L'Anse aux Meadows utgjorde en base.

Etter tyve års utgravninger kan man si nokså sikkert at dette var et samfunn med en relativt kort levetid. Det er ikke funnet rester etter fjøs eller stall, ingen låver, ingen gravplasser, veldig lite søppel. Med andre ord kan det neppe ha levd folk her særlig lenge. Hvor er i så fall alle disse småtingene som man normalt ville ha funnet? Kan det hende at sagaene overdrev når de skrev om de store Vinlandsferdene, var fortellingene om vindruene og den selvsådde hveten bare en myte, en fantastisk vikingdrøm om et fjernt og uoppnåelig paradis?

Det er kanskje naturlig å se funnene ved L'Anse aux Meadows i sammenheng med et annet interessant funn i Quebec-provinsen, på Ungava-halvøya, hvor kanadiske arkeologer har studert en rekke merkelige husprofiler som har norrøne trekk. I tillegg til en stor steinbygning med tre rom er det også funnet tre varder nede ved stranden. Hvem reiste disse vardene? Betyr vardene at det fantes norrøne gårder her? Var det flere bosetninger i området? Har L'Anse aux Meadows bare vært *en* av mange slike plasser som i dag er sunket i jorden?

Islendingen og spesialist på norrøn kultur Magnus Magnusson (som er nevnt flere ganger tidligere i denne boken) gir følgende knusende dom over Ingstads lokalisering av Vinland til L'Anse aux Meadows (i *"Funn og fakta om vikinger i vesterveg"*):

Bare én ting er absolutt sikkert: bostedet ved L'Anse aux Meadows kan ikke være sagaenes Vinland. Vinland, i det minste i sagaforfatternes fantasi, lå mye lenger mot sør, i land hvor det vokste ville druer. Disse interessante bygningene på Newfoundland kan umulig være "Leivs hus" fra Grænlendinga Saga. De er heller bevis på vikingenes gode sjømannskap og dristighet, og at de fortsatte å besøke Nord-Amerikas kyster lenge etter pionérreisene til Bjarni Herjólfsson, Leiv den hepne, og Thorfinn Karlsefni. Dådstrangen og den utemmede energien som sendte vikingene i svermer vestover havene, ble endelig uttømt på kystene av Nord-Amerika. Den fikk ikke noe varig resultat der, men den har gitt verden en uforglemmelig arv av heroisme og eventyr.

Kr. Tornøes teori: Waquiot Bay

Men dersom Vinland ikke lå på Newfoundland-kysten, hvor lå det *da*? Et nøkkelord er *vin*. Et annet er *hvete*. Et tredje poeng er *skrælingene* – hvem kan de ha vært, eskimoer eller indianere? Et fjerde moment er den solobservasjonen som Leiv Eiriksson gjorde. Hvor kan det ha vært?

Tolkningene er mange. Ingstad har *sine* forklaringer, andre forskere har andre forklaringer. Vi skal ta disse punktene for oss i tur og orden.

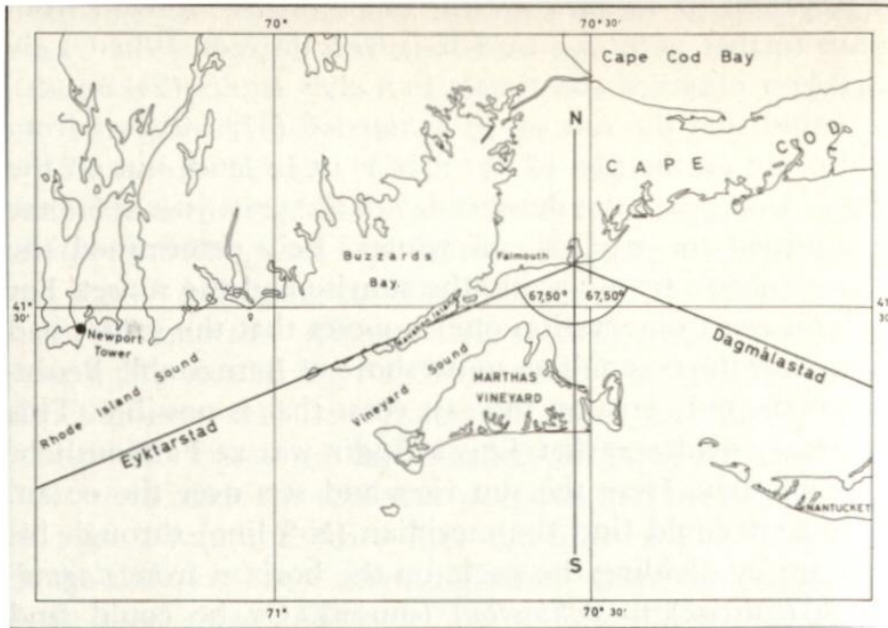
Johannes Kristoffer Tornøe gav i 1964 ut boka "Norsemen before Columbus", der han behandler ferdene vestover, slik vi kjenner dem fra de ymse sagaenes beretninger. Tornøe hadde selv foretatt disse reisene til sjøs for å etterprøve sine teorier, og det er i seg selv interessant. Han skrev en rekke artikler for tidsskrifter og aviser om ekspedisjoner til arktiske strøk, noen har han tydeligvis vært med på selv. Han var på Grønland i 1931 med ishavsskøyta "Signalhorn", og ville bl.a. prøve å stedfeste navn på Øst-Grønlandskysten som

forekom i de gamle beretningene. Senere engasjerte han seg i spørsmålet om norrøn utforskning av Amerika og skrev flere bøker om dette (dessuten tok han opp spørsmålet om Columbus kunne ha benyttet seg av de norrøne sjøfareernes kunnskaper da han ”oppdaget” Amerika). Tornøe har den dag i dag et godt navn innen norsk-amerikansk norrøn forskning. Han representerer dessuten et slags ytterpunkt sett i forhold til Ingstad når det gjelder for eksempel Vinlands beliggenhet – noe andre forskere støtter ham i.

Tornøe mener å ha fulgt Torfinn Karlsevne og de andre sjøfarerne så langt sør som til New York og kanskje enda videre. Det er dristige teorier, men de er godt belagt – ikke minst med grunnlag i Tornøes egne ferder i de samme farvannene og hans praktiske kjennskap til sjømannskap. Hva mener *han* om Vinlands beliggenhet?

Alt tyder på at Leiv seilte fra sin gård på Brattalid og fulgte Bjarnes rute, bare i omvendt rekkefølge, hevder Tornøe. Etter Tornøes mening seilte de direkte til Baffin Island, og ikke til Newfoundland. Grunnen til dette var enkel nok – det ville være den enkleste veien å ta. Sant nok var Leiv en dyktig sjømann som hadde seilt fra Grønland til Norge, som befant seg enda lenger unna enn Newfoundland. Men det er en stor forskjell mellom disse sjøreisene. Da han seilte til Norge fulgte han lengdegradene, med kursen rett mot øst. Om han derimot ville sette kursen direkte mot Newfoundland ville han trenge et kronometer for å beregne lengdegradene, et instrument som ennå ikke fantes i omløp. Av den grunn ville det være mye vanskeligere å seile nordover eller sørover enn vest eller øst. I dagslys kunne de styre etter solen og prøve å holde en mest mulig stø kurs i østlig retning, om natten hadde de kun Nordstjernen å holde seg til. De seilte til de fikk øye på land, og dermed var det ikke nødvendig å ta observasjoner av lengdegradene. Leiv visste at det ville være enklere å seile til Baffin Island enn til Newfoundland.

Et annet moment som taler mot Newfoundland og til fordel for Baffin Island er Leivs skildring av Helluland. Han forteller at det ikke vokste gress der. Newfoundland, derimot, er et godt jordbruksland med massevis av gressmarker og skoger. Det er heller ingen isbreer der. Det er det derimot på Baffin Island.

Tornøes kart over Torfinns ferd. (Norsemen before Columbus, 1964)

Ettersom Leiv hverken hadde kart eller kompass var det bare naturlig at han ville velge den aller korteste ruten fra Grønland til Baffin Island. Avstanden fra Brattalid til Resolution Island er ca. 500 nautiske mil. Fra Vesterbygden til Baffin Island er det snakk om en distanse på ca. 350 nautiske mil. Fra Holstensborg i nord til Cape Dryer er avstanden bare 200 nautiske mil. Sunn fornuft tilsier at Leiv meget mulig vil ha valgt å seile nordover langs kysten av Grønland før han begynte på selve overfarten. Det er ikke utenkelig at det allerede hadde vært jaktekspedisjoner i samme retning.

Tornøe slår fast at Helluland må ha vært Baffin Island. Å anta noe annet vil være å forskyve proporsjonene i sagaen.

Bjarne gikk som vi husker aldri i land for å ta det tredje landet nærmere i øyensyn. Det gjorde imidlertid Leiv, og han mente at Helluland kunne være et passende navn. Herfra krysset de etter hvert Hudson-stredet til Labrador, Bjarnes annet land. Nok en gang ankret de opp og rodde i land. Det var hvite sandstrender i alle retninger, med tett vegetasjon og skog. Dette landet fikk navnet Markland – og det bærer en slående likhet med dagens Labrador. Tornøe mener det er lite sannsynlig at de ga dette navnet til en del av landet, og at de

kalte en annen del av landet for Vinland. For Leiv må Newfoundland og Labrador ha tatt seg ut som en ubrutt landstrekning. De hadde ingen mulighet til å vite at det *ikke* var det.

Leiv fulgte altså Bjarnes rute. Men når de hadde seilt så langt sør som til Belle Isle-stredet kan det være et spørsmål om han ikke avvek fra denne ruten, og i stedet seilte gjennom Belle Isle-stredet og fortsatte langs kysten av Quebec mot St. Lawrence-elven. En del forskere har vært av denne oppfatningen, men i følge Tornøe skyldes det at de ikke har skjønnet hva som var ment med Bjarnes tre land, og at de dermed har tatt feil av den ruten han fugte – noe som er selve nøkkelen til å forstå Vinlands-ekspedisjonene.

Vi vet at Leivs mål for å ferden var å finne det første og sørligste av de tre landene som Bjarne hadde oppdaget, det landet som senere skulle få navnet Vinland. Han må ha fått ruten grundig forklart før han forlot Grønland. Hvorfor skulle Leiv gi seg i kast med å finne en annen rute til Vinland?

De kunne ikke vite at Belle Isle-stredet var noe annet enn en fjord. Selv om de gjettest på at det var et sund kunne de ikke vite hvor det ville føre dem hen. Ettersom Bjarne hadde seilt langs østkysten av Newfoundland og trodde at det tilhørte det andre landet, da kunne de ennå ikke befinne seg ved det sørligste punktet av Markland, men utenfor kysten, et sted omtrent halvveis. Hvorfor i all verden skulle de prøve å finne en rute vestover gjennom Bjarnes annet land når de forsto at det første landet han hadde oppdaget lå mye lenger mot sør enn der de befant seg akkurat nå, og at det var en åpen havstrekning mellom de to landene? Tornøe finner det nokså usannsynlig at de skulle begynne å eksperimentere med problemet med å finne en alternativ rute gjennom Markland all den stund det slett ikke var nødvendig. Dessuten fantes det overhodet ingen sikre indikasjoner på at dette sundet, dersom det i det hele tatt *var* et sund, ville føre dem til Vinland.

Det er også andre ting som tyder på at de ikke seilte gjennom Belle Isle-stredet. Dersom de hadde gjort det og hadde fulgt kysten til St. Lawrence-elven ville de nemlig ha oppdaget at Markland og Vinland hang sammen og at det ikke dreide seg om to separate land. At Leiv ikke visste dette blir bevist av det faktum at han sammen med broren Torvald planla å seile *rundt* Vinland, som de mente

måtte være en øy på linje med England og Irland. Torvald håpet for eksempel å seile rundt Vinland fra nord, på nordsiden av Nova Scotia. Dette viser at ingen av dem hadde seilt ned til St. Lawrence-elven, for da ville de ha oppdaget at den nordlige delen av Markland (dvs. Labrador) og Vinland hang sammen. Det var på denne ferden at Torvald ble drept av innfødte før han var kommet nord for Nova Scotia, og dermed fant de aldri frem til Vinland. De trodde fremdeles at det dreide seg om to atskilte land.

Etter at Leiv hadde forlatt Markland med nordøstlig vind seilte han i to *døgr* og nådde en øy som lå nord for det neste landet (dvs. Vinland) – Scatari Island. Det finnes ingen andre øyer i dette området som det ellers kunne ha vært. Sagaen forteller at Leiv og mennene hans gikk i land her. Man kan saktens spørre seg om hvorfor de gikk i land på denne ubetydelige øya i stedet for å utforske fastlandet nærmere. Tornøe peker på sagaens opplysning om at de seilte for en sterk nordøstlig vind. I så fall ville høye bølger gjøre det vanskelig, for ikke å si umulig, å komme inn til den steinete kysten, full av stupbratte klipper. For å danne seg et bilde av landet og vegetasjonen har de således slått seg til tåls med å ta øya nærmere i øyensyn. Herfra kunne de skue over til Nova Scotia, som utgjorde den nordlige delen av det landet som senere skulle få navnet Vinland (i følge Tornøe). På Scatari Island er det en bukt på sørsiden som ville ha vært en naturlig landingsplass for dem.

Vi kan tenke oss at de kanskje benyttet oppholdet på Scatari Island til å diskutere hvilken retning de skulle fortsette i – enten vestover langs nordkysten av Nova Scotia, eller sørover langs østkysten. Med nordøstlig vind ville de få god bølge enten de tok den ene eller andre veien. Men i nordlige strøk er det alltid slik at tanken på å dra lenger sørover er desidert mest forlokkende, og Tornøe mener det er mest trolig at det forholdt seg slik med Leiv også. Han la avgårde med det samme og fortsatte til de nådde frem til et sund som lå mellom øya og neset som gikk nord for fastlandet.

Ettersom Bjarne bare hadde sett den østlige enden av Nova Scotia var Leiv og mennene hans de aller første europeerne som fikk se den amerikanske kysten fra Halifax til Falmouth. De seilte forbi New Brunswick og Maine uten å gå i land.

Leiv speidet etter en naturlig havn.

Det bar stadig lenger sørover. Til slutt nådde de et nes. Herfra stevnet de vestover. ”*Ok sigldu i sund tat, er lá milli eyjarinnar ok ness tess, er norðr gekk af landinu...*” - dvs ”Og de seilte inn i sundet som lå mellom øya og det neset som gikk nordover fra fastlandet...”

Tornøe argumenter for at de til slutt stevnet inn i Vineyard-sundet (Falmouth). Fra East Falmouth er avstanden kort over til Martha's Vineyard. Den omtalte innsjøen (elven/vannet) som Leiv brakte skipene inn i kan godt ha vært Waquiot Bay, en lagune som er nøyaktig lik den ”innsjøen” som er beskrevet i sagaen. Her flyter det en elv ut i sjøen.

Her hadde de flere bukter å ankre opp i.

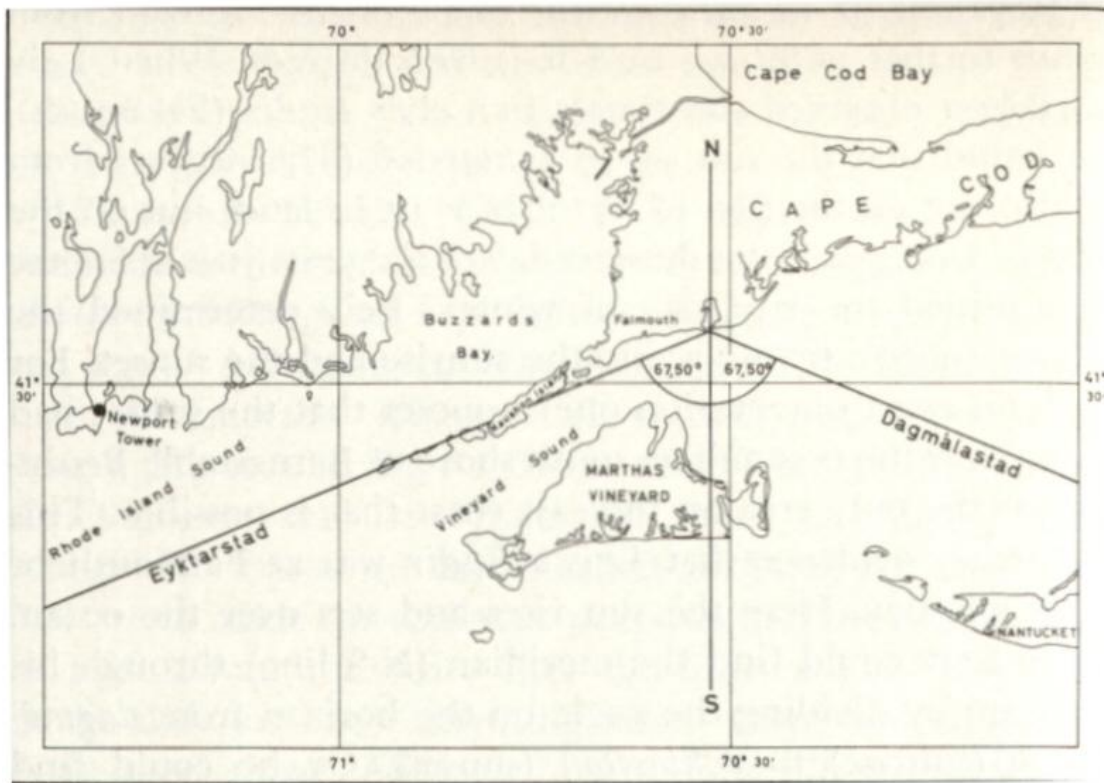
Her sprang laksen, større og fetere enn noe annet sted de hadde vært på.

Her vokste det druer, vindruer.

Her, konkluderer Tornøe, lå Vinland det gode.

Leivs solobservasjon

Leiv var på sett og vis Amerikas første astronom. Skjønt, han hadde hverken kronometer, kart eller kompass. Han visste at jordkloden dreide fra vest til øst. De norrøne sjøfolkene kjente selvsagt midnattsolen. Leiv var klar over at dersom han iakttok solens høyde midt på dagen, eller ved soloppgang eller solnedgang, så kunne han avgjøre den omtrentlige breddegraden for et bestemt sted. Noe av hensikten var å rapportere observasjonene til Olav Tryggvason, slik at kongen og hans menn kunne sammenligne Leivs observasjoner med lignende observasjoner i Norge, England, Frankrike og Russland, hvor kongen hadde oppholdt seg en tid. På den måten kunne de prøve å finne Vinlands posisjon. Av denne grunn alene var Leivs observasjon av solen meget viktig. Vi kan gå ut fra at han foretok slike observasjoner kontinuerlig, ikke bare på den korteste dagen i året. Kanskje denne dagen blir nevnt i sagaen fordi den er så lett å forstå og lett å huske?

Tornøes rekonstruksjon av Leif Erikssons solobservasjon. (Kilde: Norsemen before Columbus, 1964)

I Grønlandssagaen heter det: ”*Meira var tar jafndægri enn á Grænlandi edr Islandi; Sól hafði tar eyktarstad ok dagmálastad um skamdegi*” – dvs.at døgnet var mer jamndøgr der enn på Island og Grønland. Solen hadde der eyktarstad og dagmálarstad på skamdagen.

Dette fortjener en utdypende forklaring. I all korthet betyr det at solen var oppe over de gamle merker både for *eykt* (non) og frokost på årets korteste dag. Men hva betyr så dette igjen?

Opplysningen blir oppfattet som vederheftig. Ettersom de norrøne sjøfolkene ikke hadde klokke tok de peiling på solens stilling i forhold til fjell og kløfter, oppbygde steiner og lignende som tilsvarte en bestemt inndeling av dagen, ofte tilknyttet måltidene. Til hjelp for å forstå denne observasjonen har man benyttet seg av tradisjonen mellom norske bønder. I Snorres *Edda* heter det for eksempel at høsten varer fra høstjevndøgn til solen går ned i eyktarstad. Og i den islandske lovbooken *Grágás* står det at det er eykt når utsudrs ætt er delt i tre deler og solen har gått to luter og det er én igjen.

For et moderne menneske er dette gresk. Selv forskerne er ikke riktig sikre på hva dette betyr. Vitenskapsmennene Gustav Storm og H. Geelmuyden kom til at utsudrs ætt er den oktanten av horisonten som har utsudr, dvs. sørvest i midten, og det er da eykt når solen har passert to tredjedeler av denne. På grunnlag av dette beregnet man Vinlands beliggenhet til å være 49° 55' n.br. – dvs. i den nordlige delen av Newfoundland (jfr. Ingstad). Almar Næss har i boken *”Hvor lå Vinland? En studie over solobservasjoner i de norrøne sagaer”* derimot kommet til at eyktar-stedet må ha ligget 60 grader vest for sør, 36° 54' n.br. og han har således beregnet Vinlands beliggenhet til Chesapeake Bay i Virginia (jfr. Tornøes lokalisering av Hop noe lenger nord, i det samme området er det forøvrig faktisk et lite sted som bærer navnet Vineland).

Andre forskere er kommet til forskjellige resultater:

M. Wormskiold: 49° n. br.

C. C. Rafn og Finn Magnusson: 41° 24',

Th. Bugge: 41° 22'

L. M. Turner: 48° 75'

E. Tengstrøm: 31°

H.R.Holand 42°

Av dette kan man raskt trekke den slutning at Leivs solobservasjon har vært gjenstand for de forskjelligste spekulasjoner med de forskjelligste konklusjoner – alt fra Georgia i sørstatene til Newfoundland langt oppe i nord. Ingstad peker også på at det slett ikke er sikkert at solobservasjonen skriver seg fra Leivsbuene (Vinland), men fra et sted Leiv kom til under en av sine oppdagelsesferder. Man kan også argumentere mot Ingstad ved å hevde at han omgår denne opplysningen fra sagaen fordi den ikke later til å uten videre stemme overens med hans lokalisering av Vinland til Newfoundland. Ingstad kaller solobservasjonen ”primitiv” og mener at den er ”farlig å bygge for meget på”, selv om han på den annen side skriver at den er en ”uomtvistelig vederheftig del av sagaen.”

Men likevel, la oss gå litt tilbake og se nærmere på noen av de forsøkene på beregning av solobservasjonen som er blitt gjort.

Et viktig spørsmål er: når på dagen var *eykt*? Det har det vært skrevet mye om. Allerede på 1600-tallet foreslo islendingen Arngrimur Jónsson at *eykt* var det samme som det latinske non, *nona hora* – den niende timen, eller klokken tre om ettermiddagen (den katolske kirkes *nona hora*, den niende time, gikk ut fra at dagen begynte kl. 6 om morgenen). Det vil dermed si at den korteste dagen ved Leivsbuene var seks timer, noe som vil plasere beliggenheten til $58^{\circ} 20'$ - dvs. Labrador. En annen person som også levde på 1600-tallet, nordmannen Tormod Torfæus, bet seg merke i følgende lov i *Grágás*: "*tá er eykt er utsudrs – ætt er deilld i tridiunga ok hefir solinn geingna tvo luti enn einn ogeingin*". Det betyr at *eykt* var klokken fire om ettermiddagen, og den korteste dagen ved Leivsbuene vil da ha vært åtte timer. Det betyr da at Leivsbuene må ha befunnet seg på Newfoundland.

På grunnlag av Snorres kalender, som sier at høsten varer fra 21. september til solen går ned i *eyktarstað* (21.oktober), at vinteren varer til 21. mars, våren til 21. mai og sommeren frem til 21. september, har man imidlertid prøvd å gjøre alternative utregninger. Hos Snorre er klokkeslettet for *eykt* halv fem om ettermiddagen, målt på hans egen gård Reykholt på Island. *Eyktarstað* er det punktet på horisonten hvor solen gikk ned 21. oktober slik Snorre observerte det fra Reykholt. Dersom man måler vinkelen på horisonten til dette punktet finner man 67.5 grader. Da Leiv observerte solnedgangen ved Leivsbuene fant han at solen traff *eyktarstað* (67.5 grader fra sør) *ikke* den 21. oktober som på Island, men 21. desember, årets korteste dag. På samme måte som Snorre hadde markert vinterens første dag, markerte Leiv vintersolverv. For å gjøre en så presis observasjon må solnedgangen ha vært over havet. Dersom man legger en tolkning som denne til grunn, kan observasjonen ha skjedd i Falmouth, nøyaktig det stedet der Tornøe mener å ha lokalisert Vinland. Stranden på sørsiden av Barnestable-halvøya er det eneste området på østkysten der dette er mulig. Her kan man se solen stige opp fra havet og se den gå ned i havet. Leiv kunne på denne måten finne meridianen retning nord-sør av denne posisjonen ved å dividere vinkelen til horisonten fra *dagmálastað* (soloppgang) til

eyktarstað (solnedgang). Eller han kunne finne *eyktarstað* ved å rette inn en vinkel på 135 grader til horisonten fra soloppgang. Man regner da med at både Snorre og Leiv tok utgangspunkt i den øverste delen av solskiven, enten den steg eller sank.

Man vet ikke hvordan Leiv kan ha foretatt en slik observasjon uten instrumenter, men han kan ha gjort det på denne måten: han kan ha laget et sentrum for observasjonene ved å stikke en pinne i bakken. Herfra kunne han peile inn solen, og stikke en ny pinne i bakken på en gitt avstand fra den første – fremdeles med peiling mot solen. Ved hjelp av et tau eller lignende kunne han finne vinkelen mellom pinnene og dermed danne seg et bilde av meridianen. Det ville være enklere enn å observere solens høyde ved non. Han kunne bruke andre pinner til å bestemme forskjellen mellom punktene i horisonten for soloppgang og solnedgang dag for dag, for eksempel fra høstjevndøgn til vintersolverv. Etter den dagen ville solen begynne å bevege seg tilbake dag for dag etter hvert som dagene ble lengre, helt til midtsommerdag. Ikke minst midt på sommeren ville det være lett å notere seg at dagene var mye lengre på Grønland og Island enn i Vinland. ”*Meira var tar jafndægri enn a Grænlandi edr Islandi...*” Dette utsagnet alene er mer enn nok for Tornøe til å slå fast at Leivsbuene må ha ligget mye lenger sør enn Labrador eller Newfoundland.

Ser man på et moderne kart vil man konstatere at Reykholt befinner seg på 64° 40′, mens Falmouth ligger på 40° 33′. Et kronometer vil fortelle oss at solen beveger seg ca. 15 grader på 1 time. *Eyktarstað* (67.5 grader) betyr 4.5 timer eller 16.30 på Island, på lengdegrad 64° 40′ 21. oktober. I Falmouth betyr *eyktarstað* 4.5 timer eller kl. 16.30 på årets korteste dag, 21. desember. Denne dagen er årets desidert korteste dag i Falmouth. Kan Leiv ha gjort sine observasjoner i dette området?

Og i så fall, lå Vinland her?

Eller kanskje i Chesapeake Bay, helt nede i Virginia?

I 1954 – i boken ”*Hvor lå Vinland? En studie over solobservasjoner i de norrøne sagaer*” - hevdet dr. Almar Næss at Vinlands beliggenhet var å finne nettopp her. Næss’ bok er et meget overbevisende stykke arbeid som kan

anbefales til nærmere studium. Gjennom nitidige utregninger og inngående historiske kunnskaper mener Næss å ha løst gåten om Vinland. Det vil føre for langt å gjøre detaljert rede for den inngående og brede argumentasjonen i boken, selv om det arbeidet som Næss har lagt ned er så stort og verdifullt at det kunne fortjent en bredere omtale. Men hans vidløftige regnestykker har sine ulemper. Sto observatøren på en haug? Hadde han fri horisont? Hvor nøyaktig var hans bestemmelse av de berømte 60°?

Som nevnt hadde man lenge spekulert på hvor Leivsbuene kunne ha ligget ut fra opplysningene i sagalitteraturen. Men det var først den før nevnte Gustav Storm som slo fra seg tanken om at *eyktarstad* var et klokkeslett. I stedet lanserte han teorien om at *eyktarstad* var en plass på horisonten.

Det var M.M. Mjelde som brakte dette arbeidet inn i et nytt spor. Han var enig med Storm i at *eyktarstad* var en viss stilling i horisonten, men hevdet at Storms utgangspunkt var galt. Mjelde viste til at de gamle nordmenns solpeilinger kunne føres tilbake på en seksdeling av horisonten. *Eyktarstad* var med andre ord en sjettedel av horisonten vest for sør. Mjelde var hverken akademiker eller forsker, men han visste godt hva han snakket om. Han hadde nemlig gjennomgått Sjøkrigsskolens tre nederste klasser før han tok artium og var altså både navigasjons- og sjøkyndig, i tillegg til at han var sterkt historisk interessert. Selv publiserte han aldri noe, han la i stedet frem sine idéer til den engelske Vinlandsforskeren G.M. Gathorne-Hardy. Mjeldes utgangspunkt var at solen gikk ned i *eyktarstad*. Han viste ved sine beregninger at stedet for observasjonen (Vinland) må ha ligget ganske langt mot sør. Arbeidet hans ble aldri fullført. Poenget er at han med dette la frem en *idé*.

Næss bygget videre på denne idéen. Mjelde hadde regnet seg frem til at Vinland, eller den korrekte *eykjarstad*-posisjonen, må ha befunnet seg 60 grader vest for sør. Næss, som selv var ekspert på denne type beregninger, kunne bekrefte dette. I likhet med Mjelde kom han frem til at Chesapeake Bay måtte være det rette stedet (36° 54' nord). Dette så Næss på som den absolutt nordligste grensen for Vinland, og tilføyer at Vinland muligens, kanskje meget sannsynlig, lå enda lenger sør.

I så fall oppstår det et problem – Leiv Eiriksson kan umulig ha foretatt en observasjon så langt sør. Sant nok hadde Leiv vært langt av gårde og reist hus på endestasjonen, men Torfinn Karlsevnes ekspedisjon varte mye lenger, i tre år. Han nådde frem til steder som Straumfjord og Hop etter lange sjøferder. Gathorne-Hardy mente således at sagaen om Torfinn Karlsevne måtte ha blitt arbeidet inn i sagaen om Leiv, inkludert *eyktarstad*-observasjonen, og at den som satte sagaene sammen til en helhet to hundre år senere må ha trodd at alle sjøferdene gikk til de samme stedene. Men Leiv kan ikke ha rukket å seile så langt sør som Torfinn gjorde. Det var Torfinn som fant det forjettede land.

Næss peker på at Hop er det viktigste stedet i Vinlandsferdene. Som han skriver: "Hop er i engere forstand det virkelige Vinland". Med andre ord konkluderer Næss med at Leiv Eirikssons Vinland er det samme landet som Torfinn Karlsevnes *Hop*.

Striden om vin eller –vin

Ble det nye landet kalt Vinland fordi det vokste vindruer der? Eller har man med ordleddet –vin å gjøre, som kan bety noe ganske annet? Beretningen om vindruene har vært det mest kontroversielle punktet i sagaenes beretning. Hvordan man enn snur og vender på det, så er det ikke til å komme forbi at de skriftlige kildene uttrykkelig fremhever at det vokste vintrær i landet.

På Newfoundland vokser det ikke vintrær. Ergo mente Ingstad at ordleddet –vin måtte tolkes på en annen måte, og avskrev sagaenes fortellinger som litterær fiksjon.

Mange har hevdet det samme. Både eventyrgranskeren Moltke Moe og Fridtjof Nansen mente allerede på begynnelsen av 1900-tallet at disse innslagene var ren fantasi – ja, Nansen gikk så langt som til å spekulere på om ikke hele ideen om Vinland var et rent fantasifoster. Andre forskere har vært inne på det samme, som Gustav Storm da han i 1887 skrev en studie over Vinlandsferdene hvor han hevder at dette med vintrær er en gedigen misforståelse. Han hevdet at det egentlig dreide seg om navnet på en type tømmer de fraktet med seg tilbake til Grønland. Atter andre forfattere og forskere har spekulert på om det ikke

ganske enkelt dreide seg om bær av en eller annen sort som de feilaktig kalte druer. Denne siste teorien har hatt mange tilhengere.

For Ingstad dreide det seg ikke om bær i det hele tatt. Han lette ikke i geografien, men i *filologien*.

Ingstad viser til at de norrøne sjøfarene oppkalte de nyoppdagede landene etter de mest fremtredende geografiske og naturlige trekkene, som Helluland (et goldt landskap med steinheller) og Markland (skoglandet). Hvorfor kalte de da det tredje landet for Vinland? Jo, sier Ingstad, fordi det vokste *gress* her, og om det var noe de hadde stor interesse av, så var det å finne landskap med godt beiteland. Slike navn finner man i Norge, som for eksempel Vinås eller Vinje. Sant nok har mange språkforskere påpekt at ordet "vin" i betydningen "gressmark" ikke lenger var i bruk i vikingtiden, men på den annen side betyr ikke *det* det samme som at man uten videre kan sette noen tidsbegrensning for bruken av et bestemt ord. Ordleddet –vin er vanlig for mange stedsnavn i Norge, som Granvin, Hovin, Bjørgvin osv. Det samme fenomenet finner vi også på Shetlandsøyene og i Sverige, men derimot hverken på Færøyene eller Island. Noen forskere har fremhevet at dette kan skyldes at man i disse områdene har manglet slike strøk som svarer til den geografiske bruken av ordleddet –vin. Det er godt mulig at ordet levde på Grønland. Glem ikke at faren til Leiv Eiriksson, Eirik Raude, kom fra Jæren, hvor det er forholdsvis mange vin-navn.

Det er videre temmelig påfallende, sier Ingstad, at det ikke et eneste sted, hverken i Vinlandssagaene eller i andre islandske kilder, blir sagt at navnet Vinland har med vindruer å gjøre.

"Leiv ga landet navn etter dets muligheter, kalte det Vinland," heter det i Grønlandssagaen. *Muligheter* – det peker kanskje hen på noe ganske annet enn muligheten for å drikke seg full på vin, kanskje muligheten for et godt beite? Interessant er det også å merke seg teksten på Skálholt-kartet: "Her ligger Vinland som man for jordens fruktbarhets skyld og andre nyttige tings skyld har kalt Vinland det gode." Jordens fruktbarhet, det var det viktige.

I denne fruktbarheten inngikk også den selvsådde hveten. Det kan ha vært mais eller vill ris, men Ingstad mener at det ligger nær å tenke på strandrug. Både i Labrador og på Newfoundland finnes det store områder med strandrug

som kan se ut som en hveteåker. De norrøne brukte strandrugan til å lage mel av, det var en velkjent plante for dem.

Så dermed blir fortellingene om landet med vindruer bare ren og skjær fantasi?

Ja, mener Ingstad. Han viser til at det senere i historien kan dokumenteres at oppdagelsesreisende i Nord-Amerika nevner vin og hvete hvor noe slikt bevislig aldri har eksistert, og hvorfor skal vi ikke anta at de norrøne sagaskriverne (som dessuten skildret sjøferder som lå et par hundre år tilbake i tiden) kan ha gjort det samme? På sagaforfatternes tid verserte det mange slike fabler om land med vindruer. Sant nok forteller Torhalls kvad i *Eirik Raudes saga* om en bitter skuffelse over at han slett ikke hadde fått smake en eneste dråpe vin – men det kan jo også ha bygget på fullstendig falske forventninger. Det kan hende at de norrøne sjøfolkene hadde funnet fremmede bærslag som de trodde var vindruer, for eksempel *squash-berries*. Både i Trøndelag og Sverige, som i Nord-England og Skottland, har man hatt ribs som har gått under navnet av *vinbær*, eller *wine-berries*. På Grønland og Island kjente man bare blåbær, krekling og skinntryte, så uansett må funn av søte fruktbær ha gjort inntrykk.

Likevel er det ikke til å komme forbi at Vinlandssagaene taler *veldig mye* om vindruer. Så mye at det er en vesentlig side ved beretningene. Det er muligens plausibelt å anta at fortellingene om Tyrker og de to skottene kan ha blitt skutt inn i teksten som et rent eventyrmoment, men hva med opplysningene om at ekspedisjonsdeltakerne samlet vintrær og druer som last for skipet? Det blir opplyst at dette skjedde om vinteren. Kunne man sanke vindruer *vinterstid*?

Ingstad viser til de folkelige forestillingene som alltid har knyttet seg til vindruer, vin og vill hvete. Det har alltid stått som symboler på et lands rikdom, for eksempel fabelen om Isidors lykkelige øyer, hvor det grodde ville vinranker og kornåkre. I irske legender finner vi igjen fortellingen om Tyrker.

Men sier dette egentlig noe som helst...?

Kort sagt må Ingstad ty til en rekke *fortolkninger* av kildetekstene for å få alt sammen til å henge i hop. Hans metode virker som totalt omvendt av den fremgangsmåten som andre forskere har benyttet seg av (som Tornøe og Næss) –

Ingstad finner først en norrøn boplass for så å tolke kildene dithen at *dette* må være det riktige Vinland! Tornøe prøvde derimot ved hjelp av kildene og historiske kunnskaper å resonnerer seg frem til et sannsynlig sted. En stor svakhet ved hans og andres bevisførsel er at dette til syvende og sist bare dreier seg om antagelser – de funnene som er gjort i disse områdene har alle vært av en tvilsom eller i alle fall diskutabel karakter, for eksempel finnes det den dag i dag ruiner av et høyt ”middelaldertårn” (tårnet i Newport) litt lenger sør for Tornøes *eyktarstad*, som ”bevis” for at det var et levende vikingsamfunn nettopp her – og dermed en bekreftelse på at Tornøes lokalisering er rett.

Det vokser for øvrig vindruer der... Navnet Martha's Vineyard sier jo også sitt.

Magnus Magnusson er helt kategorisk i sin avvisning av Ingstads tolkninger. Magnusson slår fast at når sagaen forteller om vindruer, så er det nettopp *det* som menes og intet annet – ”ingen filologisk hokusfokus eller ren og skjær ønsketenkning kan forandre på dette faktum”. Det samme gjelder for spørsmålet om tolkningen av *vín* og *-vin* – det er noe alle og enhver på Island vet forskjell på og som ingen norrøne mennesker eller moderne islendinger ville finne på å rote sammen, skriver han (i ”*The Norse Discovery of America*”). Kort sagt – vin er vin, i dag som for tusen år siden!

Indianere eller eskimoer?

Hvem var de innfødte ”skrælingene”? Indianere eller eskimoer? Egentlig ville jo svaret på det gi oss svaret på gåten om hvor Vinland i virkeligheten lå – men akk, opplysningene er såpass sparsomme og overflatiske, og i tillegg preget av en slik fordomsfull motvilje, at det i grunnen ikke forteller oss noe som helst. Av interesse er det likevel å legge merke til hvordan det første møtet mellom hvite og ”rødhuder” gikk for seg – fredelig nok i begynnelsen, men så ender det snart som det også gikk i nyere tid, det bryter ut full krig. I denne omgangen var det skrælingene som seiret. Vikingene ønsket tross alt å dyrke jorden og fiske i havet i fred, uten at de behøvde å bekymre seg om å få en pil i ryggen.

Torvald var den første som støtte på de innfødte. Han fikk øye på tre skinnbåter med tre mann under hver båt, en av dem kom seg unna i en faderlig fart mens de resterende ble drept. Skinnbåter kan tyde på eskimoer, en annen sak er at eskimoenes farkoster var så små og beregnet på enmannsbruk at tre mann aldri ville få plass under en slik båt. Torvald så også noen små hauger inne i fjorden som han mente kunne være boplasser. Også dette tyder på at det kan ha vært eskimoer. Derimot tyder det på at det kan ha vært indianere på ferde når det senere heter at de fant en kornstakk bygget av tre. Kunne det være de pyramideformede teltstengene etter en forlatt *teepee*? Også opplysningene om at skrælingene handlet med skinnvarer tyder på at det må ha vært indianere. Eskimoer jaktet ikke på pelsdyr i den forstand. Under en av kampene med de innfødte blir det fortalt om en svær blåsvart ball som ble slengt mot Torfinn Karlsevnes flokk med en fæl låt – dette er et kampvåpen som ble brukt av indianere.

Det er ellers ikke mye konkret man har å gå etter. Vi får riktignok høre at de innfødte var svarte og stygge karer og hadde stygt hår på hodene, at de hadde store øyne og brede ansikter, og at de var tyvaktige og virket upålitelige, men det forteller oss ikke mye. Et underlig innslag er fortellingen om de to skrælingeguttene som forteller om et annet land der folk går kledd i hvite klær og bærer hvite flagg – nok et litterært innskudd?

De norrøne sjøfarerne har uten tvil hatt kontakt med de innfødte mange steder langs den vidstrakte kysten av Nord-Amerika på sine tokter, og selv om de kjente eskimoer fra Grønland har de vel neppe sett noen større forskjell på dem. Som Ingstad skriver: "De har alle vært skrælinger, underlig utseende, farlige mennesker."

Dette er hva europeere i middelalderen skrev om de innfødte – eskimoer som indianere. Men hva med de innfødte selv? Har de overleverte vitnesbyrd om kontakt med hvite mennesker?

Mange mener ja. Dette vitnesbyrdet har eventuelt ytret seg på mange vis, i form av overleverte skikker og tradisjoner, eller som språklige fragmenter, som er omhandlet tidligere i denne boken.

Andre runesteiner

Som tidligere nevnt er Kensingtonsteinen langt fra den eneste runesteinen som har dukket opp av amerikansk jord, selv om den er den steinen som nyter mest berømmelse og til og med har fått sitt eget museum. Noen av disse runesteinene kan virke tvilsomme, andre fortjener absolutt en nærmere granskning. Flere av steinene er funnet i nyere tid, mens andre ikke lenger eksisterer slik at man i dag bare har skriftlige skildringer, i beste fall skisser, å forholde seg til. I dette kapitlet vil jeg ta for meg noen av disse steinene, dvs. de steinene som er mest interessante og som (stort sett) ikke er avslørt som "falske", i det minste ikke pr. dags dato.

Så langt har vi altså kikket nærmere på en hel rekke indisier for at det kan ha vært en langt mer omfattende norrøn bosetning i Nord-Amerika enn vi hittil har vært klar over: tolkning av gamle skrifter og kart, runesteiner, spor i indianerkulturen, våpen og redskaper og også graver. I Canada, derimot, er det gjort flere funn fra vikingtid som anses for å være mye mer sikre. I 1930 fant en gullgraver en vikinggrav på skjerpet sitt i nærheten av Lake Nipigon ved den nordlige bredden av Lake Superior i Ontario. Dette ble kjent som Beardmore-funnet, oppkalt etter den nærmeste jernbanestasjonen, og besto av et ødelagt jernsverd, et økseblad, en bøydd metallstrimmel som kan ha vært en rangle (noe som i så fall forteller oss at det også var kvinner i følget), samt noen biter som kan ha stammet fra knappen på et skjold. Funnet er blitt datert til 1100-tallet. Foruten dette funnet er det gravd frem to mulige områder for norrøne bosteder, det ene på Ungava-halvøya i Quebec, som består av en steinbygning med tre rom, flere merkelige varder på stranden og en stor hall, samt noen nedsenkede "kasser" som kan ha vært ildgroper. Det andre bostedet er som kjent L'Anse aux Meadows. Noen steder har man også funnet varder.

Runesteiner som ikke finnes lenger

Det er blitt rapportert om ikke så rent få runesteiner som er blitt borte i årenes løp. Noen av disse steinene er blitt undersøkt, andre har man bare mer eller mindre vage beskrivelser av, men i de fleste tilfeller er det nok sikkert bare snakk om misforståelser og fantasteri av norskamerikanere som har blitt sterkt grepet av det de har lest om Kensingtonsteinen og andre runesteiner som det har vært endel blest om. Like fullt kunne det vært interessant å få satt opp en mest mulig fullstendig oversikt over alle disse rapporterte funnene, selv om de fleste av dem bare blir stående som rene påstander. I de aller fleste tilfeller har nok finnerne knapt vært i stand til å skjelne mellom runetegn og andre former for innskrifter, eller om det kanskje rett og slett bare er naturen selv som har vært på ferde.

Imidlertid er det gjort funn av steiner som er blitt behørig undersøkt og bekreftet som mulige ekte runesteiner. En av disse ble funnet i en varde av norrøn grønlandsk type i Nord-Dakota. Denne steinen havnet etter mange omveier i en kirke i Rouen i Frankrike som ble lagt i ruiner under den annen verdenskrig. Nøyaktig hvordan innskriften så ut eller hvordan den eventuelt ble tolket er ikke kjent.

En annen interessant stein er den såkalte Roseau-stenen, som ble funnet i Minnesota en gang på begynnelsen av 1900-tallet. Steinen ble kopiert og tatt vare på av professor Theodore Blegen ved universitetet i Minnesota, men ble borte etter hans død. På steinen var det risset et ansikt omgitt av runer.

Torvalds grav

Som vi husker fra sagaen om Leiv Eiriksson ble Torvald, bror av Leiv og sønn av Eirik Raude, drept under et heftig sammenstøt med skrælingene og gravlagt omtrent der hvor han hadde sagt at han ville bygge sitt hus.

"Torvalds stein" - slik den lå i terrenget i flere hundre år før alt oppstusset rundt den gjorde at steinen ble flyttet til et museum.

Mange har naturligvis diskutert hvor dette kan ha vært. I 1974 mente en organisasjon i New Hampshire som kaller seg Historical Preservation Society at de hadde funnet svaret på gåten. I Hampton, New Hampshire, kom det nemlig for en dag en diger stein på 300 kg med noe som minnet om runer risset inn i steinen. Dette var for såvidt ikke noe nytt, steinen med runene hadde vært kjent i lengre tid, og teorien om at steinen markerte Torvalds grav var heller ikke ny. Men det var først da Historical Preservation Society ble stiftet i 1973, ene og alene med det mål for øyet å gjøre steinen mer kjent, at stedet for alvor fikk den oppmerksomheten som lokalbefolkningen mente at det hadde krav på. Historical Preservation Society arbeidet for at det skulle bli gjennomført seriøse arkeologiske undersøkelser i området.

Steinen - som går under navnet "Norse Boulder," eller bare "Thorwald's Grave" - har som nevnt vært kjent i svært lang tid. Den første omtalen av steinen daterer seg helt tilbake til 1670, men den gangen bar steinen navnet "Witch's Rock" - Heksesteinen - og de lokale innbyggerne fikk ikke lov til å nærme seg den. I dag vet ingen hvorfor steinen ble betraktet med en slik enorm respekt og ærefrykt, bortsett fra at det var en tidsalder med svært mye overtro som kan

virke utrolig naiv på oss i dag. På dette tidspunktet var det bare tredve år siden Hampton var blitt befolket. Men indianerne hadde også tradisjonelt sett på dette området som tabu. Legendene deres kunne fortelle at en hvit gud lå gravlagt under steinen. Utgravninger som er blitt gjort i området rundt steinen viser da også at det etter alt å dømme sjelden har vært indianere på disse trakter.

Her kan man tydelig se tegnene som er risset inn i steinen. Tegnene er påviselig meget gamle. Indianere, "vikinger" - eller en fyr fra den første nybyggertiden som trengte noe å fordrive tiden med?

På 1800-tallet bestemte en mann med det fantastiske navnet Launcelot Quinn seg for å løse mysteriet som omga Norse Boulder en gang for alle. Det blir fortalt at han og noen venner drakk seg til mot før de trosset forbannelsen som etter sigende hvilte over steinen, men de hadde ikke før tatt det første spadetaket da et lyn slo ned like ved og kastet dem alle i bakken - og det var slutten på *den* ekspedisjonen.

I 1902 havnet steinen i avisspaltene, da en lokal dommer skrev en artikkel hvor han nevner at steinen var blitt oppdaget på 1600-tallet av hans forfedre, som hadde fått landområdet av den engelske kronen.

Så ble det stille rundt steinen igjen frem til 1938, da byen Hampton feiret sitt trehundreårsjubileum. I et forsøk på å grave frem så mye lokal folkløse som mulig ble to arkeologer hyret for å ta en nærmere kikk på den sagnomspunne steinen. Det var først nå at steinen fikk navnet "Thorwald's Rock", men det var ikke første gang at Torvalds navn var blitt nevnt i forbindelse med stedet der steinen lå. I flere tiår hadde en rekke personer med sterk interesse for sagalitteraturen forsøkt å lokalisere "Kjalarnes" og stedet der Torvald ønsket å slå seg ned og reise sitt hjem. Flere av disse kom frem til at det måtte være nettopp det stedet der man fant den store steinen som senere skulle få navnet Thorwald's Rock.

I og for seg skulle det ikke være noe i veien for at norrøne sjøfarere landet i New Hampshire, men gjorde de virkelig det? Ja, mente mange. For det første har man tegnene som er risset inn i Thorwald's Rock. De er ikke indianske, men later tvert om til å være runer. Ja, enkelte har til og med oversatt runene til "*Torvald Eiriksson - 1004 A.D.*" Avdøde Olaf Strandvold, forfatteren av bøkene "*Norse Runic Inscriptions Along the Atlantic Coast*" og "*Norse Inscriptions on American Stones*" oversatte innskriften slik: "*Bui reiste denne steinen.*" Bui var navnet på en familie med norske sjøfarere som levde samtidig med Leiv Eiriksson. Strandvold daterte innskriften til 1043, altså en god stund etter at Eiriksson-brødrene hadde besøkt Den nye verden.

Imidlertid ble innskriften på steinen dratt alvorlig i tvil av flere autoriteter. En av dem var professor Aslak Liestøl ved Universitetets Oldsaksamling i Oslo, som i april 1972 uttalte at selv om han ikke kjente denne steinen eller innskriften fra før, kunne han uten videre slå fast at han tvilte sterkt på at innskriften som angivelig skulle stamme fra tiden før Columbus var autentisk. Dessuten mente han at en innskrift som "Bui reiste denne steinen" uansett lød mistenkelig. Harold Fernald, historiker og lærer på Winnacunnet High School i Hampton, var av en annen mening. Etter hans oppfatning innebærer innskriften en slags "Kilroy var her", en form for markeringsbehov. Innskriften består så avgjort av runer, skriver han, men det dreier seg snarere om en slags norrøn graffiti enn et gravminne. Alt i alt forteller innskriften på

steinen oss at vikingene befant seg i Hampton for ett tusen år siden, og at de laget denne innskriften for å fortelle andre at de hadde vært der, sier han videre.

Virginia Fraser, formann for Historical Preservation Society, er av en noe annen oppfatning. Etter hennes mening lå Torvalds levninger virkelig under steinen (som senere etter alt å dømme er blitt flyttet). For det første passer de geografiske angivelsene i sagaen til Hampton, slår hun fast, og for det annet tyder steinen i seg selv på at han lå begravd her. Det er risset inn to kors i steinen, det ene nær toppen og det andre nede ved bakken. Etter tradisjonen var Torvalds siste ord som følger: "Gravlegg meg med et kors ved hode og føtter og la dette stedet hete Krossanes for all tid." Det finnes forskjellige varianter av Torvalds endelikt. Den mest pålitelige er utvilsomt *Skálholtsbók*.

Det er ingen tvil om at det er en stor geografisk likhet mellom Hampton og de beskrivelsene som blir gitt i sagaene. Samtlige strender nord for Hampton kan passe til skildringen av Kjalarnes/Kjølneset, stedet hvor Torvald gikk i land for å konstruere en ny kjøl til skipet sitt. Det finnes en stor halvøy, eller et nes, som heter Great Boar's Head nettopp her, og like sør for neset renner Hampton River ut i Atlanteren. I 1970 oppdaget professor Howard R. Sargent ved Franklin Pierce College sporene etter en større indianerbosetning som må ha vært eldre enn ett tusen år, altså omtrent på Torvalds tid. Uheldigvis viste undersøkelsene også at området rundt steinen en gang hadde stått under vann, slik at eventuelle benrester forlenget var blitt skyllet vekk eller hadde gått i oppløsning.

Det følgende kan leseren la være å tro på hvis han eller hun vil, men flere øyenvitner har fortalt at de har sett gjenferdet av Torvald tusle rundt graven. En mann kunne fortelle at han hadde befunnet seg i nærheten av steinen en mørk kveld, og ut av tåken hadde han sett at det kom en mann med skjegg og en hjelm på hodet...

Utgravninger, eller rettere sagt tre prøvestikk, som ble tatt i 1973 avdekket imidlertid at det var fast fjellgrunn på halvannen meters dybde på stedet rundt steinen, og ingen funn ble gjort. De kunne også slå fast at ingen hadde vært der og gravd før dem. Samtidig kom det også frem at steinen ikke alltid hadde ligget på nøyaktig det samme stedet som den lå nå, men at den var

blitt flyttet et stykke noen år tidligere for å gi plass for et båtskrog. Imidlertid førte heller ikke prøvestikk i det omkringliggende området til noen konkrete resultater.

Så sent som i september 2001 kunne avisen *The Hampton Union* meddele at interessen for steinen var like stor som før. Men steinen befinner seg ikke lenger der den pleide å ligge. Altfor mange turister hadde begynt å hugge biter av steinen for å ta med som souvenirer, så til slutt ble steinen fraktet til et museum i nærheten og plassert i en monter. Det eneste som er igjen etter steinen der ute på det gamle stedet er det skjegete gjenferdet som vandrer rastløst rundt ute i tåken...

Vikinger i Washington?

På 1920- og 1930-tallet begynte man for alvor å hevde at den norrøne bosetningen i Nord-Amerika hadde vært atskillig mer omfattende og av en mye eldre dato enn det årstallet man hadde funnet på runesteinen som Pål Knutssons ekspedisjon angivelig hadde etterlatt seg skulle tilsi. Men ikke bare det, enkelte hevdet også at de norrøne følgene hadde utforsket vestkysten av det nåværende USA og ikke bare østkysten, enten de hadde vandret tvers over landet via elvene, eller de hadde kommet sjøveien. Et av "bevisene" for denne påstanden var den

digre steinen utenfor Spokane i staten Washington. Her finner vi den store og brede elven Spokane River, som møter Columbia River lenger vest.

Steinen som etter hvert er blitt kjent som Spokane-steinen er diger, hele syv og en halv meter høy og innpå det dobbelte i omfang. På denne store steinen fantes det i sin tid en mengde tegn. Folk i byen mente at det var indianere som hadde laget dem. En gang på 1920-tallet skrev imidlertid en viss Margrete Amundsen, som selv var sterkt interessert i vikinger og runer og alt som var norrønt, til professor Oluf Opsjon, som på den tiden var viden kjent for sine runetolkninger. Det varte ikke lenge før han hadde tolket innskriften på Spokane-steinen.

Her blir det fortalt, hevdet Opsjon, om en flokk vikinger – fire og tyve menn, syv kvinner og et nyfødt barn - som hadde fulgt en godt opptråkket rute vestover da de oppdaget en kald vannkilde som boblet opp av jorden under en diger kampestein. De slo leir ved denne kilden, og tørste som de var drakk de oppkommet tørt.

Ikke lenge etter dukket en flokk med skrælinger opp for å drikke, og fant kilden tom. Rasende gikk de til angrep på vikingene. I et forgjeves forsøk på å forsvare seg mot rødhudene satte mennene de syv kvinnene og det nyfødte barnet opp på toppen av steinen, mens de selv slo ring rundt den. Men det varte ikke lenge før tolv av vikingene måtte bøte med livet. Seks av kvinnene ble tatt til fange, mens kvinnen med det vesle barnet ble kastet ned fra steinen og slo seg i hjel. Resten av vikingene flyktet.

Etter en tid vendte seks av dem tilbake, bare for å finne frendene sine drept og robbet for alle eiendeler. De døde ble gravlagt på stedet, og det ble fortalt at man ennå på 1800-tallet kunne skimte omrisset av gravhaugen. Deretter risset en runekyndig viking hele den grusomme historien inn i steinen og på klippeveggen like ved.

Professor Opsjon satte denne innskriften i sammenheng med en annen innskrift som i dag er blitt borte, men som i sin tid ble funnet i det samme området, der det ble fortalt om ti vikinger som måtte kaste seg ut i Columbia River for å slippe unna en flokk fiendtligsinnede indianere. To av mennene druknet, men de andre åtte kom seg i sikkerhet på den andre siden. Opsjon

mente at det måtte dreie seg om de samme menneskene som man fant igjen i innskriften på Spokane-steinen, og at de hørte til en ekspedisjon som utforsket Nordvesten på 1000-tallet.

Opsjons uttalelser vakte behørig oppsikt i samtiden, men ble stort sett gjort narr av, ikke minst i storavisen *New York Times*, som skrev på lederplass: "Underlig nok virker det som disse utypiske vikingene hans alltid havner i trøbbel, og alltid lider det ene nederlaget etter det andre der borte i det fjerne Vesten." Dette var ikke viking-manerer, mente avisen.

Spokane-steinen står der den dag i dag. Men tegnene er forlengst visket vekk av vær og vind. Det har heller ikke vært mulig å oppdrive en kopi av runene.

Runesteinene fra Oklahoma

Det blir fortalt i eldre kilder at det skal ha vært funnet mange runesteiner i Oklahoma på 1800-tallet, forteller den amerikanske forfatteren Gloria Fairley, som har viet hele sitt liv til studiet av epigrafikk, dvs. studiet av tegn og bilder hugget inn i stein – eller "vitenskapen om innskrifter", som det kort og godt heter i mitt leksikon – både etter indianere og det hun er overbevist om må være spor etter mennesker fra andre deler av verden som har utforsket og kanskje slått seg ned i Nord-Amerika i gammel tid. Slik sett – i Gloria Fairleys historiske perspektiv, som omfatter utforskning av Nord-Amerika av mennesker fra andre kontinenter og fjerne tidsepoker - er steiner med norrøne runetegn nærmest "moderne".

I dag finnes det bare fem kjente runesteiner i staten Oklahoma. Til sammen utgjør disse fem steinene det man gjerne omtaler som "the Oklahoma Rune Stones". Den mest kjente og omskrevne av disse er utvilsomt Heavener-steinen.

Heavener-steinen

Heavener-steinen ble oppdaget på Poteau Mountain i den østre delen av Oklahoma, ikke så langt fra grensen til staten Arkansas. Gloria Fairley skriver i sin bok "*In Plain Sight*" at det tok henne et helt liv å skjønne at steinen var blitt plassert på nøyaktig dette stedet for å markere en grense. Som liten pike, i 1929, kan hun huske at hun en gang ble med faren for å se på "indianersteinen", som den ble kalt – sammen med finneren, Carl F. Kemmerer, "en vennlig og jovial mann" - som befant seg nede i en dyp kløft på vestsiden av fjellet. Gloria Fairley minnes synet av omgivelsene som møtte dem på toppen, det var en plass med en magisk skjønnhet - et dypt gjel som kunne sammenlignes med en kjempemessig "V", omgitt av høye klipper på tre sider. Den eneste lyden som brøt stillheten over den mosegrodde bakken var kvitringen fra noen fugler og en klukkende bekk.

Heavener-steinen ruver godt i terrenget. (Fairley)

"Indianersteinen" var så høy at den vesle jenta måtte bøye hodet bakover mens hun stirret opp mot toppen - 3.6 m høy, 3.5 m bred, men bare 40 cm tykk. Mannen som hadde funnet steinen under en jaktturne i fjellene - Kemmerer (som var med på turen) - hadde sjekket retningene og oppdaget at den vertikale vestsiden av steinen pekte hundre prosent direkte mot nord og sør etter Nordstjernen, hvilket straks hadde fått ham til å tenke at steinen måtte ha blitt reist av mennesker. En stein med omtrent samme proporsjoner var plassert horisontalt under steinen og dannet dermed et slags fundament. På vestsiden var det skrifttegn i en høyde som nok hadde vært en komfortabel arbeidshøyde for den som hadde risset tegnene. En linje med dypt innhuggede symboler strakte seg nesten to meter over steinflaten. Selv om den flate grå steinen stort sett var relativt glatt, hadde forvitringen ført til at innskriften var blitt borte og gikk i ett med steinen mange steder, men ikke desto mindre var det lett å følge de innrissede tegnene med en finger, forteller Gloria Fairley. Selv i dag kan hun huske at tegnene øket i størrelse, fra ca. 15 cm til vel 20 cm i retning fra venstre til høyre. Hun kunne tydelig skjelne en "X" og en "M", pluss en litt skjev "F", men de andre fem runetegnene var ukjente for henne.

Da Kemmerer fortalte om den oppdagelsen han hadde gjort under jaktturen i 1913 var han imidlertid ikke den første som visste om steinen - det hadde folk nemlig gjort i lange tider. Alle mente at det var indianerne som hadde skrevet på den, og det til tross for at alle måtte vite at indianerne slett ikke brukte slike tegn. Men om ikke indianerne hadde risset disse tegnene, hvem i all verden hadde da gjort det? Og dessuten, hva visste de hvite settlerne i området om runer?

Men denne steinen var ikke den eneste steinen av dette slaget Kemmerer hadde funnet. Han kunne fortelle at det fantes to nesten helt like steiner i fjellveggen over klippen, bare av mindre størrelse, fire og sytti skritt fra kanten. Hver stein var forsynt med en bokstav fra den store steinen, det andre og det fjerde symbolet. Ettersom de to steinene ville passe perfekt som gravsteiner hadde Kemmerer gjemt dem for å bruke dem til nettopp dette formålet. Området ble endevendt i moderne tid av folk som lette etter de to steinene, men til dags

dato er de ikke funnet. Kanskje de virkelig ble tatt i bruk som gravsteiner på en gravplass i Oklahoma?

Norrøne runer

Først i 1948 ble det slått fast at tegnene på Heavener-steinen (oppkalt etter småbyen der den ble funnet) var - eller kunne være - nordiske runer. Gloria Fairley hadde nemlig nylig lest en artikkel om Kensingtonsteinen og sendte dermed en kopi av innskriften på Heavener-steinen som hun hadde fått av sin far til *Smithsonian Institution*. Hun fikk relativt snart et brev tilbake der det sto at Kemmerer allerede hadde sendt dem en kopi av runeinnskriften i 1923, det samme året som hun hadde fått bli med ham opp i fjellet for å se steinen. De svarte henne det samme som de hadde svart Kemmerer fem og tyve år tidligere, nemlig at tegnene ganske visst var runer, men at de ville tippe på at vedkommende som hadde risset dem hadde hatt en skandinavisk grammatikk ved sin side. Med andre ord, de tok – som tilfellet var med Kensingtonsteinen - ikke innskriften på alvor.

Gloria Fairley var ikke enig. Hun var ennå ingen ekspert på området, men én ting visste hun, i det minste - nemlig at det var svært lite sannsynlig at det fantes noen av settlerne i gamle dagers Heavener som eide en grammatikk, langt mindre at de hadde noen som helst kunnskaper om hva runer var.

Innskriften på Heavener-steinen. Indianere, mente de fleste. Vikinger, mente Gloria Fairley.

Dermed var hennes interesse tent. Hun bestemte seg for å finne en løsning på mysteriet på egen hånd.

I tiden som fulgte brevvekslet hun med en lang rekke personer som hadde kunnskaper innen dette spesielle feltet, særlig med forfatteren og forskeren Frederick J. Pohl, som hadde gitt ut flere bøker om norrøne oppdagelsesferder. Og spørsmålet som både hun og mange andre mennesker stilte seg var dette: dersom vikingene hadde seilt til Russland, Irland, Frankrike og helt ned til Tyrkia, hvorfor skulle det da være umulig for dem å nå frem til Oklahoma via Mississippi River?

To år senere bestemte hun seg for å lete etter den merkelige steinen som hun hadde sett som liten pike. Det skulle vise seg å bli alt annet enn lett. Nå levde det ikke lenger noen som husket steinen eller visste hvor den var, alle de gamle tradisjonene var blitt borte. Først året etter, med god hjelp av sin mann, fant hun steinen nærmest ved en tilfeldighet. Runetegnene var der fremdeles, men steinen som hadde dannet fundamentet var borte, og det var spor som røpet at noen hadde gravd der - sikkert "skattejegere" som hadde vært der en gang på 1930-tallet. Det hadde ført til at steinen var blitt vippet litt bakover.

Det var denne dagen at steinen fikk navnet *Heavener-steinen* - 21. februar 1951, etter flere måneders intens leting i fjellområdet. Det var et perfekt sted for en stein som denne, godt skjermet for vær og vind, og ettersom steinen etter alt å dømme hadde stått rett opp og ned siden runetegnene var blitt hugget inn hadde den også unngått den forvitringen og erosjonen som var blitt Kensingtonsteinen til del.

Gloria Fairley begynte sine undersøkelser med å snakke med eldre folk i distriktet. Mange av dem kunne fortelle at de ikke bare hadde sett "indianersteinen", men kunne beskrive dusinvis av lignende innrissinger som de hadde sett på Poteau Mountain, en lang fjellkjede som strekker seg 65 km østover inn i Arkansas.

Men det skulle vise seg at Gloria Fairley, som hadde fått tent et håp om å finne mange flere lignende steiner, til slutt skulle komme til å bli sørgelig skuffet i så henseende. Etter mer enn femti ekspedisjoner rundt omkring i Oklahoma, hvor det etter sigende skulle ha vært dusinvis av steiner med innrissede tegn,

satt hun til slutt tilbake med to steiner. Den ene steinen dukket opp like utenfor Heavener, hvor den var blitt brukt til å tråkke på når man skulle klatre over gjerdet på et jorde. Steinen lå halvveis begravd i jorden. Den øverste, synlige delen var merket med runen "R". På undersiden var det et mye mindre merke som viste seg å være en "blindrune", eller en kombinasjon av to runer. Denne steinen fikk navnet *Heavener-stein nr. 2*.

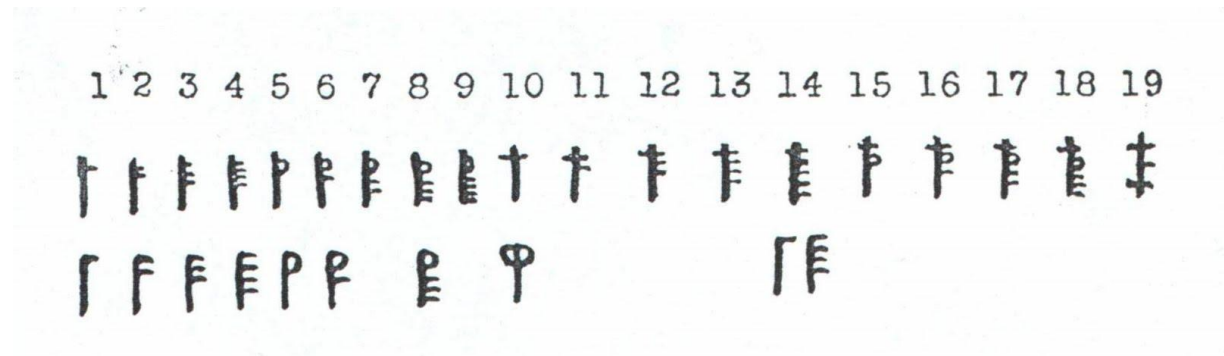
I 1959 dukket en ny stein opp, denne gangen på toppen av Poteau Mountain. På steinen var det risset en "X" og en pilformet linje med runene for "G", "R", og "T". Bokstavene, som målte fra 15 til 20 cm, var risset inn i et triangulært mønster på en stein som var ca. 170 cm høy. Steinen fikk navnet *Heavener-stein nr. 3*. Etter endel viderverdigheter havnet steinen på museum (*Kerr Museum* ved Poteau, Oklahoma), men dessverre i en noe redusert tilstand. Flere store biter var blitt slått av steinen. Heldigvis er delen med de innrissede tegnene fremdeles bevart. Hverken Heavener-stein nr. 2 eller nr. 3 har nok runer til at de kan gi noen fullstendig tekst eller budskap.

I 1965 uttalte tre geologer seg om steinene. Deres konklusjon var at innskriftene på samtlige av de tre steinene utmerket godt kunne være tusen år gamle eller mer, på grunn av det beskyttede miljøet de hadde befunnet seg i. Delstatsgeologen dr. W. E. Ham fortalte på en konferanse at han måtte bruke temmelig mye kraft for å slå en bit av Heavener-steinen med en hammer. Etter hans mening hadde steinen en gang i tiden løsnet fra fjellsiden og ved en tilfeldighet blitt stående i den nord-sør vendte posisjonen som Gloria Fairley hadde stusset slik over - det var altså ikke menneskeverk, etter hans mening.

Er innskriften en dato?

I 1968 ble det, etter initiativ fra Gloria Fairley, opprettet en naturpark i området der Heavener-steinen var blitt funnet. Samtidig fikk hun kontakt med den norskættede kryptografen Alf Monge i California, som i tillegg til å ha jobbet med koder i den amerikanske hæren også hadde et inngående kjennskap til ikke

bare norrøne runer, men også norrøne kalendere. (Alf Monge gjorde en betydelig innsats under den annen verdenskrig, da han klarte å løse viktige japanske koder. Det førte til at Secret Service i England fikk "låne" ham, og her utførte han et arbeid som skaffet ham en utmerkelse fra kong Georg VI.)

Den gamle norrøne kalenderen var basert på en nitten dagers syklus. Den yngre futharken ble brukt for å sette nummer på disse dagene. Det var som kjent bare seksten tegn i den yngre futharken, så det ble føyd til tre nye symboler for å representere 17, 18 og 19.

Monge lanserte en teori om at innskriften på Heavener-steinen kunne oversettes med en dato: *11. november 1012*. Denne datoen harmonerte godt med Pohls hypotese om at Karlsevnes båt kom opp Mississippi River. Dette var grunnen til at ingen hittil hadde klart å oversette runetegnene på tilfredsstillende vis, mente Monge - nemlig fordi de representerte tall og ikke bokstaver. Tallene kom han frem til ved å bruke bokstavenes posisjoner i de to norrøne alfabetene, den eldre og den yngre futharken. Monge hevdet at den andre og den åttende runen stammet fra den yngre futharken, mens de andre seks skrev seg fra den eldre. Det hadde vært nødvendig for mannen som risset runene å bruke begge runealfabetene for å klare å angi det nøyaktige året, måneden og dagen.

Dette forklarte Monge med at det var den samme metoden som var blitt brukt i de norrøne "kalendergåtene". Den tidens intellektuelle, benediktinermunkene, hadde komponert slike gåter for å skjule så mange datoer som mulig. I følge Monge kunne datoen på Heavener-steinen, som også tilfeldigvis var samme dato som Martinsmessedag, verifiseres på åtte forskjellige måter. En slik matematisk nøyaktighet kunne etter hans oppfatning umulig

være en tilfeldighet. Hele den kompliserte prosessen som ligger bak denne konklusjonen blir forklart i en bok som Monge skrev i samarbeid med dr. Ole G. Landsverk (*"Norse medieval cryptography in runic carvings"*).

Poteau-stainen

Poteau-stainen

I 1967 snublet noen skolebarn i den vesle byen Poteau over en stein med noen rare tegn ved foten av Cavanal Mountain like utenfor tettbebyggelsen. Steinen ble brakt med til skolen og tatt vare på. Den 38 cm lange steinen ble undersøkt av eksperter, og det var ingen tvil: dette måtte være en vaskeekte runestein! Syv runetegn var risset inn i en ben linje og kunne observeres ganske tydelig, ettersom steinens overflate var noe mørkere enn de indre lagene. Spor etter verktøyet som var blitt benyttet viste at meiselen var blitt brukt med forholdsvis stor kraft, slik det også var tilfelle med Heavener-stainen. Det var ikke den eneste likheten - fire av runene var maken til runene på Heavener-stainen, og de tre andre runene virket som varianter av runene på den. Innskriften ble omhyggelig kopiert. Dessverre hadde guttene brukt en liten slegge på steinen for å slå den løs. Det ble derfor klart at runeinnskriften opprinnelig hadde vært å finne på en større stein.

Det første Gloria Fairley gjorde da hun hadde funnet frem til stedet hvor steinen var blitt oppdaget var å gjøre et forsøk på å sette seg inn i runemesterens tankegang. Hvorfor hadde han valgt nettopp dette stedet?

På den andre siden av Poteau Mountain, omtrent seksten kilometer i sørvest, lå stedet der Heavener-stainen var blitt funnet. Fra sitt utsiktspunkt

kunne hun også se over til stedet for Heavener-stein nr. 2 og videre til nr. 3. Alle de fire steinene ble merket av på et kart over området. En linjal ble lagt over de avmerkede stedene, og dermed kunne man dra en snorben strek gjennom alle de fire merkene direkte mot nordvest! Videre gikk linjen tvers over Short Mountain til Arkansas River 64 km borte. Gloria Fairley var ikke et øyeblikk i tvil om at dette ikke kunne være tilfeldig - det måtte ha en hensikt!

Senere samme året, 1967, dukket et fragment av en ny stein opp, merket med en "X", som var blitt funnet på bunnen av fjellsiden hvor Poteau-steinen var blitt hugget løs. Fragmentet passet som hånd i hanske til den venstre siden av den originale steinen. En margin rundt alle de åtte runene var et sikkert nok bevis for at alle runetegnene var på plass. Tegnet som var blitt føyd til gjorde innskriften enda mer identisk med tegnene på Heavener-steinen, som også begynte med en "X".

En rapport ble innhentet fra geologen Paul Richardson, som slo fast at steinen var av "Pennsylvanian age Savanna Formation" og målte syv på Mohs hardhetsskala. Richardson mente at innskriften kunne være tusen år gammel uten å ha erodert bort.

Alf Monge undersøkte også denne steinen og kom frem til datoen "*11. november 1017*", dvs. nøyaktig fem år senere enn datoen på Heavener-steinen.

Poteau-steinen befinner seg i dag i en glassmonter på Kerr Museum.

Shawnee-steinen

Shawnee-steinen

Kerr Museum oppbevarer enda en runestein, den minste av Oklahoma-steinene, men langt fra den minst betydningsfulle. Også innskriften på denne steinen kan inneholde en dato, selv om det ikke er blitt brakt på det rene. Det er visse indikasjoner som tyder på at den har markert en grav. Steinen ble funnet innenfor grensene av den vesle byen Shawnee i den sentrale delen av Oklahoma, halvannen kilometer fra North Canadian River, som er en bielv til Arkansas River.

Steinen ble funnet i 1969 i et område med lite steiner. Den har en oval form og måler 35 cm, og lå halvveis skjult i jorden. Da finnerne snudde på steinen for å lete etter slanger oppdaget de en innskrift bestående av det som skulle vise seg å være fem runetegn på undersiden. Steinen var rødaktig i fargen, og veide syv kilo. Overflaten var litt grov. Det dreier seg om en rød permisk sandstein, veldig typisk for det området der den ble funnet. De fem runene, som varierer fra 3 cm til 7 cm i høyde, strekker seg over midten av steinen for en lengde av ca. 17 cm. De øverste kantene av steinen er mer værbitte enn de nederste, noe som kan tyde på at den en gang er blitt plassert stående i jorden som en markør, kanskje som en gravstein. Pussig nok henger de tre første runene sammen, mens de to siste er større og atskilt.

En grundig undersøkelse i 1971 av området der steinen ble funnet viste seg å være fullstendig resultatløs. Samtidig fikk Gloria Fairley høre om en annen stein som var blitt funnet i nærheten et par år i forveien. Den skal ha vært rund, ca. 45 cm lang, og med seks eller syv ca. 5 cm høye bokstaver i en rett linje. Hvor denne steinen ble av senere er det ingen som har rede på.

Etter at finnerne hadde tatt steinen med seg hjem ble den etter et par måneder overlatt til *Museum of the Great Plains*. Men etter en stund havnet den tilbake hos finneren, inntil vedkommende tilfeldigvis leste en artikkel av Landsverk om Alf Monges arbeid i avisen *Oklahoma Today*. Artikkelen omhandlet de resonnementene som Monge hadde benyttet seg av da han hadde kommet frem til at innskriften på Heavener-steinen var en dato. Innskriften på steinen som var funnet i Shawnee var akkurat maken til tegnene på Heavener-steinen som sto gjengitt i avisen, og dermed ble Landsverk kontaktet.

Både Landsverk og Monge ble svært begeistret over funnet. Etter en tid kom også Gloria Fairley inn i bildet. Sammen begynte de på det møysommelige arbeidet med å få fastslått om steinen var ekte eller ei.

Det viste seg at samtlige av de fem runene hørte til den eldre futharken. Oversatt til latinske bokstaver lød innskriften "MEDOK".

Kunne det være Madoc, navnet på en walisisk prins? I følge visse gamle skrifter skulle han ha kommet til Amerika i 1170, og deretter hadde han vendt tilbake til Wales og hentet med seg en hel skipslast med kolonister som han førte oppover Mississippi River. Kunne denne steinen ha markert hans grav? Og hadde både steinen og Madoc en direkte sammenheng med de gamle beretningene fra de første hvite oppdagerne som mente at visse indianerstammer nedkom fra walisere i middelalderen? Etter funnet av Shawnee-steinen var det mange som var ute og luftet nettopp slike teorier - ja, det ble til og med skrevet en hel bok om saken.

Gloria Fairley var sterkt skeptisk. For det første var tegnene på steinen norrøne runer, og for det annet mente hun at det var temmelig søkt å foreta en omskrivning av ordet "MEDOK" til "MADOC".

Alf Monge studerte også Shawnee-steinen. For å fastslå datoen som han mente var skrevet her studerte han først gruppen på tre runer som hang sammen (kalt en ligatur), deretter de to andre. Han kom med ikke mindre enn ni kryssende bekreftelser på at datoen på Shawnee-steinen måtte være korrekt – nemlig *24. november 1024*. I 1971 nedsatte senatet i delstaten Oklahoma en komité som skulle se nærmere på funnet av runesteinene. Det forteller at Gloria Fairleys og de andres innsats virkelig ble tatt på alvor.

Andre oversettelser

Heavener Runestone

Poteau Runestone

Shawnee Runestone

Innskriftene på de tre steinene. Runeinnskriftene på Heavener- og Poteau-steinen er langt på vei identiske.

Oklahoma-steinene har vært gjenstand for svært mye debatt og forskning siden 1970-tallet. I 1987 presenterte Paul Chapman fra Georgia sine teorier om runesteinene fra Heavener, Poteau og Shawnee. Chapman var av den mening at Heavener-steinen var en "reklamestein" for byttehandel, laget av en norrøn handelsmann, hvor utelukkende den yngre futharken var blitt brukt. Når man leser innskriften fra høyre til venstre får man ordet "*LADEMONG*". Ved å bytte ut vokalene "E" og "O" med to "A"-er kom han frem til to islandske ord, "lada" og "mang", som betyr å "invitere" og "bytte". Han var dessuten sikker på at den høye steinen var plassert på et lett synlig sted på kanten av fjellet. Chapman mente videre at en annen handelsmann hadde laget innskriften på Poteau-steinen, og at denne mannen hadde gjort et forsøk på å kopiere innskriften på Heavener-steinen, som er veldig lik, men at han hadde begått flere feil under kopieringen. Chapman forklarte det slik at runemesteren hadde erstattet en rune med en annen, brukt bare halvparten og utelatt den fra det rette stedet og føyd den til på slutten i stedet. Han mener at den syvende runen på Poteau-steinen er den samme som på Heavener-steinen, men omvendt og ufullført. Chapman trodde også at Shawnee-steinen var en gravstein. Ved å bytte ut den andre runen "E" med "Y-R" i gammelnorsk, ettersom de er forbundet på den måten som kalles en blindrune, eller en ligatur i dette tilfellet, kom han frem til oversettelsen

"MYRDA", dvs. "å skjule et myrdet legeme." Han mener dessuten at forandringene på de tre runesteinene gjenspeiler senere futharker.

Gravsteiner?

I 1986 skulle forskningen omkring amerikanske runesteiner komme til å forandre seg drastisk. Dr. Richard Nielsen, språkforskeren som vi har stiftet bekjentskap med tidligere i boken, publiserte dette året den første av en serie artikler som går inn for at innskriften på Kensingtonsteinen kan være ekte. Nielsen gransket også runesteinene i Oklahoma. I denne forbindelse publiserte han avhandlingen "*The Runestones of Oklahoma*". Han kom frem til at den andre og den siste runen på Heavener-steinen, som man hittil hadde ment var en "A" og en "T", egentlig var en variant av "L", og likeledes at den syvende runen på Poteau-steinen var en dobbel "L" i form av en blindrune, en kombinasjon av to runer. Nielsen mente at samtlige runer både på Heavener-steinen, Poteau-steinen og Shawnee-steinen var skrevet med tegn fra den eldre futharken. Det innebærer at Monges teori om at runemesteren benyttet seg av både den eldre og den yngre futharken ikke stemmer. Dersom man forutsetter at bare den eldre futharken er brukt kunne Nielsen oversette runene til ren tekst, eller ord, i stedet for tall.

G---L--O----M-----E D-----A----L
 X 1 8 7 M 2 F 1
Heavener Runestone

G---L--O---I A---L---L---W
 X 1 8 I M F f D
Poteau Runestone

Innskriften på Heavener-steinen er tolket som "Glomedal", av spøkefugler omtolket til "Gnomedal."

Innskriften på Heavener-steinen lød således som "*GLOMEDAL*". "Glome" er et gammelt personnavn, og "dal" betyr det samme fremdeles. Med andre ord er betydningen av innskriften "Glomes dal", eller et landområde som Glome gjør krav på å eie. Når det gjelder runeinnskriften på Poteau-steinen oversatte Nielsen denne til "*GLOIALLW (Alu)*." I skandinavisk litteratur fant Nielsen at "Gloi" er et klengenavn for "Glome", og dermed virker det som begge steinene skriver seg tilbake til samme mann. Ordet "Alu" betyr "magisk" eller "beskyttelse, verne om". Det er et uttrykk som gjerne blir brukt i forbindelse med døden. Med andre ord kan det slik sett se ut som Poteau-steinen er til minne om en mann som het Glome. Vi snakker da om et språk som var i bruk på 600-tallet. I følge Nielsen ble steinene risset mellom 600 til 900, sannsynligvis omkring året 750.

Grensestein?

Heavener-steinen sto virkelig opp som en grensemarkering den gangen den ble funnet, mener Gloria Fairley. Stedet er en fantastisk fin plass, en liten dal som er godt beskyttet mot elementene. Det virker bare naturlig at en mann som fant dette stedet satte opp en stein for å markere at han hadde gjort krav på landet, mener hun.

Dermed står vi igjen med følgende tolkninger:

- *steinen inneholder datoer, skrevet ved hjelp av begge futharker*
- *en handelsmann lokker med byttehandel, basert på den yngre futharken*
- *innskriften forkynner at det er "Glomes dal", basert på den eldre futharken*

Steinen fra Spirit Pond

Et av de mest omtalte funnene i nyere tid når det gjelder det man hevder er norrøne runesteiner er Spirit Pond-steinen, som ble funnet i Maine for ca. tredve år siden. Hele steinen er dekket med norrøne runetegn. Steinen ble oppdaget i 1971 av en mann som var ute og padlet i en liten gummibåt. Det er ti linjer på den ene siden og seks på den andre. Selv om funnet vakte oppsikt og ble behørig omtalt i aviser og tidsskrifter varte det ikke lenge før steinen ble erklært for uekte. Ikke desto mindre har en hel rekke arkeologer studert steinen. Suzanne O. Carlson har gjort et forsøk på å tolke teksten. Hun mener at runene forteller om en plutselig storm og om engstelige vikinger som prøver å redde skipet fra "de skummende armene til Aegir, havets sinte gud." Runene forteller om skumsprøyt og høye bølger, og om sytten døde vikinger, oversmurt av blod.

Steinen som ble funnet i Maine har vært gjenstand for mye debatt de siste tiårene

I tillegg til steinen med denne innskriften er det funnet tre andre steiner i området, til sammen fire steiner som i dag er oppbevart på Maine State Museum. Minst et halvt dusin forskere har prøvd seg på en mest mulig nøyaktig oversettelse av runetegnene, og selv om løsningene kan variere stemmer de i hovedsak overens med tolkningen gitt over. Alle er også hundre prosent enige om at det virkelig er autentiske runer. Thor Heyerdahl kommenterer i "*Ingen grenser*" at "teksten er så komplisert at jeg bare av den grunn tror den er ekte. I særdeleshet fordi det forekommer flere runer som ikke står i det vanlige

runealfabetet." Heyerdahl tror at steinene til å begynne med lå i en varde som i århundrenes løp er blitt erodert av havet.

Heyerdahl kaster i denne forbindelse frem en spennende tanke. I et lite tillegg til sagaen om Eirik Raude hører vi at skipet til Bjarne Grimolvsson, en av lederne på ferden, styrte ut av Grønlandsstredet og inn i makksjø, hvor skipet ble spist opp av boreorm uten at de oppdaget det før det var for sent. Dermed døde Bjarne i ormehavet, som var fullt av boreorm. Noen forskere har ment at teksten på Spirit Pond-stenen omhandler nettopp et skipbrudd som skyldes at "marorm" har gjennomboret plankene. I denne forbindelse lanserer Heyerdahl også en teori om at det kan ha vært på disse trakter at Torfinn Karlsevne og hans følge fortærte en syk hval og ble dårlige av det.

Ave Maria-bløffen

I 2001 ble det foreløpig siste sensasjonelle funnet av en stein med norrøne runer gjort. Oppdagelsen skapte litt av et oppstuss, langt utover de interessertes rekker. Steinen, en granittstein som veide ca. ett tusen kilo - eller ett tonn, for å si det litt enklere - kom for dagen i det samme området som Kensingtonsteinen var blitt funnet, med runetegnene "AVM" risset inn på toppen - tegnene for "Ave Maria". Steinen fikk straks navnet AVM-stenen.

Det skulle imidlertid vise seg at runeskriften langt fra var så gammel som ekspertene mente at den var. Etter noen måneder meldte synderne seg, noen studenter som mer enn femten år i forveien hadde moret seg med å risse en "autentisk" innskrift og deretter bare hadde ventet på at noen skulle oppdage steinen. Det kunne bli artig å se hva som skjedde.

Slik sett kunne beretningen like gjerne ha stoppet her. Men historien er interessant på flere måter, ikke minst fordi vi her har med å gjøre en stein som virker overbevisende på alle måter og som ekspertene nærmest kastet seg over, fullstendig overbevist om at runetegnene var ekte - og som etter noen måneder ble avslørt som falskneri. Skeptikere vil lese historien om AVM-stenen som historien om *alle* runesteiner som har dukket opp i USA, bare med den

forskjellen at man vet hvem som sto bak svindelen og nøyaktig når og hvordan det ble gjort, mens de andre steinene ennå ikke er blitt avslørt på samme måte.

AVM-steinen ble funnet 13. mai 2001 like utenfor Kensington, i Douglas County. Finneren var ingen annen enn Janey Westin, epitomografen som de siste par årene har brukt mikroskop på Kensingtonsteinen og som fagperson har gått god for at innskriften etter all sannsynlighet er ekte. AVM-steinen kom for en dag mens hun var ute og undersøkte steiner sammen med sin far, Bob Johnson, pensjonert geolog og forsker ved Geology Department ved University of Minnesota. Den digre kampesteinen befant seg på en privat eiendom ved en liten øy, eller rettere sagt holme, like ved parken som bærer Kensingtonsteinens navn.

Janey Westin og Bob Johnson hadde dratt ut til øya et par uker tidligere, ettersom de begge to hadde begynt å danne seg en teori om at dette var den øya som ble omtalt i innskriften på Kensingtonsteinen. Som vi husker mente allerede Hjalmar Rued Holand at bakketoppen der Kensingtonsteinen ble funnet i virkeligheten hadde vært en øy seks hundre år tidligere, en antakelse som senere ble bekreftet av både geologer og andre fagfolk på området. Men dette var ikke Janey Westin og hennes far enige i. I 1997 hadde Minnesota Department of Natural Resources (delstatens miljøvernavdeling) lagt store deler av slettelandet i dette området under vann som en del av et miljøprosjekt. En delvis gressbevokst bakketopp hadde dukket opp av vannet og pekt seg ut som en holme i det nye landskapet som oppsto. Så lenge det ikke hadde vært vann der hadde man ikke lagt merke til haugen i det hele tatt. Kunne dette være den øya som sto omtalt i runeinnskriften?

Etter to ukers intens leting på holmen (her kunne man virkelig snakke om å snu og vende på alle steiner) dukket plutselig det fantastiske synet opp. Det var sent på ettermiddagen, den lave kveldssolen hang lavt over skyskraperne i storbyen der i det fjerne, og far og datter var på vei ned til kajakkene for å padle inn til land og kjøre hjem da Janey Westin rent tilfeldigvis kom til å kaste et blick ned på bakken og bråstoppet.

Hun kunne ikke tro sine egne øyne.

På en stein sto bokstavene “AVM” risset inn. Noen andre merker var også synlige. Steinen var nesten helt dekket av lav, så det var nærmest komplett umulig å se hva som sto der. Men hun hadde uansett fått med seg mer enn nok. - Pappa! ropte hun høyt. - En stein! Det står AVM på den! Kom hit!

Johnson kom løpende i en fart, og begge to dro frem kameraene sine og skyndte seg å ta bilder av innskriften før det ble for mørkt. For bare noen dager siden hadde de studert den samme steinen uten å se noe som helst. Men nå sto solen i nøyaktig den rette vinkelen slik at innskriften trådte tydelig frem.

To uker senere vendte Westin og Johnson tilbake sammen med geologen Scott Wolter for å dokumentere funnet og skrape vekk noe av lavet. Nå fikk de se innskriften i sin helhet. Foruten bokstavene *AVM* - det samme “Ave Maria” som også finnes inngravert på Kensingtonsteinen - fant de et årstall: *1363*, ett år senere enn datoen på Kensingtonsteinen. Foruten disse fant man to linjer med innrissede tegn som ikke lot seg tyde - kanskje det var “*ar*”, kanskje en “*X*”, i tillegg til “*S*” og enten en “*U*” eller “*V*”, i den første linjen, og “*XSU*” eller “*XSV*” i den neste, sannsynligvis en kort bønn til Kristus. Språkforskeren Richard Nielsen, som hadde arbeidet mye med innskriftene på bl.a. Kensingtonsteinen og Heavener-steinen, ble kontaktet, og han begynte straks å arbeide med innskriften på AVM-steinen. I tillegg ble en rekke arkeologer varslet.

I juli ble steinen fjernet fra øya og fraktet til et laboratorium i St. Paul (senere ble den stilt ut for publikum i Kensington Runestone Museum i Alexandria). Deretter ble det foretatt omfattende arkeologiske utgravninger i området. Men selv om man fant en rekke fortidsminner etter indiansk bosetning, var det heller smått med norrøne gjenstander. Steinen og innskriften ble gjenstand for intense vitenskapelige undersøkelser. Noen sto frem og sa at funnet av AVM-steinen bekreftet at Kensingtonsteinen måtte være ekte.

Men begeistringen skulle ikke komme til å vare lenge.

Tidlig på høsten 2001 mottok styret for Minnesota Historical Society et brev fra to kvinnelige college-professorer som kunne fortelle at de, sammen med tre andre studenter, hadde risset innskriften seksten år tidligere, som en spøk. De fem ungdommene var alle sammen hovedfagsstudenter den gangen, og hadde

nettopp deltatt på et seminar om runeinnskrifter. Selve innrissingen fant sted en lørdagskveld sommeren 1985. Under arbeidet hadde de benyttet seg av en vanlig hammer, en helt ordinær meisel og runealfabetet fra Kensingtonsteinen. De hadde med vitende vilje lett etter et passende sted i terrenget som kunne se ut som det en gang hadde vært en øy. Lite ante de den gangen at det skulle fylles vann i området og at det virkelig skulle komme til å bli en øy. Men hvorfor daterte de steinen til 1363, ett år senere enn årstallet på Kensingtonsteinen? Jo, ganske enkelt for å se hvilke “interessante” diskusjoner det ville komme til å bli av dette. Så var det bare å vente for å se hva som ville skje...

Men årene gikk, og ingenting skjedde. Etter hvert gikk hele affæren mer eller mindre i glemmeboken. Men ikke helt. Så sent som i 1998 fortalte den ene professoren om spøken til en gruppe på elleve studenter under nok et runeseminar på universitetet i Indiana.

Avisene slo saken stort opp. Det var ikke annet å gjøre for vitenskapsfolkene som hadde vært relativt sikre på at steinen var ekte enn å kripe til korset. Scott Wolter innrømmet nå at han hadde funnet spor av metall (etter hammeren) og at innskriften hadde virket relativt fersk.

Dette betyr imidlertid ikke at han overhodet ville gå med på at innskriften på Kensingtonsteinen kunne være laget i nyere tid. Scott Wolter mener fremdeles at Kensington-innskriften er fra middelalderen, og Janey Westin er av samme oppfatning. Hverken de to eller forskerne i miljøet rundt Kensingtonsteinen ser på dette som et tilbakeskritt. Janey Westin, som fant AVM-steinen og brukte flere uker av sin tid på å arbeide med funnet, ga uttrykk for en sterk irritasjon over at de to professorene først nå hadde stått frem og fortalt media om den seksten år gamle spøken. Det var tydelig at de bare hadde ventet på at ekspertene skulle få anledning til å dumme seg grundig ut før de rykket ut og avslørte bløffen. Til pressen erklærte de da også at folk som trodde at slike runeinnskrifter var ekte var skrekkelig naive.

Dette var ikke første gang at noen hadde risset runer i en stein og gravd den ned i påvente av at “spesialister” skulle undersøke innskriften og erklære at den var ekte. Det samme skjedde på 1940-tallet. Den gangen ble forsøket på å bløffe ekspertene relativt raskt avslørt.

Til syvende og sist er det de fem studentene - tre av dem vil fremdeles ikke stå frem for offentligheten - som er blitt stående igjen med lang nese. I løpet av de tre månedene som gikk fra Janey Westin fant steinen og til bløffen ble avslørt skjedde det ikke noe annet enn at steinen og området der den ble funnet ble gransket på ordinært vis uten at de helt bastante konklusjonene ble trukket. Hva som *kunne* ha blitt konklusjonen dersom de glade runerisserne aldri hadde stått frem og fortalt at det hele var en ”practical joke” – ja, det kan man bare spekulere på.

Kildehenvisninger

Trykte kilder:

(red.): Vikingene (*Wennergren-Cappelen, 1991*)

(red.): The History and Mystery of the Old Stone Mill, A summary of the Journal of the Newport Historical Society (*Vol 68, Part 2, 1997*)

Bancroft-Hunt og Forman: Prærieindianerne (*Den norske Bokklubben, 1984*)

Bengtson, John D.: The Kensington Rune Stone: A Study Guide (*2003*)

Beveridge: The art of scientific investigation (*2. utg. Heinemann, 1953*)

Binns: Viking voyagers (*Heinemann, 1980*)

Blegen: The Kensington Rune Stone: New Light on an Old Riddle (*1968*)

Bruheim: Soga om Kensingtonsteinen (*Nynorsk vekeblad, 11/12 1949*)

Brown: The Voyage of the Wave Cleaver (*1996*)

Brøndsted: Vikingene (*Gyldendal, 1960*)

Brøndsted: Norsemen in North America before Columbus (*Smithsonian Institution, 1954*)

Carlson: Tilting at Windmills: The Newport Tower (*NEARA Journal Vol 30 No 3&4, 1996*)

Carlson: Loose Threads in a Tapestry of Stone: The Architecture of the Newport Tower (*NEARA Journal, Volume XXXV, No.1, 2001*)

Chapman: Norumbega: A Norse Colony In Rhode Island (*The Ancient American, 1994*)

Carver: Travels through the Interior Parts of North America in the Years 1766, 1767 and 1768 (*The Online Books Page, internet*)

Christensen: Frå vikingskip til motorsnekke (*Samlaget, 1966*)

- Donahue: Determination of the radiocarbon age of parchment of the Vinland map (*Radiocarbon vol. 44 no. 1, 2002*)
- Drange: Tysnes Gards- og ættesoge band 4 (*Tysnes Sogelag, 1991*)
- Encarta World Edition (*2000*)
- Espeland: Nordmenn i Amerika I midalderen (*Norsk Folkekulturs Forlag, 1930*)
- Greipsland: Runesteinen i Kensington (*Bergens Tidende, 29/7 2002*)
- Grønlands historiske mindesmærker (*udgivne af Det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab, København 1838-1845*)
- Hassrick: North American Indians (*Octopus Books, 1974*)
- Hedin: A mooring hole's study (*Vindu Books, 1997*)
- Heggland: Tysnes, det gamle Njardarlog, band 1 (*Tysnes Sogelag, 1963*)
- Helleve: Ein merkeleg merkestein (*Bergens Tidende, 11/11 1998*)
- Heyerdahl/Lillieström: Ingen grenser (Stenersen, 1999)
- Historisk leksikon (*Cappelen, 1999*)
- Historiska Nyheter, Specialnummer om Kensingtonstenen (*Statens Historiska Museum, Stockholm 2003*)
- Holand: A pre-Columbian crusade to America (*Twayne Publ., 1962*)
- Houston Chronicle (*24.9 1994*)
- Ingstad: Landet under leidarstjernen (*Gyldendal, ny utg. 1995*)
- Ingstad: Oppdagelsen av det nye land (*Stenersen, 1996*)
- Ingstad: Vesterveg til Vinland (*Gyldendal, 1965*)
- Illustrert Vitenskap 10/2003: Mystiske kart viser oss land som ikke finnes
- Islandske Annaler indtil 1578 / udgivne for det Norske historiske Kildeskriftfond ved Gustav Storm (*Norsk historisk kjeldeskrift-institutt, 1977*)
- Jonathan Black Elk: Black Elk Speaks (*University of Nebraska Press, 1972*)
- Landsverk: The Kensington runestone : a reappraisal of the circumstances under which the stone was discovered (*Glendale : The church press, 1961*)
- Lönnroth: Omtale av nyutgivelse av The Vinland map and the Tartar relation (*Alvismál nr. 7, 1997*)
- Magnusson: Norsemen before Columbus (*Penguin, 1965*)
- Magnusson: Funn og fakta om vikinger i vesterveg (*Luther, 1973*)
- Meldgaard: Fra Brattalid til Vinland (*Naturens Verden, Kbh. 1961*)

- Monge, Landsverk: Norse medieval cryptography in runic carvings
(*Norseman Press, 1967*)
- Monge: The calendrical cryptography of the medieval norsemen (*trykt: Santa Rosa, Calif., 1965*)
- Munch: Det norske folks historie, bind 5 (*Instituttet for historisk forskning, Oslo 1941-43*)
- Nilsestuen: The Kensington Runestone vindicated (*University Press of America, 1995*)
- Nielsen: Response to Dr. James Knirk's essay on the Kensington Rune Stone
(*Scandinavian Studies, 2001*)
- Næss: Hvor lå Vinland : en studie over solobservasjoner i de norrøne sagaer
(*Dreyer, 1954*)
- Pelican Rapids Press (*30. april, 1997*)
- Reiersgord: The Kensington Rune Stone – Its place in history (*Pogo Press, 2001*)
- Sagaer: Grænlandinga saga - Soga om Eirik Raude (*div. utg.*), enkelte avsnitt
oversatt av forfatteren fra nynorsk/engelsk
- Skelton: The Vinland map and the Tartar relation (*Yale University Press, 1965*)
- Solberg: Landkrabber i viking (*Aschehoug, 1959*)
- Steltenkamp: Black Elk – Holy man of the Oglala (*University of Oklahoma Press, 1993*)
- Stranwold: Norse inscriptions on American stones (*Weehauken, N.J. 1948*)
- Sølver: Vestervejen : om vikingernes sejlads (*Weilbach, København 1954*)
- Titlestad: Kampen om Nordvegen (*Fagbokforlaget, 1996*)
- Tornöe: Norsemen before Columbus (*Universitetsforlaget, 1964*)
- Tornöe: Columbus in the arctic? (*Bokcentralen, 1965*)
- Vågslid: Norske skrifvarar i millomalderen (*I kommisjon ved Universitetsforlaget, 1989*)
- Wahlgren: The Kensington Stone, A mystery solved (*University of Wisconsin Press, 1958*)
- Wahlgren: The vikings and America (*Thames & Hudson, 2000*)
- Wilbur: Early Explorers of North America (*1989*)
- William Warren: *History of the Ojibway People* (*Minnesota Historical Coll., 1885*)

Wub-e-ke-niew: We have the right to exist (*Black Thistle Press, 1995*)

Aartun: Runer i kulturhistorisk sammenheng (*Pax, 1994*)

Kilder på Internett:

Norrøn kultur

Arild Hauges runer – om navigasjon og båtbygging,
vikingferder og norrøn kultur generelt

<http://www.arild-hauge.com/>

Viking ships by Jim Cornish

http://www.stemnet.nf.ca/CITE/v_knarr.htm

Viking ships The Knarr

<http://users.adelphia.net/~kmjviking/>

Kensingtonsteinen

Rapporten fra *Minnesota Historical Society's* omfattende undersøkelse
av Kensingtonsteinen og omstendighetene rundt funnet (Collections of the
Minnesota Historical Society. Volume 15) finnes i sin helhet på nett-adressen

<http://perseus.mpiwg-berlin.mpg.de/cgi-bin/ptext?doc=Perseus%3Atext%3A2000.03.0048;query=toc;layout=;loc=>

THE KENSINGTON RUNESTONE

Information and analysis of this famous artifact

<http://www.geocities.com/thetropics/island/3634/index2.html>

Symposium on the Kensington Runestone

http://www.geocities.com/m_zalar/arch.html

The Kensington Rune Stone

<http://www.econ.ohio-state.edu/jhm/arch/kens/kens.htm>

Kensington Rune Stone Home Page

<http://www.geocities.com/Athens/Aegean/6726/kensington/kensington.htm>

Is The Kensington Stone the Genuine Article?!

<http://ourworld.compuserve.com/homepages/keithngail/>

Kensington Runesmith

<http://www.sjolander.com/VIKING/RUNE/futhark/default.htm>

The Kensington Rune Stone Museum

<http://www.runestonemuseum.org/>

The Story of the Kensington Runestone

<http://kensingtonmn.com/runestonepg.html>

Vikings in the Midwest The Kensington Story

<http://www.uiowa.edu/~anthro/webcourse/lost/vikingbrf.html>

LINKS

http://www.geocities.com/m_zalar/Links.html

EPIGRAPHY FORUM

<http://www.geocities.com/Athens/Aegean/6726/websites.htm>

EPIGRAPHY

<http://www.neara.org/topics/guthrie.htm>

Focusing on a mystery Microscope lends support to Runestone's authenticity

<http://www.echopress.com/article.cfm?articleID=B2B1AA2B-F6BF-11D4-934B00B0D0207452>

Ein merkeleg merkestein

Helleve, Eirik

[http://nabo.nb.no/trip? b=EMITEKST&urn="URN:NBN:no-nb_emidata_1171"](http://nabo.nb.no/trip? b=EMITEKST&urn=)

Kensington Rune Stone: A debunking went wrong?

<http://www.trends.net/~yuku/tran/7k.htm>

Bare en bløff?

<http://www.vikinganswerlady.org/vkhoaxes.htm>

Geologist thinks Kensington Runestone not a hoax

<http://www.neara.org/ROS/KRS.html>

Tests suggest Kensington Runestone is authentic

http://www.brainerddispatch.com/stories/121100/new_1211000032.shtml

The Kensington Stone

(Book Review #1)

<http://www.ukans.edu/wcb/students/marmstro/modules/page1.html>

Vinland

Leiv Eriksson - Discoverer of America

http://wintersteel.homestead.com/Norse_Mythologyp3.html

"The Search for Vinland"

'On the Trail of the Vikings'

<http://marauder.millersv.edu/~columbus/data/art/JUNGER01.ART>

The world before Columbus

http://www.pbs.org/newshour/bb/science/map_2-13.html

The John Day Letter

<http://www.heritage.nf.ca/exploration/johnday.html>

Carmen Sandiego: Vikings in Vinland

<http://www.carmensandiego.com/products/time/vikingsc03/vinland.html>

Is the Vinland Map a Fake?

<http://www.npr.org/programs/morning/features/2002/aug/vinlandmap/index.html>

Scientists Determine Age of New World Map

<http://www.bnl.gov/bnlweb/pubaf/pr/2002/bnlpr072902a.htm>

Vinland Archaeology

<http://www.mnh.si.edu/vikings/voyage/subset/vinland/archeo.html>

Viking Vinland Center stone found

<http://www.sjolander.com/viking/essays/runeston.htm>

Vinland the good

<http://users.adelphia.net/~kmjviking/>

L'Anse aux Meadows, Newfoundland 7. juli, 1995

<http://viking.no/s/america/nlance.htm>

NORTH ATLANTIC RIM, BARRIER OR BRIDGE?

<http://www.neara.org/CARLSON/atlantic.html>

Vinland:

A Saga of Discovery

<http://collections.ic.gc.ca/vikings/discovery1.htm>

Vinland via Cyberspace

<http://www.etimage.com/>

Female explorers

<http://www.femexplorers.com/article1025.html>

Zeitrechnung und die Entdeckung Amerikas

<http://www.icd-webfactory.com/~harry/sepd/033.htm>

Skálholt-kartet:

<http://www.civilization.ca/cmc/archeo/oracles/norse/o40f1.jpg>

Ungarn-kartet

<http://www.pserve.hu/rovas/vinland1.jpg>

Vinlandskartet

<http://www.maphistory.info/saenger.html>

<http://pubs3.acs.org/acs/journals/doilookup%3Fin+doi%3D10.1021/ac025610r>

<http://www.radiocarbon.org/Donahue-Vinland.htm>

http://www.discover.com/science_news/features/feat_remap.html

Andre funn og runesteiner

MY VISIT TO

THE HEAVENER RUNESTONE

<http://www.frontiernet.net/~famfive/HEAVENER.HTM>

THE SPIRIT POND INSCRIPTION STONE

<http://www.science-frontiers.com/sf093/sf093a01.htm>

Thorwald's Grave: Fact or Legend?

<http://www.hampton.lib.nh.us/hampton/history/pamphlets/thorwaldsgrave.htm>

The Newport Tower - A Medieval Norse Church?

<http://home.online.no/~alberlie/newport.htm>

North American Rune Stones

<http://sunnyway.com/runes/americanstones.html>

Mysterious Triangle Holes

Found In Rocks

<http://www.rense.com/general13/fodf.htm>

The enigmatic mooring stones

<http://www.science-frontiers.com/sf069/sf069a01.htm>

The myth of mooring stones

http://www.pelicanrapidschamber.com/historyhappenedhere/myth_of_the_mooring_stones.htm

Indianerkultur

A history of the Mandan native

<http://www.kodie.demon.co.uk/mandan.htm>

Mandan

<http://www.fargo.k12.nd.us/project/ndwebsite/mandan.htm>

The Mandan A brief ethnology

<http://www.geocities.com/Athens/Forum/6558/mandan1.html>

The Legend of the White Buffalo

<http://www.powersource.com/gallery/whiteb.html>

White buffalo calf woman

<http://www.spiritual-endeavors.org/nb/00/6dec-jan/p14-15.htm>

White buffalo story

<http://www.gbso.net/Skyhawk/html/WhiteBuffalo.html>

White buffalo woman brings the first pipe

<http://www.angelfire.com/ny5/spiritsong/OriginOfSacredPipe.html>

The White Buffalo Prophecy

<http://www.whitebuffalopress.com/wbuffalo.htm>

Black Elk speaks

<http://www.blackelkspeaks.unl.edu/>

Black Elk

<http://jbtank.com/indians/blackelk.html>

Protectors of the Holy Pipe

<http://www.7fires.org/Protectors.htm>

White buffalo intertribal store and gallery

<http://www.whitebuffalo.com/learnmore.html>

The Legend of the White Buffalo

<http://www.phwds.com/NativeAmericanLegends/legends.htm>

Fader Hennepin og Jonathan Carver

<http://bell.lib.umn.edu/hennepin/>

<http://bell.lib.umn.edu/hennepin/carver.html>

<http://mnplaces.mnhs.org/index.cfm>

<http://www.co.carver.mn.us/HistoricalSociety/JonCarver.htm>

http://www.umich.edu/~urecord/9899/May10_99/7.htm

Norumbega og Newport Tower

<http://www.cosmography.com/catalog/03-04/quad-world.jpg>

http://www.hurstwic.org/history/articles/society/text/other_artifacts.htm

<http://www.library.yale.edu/MapColl/amer.html>

Annet

Per Lillieström:

Christian Keller, en kverulant med lesevansker

Replikk til Christian Kellers Internett-artikkel om boken "Ingen Grenser" av Thor Heyerdahl og Per Lillieström.

<http://www.skepsis.no/tema/historie/lilliestrom1.html>

Christian Keller:

Heyerdahl uten peiling

Om Heyerdahl & Lillieströms bok "Ingen grenser".

<http://www.skepsis.no/tema/historie/heyerdahl1.html>

Grønlandske slaver til Tenerife?

Av Christian Keller, og Thomas McGovern,

<http://www.skepsis.no/tema/historie/gronland1.html>

"In Plain Sight"

Old World Records in Ancient America

<http://www2.privatei.com/~bartjean/mainpage.htm>